

ΒΕΡΓΙΝΑ

ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥΜΠΙΑΣ

ISSN 1105-7785

ISBN 960-8145-49-X

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία

Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 10672

Fax 2103644996 - τηλ. 2103625531 - archetai@otenet.gr - www.archetai.gr

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδη

ΣΤΕΛΛΑΣ ΔΡΟΥΓΟΥ

ΒΕΡΓΙΝΑ

ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥΜΠΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	1-5
ΜΕΡΟΣ Α	
I. ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	9-14
II. Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΥΜΠΑ	15-101
1. Γενικά χαρακτηριστικά	15-23
2. 'Ο τάφος I («τῆς Περσεφόνης»)	24-27
3. 'Ο τάφος II (τοῦ Φιλίππου)	28-61
4. 'Ο τάφος III («τοῦ Πρίγκιπα»)	62-68
5. Οἱ πλινθόκτιστοι τάφοι 1979 I-III καὶ ἡ πυρὰ-τάφος 1980	69-94
6. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς Μεγάλης Τούμπας	95-101
III. ΤΑ ΚΛΑΣΙΚΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΤΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ	102-136
1. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου	102-108
2. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Φώτιου Πέτσα	109-135
3. Μακεδονικὸς τάφος ἀγροῦ Μπλοῦκα (ἀνασκαφὴ τοῦ Δημητρίου Παντερμαλῆ)	136
ΜΕΡΟΣ Β	
I. Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ	139-175
1. Τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα	140-154
2. Τὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα	154-165
Μελαμβαφῆ κλειστὰ ἀγγεῖα	160-161
Μελαμβαφῆ ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα	162-165
3. Οἱ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς	165-167
4. Τὰ ἐλληνιστικὰ ἀγγεῖα	167-171
5. Οἱ λύχνοι	172-173
6. Τὰ ἀλάβαστρα	173-175
II. ΤΑ ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ	176-183
III. ΤΑ ΑΛΛΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ	184-187
IV. ΣΥΝΟΨΗ	188-191
Summary	193-196
Συνομογραφίες - Βιβλιογραφία	197-201
Εύρετήριο	203-204

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη δημοσίευση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μεγάλου πώρινου τάφου «τῆς Περσεφόνης» (Βεργίνα II. *Ὁ τάφος τῆς «Περσεφόνης»* (1994) 13 κέ.), σὴν εἰσαγωγή ποῦ γράφει ἤδη τὸ 1988 ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος, φαίνεται μὲ σαφήνεια ὅτι εἶχε σχεδιάσει καὶ ὀργανώσει τὴ μορφή ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ πάρει ἡ μελλοντικὴ δημοσίευση τῶν μνημείων τῆς Μεγάλης Τούμπας στὴ Βεργίνα. Μὲ τὸ κείμενο ἐκεῖνο πρότεινε ὁ ἀνασκαφέας τῆς γιὰ τὸ μεγάλο καὶ περίφημο ἀρχαιολογικὸ σύνολο οὐσιαστικὰ ἓνα πολύτομο ἔργο, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ γινόταν γνωστό – καὶ θὰ δημοσιευόταν – μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές του τὸ κάθε μνημεῖο. Τὸ τότε προτεινόμενο ἔργο φαινόταν δύσκολο καὶ μεγαλόπνοο, ἀλλὰ ὁ προγραμματισμὸς ἦταν ὁπωσδήποτε ἀνάλογος πρὸς τὴ σημασία τοῦ εὐρήματος, κυρίως ὅμως ἐξέφραζε τὴν λογικὴ τῆς ἀποκατάστασης τοῦ ἀνασκαφικοῦ-ἀρχαιολογικοῦ συνόλου κάθε μνημείου, ἔτσι ὥστε μὲ αὐτὸ νὰ ἀποδίδεται μιὰ συνολικὴ καὶ συγκροτημένη εἰκόνα ποῦ μπορεῖ νὰ ἐμπεριέχει ἀκόμη καὶ τὸ νόημα τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, ὅπως τὸ ἀποκαλύπτει ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ὁ θάνατος τοῦ καθηγητῆ Μανόλη Ἀνδρόνικου τὸ 1992 ἀνέτρεψε τὸν σχεδιασμὸ τῆς προγραμματισμένης δημοσίευσης καὶ προκάλεσε σημαντικὲς ἀλλαγὲς στοὺς ρυθμοὺς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴ Βεργίνα. Ὡς πρὸς τὶς προσωρινὲς ἀναφορὲς στοῦ ἔργο κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια τῆς ἀνασκαφῆς, ὁ ἀνασκαφέας καὶ οἱ συνεργάτες του εἶχαν ἤδη ἐκθέσει τὴν δραστηριότητά τους σὲ ἐτήσιες σύντομες ἐκθέσεις ἀπολογισμοῦ σὲ ἑλληνικὰ περιοδικὰ ἢ σὲ πρακτικὰ συνεδρίων. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ἡ ἐκτενὴς περιγραφὴ τῶν βασιλικῶν τάφων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιοτήτων τῆς Βεργίνας στοῦ βιβλίου τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου *Βεργίνα. Οἱ βασιλικοὶ τάφοι καὶ ἄλλες ἀρχαιοτήτες* (1984), ἡ ἐμπεριστατωμένη δημοσίευση καὶ μελέτη τῶν ἐπιτύμβιων στηλῶν τῆς Μεγάλης Τούμπας ἀπὸ τὴ Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, καθὼς καὶ ὀλιγάριθμες μικρὲς μελέτες γιὰ διάφορα θέματα (βλ. βιβλιογραφία σ. 197 κέ.). Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου δημοσιεύθηκε τὸ βιβλίο του γιὰ τὸν τάφο «τῆς Περσεφόνης» (ἔκδοση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1994), ποῦ ἀφοροῦσε κυρίως τὴν περίφημη ζωγραφικὴ διακόσμηση τοῦ μνημείου αὐτοῦ μὲ τὶς ἐντυπωσιακὲς τοιχογραφίες, δεῖγμα τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς τοῦ 4ου προχριστιανικοῦ αἰῶνα¹.

1. Βλ. τὶς σχετικὲς δημοσιεύσεις: Ἀνδρόνικος 1984, σποράδην, Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, σποράδην. Ἀνδρόνικος 1994. Ἀνδρόνικος 1977. Βλ. ἀκόμη τὶς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν στὰ Πρακτικὰ τοῦ ΑΕΜΘ 1, 1987 κέ. ἕως σήμερα, καθὼς καὶ στοῦ Ἔργων καὶ στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ 1980 κέ. Ἐπίσης Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Εὐρυδικὴ Σύρρα, στοῦ Ἀμητός

(1987) 733 κέ., Σ. Δρούγου, Τὸ χρυσοῦφαντο ὕψωμα τῆς Βεργίνας, στοῦ Ἀμητός (1987) 305 κέ., Φάκλαρης 1987, 923 κέ., καθὼς καὶ Ἐγνατία 1998 κέ. Γιὰ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες στὴ Βεργίνα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Μεγάλης Τούμπας τὸ 1976, βλ. Ρωμαῖο 1951, Ἀνδρόνικο 1969 (εἰσαγωγή), Ἀνδρόνικο, Μακαρόνα, Μουτσόπουλο, Μπακαλάκη 1961, Πέτσα 1961/62 καὶ Πέτσα 1963, σποράδην.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης τῶν μνημείων καὶ τῶν σχετικῶν εὐρημάτων διατήρησαν οἱ συνεργάτες του Στέλλα Δρούγου, Χρυσούλα Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Παναγιώτης Φάκλαρης, Ἐλισάβετ Τσιγαρίδα καὶ Ἀγγελικὴ Κοτταρίδη, οἱ ὅποιοι καὶ ανέλαβαν τὴν ἐπεξεργασία καὶ μελέτη τῶν κυριότερων κατηγοριῶν τῶν εὐρημάτων. Δυστυχῶς ὅμως οἱ δυσκολίες τοῦ ἐγχειρήματος, ὁ ἀνελέητος χρόνος καὶ οἱ ποικίλες ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας τῶν μελετητῶν κατέστησαν τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἀρχικοῦ σχεδιασμοῦ τοῦ ἀνασκαφέα δύσκολη. Ὡστόσο ἔργα ὅπως τὸ παρόν, δηλώνουν ὅτι ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση δὲν ἔχει διακοπεῖ καὶ θὰ δώσει στὴ συνέχεια τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα.

Παράλληλα πρὸς τὶς δυσκολίες αὐτὲς ἀναπτύχθηκε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους μία ἔντονη συζήτηση γιὰ τὸ θέμα «Βεργίνα», γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν μνημείων, γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου τῆς Μεγάλης Τούμπας καὶ γιὰ τὴν ταύτιση τῆς ἀρχαίας πόλης μὲ τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων, τὴς Αἰγές. Ἐχουν ἤδη εἰπωθεῖ καὶ γραφεῖ πολλά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις, δυστυχῶς ὅμως δὲν δόθηκαν οἱ ἐπιθυμητὲς ὀριστικὲς λύσεις². Παραμένουν ἰσχυρὲς οἱ ἀρχικὲς προτάσεις τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου τόσο γιὰ τὸν νεκρὸ τοῦ τάφου II τῆς Μεγάλης Τούμπας ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀρχαία πόλη. Συνήθως οἱ συζητήσεις αὐτὲς καταλήγουν σὲ ἀδιέξοδο, δεδομένου ὅτι τὰ περισσότερα μνημεῖα τῆς Μεγάλης Τούμπας παραμένουν ἀκόμη ἀδημοσίευτα, σοβαρὸς λόγος γιὰ τὴ δυσκολία προσέγγισης τῶν σχετικῶν θεμάτων, ὄχι ὅμως καὶ ὁ μοναδικός³. Κυριαρχεῖ ἀκόμη λ.χ. ἡ ἄποψη ὅτι θὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης τῶν μνημείων καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τῆς ταυτότητάς τους, ὅταν δημοσιευθεῖ ἡ κεραμικὴ τῶν τάφων. Ἡ ἔρευνα ὅμως ἔδειξε ὅτι ἡ ἀποκλειστικὴ μελέτη τῆς κατηγορίας αὐτῶν τῶν κτερισμάτων καὶ εὐρημάτων μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ μόνον τὸν γενικὸ χρονολογικὸ προσανατολισμό, ἴσως βέβαια καλύτερα ἀπὸ ἄλλες ὁμάδες εὐρημάτων, ἀλλὰ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι αὐτὴ ποὺ θὰ ἀπαντήσῃ καὶ στὸ σύνθετο ἐρώτημα τῆς ταυτότητας τοῦ νεκροῦ ἢ γενικότερα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἡ κεραμικὴ μπορεῖ ἴσως νὰ διαγράψῃ ἓνα γενικὸ χρονολογικὸ καὶ συνεπῶς ἱστορικὸ πλαίσιο, ὅμως τὰ μεγάλα ἐρωτήματα τοῦ εὐρήματος παραμένουν ὡς προβλήματα ἐρμηνείας καὶ μεθοδολογίας ἀναπάντητα⁴. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ εὐρημα τῆς Μεγάλης Τούμπας στὴ Βεργίνα περιλαμβάνει ἓνα μεγάλον ἀριθμὸ νέων καὶ πρωτόγνωρων πληροφοριῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερη ἐπεξεργασία, τὴν ὁποία ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ καλύψῃ μόνον ἡ γενικόλογη παρουσίαση τοῦ ὕλικου. Παραταῦτα, παραμένει ἀπαραίτητη ἡ παράδοση τῶν ἀντικειμενικῶν δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Μεγάλης Τούμπας στὴν ἐπιστημονικὴ

2. Βλ. ἐν συντομίᾳ γιὰ τὸ θέμα Chr. Saatsoglou-Paliadeli, *AM* 111, 1996, 225 κέ. Τῆς ἴδιας, Βεργίνα 1938-1998. Ζητήματα ἐρμηνείας καὶ χρονολόγησης, στὸ *Διεθνὲς Συνέδριο Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας. Βέροια 1998* (1999) 37 κέ. Γιὰ διαφορετικὲς ἀπόψεις κυρίως P. Faklaris, *AJA* 98, 1994, 609 κέ. E. Borza, *In the Shadow of Olympus* (1990) 256 κέ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, 38 κέ., M. Hatzopoulos, *REG* 109, 1996, 264 κέ., N. G. L. Hammond, *JHS* 117, 1997,

177 κέ., M. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings* (1996) 105 κέ.

3. Μεθοδολογικὲς διαφορὲς στὸν τρόπο προσέγγισης, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦρθαν χάρις στὸ εὐρημα νέες, ἀγνωστες πληροφορίες γιὰ τὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., προκαλοῦν τὶς διαφορετικὲς ἐρμηνείες.

4. Βλ. πρὸ κάτω σ. 18.

ανάζητηση, έτσι ώστε να περιοριστεί τουλάχιστον ή άβάσιμη και περιττή συζήτηση και να διευρυνθεί ή γόνιμη έρευνα.

Είναι έντελως απαραίτητο να γνωρίζει κανείς κατά την εξέταση της κεραμικής, όπως και κάθε άλλου είδους υλικών καταλοίπων, την ανασκαφική εικόνα, τα συνευρήματα και τη λειτουργία τους στο ανασκαφικό σύνολο, διότι έτσι αναγνωρίζονται οι απαραίτητοι έξωτερικοί όροι της χρήσης τους στο πλαίσιο της ταφής.

Με συνέπεια προς τα παραπάνω παραδίδεται με την παρούσα εργασία ή κεραμική των ασύλητων τάφων και της επίχωσης της Μεγάλης Τούμπας μαζί με όσα άλλα συγγενικά στοιχεία από τη Βεργίνα είναι δυνατόν. Προς το παρόν δεν είναι όρατη ή εκπλήρωση του αρχικού σχεδίου της δημοσίευσης των μνημείων, όπως τη φαντάστηκε ο Μανόλης Ανδρόνικος με την πλήρη παρουσίαση του κάθε μνημείου χωριστά, ωστόσο αποτελεί ή παρούσα δημοσίευση την εκπλήρωση της πρωταρχικής υποχρέωσης προς το έργο της Βεργίνας. Στην εργασία αυτή έχει περιληφθεί και ένας αριθμός ταφικών συνόλων κεραμικής από την ευρύτερη περιοχή του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης των Αιγών, από τους όψιμους κλασικούς και έλληνοιστικούς χρόνους, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια καλύτερη εικόνα, ένα αξιόπιστο δείγμα κεραμικής για την αντίστοιχη περίοδο, ενώ παράλληλα μπορούν να προκύψουν πρόσθετα δεδομένα ως προς τη γνώση της. Τεχνικές δυσκολίες δεν επέτρεψαν να περιληφθούν στο σύνολο αυτό τα πήλινα αντικείμενα του κατεστραμμένου μακεδονικού τάφου IV (“με τους ελεύθερους κίονες”)⁵, ο οποίος μόνο κατά ένα μέρος του καλύφθηκε από την επίχωση της Μεγάλης Τούμπας. Κεραμική περιλαμβάνουν και πολλά ταφικά σύνολα του 4ου αι. π.Χ. και των έλληνοιστικών χρόνων από το αρχαίο νεκροταφείο της Βεργίνας, όπως αυτά των τάφων Μπέλλα, των τάφων Heuzey, του μακεδονικού τάφου με ιωνική πρόσοψη κλπ. Τα μνημεία όμως αυτά μαζί με τα κινητά ευρήματά τους θα δημοσιευθούν σε ιδιαίτερες μελέτες. Όποσδήποτε βεβαίως πυρήνας της μελέτης αυτής παραμένουν τα πήλινα κτερίσματα των ασύλητων τάφων της Μεγάλης Τούμπας, τα οποία όμως θα μπορούσαν να αποκτήσουν ισχυρή χρονολογική και ιστορική βαρύτητα και σημασία, αν ήταν δυνατόν να δημοσιευθούν σε συνδυασμό με τα πλήρη ανασκαφικά δεδομένα, επειδή αυτά και μόνο μπορούν να υπογραμμίσουν στη σύνθεσή τους τη σημασία της κεραμικής των τάφων. Προς το παρόν όμως δεν είναι δυνατή ή πλήρης έκθεση των ανασκαφικών δεδομένων της Μεγάλης Τούμπας, έργο που θα πρέπει να πραγματοποιηθεί στο μέλλον. Έπομένως μένει να γίνει σήμερα μόνο ή απαραίτητη κατάθεση του συγκεκριμένου υλικού⁶.

Η ανασκαφή της Μεγάλης Τούμπας αποτελεί μια πραγματική τομή στην έρευνα του χώρου της Βεργίνας. Στους προηγούμενους χρόνους ή ανασκαφή των προϊστορικών τύμβων του αρχαίου νεκροταφείου από τον Μανόλη Ανδρόνικο και τον Φώτιο Πέτσα έδωσε

5. Το μνημείο αυτό δεν χαρακτηρίζουν μόνο ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, αλλά και σημαντικά ευρήματα, όπως οι αποσπασματικά σωζόμενες πήλινες όλογυφες μορφές πιθανώς μιας μεγάλης ζωφόρου κλπ. Με τα δεδομένα αυτά κρίθηκε σκόπιμο να αποτελέσει ο τάφος IV αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.

6. Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας εξαίρεση αποτελούν οι πλινθόκτιστοι τάφοι στη Μεγάλη Τούμπα, οι οποίοι δημοσιεύονται πλήρως με όλα τα κτερίσματά τους. Επίσης στην κεραμική του τάφου II περιλαμβάνονται και τα ανευρεθέντα αλαβάστρινα αλάβαστρα.

σημαντικά αποτελέσματα για τους πρώιμους αιώνες της τελευταίας προχριστιανικής χιλιετίας (10ος-7ος αί. π.Χ.). Μολονότι ακόμη άγνωστα και άδημοσίευτα, σπουδαία υπήρξαν τα εύρηματα κεραμικής του ανακτόρου της Βεργίνας, όπου βέβαια η έρευνα πρέπει να έπιστρέψει. Η άνασκαφή στη Βεργίνα μετά την εργασία στη Μεγάλη Τούμπα, διευρύνθηκε γεωγραφικά και χρονολογικά, και κυρίως στην άρχαία πόλη με πλέον σημαντική εποχή την έλληνιστική, χωρίς βέβαια να λησμονούνται τα σημαντικά άρχαϊκά και κλασικά ταφικά σύνολα, εύρηματα της δεκαετίας του '80. Συνεπώς διαγράφεται στη Βεργίνα ένα ιστορικό πανόραμα δέκα και πλέον αίωνων με σπουδαία μνημεία και πλούσιο άρχαιολογικό υλικό – ως επί το πλείστον άγνωστο – το όποιο θέτει μεγάλα ιστορικά έρωτήματα⁷.

Η άλλη πλευρά του θέματος άφορα την κεραμική της εποχής των τάφων που δημοσιεύονται με την εργασία αυτή. Παλιότερες μελέτες, όπως αυτή του Karl Schefold για την έρυθρόμορφη κεραμική του 4ου αί. π.Χ., οι θεμελιώδεις δημοσιεύσεις για την έλληνιστική κεραμική της άθηναικής 'Αγοράς των Homer Thompson, Richard H. Howland, Susan Rotroff κ.ά. δημιούργησαν ένα έκτεταμένο πεδίο έρευνας, το όποιο όχι μόνο πλουτίστηκε, αλλά συγχρόνως έγινε περισσότερο περίπλοκο με το υλικό των νέων άνασκαφών και εύρημάτων, κυρίως της Μακεδονίας. Μόνιμο πρόβλημα του εύρύτατου αυτού πεδίου παραμένει το χρονολογικό, το όποιο επηρεάζει βεβαίως άμεσα και την έρμηνεία των μνημείων⁸. Ός προς το θέμα αυτό θα ήταν πολύ χρήσιμο για τη Βεργίνα να υπάρχουν οι αντίστοιχες πληροφορίες από την άρχαία πόλη και τα οικοδομήματα που έχουν άνασκαφεί στον χώρο της, κάτι που φαίνεται αυτή τη στιγμή δύσκολο, αλλά όχι ανέφικτο. Έτσι μένουν η κεραμική και τα μνημεία της πόλης των Αιγών γενικά έκτος των πλαισίων της παρούσας έρευνας. Στην παρούσα εργασία γίνεται συχνά για τον μακεδονικό τάφο Π ή ταύτιση του νεκρού με τον βασιλιά Φίλιππο Β'. Τουτό δεν προκύπτει φυσικά μόνο από την εξέταση της κεραμικής, αλλά από το σύνολο των εύρημάτων και των ένδειξεων, που βεβαίως έδω δέν είναι δυνατών να συζητηθούν. Τα ανάλογα ισχύουν και με την ταύτιση της άρχαίας πόλης στην Βεργίνα με τις Αιγές.

Η μελέτη αυτή όφείλει στον Μανόλη 'Ανδρόνικο πολλά. Τα χρόνια της άνασκαφής της Μεγάλης Τούμπας κάτω από τη διεύθυνσή του υπήρξαν μιá μεγάλη έμπειρία, ή όποια ούσιαστικά καθόρισε τους στόχους και τα όράματα της επόμενης άρχαιολογικής δραστηριότητας στην περιοχή της Μακεδονίας. Η όργάνωση του χώρου και ή διαχείριση του άρχαιολογικού θησαυρού της Βεργίνας αποτέλεσε τη φυσική συνέπεια αυτής της έμπειρίας. Η πρότασή του για την τελική δημοσίευση στοιχειοθετεί έναν άξιόλογο στόχο, αλλά τουτό προσκρούει σε μεγάλες δυσκολίες, άκριβώς όπως συνέβη με το συνολικό άρχαιολογικό έργο στη Βεργίνα, έργο για το όποιο απαιτούνται όργάνωση και αξιολόγηση με ειδικούς όρους, γενναιότητα και σωφροσύνη στόχων. Η παρούσα κατάθεση ενός μικρού τμήματος του εύρηματος, ακόμη και με τη μορφή αυτή, όπως είπώθηκε, καλύπτει ένα μέρος του χρέους, το όποιο θα όλοκληρωθεί με την δημοσίευση όσων ακόμη όφείλω, αλλά θα αξιολογηθεί όταν συζητηθεί το σύνολο των εύρημάτων. Χρωστώ

7. Βλ. πιο πάνω σημ. 1 και 3.

8. Βλ. Πρακτικά των Συναντήσεων των 'Αρχαιολόγων της Μακεδονίας και της Θράκης (ΑΕΜΘ 1,

1987 κέ.), καθώς και τα Πρακτικά των Έπιστημονικών Συναντήσεων για την έλληνιστική κεραμική (ΕπΣυνΕλλΚερ. 1, 1986 κέ.).

στον λόγο και στο έργο του Μανόλη Ανδρόνικου πολύ περισσότερα από όσα επιστρέφει αυτή η μελέτη.

Κατά καιρούς φωτογράφησαν τα πήλινα αγγεία ο Μάκης Σκιαδαρέσης και ο Κωστής Τουτουτζίδης. Τα σχέδια έκπληξε η Άσπασια Δριγκοπούλου, εκτός από εκείνα του λύχνου, του άσκοῦ και της οίνοχόης του τάφου II, που σχεδίασε ο Γιώργος Μιλtsακάκης. Η αρχαιολόγος Χρυσάνθη Καλλίνη, από χρόνια βοηθός μου, συμπαραστάθηκε και συνέβαλε πολλές φορές στη λύση ποικίλων προβλημάτων της ανασκαφής. Στη συνάδελφο Χρυσούλα Σαατσόγλου-Παλιαδέλη χρωστῶ την παραχώρηση της δημοσίευσης τῶν πλινθόκτιστων τάφων, τούς οποίους ανέσκαψε. Στη Στέλλα Ματοπούλου ὀφείλεται ἡ τελικὴ δακτυλογράφηση. Τὸ ἀγγλικὸ κείμενο τῆς σύνοψης ὀφείλεται στὴν συνάδελφο Ἑλισάβετ Τσιγαρίδα. Οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων στὴ Βεργίνα βοήθησαν μὲ τὸν τρόπο τους στὸ ἔργο αὐτό. Σ' ὅλους αὐτοὺς χρωστῶ ἐγκάρδιες εὐχαριστίες.

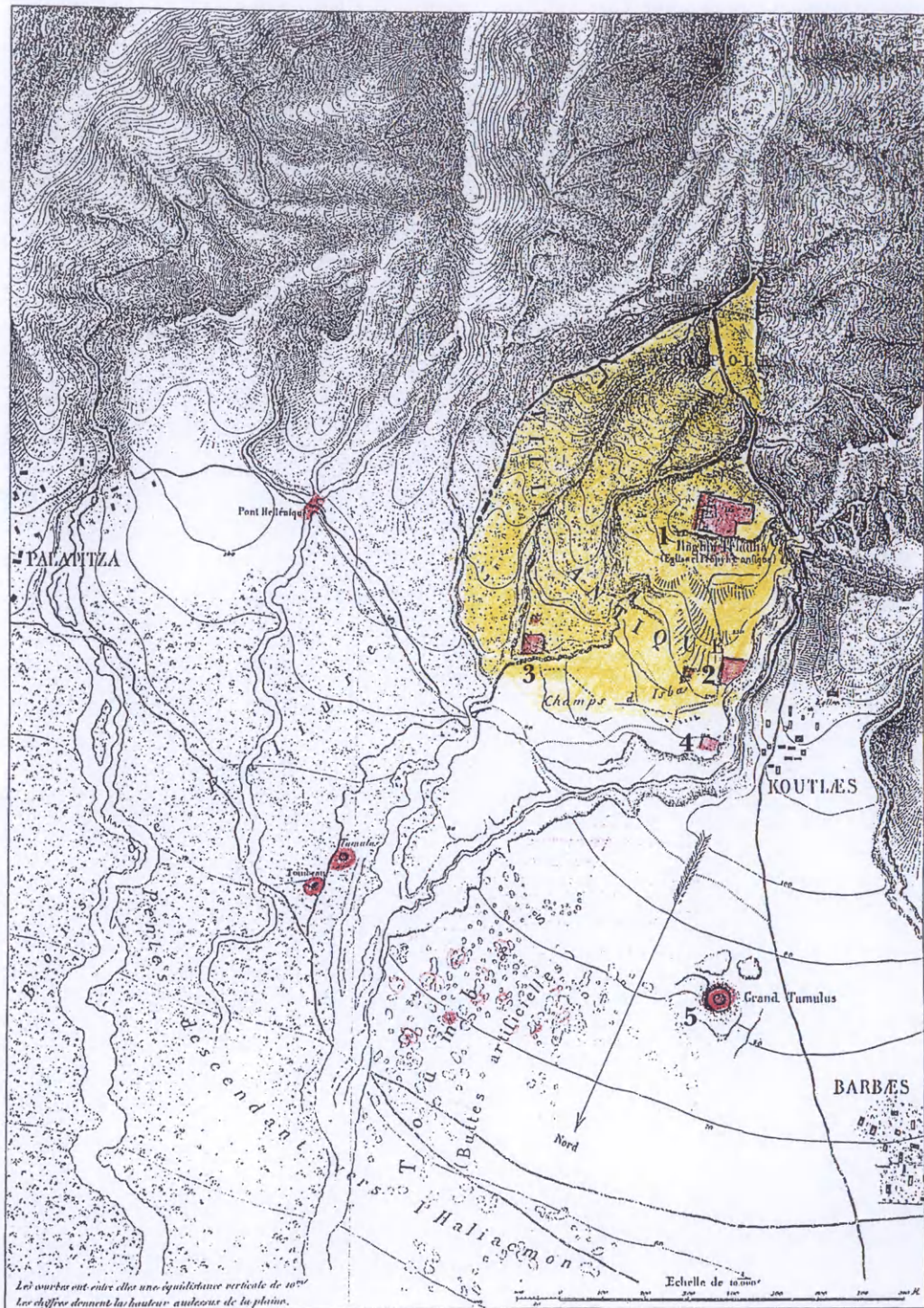
Γιὰ τὴ φροντίδα τῆς δημοσίευσης ὀφείλω θερμὲς εὐχαριστίες στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ στὸν Γενικὸ Γραμματέα Βασίλειο Χ. Πετράκο, καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀγαπητὴ φίλη Ἡλέκτρα Ἀνδρεάδη.

Στὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν κατανόηση τῆς μητέρας μου καὶ τῆς ἀδελφῆς μου ὀφείλω τὰ περισσότερα. Στὴ μνήμη τῆς μητέρας μου, ποὺ δὲν πρόλαβε νὰ τὸ δεῖ τυπωμένο, ἀφιερῶνῶ τὸ βιβλίο αὐτό.

Εἰκ. 1. Ἀποψη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Βεργίνας. Ἡ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης τῶν Αἰγῶν καὶ τοῦ νεκροταφείου της: 1. Ἡ περιοχὴ τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ θεάτρου. 2. Ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Εὐκλείας. 3. Τὸ ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν. 4. Ἡ περιοχὴ τῶν τάφων τοῦ «Ρωμαίου» καὶ τῆς «Εὐρυδίκης». 5. Τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο.

Είκ. 2. Το τοπογραφικό σχέδιο των L. Heuzey και H. Daumet (1876) της βόρειας πλαγιάς των Περίων με την θέση της Αγ. Τριάδας (ανάκτορο) και την ακρόπολη, συμπληρωμένο μετά τις νεότερες έρευνες: 1. 'Ανάκτορο και θέατρο. 2. 'Η αγορά και τὸ ἱερό τῆς Εὐκλείας. 3. Τὸ ἱερό τῆς Μητέρας τῶν θεῶν. 4. 'Ο τάφος τοῦ «Ρωμαίου». 5. 'Η μεγάλη Τούμπα.

Είκ. 3. Τὸ σύγχρονο τοπογραφικὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Βεργίνας μετὰ τὴν ἀρχαία πόλη τῶν Αἰγῶν καὶ τὸ νεκροταφεῖο τῆς (σχέδιο τῶν Ζ. Ἀλ Σααγιὰχ καὶ Γ. Γκάτζιου): 1. Τὸ ἀνάκτορο καὶ τὸ θέατρο. 2. Ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Εὐκλείας. 3. Τὸ ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν. 4. Ὁ τάφος τοῦ «Ρωμαίου». 5. Ἡ Μεγάλῃ Τούμπα.

I. ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας πόλης τῶν Αἰγῶν στὴ Βεργίνα ἀποτελεῖ τὸ πλουσιότερο σὲ μνημεῖα καὶ εὐρήματα σύνολο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ αὐτοῦ χώρου, ἐνῶ ἡ χρονικὴ του συνέχεια μέσα στὸ τεράστιο διάστημα δέκα καὶ πλέον αἰῶνων (10ος αἰ. π.Χ. - Ρωμαϊοκρατία) τὸ ἀναδεικνύει ὡς μοναδικὸ δείγμα τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ ἐξέλιξης τῆς ἀρχαίας κοινωνίας μιᾶς πόλης σὲ ὁλόκληρη τὴ Μακεδονία⁹. Ὡστόσο ἡ σταδιακὴ ἀποκάλυψη, ἀλλὰ καὶ ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῶν ταφικῶν μνημείων, καθιστοῦν δύσκολη τὴ συνολικὴ παρουσιάσή τους. Ὅρισμένες ἀπόπειρες γενικῆς θεώρησης τοῦ νεκροταφείου ἔχουν ἀκόμη προσωρινὸ χαρακτῆρα, χωρὶς βέβαια νὰ χάνουν τὴν ἀξία τους, ὥστόσο τελικὰ φαίνεται ὅτι ἡ μελέτη τοῦ νεκροταφείου μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνο ἐρευνώντας τὶς ὁμάδες τῶν μνημείων καὶ τὶς ἀντίστοιχες χρονικὲς περιόδους¹⁰.

9. Ἡ σχέση νεκροταφείου καὶ ἀντίστοιχου οἰκισμοῦ ἢ πόλης ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὴν χρονικὴ περίοδο, ὥστόσο ἡ γνώση τῆς εἶναι πολὺ χρήσιμη γιὰ τὸ θέμα τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ἐξέλιξης τῶν πόλεων στὴ Μακεδονία. Τὰ ὑπάρχοντα εὐρήματα εἶναι πλούσια καὶ ἂν προστεθοῦν ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐξέταση τῶν τάφων καὶ οἱ πληροφορίες τῶν ἐπιτυμβίων μνημείων (εἰκονογραφία, ἐπιγραφές) προκύπτουν σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν πόλεων. Γιὰ τὴ μεθοδολογία πρβ. Ἄ. Ριζάκη, Ἰ. Τουράτσογλου, *Mors Macedonica*, *AE* 2000, 237 κέ.

10. Ρωμαῖος 1951, σοποράδην, Ἄνδρόνικος 1969 (γιὰ τὴν πρῶτη φάση τοῦ νεκροταφείου), 1 κέ. Ἄνδρόνικος 1984, 25 κέ., 31 κέ., 55 κέ. (μὲ τὴ σχετικὴ παλιότερη βιβλιογραφία). Μ. Ἄνδρόνικος, *ΠΑΕ* 1987, 126 κέ.· 1991, 189 κέ. Σαασόγλου-Παλιαδέλη 1984, 7 κέ., Κοτταρίδου 1991, 23 κέ. Κοτταρίδη 1996, 79 κέ. Κοτταρίδη 1998, 405 κέ. Πέτσας 1961/62, 218 κέ. Πέτσας 1963, 217 κέ. Δρούγου, Σαασόγλου-Παλιαδέλη 1999, 36 κέ. Σ. Δρούγου, Νέος μακεδονικὸς τάφος μὲ ἰωνικὴ πρόσοψη στὴ Βεργίνα, *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 89 κέ. Σ. Δρούγου, Βεργίνα 1998. Οἱ τάφοι Heuzey, *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 395 κέ., Σ. Δρού-

γου, Βεργίνα 1999. Οἱ τάφοι Heuzey, *ΑΕΜΘ* 13, 1999, 535 κέ.

Παράλληλα φαίνεται ἀκόμη δυσκολότερη ἡ τοπογραφικὴ συσχέτιση μὲ τὴν ἀρχαία πόλη, ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς ὁποίας ἄλλωστε λείπει μιὰ γενικὴ συστηματικὴ εἰκόνα ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας συστηματικῶν τοπογραφικῶν-ἀνασκαφικῶν στοιχείων, ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὰ ὄρια τῆς (βλ. καὶ πρὸ κάτω). Γιὰ τὰ ὄρια καὶ τὰ τείχη τῆς πόλης, βλ. Heuzey-Daumet 1876, 179 κέ., πίν. 6, Ἄνδρόνικος 1969, 1 κέ., Π. Φάκλαρη, *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 69 κέ., Π. Φάκλαρη, *Ἀρχαία Μακεδονία V*, 1989 (1993), 391 κέ. Γενικὰ Hatzopoulos, *Institutions*, σοποράδην. Ὡστόσο φαίνεται ὅτι τὰ στοιχεῖα κεραμικῆς ἀπὸ τὴν πόλη θὰ ἀποδειχθοῦν πολὺ πλούσια, βλ. τὶς σχετικὲς πληροφορίες τῶν Σ. Δρούγου, Χρ. Σαασόγλου-Παλιαδέλη, Π. Φάκλαρη, στὰ *ΑΕΜΘ* 1987-2001, σχετικὰ μὲ τὴ Βεργίνα. Βλ. ἐπίσης Σ. Δρούγου, Ἰ. Τουράτσογλου, Τὸ ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν στὴ Βεργίνα. Νομισματικὲς ἐνδείξεις καὶ κεραμικὴ, Τὸ νόμισμα στὸ Μακεδονικὸ χωρὸ, Θεσσαλονίκη 1998, *Ὁβολὸς* 4, 2000, 307 κέ. Α. Κυριακοῦ, *Ἀνασκαφικὰ σύνολα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Εὐκλείας στὴ Βεργίνα* (ἀδημ. μεταπτ. ἐργ., Θεσσαλονίκη 1998)

Κύριο γνώρισμα τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου ἀποτελεῖ ὄχι μόνο ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν μνημείων καὶ τῶν τάφων, ἀλλὰ κυρίως ἡ μεγάλη ποικιλία στὴ μορφὴ τους, γεγονὸς βέβαια ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ μακραίωνη ἐγκατάσταση στὴν περιοχὴ, ἐνῶ ἀντικατοπτρίζει παράλληλα καὶ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας πόλης¹⁷.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ τάφοι κατὰ τύπους, ἀλλὰ καὶ μὲ χρονολογικὴ ἐνότητα κάθε φορά, δημιουργοῦν συστάδες ἢ ὁμάδες, οἱ ὁποῖες ἄλλοτε ἔχουν κοινὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλοτε κοινὸ χρονολογικὸ ἢ κοινωνικὸ πλαίσιο. Ξεχωρίζει ὁ «προϊστορικὸς» τύμβος τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου μὲ τὶς ταφές ποὺ περιλαμβάνει ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἔχει ἐρμηνευτεῖ ὡς ἔκφραση τῆς οἰκογενειακῆς ἢ φυλετικῆς συνοχῆς¹⁸. Ἀνάλογη ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικὴ ὁμαδοποίηση παρατηρεῖται στοὺς μακεδονικοὺς τάφους: Κατὰ κανόνα σχηματίζουν συστάδες δύο ἢ τριῶν οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἐνδεχομένως ἀπέχουν μεταξύ τους χρονολογικά, φανερώνουν, τουλάχιστον ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ χώρου καὶ τὴ γειτονία τους, ὅτι ὑπάρχει κοινὸς δεσμὸς καὶ σχέση (πρβ. τοὺς μακεδονικοὺς τάφους τῆς Μ. Τούμπας, τοὺς μακεδονικοὺς τάφους τοῦ ἀγροκλήματος Μπέλλα, τοὺς τάφους «Heuzey»¹⁹, ἀκόμη καὶ τοὺς πλινθόκτιστους τάφους στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μ. Τούμπας)²⁰. Πρόκειται γιὰ μέγας ἀριθμὸ κιβωτίσχημων ἢ λακκοειδῶν τάφων, ποὺ περιβάλλουν τὰ σημαντικὰ μνημεῖα σὲ μεγάλη ἔκταση, δημιουργώντας μιὰ μακραίωνη ἀλυσίδα (6ος αἰ. π.Χ.-1ος μ.Χ.).

Κατὰ τὴ δεκαετία 1952-1961 ὁ καθηγητῆς Μ. Ἀνδρόνικος ἀνέσκαψε 32 ταφικοὺς τύμβους (εἰκ. 4) μὲ 220 ταφές τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 10ο ὡς τὸν 7ο αἰ. π.Χ. καὶ τῶν ὁποίων ἡ μελέτη ἀπέδωσε σημαντικὲς γνώσεις γιὰ τὴν περιοχὴ κατὰ τὴν πρῶμῃ αὐτὴ περίοδο²¹. Οἱ λακκοειδεῖς ταφές ἀνοίγονται κατὰ κανόνα ἐντὸς τοῦ λίθινου περιβόλου τῶν τύμβων καὶ κτερίζονται ἀνάλογα μὲ τὸ φύλο καὶ τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ νεκροῦ μὲ χάλκινα κοσμήματα, σιδερένια ὄπλα καὶ πολυάριθμα πήλινα ἀγγεῖα, ἀντιπροσωπευτικὰ μιᾶς ἐγχώριας χειροποίητης παραγωγῆς ἀλλὰ καὶ μιᾶς ἄλλης τροχίλατης μὲ γεωμετρικὰ κοσμήματα. Οἱ συστάδες τῶν τάφων περιβάλλονται ἀπὸ κυκλικὸ περίβολο καὶ καλύπτονται ἀπὸ χαμηλοὺς τεχνητοὺς λόφους, τὶς τοῦμπες. Στὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς ἀνασκαφῆς πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ δεδομένα καὶ τὰ

17. Κοτταρίδη 1996, 86 κέ. Ἀνδρόνικος 1969, 280 κέ. Ἀνδρόνικος 1984, 218 κέ.

18. Ἀνδρόνικος 1969, σποράδην.

19. Κοτταρίδη 1996, 83 κέ. Ἀνδρόνικος 1984, σποράδην. Πρβ. τὶς ὁμάδες τῶν τάφων τῶν Λευκαδίων. Miller 1993, 1 κέ. (γενικά). Ἡ ὁργάνωση κατὰ συστάδες τῶν μακεδονικῶν τάφων, ὁ συνδυασμὸς τους μὲ ἄλλους μικρότερους καὶ ἀπλούστερους τάφους, οἱ περιπτώσεις τῶν μεμονωμένων ἀνάλογων τάφων, ἡ θέση τους μέσα στὰ ὅρια τοῦ νεκροταφείου εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ θέτουν τὰ ταφικὰ αὐτὰ μνημεῖα, ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἐξεταστεῖ συστηματικά. Τὸ παράδειγμα τοῦ νεκροταφείου τῆς

Βεργίνας θὰ ἀποδειχθεῖ σχεδὸν ἰδανικὸ γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἐξέταση, ἀφοῦ περιλαμβάνει πλῆθος μνημείων μεγάλης χρονολογικῆς ἔκτασης καὶ ποικίλης μορφῆς. Τὰ παράλληλα θέματα τῆς κατασκευῆς, τῆς ταφικῆς διαδικασίας καὶ τῆς ἐρμηνείας εἶναι προβλήματα τὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν ἔχουν ἐξεταστεῖ συστηματικά, ἔτσι ὥστε νὰ θεωροῦνται ἀκόμη οἱ μακεδονικοὶ τάφοι, παρὰ τὸ πλούσιο ὑλικό, ἕνα ἄγνωστο θέμα. Πρβ. Μ. Andronikos, Some Reflections on the Macedonian Tombs, *BSA* 82, 1987, 1 κέ.

20. Βλ. πῶ κατω, σ. 69 κέ. κεφ. «Οἱ πλινθόκτιστοι τάφοι».

21. Ἀνδρόνικος 1969, σποράδην.

Είκ. 4. Άποψη τοῦ νεκροταφείου τῶν τύμβων βορείως τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ ἀνατολικῶς τοῦ σύγχρονου χωριοῦ τῆς Βεργίνας (φωτ. τῆς δεκαετίας τοῦ '80).

εὐρήματα μιᾶς ὁμόλογης ἔρευνας ποὺ διενήργησε στὴν ἴδια περιοχὴ τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὸ διάστημα 1960-1961 ὁ καθηγητὴς Φ. Πέτσας μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ἄλλων 72 τύμβων μὲ ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ καὶ εὐρήματα²². Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, στὴν ἴδια περιοχὴ τῶν τύμβων τῆς πρώιμης αὐτῆς ἐποχῆς ἐμφανίζονται λακκοειδεῖς ἢ κιβωτιόσχημοι τάφοι ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικοὺς αἰῶνες.

Οἱ μεγάλοι λακκοειδεῖς τάφοι μὲ μιὰ ἰδιαίτερη φροντίδα γιὰ τὴν ἐπιφάνεια τῶν τοιχωμάτων τοῦ σκάμματος, καὶ οἱ κάπως νεότεροι μεγάλοι κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι, εἶναι οἱ τύποι τάφων ποὺ ξεχωρίζουν κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ κλασικὴ ἐποχὴ στὸ μεγάλο νεκροταφεῖο, καὶ φυσικὰ ὑπάρχουν παράλληλα μὲ τοὺς ἀπλοὺς λακκοειδεῖς τάφους²³. Δὲν εἶναι μεγάλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ταφικῶν μνημείων τοῦ 6ου καὶ 5ου αἰ. π.Χ., ὅμως τὰ σωζόμενα περιλαμβάνουν κατὰ κανόνα πολὺτιμα γιὰ τὸ εἶδος τοὺς κτερίσματα (κοσμήματα, σκεύη, εἰσαγμένη κεραμικὴ) ποὺ δηλώνουν τὴν ἐντυπωσιακὴ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς πόλης καὶ γενικὰ τῆς χώρας. Οἱ τάφοι αὐτοὶ συγκεντρώνονται κυρίως στὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ συγκεκριμένα στὴν περιοχὴ τοῦ πρώην πνευματικοῦ κέντρου – σημερινοῦ Δημαρχείου τῆς Βεργίνας – ἢ στὴν περιοχὴ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τοῦ «Ρωμαίου»²⁴.

22. Πέτσας 1961/62, σποράδην, Πέτσας 1963, σποράδην. Βλ. ἀκόμη Κ. Romioulou, I. Killian-Dirlmeier, *PZ* 64, 1963, 213 κέ.

23. Κοτταρίδη 1996, 82 κέ. Ἀνδρόνικος 1984,

86 κέ. Ἀνδρόνικος 1994, 1 κέ. Ἀνδρόνικος 1987, 81 κέ. Στ. Δρούγου, *Ἐγνατία* 1, 1989, 347 κέ.

24. Βλ. πρὸ πάνω σημ. 1, 2 καὶ 9.

Οί μεγάλοι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, κυρίως στο δυτικό τμήμα του νεκροταφείου (Μ. Τούμπα, περιοχή του Δημαρχείου κλπ.), αλλά και στις ανατολικές παρυφές του (τάφος Παλατισίων, τάφος «Heuzey» β)²⁵, εισάγουν ουσιαστικά τη μνημειώδη μορφή και την πολυτέλεια στην ταφική αρχιτεκτονική. Οί μεγάλοι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι του 5ου και κυρίως του 4ου αι. π.Χ., όπως ο έντυπωσιακός τάφος «της Περσεφόνης», δηλώνουν την τάση να δημιουργηθεί ένας μεγαλύτερος του συνηθισμένου έσωτερικός χώρος, ώστε να αναπτυχθεί ανάλογα και η λαμπρή εικόνα της ταφής²⁶. Ο μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος στα Παλατίσια είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα των επίδωκόμενων αλλαγών του έσωτερικού χώρου, δεδομένου ότι σχηματίζεται ένας εύρυν και ψηλός θάλαμος με δύο μεγάλους πεσσούς στον κεντρικό άξονά του, οί όποιοι στηρίζουν την διπλή σειρά των καλυπτήριων γωνιολίθων²⁷. Η έσωτερική έπιφάνεια των τοίχων διακοσμείται από ζώνη με γραπτό φυτικό κόσμημα.

Η απαίτηση για εύρύχωρους έσωτερικούς χώρους των τάφων και η κατάλληλη κάλυψή τους με καμάρα οδήγησε στη δημιουργία του τύπου του μακεδονικού τάφου²⁸. Στο νεκροταφείο της Βεργίνας είναι γνωστοί σήμερα δεκατρείς μεγάλοι τάφοι, γεγονός καθόλου τυχαίο για το κύρος και τη σημασία αυτής της αρχαίας πόλης. Τα σωζόμενα στη Βεργίνα παραδείγματα καλύπτουν όλόκληρο το χρονολογικό φάσμα της ζωής του τύπου, από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ή λίγο μετά, έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.²⁹ Η ποικιλία των αρχιτεκτονικών στοιχείων, ή πλούσια ζωγραφική διακόσμησή τους, και ιδιαίτερα εκείνων των πρώιμων παραδειγμάτων του 4ου αι. π.Χ., προδίδουν την ύπαρξη ένδου σημαντικού οικονομικού και καλλιτεχνικού³⁰ κέντρου με τεχνίτες-δημιουργούς. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, οί μακεδονικοί τάφοι στο αρχαίο νεκροταφείο της Βεργίνας δέν περιορίζονται σε μιὰ μόνο περιοχή του, αλλά συναντώνται, κυρίως κατά συστάδες, σε διάφορα σημεία του (πρβ. την ομάδα της Μ. Τούμπας στο δυτικό τμήμα, ή τις ομάδες των τάφων «Μπέλλα» και «Heuzey» στο αντίστοιχο ανατολικό τμήμα της νεκρόπολης).

Είναι φανερό ότι οί ασύλητοι μακεδονικοί τάφοι της Μ. Τούμπας, αλλά και οί άλλοι κιβωτιόσχημοι-πλινθόκτιστοι τάφοι από την ίδια περιοχή αποτελούν ένα σπουδαίο σύνολο, το όποιο κατά μιὰ άποψη σημειοδοτεί την αρχή της φάσης των έλληνιστικών χρόνων στη Βεργίνα. Αυτή ή ίδια ή Μ. Τούμπα υπήρξε ένα ξεχωριστό μνημείο, όχι μόνο διότι προστάτευσε τα σπουδαία ταφικά οικοδομήματα, αλλά και διότι ο ίδιος ο μεγάλος

25. Σ. Δρούγου, *Εγνατία* 1, 1989, 348 κέ. Μ. Ανδρόνικος, *ΠΑΕ* 1984, 69 κέ. 1985, 55 κέ. Σ. Δρούγου, *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 395 κέ. 13, 1999, 535 κέ.

26. Βλ. Μ. Andronikos, *BSA* 82, 1987, 1 κέ.

27. Βλ. σημ. 9.

28. Οί άπόψεις για τη δημιουργία του τύπου του μακεδονικού τάφου ποικίλλουν. Είναι προφανές ότι έχει την άφετηρία του στοδς παλιότερους κτιστοδς μεγαλόχωρους κιβωτιόσχημους τάφους, όμως παράλληλα πρέπει να πήρε τη μορφή του με βάση το έργο συγκεκριμένων τεχνιτών και αρχιτεκτόνων περι τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ή λίγο νωρίτερα που έδωσαν τη μορφή του τύπου των ύπογειών καμαροσκε-

πών ταφικών οικοδομημάτων με τις λαμπρές προσόψεις. Βλ. Μ. Andronikos, *BSA* 82, 1987, 1 κέ. (σημ. 10). Miller 1993, 4 κέ. Ο μακεδονικός τάφος με τον χρυσοποίκιλο μαρμάρينو θρόνο, ο λεγόμενος της «Εύρυδίκης», μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας θα μπορούσε να δώσει σημαντικά στοιχεία για τη δημιουργία του τύπου. Βλ. Μ. Ανδρόνικο, *ΠΑΕ* 1987, 128 κέ.

29. Βλ. Ανδρόνικο 1984, σποράδη. Κοτταρίδη 1996, 84. Miller 1993, 113 κέ. (άρ. 33 Βεργίνα). Δρούγου, *Παλιαδέλη* 1999, 36 κέ. Σ. Δρούγου, *ΑΕΜΘ* 14, 2000, 535 κέ.

30. Ανδρόνικος 1984, 131, 235.

ματικής ανασκαφής (1979-1980), ενώ τὰ ταφικὰ σύνολα ποὺ ἀποκάλυψε ἡ σωστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ προστατευτικοῦ κελύφους εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τῶν ἀρχαιολόγων τῆς ἀρμόδιας ὑπηρεσίας τοῦ ΥΠΠΟ ποὺ διενήργησε τὴ σχετικὴ ἀνασκαφή⁴⁹.

Γ. Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, τὰ μνημεῖα τῆς Μ. Τούμπας, καθὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ ἐπίχωση τοῦ μεγάλου λόφου, ἀποδίδουν ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀγγείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιζητεῖται ἡ ἀπάντηση στὸ διπλὸ ἐρώτημα τῆς χρονολόγησής τους ἀλλὰ καὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν μνημείων⁵⁰. Παράλληλα πρὸς τὴν χρονολογικὴ ἀποτίμηση προκύπτει ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πήλινων ἀγγείων καὶ μιὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἄξια προσοχῆς εἰκόνα τῶν ταφικῶν διαδικασιῶν. Στους μεγάλους μακεδονικοὺς τάφους II καὶ III τὰ πήλινα ἀγγεῖα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ὡς κτερίσματα εἶναι – σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἀντίστοιχα μετάλλινα καὶ πολύτιμα – πολὺ λίγα καὶ ταπεινά, δίνοντας τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀνταποκρίνονται ἀπλῶς καὶ μόνο σὲ ὅσα ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴ διαδικασία⁵¹. Ἀνάλογα εἶναι τὰ πράγματα μὲ τοὺς ἐναγισμοὺς ἢ τὶς πυρὲς τῶν τάφων αὐτῶν, ὅπου παρὰ τὸν σαφῶς πολὺ μεγαλύτερο ἀριθμὸ σκευῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν, παραμένει ἡ εἰκόνα τῆς εὐτέλειας καὶ τῆς μετριότητάς τους. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ σταθερὴ παρουσία τῶν παραδειγμάτων τῆς κατηγορίας τῶν ἐντοπίων ψευδοκυπριακῶν ἀμφορέων, καθὼς καὶ τῶν λύχνων, ποὺ πρέπει νὰ συνδυαστοῦν μὲ τὴν ἐμπεριεχομένη ἰδέα τοῦ συμποσίου, ὅπως φανερώνουν τὰ σχετικὰ σκευῆ (ὁ λυχνόυχος τοῦ τάφου II καὶ ὁ λυχνοστάτης τοῦ τάφου III). Ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐμφάνιση τῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων, τῶν πινακίων, τῶν σκυφιδίων καὶ σ' αὐτὰ προστίθενται τὰ μικρὰ μυροδοχεῖα κάθε μορφῆς ἢ ὀρισμένα ὀλιγάριθμα μεγάλου μεγέθους σκευῆ, ὅπως οἰνοχόες, ἀρυτήρες καὶ λεκάνες⁵².

Δὲν διαφέρουν τὰ ἀγγεῖα ποὺ περιλαμβάνονται στους μικροὺς τάφους τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὸν ἀριθμὸ τους, μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι τὰ πήλινα αὐτὰ κτερίσματα ἀποτελοῦν τὰ κύρια ἀντικείμενα τῆς ταφῆς μαζί μὲ μικρὸ ἀριθμὸ κοσμημάτων ἢ ὄπλων, ἀνάλογα μὲ τὸ φύλο τοῦ νεκροῦ⁵³. Μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῆς ταφῆς ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ συχνὴ ἐμφάνιση ἑνὸς ξεχωριστοῦ ἀγγείου, συνήθως μιᾶς ἐρυθρόμορφης πελίκης⁵⁴. Τὰ ἐρυθρόμορφα αὐτὰ ἀγγεῖα σὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. διακοσμοῦνται κατὰ κανόνα μὲ γραπτὰ παραστάσεις μὲ τοὺς γνωστούς, συγκεκριμένους θρησκευτικοὺς συμβολισμούς, ὅπως οἱ γρυπομαχίες καὶ οἱ κεφαλὲς Ἀμαζόνων καὶ ἀλόγων, θέματα τὰ ὁποῖα σαφῶς συνδέονται μὲ τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου⁵⁵. Ἡ κατηγορία αὐτῆ ἀγγείων καὶ εἰκονογραφικῶν θεμάτων δὲν εἶναι βέβαια ἡ μοναδικὴ στὰ ταφικὰ σύνολα,

49. Κοτταρίδου 1991, 23 κέ. Κοτταρίδη 1996, 89 κέ., Κοτταρίδη 1998, 405 κέ.

50. Βλ. πὸ πάνω σ. 18 κέ.

51. Βλ. πὸ πάνω. Μὲ δεδομένο ὅτι οἱ περισσότεροι γνωστοὶ μακεδονικοὶ τάφοι ἔχουν βρεθεῖ συλημένοι, οἱ παρατηρήσεις γιὰ τὰ ταφικὰ ἔθιμα στηρίζονται στὰ ἐλάχιστα παραδείγματα ἀσύλητων τάφων, ὅπως αὐτοὶ τῆς Μ. Τούμπας, καὶ ἀποτιμῶνται ὡς χρήσιμες ἐνδείξεις.

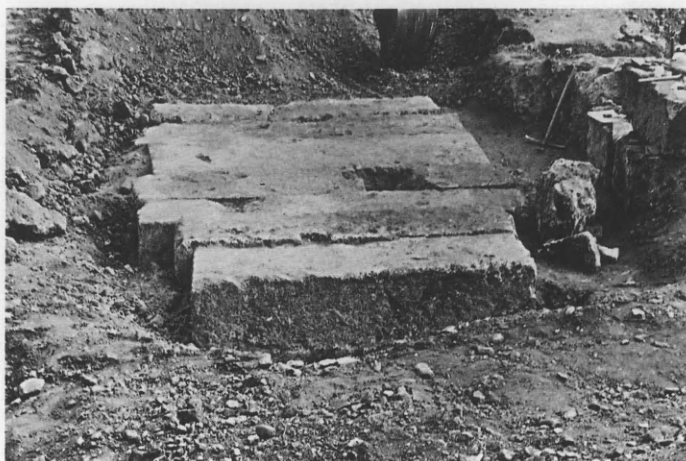
52. Βλ. τάφους II καὶ III Μ. Τούμπας σ. 28 κέ., 62 κέ. Ἀκόμη Κοτταρίδη 1996, 27 κέ.

53. Βλ. πλινθόκτιστους τάφους 1979 I, II, III κλπ. στὴ Μ. Τούμπα σ. 69 κέ.

54. Ἡ χρῆση τῆς πελίκης εἶναι πολὺ συχνὴ καὶ στὸν βόρειο ἑλληνικὸ χῶρο καὶ σχεδὸν ἐπιβεβαιώνει ὅτι τὸ σχῆμα χρησιμοποιήθηκε ὡς «κατ' ἐξοχὴν» ταφικό. Πρβ. γιὰ τὴ χρῆση S. Karouzou, *BCH* 95, 1971, 109 κέ., Σγουροπούλου 1998, 44 κέ. Ἀκόμη Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 95 πίν. 106. Βοκοπούλου 1990, 88 κέ., πίν. 55α-β.

55. Σγουροπούλου 1998, 45.

Εικ. 8. Ἀποψη τοῦ τάφου Ι («τῆς Περσεφόνης») πλάι στὸ Ἡρώων.

ὁποίου ὁ τύπος δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ, καθὼς καὶ δύο μικροὶ λύχνοι, προϊόντα ἐγγώριου ἐργαστηρίου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας (Ι4) χρονολογεῖται σύμφωνα μὲ τὸν τύπο του (Δρούγου ΠΛ1) στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ ἄλλος λύχνος (Ι3) εἶναι λίγο μεταγενέστερος τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ ἀνήκει στοὺς χρόνους τῆς σύλησης τοῦ τάφου⁶⁸.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου προέρχονται ἐπίσης ἓνα θραῦσμα γυάλινου ἀγγείου, ψήγματα χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ, ἐπίχρυσες πήλινες ψῆφοι, σιδερένια καρφιά, σιδερένιο ἔλασμα καὶ ὄστιά.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου

1. Πινάκιο μελαμβαφὲς μὲ ἐμπέστη διακόσμηση (Ι1). Εἰκ. 9.
Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο θραύσματα. Λείπουν μικρὰ τμήματα τοῦ χεῖλους.
Πηλὸς κοκκινωπός, καθαρός. Γάνωμα μαῦρο, στιλπνό.
Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.10 μ. Διάμ. περιδρόμου 0.148 μ.
Βάση στενὴ, δακτυλιόσχημη, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνειά της, καθὼς καὶ στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης. Τὸ ἐντελῶς ρηχὸ σῶμα ἀπολή-

γει στὸν περίδρομο ποὺ διαμορφώνεται ἀπὸ ἓνα χωριστὸ δαχτυλίδι. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς μεγάλου στεφανιοῦ ἀπὸ λεπτὲς λοξὲς γραμμὲς, ὁκτὼ ἐμπέστα ἐννεάφυλλα ἀνθέμια συνδέονται μὲ χαρακτηριστικὲς γραμμὲς καὶ σχηματίζουν ἓνα σύνθετο φυτικὸ κόσμημα. Τὰ ἀνθέμια, τοποθετημένα σχετικὰ ἀσύμμετρα, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ τονισμένον κεντρικὸ φύλλο τοῦ ριπιδίου, ἔτσι ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἓνα τριγωνικὸ σχῆμα.
Πρβ. πινάκιο μελαμβαφὲς ΙΙ5 (BNΠ62) ἀπὸ τὸν

68. Αὐτόθι 34 κέ., 37 κέ.

πλινθόκτιστο τάφο II 1979. Βλ. Sparkes, Talcott 1970, 147 άρ. 1047, 1052 πίν. 36 (400-375 π.Χ., 375-350 π.Χ.) και γενικά για τὸ σχήμα 145 κέ. Rotroff 1997, 142 κέ., 143 σημ. 6, άρ. 632, πίν. 60, (350-325 π.Χ.). *Istria* IV 92 άρ. 607, 608, πίν. 67 (α'β' τέταρτο 4ου αϊ. π.Χ.). Robinson 1938, άρ. 560, 562, πίν. 152-153. Robinson 1950, άρ. 862, πίν. 226. F. Blondé, *BCH* 113, 1989, 489, εικ. 5,17. Τουράτσογλου 1986, 637 κέ., σχ. 6 (Βέροια Π2195, μέσα 4ου αϊ. π.Χ.). Βοκοποπούλου 1990, 58, άρ. 7545 (γ' τέταρτο 4ου αϊ. π.Χ.). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Α40, πίν. 47, Δ23, πίν. 11β (νεότερα παραδείγματα).

2. Πινάκιο όμφαλωτό (ίχθυοπινάκιο) (I2). Εικ. 10.

Αποτελείται από θραύσματα. Λείπουν μεγάλα τμήματα του περιδρόμου.

Πηλός άνοιχτόχρωμος πορτοκαλόχρωμος, άκάθαρος. Γάνωμα κοκκινωπό, κακής ποιότητας.

Υψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.091 μ. Διάμ. περιδρόμου 0.173 μ. Διάμ. κοιλότητας 0.05 μ.

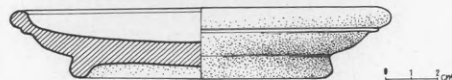
Βάση μεγάλη δακτυλιόσχημη, ψηλή, με έντονα καμπύλο περίγραμμα, άγάνωτη στήν κάτω επιφάνειά της. Περιδρόμος έλαφρά λοξός με στενόν κρεμαστό χείλος. Στο κέντρο του πυθμένα μικρή ρηχή κοιλότητα, χωρίς άλλη ιδιαίτερη διαμόρφωση. Η άπλη και άδρη κατασκευή του άγγείου, τὸ κακό γάνωμα δηλώνουν τήν προέλευσή του από ένα μη άττικό, πιθανώς έγχώριο έργαστήριο, ως μίμηση του γνωστού άττικού σχήματος.

Πρβ. Δρούγου 1992, 117. Βοκοποπούλου 1990, 58 άρ. 7545 (Αίγεια, γ' τέταρτο 4ου αϊ. π.Χ.).

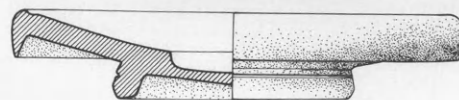
Γενικά για τὸ σχήμα βλ. Rotroff 1997, 146 κέ. Sparkes, Talcott 1970, 147 κέ. (πρβ. άρ. 1071 εικ. 10, 350 π.Χ. περίπου). Ακόμη πρβ. McPhee, Trenchard 1987, 18 κέ. P. Lindner, *AA* 1985, 251 κέ. (για τὸν τρόπο κατασκευής των πινακίων). Από τήν περιοχή τής Μακεδονίας βλ. ένδεικτικά Robinson 1950, άρ. 73 πίν. 92. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, πίν. 143α άρ. κατ. Έπιμέτρου 12 (άπό τὸν τάφο Μαρίας Ήμαθίας, τέλος 4ου-άρχες 3ου αϊ. π.Χ.). Δρούγου, Τουράτσογλου 1989, 76 (Δ+1 Βέροια στρωματογραφημένο). Τουράτσογλου 1986, 637 κέ. σχ. 6 (Βέροια Π2195).

3. Μαρμάρινο άγγείο στοδ σχήμα κοχυλιοῦ. Εικ. 11.

Σώζεται τὸ κοίλο κεντρικό τμήμα, ένῶ ἔχει οπίασει ή επιμήκης άπόληξη τής ράχης.

Εικ. 9. Μελαμβραφές πινάκιο (I1).

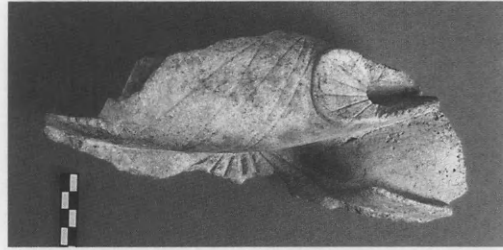
Εικ. 10. Όμφαλωτό πινάκιο (I2).

Ἡ ἐπιφάνεια ὑπόλευκη ἕως ρόδινη. Χονδρόκοκκο διαφανὲς μάρμαρο.

Σωζ. μῆκ. 0.21 μ. Πλάτ. 0.08 μ. Πάχ. 0.10 μ.

Πρβ. μαρμάρينو ἀγγεῖο στὸ σχῆμα κοχυλιοῦ. Metropolitan Museum 1995. 19 (δωρεὰ Michailidis) (400 π.Χ.). J. M. Eisenberg, *Minerva* 10,4, 1999, 12, εἰκ. 24. Ἡ. Ζερβουδάκη, *Μαρμάρινοι κόχλοι, Τὸ Μουσεῖον* 2, 2001, 11 κέ. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἀναφέρονται στὸ ἀντικείμενο αὐτὸ οἱ Ζυμῆ, Σιδέρης 2000, 35 σημ. 3.

Εἰκ. 11. Μαρμάρينو ἀγγεῖο σὲ σχῆμα κοχυλιοῦ.

Ἐκτὸς τοῦ τάφου

1. Λύχνος μονόμυξος μελαμβαφῆς (I3). Εἰκ. 12. Λείπουν ἡ ἄκρη τοῦ μυκτῆρα καὶ τμῆμα τοῦ πυθμένα.

Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα μαῦρο θαμπό, ἀπολεπομένο.

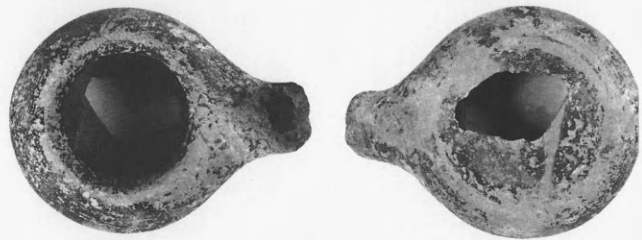
Ὑψ. 0.025 μ., μῆκ. 0.06 μ.

Σῶμα σχεδὸν κωνικὸ μὲ μεγάλη ὀπή πλήρωσης καὶ μικρὸ καὶ πλατὺ μυκτῆρα, χωρὶς διαμορφωμένη βάση. Παρὰ τὰ τελευταῖα πρῶιμα χαρακτηριστικά, ὁ λύχνος ἐξαιτίας τοῦ γενικοῦ σχήματος τοῦ σώματος πρέπει νὰ προσγραφεῖ στὸν προχωρημένο 4ο αἰ. π.Χ.

Τύπος Δρούγου ΠΛ1: ἀνοιχτοὶ λύχνοι (= Howland 21B, Scheibler RSL 1).

Πρβ. Δρούγου 1992, 29 κέ. ἀρ. 13 (δίμυξος λύχνος), 14 (μέσα 4ου αἰ. π.Χ.).

Βλ. ἐπίσης γενικὰ Robinson 1933, πίν. 145 (ὁμάδα V - ἀ' μιὰ 4ου αἰ. π.Χ.). Scheibler 1976, 24 πίν. 15 (RSL 2, 4ος-3ος αἰ. π.Χ.). Δεσποῖνη 1981, 198-209.

Εἰκ. 12. Μελαμβαφῆς λύχνος (I3).

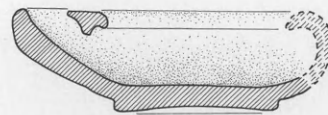
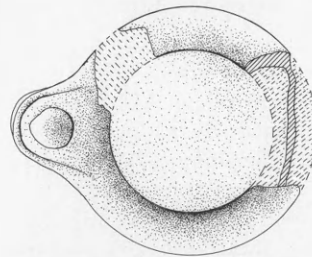
2. Λύχνος μονόμυξος ἐρυθροβαφῆς (I4). Εἰκ. 13. Λείπει μεγάλο τμῆμα τοῦ σώματος.

Πηλὸς ὠχροκόκκινος. Γάνωμα κοκκινωπόφαιό.

Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.064 μ. Διάμ. ὀπῆς 0.065 μ.

Σῶμα χαμηλό, πλατὺ, μὲ καμπύλο περίγραμμα, μεγάλη ὀπή πλήρωσης καὶ βραχὺ μυκτῆρα. Βάση δισκόμερφη, χαμηλή. Στὸν μυκτῆρα μικρὴ ὀπή καύσης.

Πρβ. γενικὰ τύπο Δρούγου ΠΛ1, Δρούγου 1992, 47 κέ. ἀρ. 14 (μέσα 4ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 13. Ἐρυθροβαφῆς λύχνος (I4).

3. Ο ΤΑΦΟΣ ΙΙ (ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ)

Ὁ μέγας μακεδονικὸς τάφος ΙΙ βρέθηκε στὸ νότιο τμήμα τῆς Μ. Τούμπας ἀσύλητος⁶⁹, καὶ ἀποδόθηκε ἀπὸ τὸν Μανόλη Ἀνδρόνικο στὸν βασιλῆα τῶν Μακεδόνων Φίλιππο Β΄ (εἰκ. 14-15). Περιελάμβανε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ταφικῶν δώρων, σκευῶν, ἀγγείων, ἐπίπλων, ὄπλων, ποὺ σχηματίζουν ἕνα σύνθετο καὶ πλούσιο σύνολο πρὸς ἔρευνα, ἕνα σύνολο ὅμως τὸ ὁποῖο θέτει πολὺπλοκα ἐρωτήματα καὶ δὲν ἐπιτρέπει εὐκόλες ἀπαντήσεις (εἰκ. 16-18). Στὸ πλούσιο περιεχόμενον τῆς μεγάλης αὐτῆς ὁμάδας ὁ ἀριθμὸς τῶν πήλινων ἀγγείων εἶναι μικρὸς, ὥστόσο καὶ ἀπὸ αὐτὰ δημιουργοῦνται δύσκολα ἐρωτήματα. Αἰτία τῆς δυσκολίας δὲν εἶναι τόσο ἡ ἀναγνώριση τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων αὐτῶν, ὅσο ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τους. Τὸ ξεχωριστὸ γνῶρισμα ἑνὸς τέτοιου συνόλου γεννιέται ἀπὸ τὴ συνύπαρξη μετάλλινων καὶ πήλινων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα προφανῶς σχετίζονται χρονολογικὰ καὶ μορφολογικὰ, ἔτσι ὥστε νὰ ἀπαιτεῖται γιὰ τὸ τελικὸ συμπέρασμα νὰ συνεξετάζονται ὅλα τὰ ἀντικείμενα ὡς σύνολο.

Τὰ πήλινα ἀγγεῖα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ΙΙ διακρίνονται σὲ δύο ὁμάδες, στὴν ὀλιγάριθμη τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου καὶ τὴν σχετικὰ μεγαλύτερη τῶν ἀγγείων τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου τοῦ τάφου καὶ πάνω στὴν καμάρια του.

Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο θαλάμων τοῦ τάφου σώζονται σὲ ἄριστη κατάσταση (εἰκ. 19). Τὰ σχήματά τους εἶναι ἀναγνωρίσιμα καὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸν γενικὸ χαρακτήρα τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου, χωρὶς βέβαια νὰ συναγωνίζονται τὴν πολυτέλεια καὶ τὴν τέχνη τῶν μετάλλινων ἀγγείων τῆς ταφῆς: Πρόκειται γιὰ γνωστὰ σχήματα τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ κατὰ κύριο λόγο εἶναι ἀττικῆς προέλευσης, ἔτσι ὥστε ἡ χρονολογικὴ καὶ μορφολογικὴ τους κατάταξη πραγματοποιεῖται μὲ βάση τὴν κατηγορίαν καὶ τὰ σχήματα τῆς σύγχρονης ἀττικῆς κεραμικῆς. Δὲν εἶναι σκόπιμη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὰ ἀγγεῖα τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ προθαλάμου, δεδομένου ὅτι οἱ δύο ταφές πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σύγχρονες, ἢ ὀρθότερα μιὰ διπλὴ σύγχρονη ταφή⁷⁰.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ θαλάμου ὁ πήλινος λύχνος, ὁ ὁποῖος βρέθηκε τοποθετημένος σὲ μία σιδερένια βάση στὸν πυθμὲνα τοῦ διατρητοῦ χάλκινου λυχνούχου⁷¹, ἐκπροσωπεῖ

69. Βλ. ἡμερολόγια ἀνασκαφῆς Μ. Τούμπας ἐτῶν 1977, 1978. Ἐπίσης βλ. Ἀνδρόνικο 1984, 62 κέ. Δρούγου, Σαατοόγλου-Παλιαδέλη, Φάκλαρης κ.ἄ. 1994, 53 κέ. Ἀνδρόνικος 1994, 35. W. L. Adams, *The Royal Macedonian Tombs at Vergina. An Historical Interpretation*, *AncW* 3, 1980, 67 κέ., Hammond, Walbank 1974. S. Miller, *Studies in the History of Art* 10, 1982, 153 κέ. Χρ. Σαατοόγλου-Παλιαδέλη, *Βεργίνα* 2004, 1 κέ.

70. Γιὰ τὸ θέμα τῆς β΄ ταφῆς τοῦ τάφου ΙΙ στὸν χῶρο τοῦ προθαλάμου βλ. σημ. 33. Σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα προηγήθηκε ἡ ταφή τοῦ κύριου θαλάμου καὶ ἀκολούθησε ἡ ταφή τοῦ προθαλάμου, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ χρονικὴ διαφορά.

71. Γιὰ τὸν ἀνάλογο λυχνούχο τοῦ Δερβενιοῦ, Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 37 (Α4), πίν. 5,44.

στῶν μὲ τὴ σύγχρονη ὀνομασία «ἀλατιέρες», ὁμοίων πρὸς τὰ ἀντίστοιχα μέταλλα⁷⁶. Μολοντί δὲν ἔχει διατυπωθεῖ ἀπερίφραστα, ἐπικρατεῖ ἢ ἄποψη ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο ἔμπνευσης τῶν ἀττικῶν κεραμέων⁷⁷, ἂν καὶ ἡ νεότερη ἔρευνα φανερώνει τὴ δυνατότητα μιᾶς διαφορετικῆς ἐρμηνείας, ὡς πρὸς τὸν τόπο δημιουργίας τοῦ σχήματος. Συγκεκριμένα τὸ εἶδος τοῦ σχήματος καὶ ἡ ὑπαρξη τῶν ὁμόλογων μετἀλλινων στὴ Μακεδονία μὲ τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματά τους καὶ μάλιστα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ μπορεῖ νὰ ὑποδεικνύουν μιὰ ὄχι ἀττικὴ προέλευση. Φαίνεται ὅτι τὸ σῶμα μὲ κατακόρυφο ἢ κοῖλο περίγραμμα δὲν ἐκφράζει τόσο ἓνα χρονολογικὸ γνώρισμα, ἀλλὰ σημειοδοτεῖ ἴσως μιὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀττικὴ γεωγραφικὴ προέλευση⁷⁸. Εἶναι πιθανὸ οἱ «ἀλατιέρες» μὲ τὸ κατακόρυφο σῶμα νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὴν παραγωγή ἐνδὸς μὴ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, τὸ ὁποῖο ἀποπειρᾶται νὰ μιμηθεῖ τὰ ἀττικὰ πρότυπα, ἐνῶ τὸ σχῆμα ποὺ προκύπτει θὰ μεταφερθεῖ στὸ μέταλλο⁷⁹. Τὰ τέσσερα μικρὰ ἀγγεῖα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ΙΙ, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα παραδείγματα, ὅσα σώζονται ἀπὸ τὴν καμάρια τοῦ τάφου ΙΙ, διαφέρουν μὲ τὸ σχεδὸν κατακόρυφο κυλινδρικό σῶμα ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἀττικὸ τύπο μὲ τὸ κοῖλο περίγραμμα. Τὰ ἀνάλογα ὅμοια γνωστὰ παραδείγματα εἶναι λίγα καὶ προέρχονται τὰ περισσότερα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας, χωρὶς βέβαια νὰ λείπουν ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ S. Rotroff προτείνει μιὰ χρονολόγηση σὺς δεκαετίες μετὰ τὸ 330 π.Χ.⁸⁰ Ὡστόσο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ἡ δημιουργία τοῦ σχήματος καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπως δείχνουν ἡ ἐκ νέου ἐκτίμηση τῶν δεδομένων τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ ἄλλων συγγενῶν εὐρημάτων ἐκτὸς Ἀττικῆς, ὅπως τὰ ταφικὰ σύνολα τοῦ Sciatbi,

76. Πρβ. τὰ μέταλλα παραδείγματα ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο ΙΙΙ («τοῦ Πρίγκιπα»), Ἀνδρόνικος 1984, 209. Ἐπίσης γιὰ τὰ παραδείγματα ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Δερβενιοῦ, Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 67 κέ. (B20, B21).

Γιὰ τὰ ἀντίστοιχα πηλίνα Sparkes, Talcott 1970, 136 κέ. Rotroff 1982, 283. Rotroff 1997, 165. Σὺς σχετικὲς δημοσιεύσεις τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορὰ ἔχουν περιληφθεῖ ὑπὸ τὸν ὄρο «Saltcellar» στὴν πραγματικὴ ποικίλα σχήματα ἄωτων σκυφιδίων (κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ὀρολογία – bowls στὴν ἀγγλική). Στὴ γενικὴ βιβλιογραφικὴ ἀναφορὰ ὅμως ὁ ὄρος «ἀλατιέρα» περιορίζεται κατὰ κανόνα στὰ μικρὰ ἐκεῖνα ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα μὲ τὸ κοῖλο περίγραμμα ἢ τὸ σχῆμα πηνίου, γεγονός ποὺ προσφέρει μιὰ σαφέστερη διάκριση τοῦ σχήματος. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τὶς πηνιόσχημες ἀλατιέρες ἢ παλιότερη ἔκδοση τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Sparkes, Talcott 1970, 136) περιλαμβάνει μόνο τὶς παλιότερες μορφές, ὅσες κατάγονται ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. καὶ δὲν συζητᾶ τὴν πραγματικὰ πηνιόσχημη μορφή μὲ τὸ ἐξέχον χεῖλος. Τὸ σχῆμα αὐτὸ τὸ συζητᾶ ἡ S. Rotroff 1997, στὴ νεότερη ἔκδοση τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς,

ὡς τὴν παλιότερη ἑλληνιστικὴ μορφή του, μολοντί τοποθετεῖ τὸ ἀνώτερο χρονολογικὸ ὄριο περὶ τὸ 300 π.Χ., ἄποψη ποὺ ἀπαιτεῖ συζήτηση, βλ. πῶς κάτω.

77. Rotroff 1997, 165 κέ. (μὲ τὴν παλιότερη βιβλιογραφία).

78. Μὲ δεδομένο ὅτι οἱ πρώιμες πηνιόσχημες ἀλατιέρες (κατὰ Rotroff 1997, 166: «...cannot date before ca. 300 B.C.») φαίνεται ὅτι διατηροῦν ἀκόμη καὶ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τὴν παλιότερη παραλλαγή τοῦ σχήματος (αὐτόθι 165, ἀρ. 1064-1066 = concave wall). Ἡ σύγκρισή τους δείχνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ υἰοθετεῖται μιὰ πιθανῶς παραλλαγή τοῦ σχήματος ὡς δείγμα τῆς ὀψιμης φάσης του. Τὰ γνωστὰ μέταλλα παραδείγματα τοῦ σχήματος ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Βεργίνιας ἢ τοῦ Δερβενιοῦ εἶναι χρονολογικὰ νεότερα (βλ. σημ. 69) καὶ μαρτυροῦν κυρίως τὴ μεταφορὰ τοῦ σχήματος στὸ μέταλλο, δὲν διαφωτίζεται ὅμως ἡ μορφολογία τοῦ μικροῦ ἀγγείου.

79. Βλ. σημ. 76. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ σημαίνει ἴσως καὶ τὴν ἀντίστροφη πορεία, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ μέταλλο στὴν πηλὸ.

80. Rotroff 1997, 166.

των από τη Μακεδονία του 4ου αι. π.Χ. στηρίζει μια ανεξάρτητη έρευνα, αφού πλέον προκύπτουν νέα δεδομένα από το άμεσο γεωγραφικό περιβάλλον και έπομένως τα συμπεράσματά της εμφανίζονται συνεπέστερα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Ό θάλαμος

1. Λύχνος μονόμυξος μελαμβαφής (III). Είκ. 20. Άκέραιος με ελάχιστα άπολεπίσματα και ίχνη χρήσης.

Βρέθηκε στο έσωτερικό του μπρούντζινου λυχνούχου, όπου στηριζόταν σε μια πλατιά σιδερένια ύποδοχή.

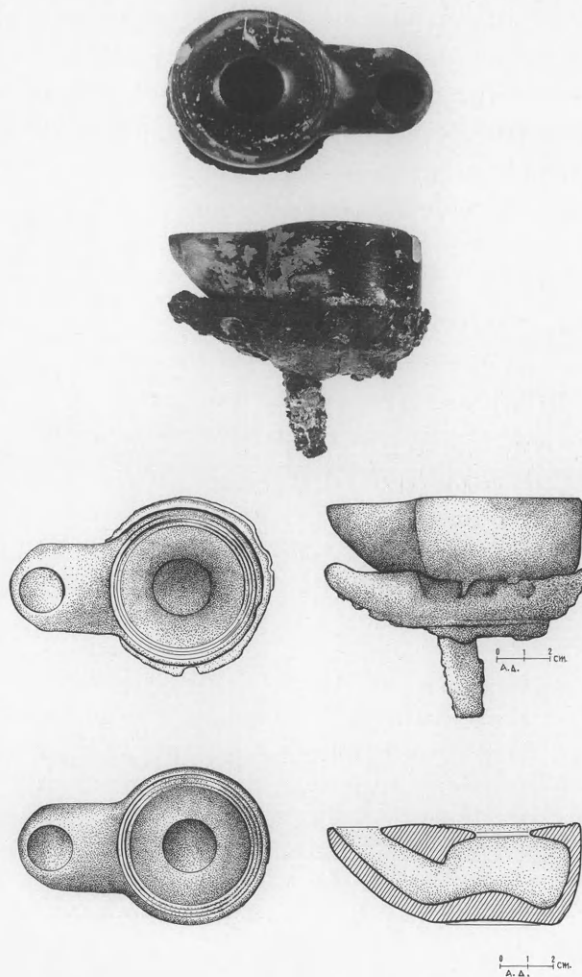
Πηλός κόκκινος, καθάρως. Γάνωμα μαύρο, στυλινό, έλαφρά άλλοιωμένο στην άκρη του μυκτήρα.

Ύψ. 0.045 μ. Διάμ. έδρασης 0.06 μ. Διάμ. άνω έπιφ. 0.065 μ.

Χωρίς ιδιαίτερη βάση· άντ' αυτής το κάτω μέρος του σώματος με ίκανό πάχος δημιουργεί έσωτερικά έντονη μαστοειδή άπόφυση, ενώ έξωτερικά έλαφρά κοιλότητα, άγάνωτη. Σώμα κυλινδρικό με επίπεδη την άνω έπιφάνεια γύρω από την όπη πληρώσεως. Στην περιφέρεια της άνω έπιφάνειας όμόκεντρες αύλακώσεις. Μυκτήρας πλατύς και βραχύς, με μεγάλη όπη καύσης και καμπύλη άπόληξη.

Έκτος από ένα παράδειγμα ό άτυκός αυτός τύπος δέν εμφανίζεται στην Όλυνθο. Με βάση τα άνασκαφικά δεδομένα της άθηναικής Άγοράς ή εμφάνισή του καλύπτει κατά Howland 1958 το διάστημα από το β' τέταρτο έως το τέλος του 4ου αι. π.Χ. ή κατά τον νεότερο έλεγχο της Rotroff 1997 το διάστημα από το 345 έως το 275 π.Χ. Σημαντικό παράδειγμα για τον χρονολογικό προσδιορισμό του τύπου προσφέρει ή έπίχωση του τύμβου του τάφου της Εύκολίνης (Schlörb-Vierneisel 1966, 84 πίν. 52), ή όποία χρονολογείται με βάση τα άνασκαφικά δεδομένα στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από τον τάφο του τύμβου Σ στη Βεργίνα (Δάφφα - Νικονάνου 1969, 227 κέ., είκ. 1), όπου τα συνευρήματα έπιτρέπουν την έπιβεβαίωση της χρονολόγησης στο τελευταίο τέ-

ταρτο του 4ου αι. π.Χ. προσφέροντας συγχρόνως τα όρια της χρήσης του τύπου αυτού του λύχνου. Είναι φανερό ότι ό τύπος αυτός, που μόλις και χρησιμοποιείται στην Όλυνθο,

Είκ. 20. Μελαμβαφής λύχνος μονόμυξος (III).

ἔχει μιὰ σχετικὰ πυκνὴ παρουσία στὶς ἐπόμενες δεκαετίες.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ τάφου ΙΙ τῆς Μ. Τούμπας, ὁμόκεντρες αὐλακώσεις στὴν περιφέρειά του, διαμόρφωση τῆς ἐπιφάνειας ἔδρασης, τὸ τοποθετοῦν πλησιέστερα στὰ πρῶμα παραδείγματα τοῦ τύπου, ὅπως λ.χ. Howland 1958, ἀρ. 236, ὅπου ἡ ὁμοιότητα τοῦ κάτω μέρους εἶναι χαρακτηριστικὴ (πρβ. καὶ τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ καὶ τὸν Θορικό): Τὸ περίγραμμα εἶναι σχεδὸν ὀρθογώνιο, ἐνῶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς ἔδρασης εἶναι ἔντονα κοίλη (στὰ νεότερα ἢ κοίλανση σχεδὸν μηδενίζεται)⁹⁹.

γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.

Πρβ. Howland 1958, ἀρ. 236 πίν. 8.35 (β' γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ. = Rotroff 1997, 494 (χρονολόγηση τοῦ τύπου H23D: 345-275 π.Χ.). Scheibler 1976, ἀρ. 178 πίν. 31 (γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.) καὶ ἀρ. 192 πίν. 35 (γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.). Schlörb - Vierneisel 1966, 84 πίν. 52,2 (GL 1074, περὶ τὸ 330 π.Χ.). Blondé 1983, 118 κέ. ἀρ. 187 καὶ 191 εἰκ. 21 πίν. 16 (χωρὶς kontext). Τῆς ἴδιας, *Migra* 8, 1985 (3) *Inkwellrot-lamps*. Τῆς ἴδιας, *BCH* 113, 1989, 503 ἀρ. 96 εἰκ. 10. Δάφφα-Νικονάνου 1969, 227 κέ. εἰκ. 1 (τελευταῖο τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.). Δρούγου 1992, 44 κέ., ἀρ. 63, πίν. 15.

Τύπος καὶ οἱ χρονολογήσεις τοῦ τύπου στοὺς συγγραφεῖς: Howland 23D (γ' τέταρτο-τέλος 4ου αἰ. π.Χ. ἢ α' τέταρτο 3ου αἰ. π.Χ.) = Rotroff 1997, 494 (345-275 π.Χ.) = Scheibler 1976, τύπος DSL2 καὶ DSL3 (360-260 π.Χ.) = Δρούγου 1992, ΠΛ4 (β' μισὸ 4ου αἰ. π.Χ.).

2. Οἰνοχόη (χοῦς) μελαμβραφῆς μὲ τριφυλλόσχημο χεῖλος (II2). Εἰκ. 21-22.

Σῶζεται ἀκέραη.

Πηλὸς κόκκινος, καθαρὸς. Γάνωμα μαῦρο σπιννό, πολὺ καλὰ ψημένο. Γενικὰ τὰ τοιχώματα εἶναι λεπτὰ καὶ ὀλόκληρο τὸ ἀγγεῖο σχετικὰ ἐλαφρῦ. Φαίνεται νὰ μὴν ἔχει ξαναχρησιμοποιηθεῖ.

Ύψ. 0.239 μ. Διάμ. β. 0.074 μ.

Βάση χαμηλὴ, δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη στὴν κάτω ἐπιφάνειά της (ἐπιφάνεια ἔδρασης καὶ ἐσωτερικὰ) μὲ καμπύλο περίγραμμα, διακρίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα. Στὸ

ψηλόλιγνο σῶμα, ἡ συγκρατημένη καὶ συνεχῆς καμπύλη τοῦ περιγράμματος ἀπὸ τὴ βάση περνᾷ τὴν κοιλία, τὸν λαιμό, γιὰ νὰ ἀνοίξει στὸ χεῖλος μὲ τοὺς τρεῖς λοβούς. Ἡ πλατὰ καὶ

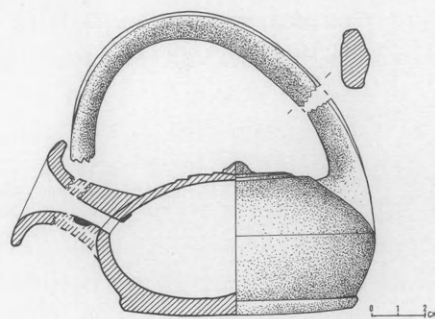
Εἰκ. 21. Μελαμβραφῆς οἰνοχόη (II2).

99. Βλ. σ. 14 κέ.

Εικ. 30α-β. Ἀσκὸς ἐρυθρόμορφος ἀρ. 2 τοῦ ἐναγιομοῦ α.

Εικ. 31. Ἀσκὸς ἐρυθρόμορφος ἀρ. 2 τοῦ ἐναγιομοῦ α.

Εικ. 32. Σκύφος μελαμβαφῆς τύπου bolsal ἀρ. 3 τοῦ ἐναγιομοῦ α.

Λείπουν μικρὰ τμήματα ἀπὸ τῆ βάσης καὶ τὸ χεῖλος. Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Πηλὸς κοκκινωπός, καμένος, γάνωμα μαῦρο καμένο.

Ὑψ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.125 μ. Διάμ. χ. 0.154 μ. Βάση χαμηλὴ δακτυλιόσχημη, διακρίνεται ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν τύπο κοιλότητα. Σῶμα χαμηλό, σχεδὸν κυλινδρικό, μὲ δύο πλατιῆς πεταλόσχημες λαβές.

Πρβ. ὄμοιο σκύφο ἀρ. 4 τοῦ ἐναγιομοῦ α.

Βλ. γενικὰ Sparkes-Talcott 1970, 107, πίν. 24 ἀρ. 556 καὶ 558 (380-350 π.Χ.) καὶ ἀρ. 361 (350 π.Χ.). Robinson 1950, ἀρ. 650, 655, 671.

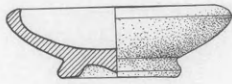
4. Σκύφος μελαμβαφῆς τύπου bolsal. Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Πηλός, διαστάσεις καὶ σχῆμα βλ. σκύφο ἀρ. 3. Εἶναι φανερὲς οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν παραδειγμάτων ἀπὸ τῆ Βεργίνα καὶ τὴν ἀθηναϊκὴ

Ἀγορά. Οἱ σκύφοι τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς Βεργίνας ἔχουν ἓνα βαρὺ καὶ πλατὺ σχῆμα ποὺ θυμίζει παλιότερα σχήματα τοῦ ἀττικοῦ Κεραμικοῦ, τὰ ὁποῖα πιθανῶς μιμοῦνται. Ἡ διαφορὰ στὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ, ἀφοῦ ὁ πηλὸς τῶν σκύφων τῆς Βεργίνας δὲν παρουσιάζει οὔτε τὴ συνεκτικότητα οὔτε τὴν καθαρότητα οὔτε τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ τῶν ἀττικῶν ἀντιστοίχων.

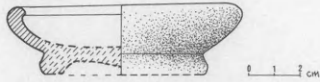
5. Σκυφίδιο ἄωτο, μελαμβαφές. Εικ. 33. Ἀκέραιο.

Πηλὸς κοκκινωπός, καμένος, γάνωμα μαῦρο καμένο.

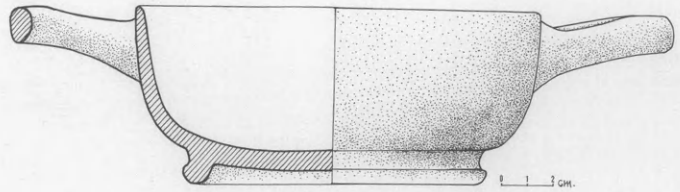
Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Διάμ. χ. 0.088 μ. Βάση δακτυλιόσχημη μὲ πλατιὰ ἐπιφάνεια ἔδρασης στὴν περιφέρεια, γανωμένη, μὲ μικρὴ ἀπόφυση στὸ κέντρο τῆς. Σῶμα ρηχὸ καὶ πλατὺ μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

Είκ. 35. Σκυφίδιο μελαμβαφές άρ. 8
τοῦ έναγισμοῦ α.

Είκ. 36. Σκυφίδιο μελαμβαφές άρ. 9
τοῦ έναγισμοῦ α.

Είκ. 37. Σκύφος τύπου bolsal άρ. 10
τοῦ έναγισμοῦ α.

9. Σκυφίδιο ἄωτο, μελαμβαφές. Είκ. 36.
Ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Λείπουν
τμήματα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὴ βάση.
Πηλὸς γκριζός, καμένος, γάνωμα μαῦρο, κα-
μένο.
´ψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.083 μ.
Βάση στενή, σῶμα πλατὺ καὶ ρηχὸ καὶ χεῖλος
ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.
10. Σκύφος τύπου bolsal. Είκ. 37.
Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. (Κατὰ
τοὺς συντηρητὲς προέρχονται ἀπὸ τὸν έναγι-
σμὸ α.) Λείπουν μέρη τοῦ σώματος καὶ τοῦ
χεῖλους. Καμένο.
Πηλὸς κοκκινωπὸς-καστανός, γάνωμα ὁμοί-
χρωμο.
´ψ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.115 μ. Διάμ. χ. 0.155 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὰ άρ. 3 καὶ 4.
11. Σκύφος μελαμβαφῆς τύπου bolsal.
Συγκολλήθηκε ἀπὸ θραύσματα. Λείπουν τμή-
ματα τοῦ σώματος καὶ τῆς μιᾶς λαβῆς.
Πηλὸς κοκκινωπός, ἀκάθατος, γάνωμα μαῦ-
ρο-καστανό.
´ψ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.12 μ. Διάμ. χ. 0.155 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τοὺς σκύφους τύπου bolsal
άρ. 3, 4 καὶ 10. Κοντὰ στὴ λαβὴ φαίνονται
ἴχνη χαλκοῦ.
12. Πινάκιο ὀμφαλωτό (ἰχθυοπινάκιο), μελαμβα-
φές.
Σῶζονται θραύσματα.
13. Σκυφίδιο ἄωτο, μελαμβαφές.
Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα.
14. Ἀρυτήρας ἀγάνωτος. Είκ. 38.
Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὴν κοιλία, τὸ χεῖλος
καὶ τὴ λαβή.
Πηλὸς κοκκινωπός, καμένος, γάνωμα μαῦρο
καμένο.
´ψ. 0.27 μ. Διάμ. β. 0.09 μ. Διάμ. χ. 0.125 μ.
Χωρὶς διακριτὴ βάση, μὲ σῶμα σχεδὸν σφαι-
ρικὸ καὶ ψηλὸ λαμὸ ποῦ καταλήγει στὸ εὐρὸ
καὶ ἑλαφρὰ στραμμένο πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος.
Λαβὴ ταινιωτή.
Τὸ σχῆμα εἶναι πολὺ συνηθισμένο στὴν πε-
ριοχὴ τῆς Μακεδονίας καὶ γιὰ μακρὸ χρονικὸ
διάστημα (4ος αἰ. π.Χ.-τέλος ἑλληνιστικῶν χρό-
νων). Ἀπλὸ σχῆμα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ
ὁποῖου ἀλλάζουν ἐλάχιστα στὴ διάρκεια τῶν
αἰῶνων αὐτῶν.
Βλ. γενικὰ Sparkes, Talcott 1970, πίν. 73, άρ. 1622
(375-340 π.Χ.). Braun 1970, 135, πίν. 54 (περὶ τὸ
300 π.Χ.). Schlörb-Vierneisel 1966, Beil. 73. Miller
1974, 206 κέ. άρ. 46, 47.

Ἐναγισμὸς β

1. «Ἀλατιέρα» μελαμβαφῆς. Είκ. 39.
Λείπουν μικρὰ θραύσματα.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.
´ψ. 0.039 μ. Διάμ. β. 0.089 μ. Διάμ. ἄνω
0.089 μ.
2. «Ἀλατιέρα» μελαμβαφῆς. Είκ. 40.
Λείπουν ἐλάχιστα θραύσματα.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.
´ψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.087 μ. Διάμ. ἄνω
0.089 μ.

Είκ. 46. Σκυφίδιο άωτο μελαμβαφές άρ. 8 τοῦ έναγισμοῦ β.

Πρβ. γενικά Sparkes, Talcott 1970, 133 (γενικά) πίν. 33 είκ. 8 (γενικά τὸ σχῆμα). Schlörb-Vierneisel 1966, άρ. 5 είκ. 96 πίν. 59.

8. Σκυφίδιο άωτο, μελαμβαφές. Είκ. 46.
Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Σώζε-
ται ὀλόκληρο.
Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, κόκκινος, καμένος, ἴχνη
μαύρου γάνωματος, ἀπολεπισμένου.
Ύψ. 0.042 μ. Διάμ. β. 0.062 μ. Διάμ. χ. 0.126 μ.
Όμοιο μὲ τὸ προηγούμενο άρ. 7 μὲ διαφορε-
τικὸ τὸ χαμηλὸ ἡμισφαιρικὸ σῶμα.

9. Σκυφίδιο άωτο, μελαμβαφές. Είκ. 47.
Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο.
Πηλὸς κοκκινωπός, καμένος, γάνωμα μαῦρο,
καμένο καὶ ἀπολεπισμένο.
Ύψ. 0.026 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.095 μ.
Βάση χαμηλή, μὲ πλατιὰ ἐπιφάνεια ἔδρασης
στὴν περιφέρεια, ἀγάνωτη μὲ μίλτο στὴν πλα-
τιὰ ἐπιφάνεια. Στὸ κέντρο τῆς βάσης μικρὴ
μαστοειδῆς ἀπόφυση. Τῆ βάση χωρίζει ἀπὸ
τὸ σῶμα ἀγάνωτη αὐλάκωση. Σῶμα ρηχό, καμ-
πύλο, μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.
Στὸν πυθμένα ἐμπέστη διακόσμηση μὲ τρία
ἀκανόνιστα τοποθετημένα ἀνθέμια. Πιθανό-
τατα ἀττικό.

Πρβ. τὰ άωτα σκυφίδια 5 καὶ 6 τοῦ έναγισμοῦ α.

10. Σκυφίδιο άωτο, μελαμβαφές.
Σώζεται ἀκέραιο.
Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.067 μ. Διάμ. χ. 0.097 μ.
Όμοιο μὲ τὸ σκυφίδιο άρ. 7 τοῦ έναγισμοῦ β.
11. Σκυφίδιο άωτο.
Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὴ βάση καὶ τὸ σῶμα.

Είκ. 47. Άωτο σκυφίδιο άρ. 9 τοῦ έναγισμοῦ β.

Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καμένο.
Ύψ. 0.026 μ. Διάμ. β. 0.049 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.
Όμοιο μὲ τὸ σκυφίδιο άρ. 7 τοῦ έναγισμοῦ β.

12. Σκυφίδιο άωτο.
Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὴ βάση καὶ τὸ σῶμα.
Πηλὸς γκριζός, γάνωμα καστανό.
Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.061 μ. Διάμ. χ. 0.11 μ.
Βάση στενή, δακτυλιόσχημη. Σῶμα σχετικὰ βα-
θὺ μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.
Πρβ. άωτο σκυφίδιο άρ. 5 τοῦ έναγισμοῦ α.
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, 137 κέ.

13. Θραῦσμα βάσης άωτου μελαμβαφούς σκύ-
φου. Είκ. 48.
Πηλὸς γκριζός, καμένος, γάνωμα μαῦρο.
Σωζ. ὕψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.08 μ.
Βάση χαμηλή, χωρισμένη ἀπὸ τὸ σῶμα ἀπὸ
τὴν κοίλη σκοτία, γανωμένη. Στὸ κέντρο τοῦ

Είκ. 48. Άνωτος σκύφος άρ. 13 του έναγισμοῦ β.

πυθμένα δύο όμόκεντροι κύκλοι άπό μικρές λοξές γραμμές και στο έσωτερικό τέσσερα έκκεντρα άνθήμια.

Πρβ. γενικά για τó σχήμα Sparkes, Talcott 1970, 128 πίν. 32 άρ. 805 (375-350 π.Χ.) (κόσμημα), 107 κέ. πίν. 24, 53 άρ. 560 (380-350 π.Χ.) (για τó σχήμα).

14. Θραῦσμα άωτου (;) σκύφου, μελαμβαφοῦς.
Πηλός άνοιχτόχρωμος, φαιός, καμένος, γάνωμα μαῦρο.
Ύψ. 0.038 μ. Διάμ. β. 0.074 μ. Διάμ. χ. 0.127 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη με μικρή αὐλάκωση στην κάτω έπιφάνεια του δαχτυλιδιοῦ. Σῶμα άνοιχτό, σχεδόν ήμισφαιρικό, με χείλος που στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Στο κέντρο του πυθμένα μέσα σέ κύκλο άπό λοξές γραμμές τρία έμπέστα άνθήμια.
Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 128 κέ. πίν. 58-59 (375-350 π.Χ.).

15. Πινάκιο όμφαλωτό (ίχθυοπινάκιο), μελαμβαφές.

Λείπουν τμήματα της βάσης και του περιδρόμου.

Πηλός κόκκινος, γάνωμα μαῦρο κατὰ τόπους κοκκινωπό.

Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.095 μ. Διάμ. περ. 0.185 μ.

Βάση ψηλή, ταινιωτή, γανωμένη έκτός άπό την έσωτερική έπιφάνεια της στεφάνης. Πλάτς, σχεδόν όριζόντιος περιδρόμος, στην περιφέρεια του όποιου στενή ταινία στο χρώμα του ηλοῦ. Ό τύπος του πινακίου αὐτοῦ είναι γνωστός με ήλίνα παραδείγματα του τέλους του 5ου αἰ. π.Χ., είναι όμως πιθανό ότι ήρε την τελική τυπική μορφή του όταν μεταφέρθηκε στο μέταλλο.

Πρβ. πινάκια άρ. 1 και 2 του έναγισμοῦ γ. Γενικά βλ. τάφο «της Περσεφόνης» άρ. 2.

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, άρ. 1072 πίν. 37 (350-325 π.Χ.), άρ. 1070 πίν. 37 είκ. 10 (375-350 π.Χ.). Robinson 1933, 193, άρ. 1058 πίν. 190-191. Γενικά McPhee, Trendall 1987, 18 κέ. *Demetrias* 63 κέ. Miller 1974, 205 κέ. R. Lindner, *AA* 1985, 251 κέ.

Έναγισμός γ

1. Πινάκιο όμφαλωτό (ίχθυοπινάκιο), μελαμβαφές. Είκ. 49.
Σῶζεται άκέραιο με φθαρμένη την έπιδερμίδα του άπό τη φωτιά.
Πηλός κοκκινωπός, καμένος, γάνωμα μαῦρο, καμένο.
Ύψ. 0.053 μ. Διάμ. β. 0.091 μ. Διάμ. περ.

0.182 μ. Διάμ. κοιλ. 0.041 μ.

Βάση μεγάλη, ψηλή, σχεδόν κωνική, γανωμένη στην έσωτερική έπιφάνειά της. Περιδρόμος έλαφρὰ λοξός. Στο κέντρο του πυθμένα μικρή ήμισφαιρική κοιλότητα με μικρή αὐλάκωση στο χρώμα του ηλοῦ στην περιφέρεια του. Στην περιφέρεια του περιδρόμου ταινία

4. Ο ΤΑΦΟΣ ΙΙΙ («ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑ»)

Ὁ δεύτερος ἀσύλητος μακεδονικὸς τάφος, στὸ κέντρο σχεδὸν τῆς Μ. Τούμπας, ὁ γνωστός καὶ ὡς τάφος «τοῦ Πρίγκιπα» (εἰκ. 53), βρέθηκε τὸ 1978 μὲ πλούσια κτερίσματα, ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ΙΙ. Καὶ στὸν τάφο αὐτὸν τὰ πολύτιμα μέταλλινα σκεύη καὶ τὰ ὄπλα ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ταφικῶν δώρων¹¹². Ὁ χαρακτήρας αὐτῶν τῶν ταφικῶν δώρων, καθὼς καὶ οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἐξετάσεις τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ, τὰ ὁποῖα ἦσαν τοποθετημένα σὲ μιὰ ἀργυρῆ ὑδρία, μιλοῦν γιὰ ἕναν νεαρὸ ἄνδρα, σχεδὸν παιδί, ὄχι μεγαλύτερο ἀπὸ 14-15 χρονῶν¹¹³, μὲ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση. Τὰ ιδιαίτερα γνωρίσματα τῆς ταφῆς δείχνουν τὸν πλοῦτο τοῦ νεαροῦ νεκροῦ, ἐνῶ τὰ ἐλάχιστα πηλίνα σκεύη μὲ τὸν ιδιαίτερο χαρακτήρα τους προσφέρουν τὸν ἀπαραίτητο γενικὸ χρονολογικὸ προσδιορισμὸ τοῦ μνημείου. Ὅπως ἤδη ἔχει εἰπωθεῖ, ἡ χρησιμότητά τους γιὰ τὸν χρονολογικὸ προσδιορισμὸ τοῦ τάφου εἶναι προφανής, χωρὶς ὅμως νὰ σημαίνει καὶ πάλι ὅτι αὐτὰ ἀποκλειστικὰ μόνον τους μποροῦν νὰ ἀποδώσουν τὶς ἐπιζητούμενες ἀπόλυτες χρονολογήσεις. Στὴν τελικὴ ἐκτίμηση τῆς ταφῆς καὶ τοῦ μνημείου συνυπολογίζονται ὅλα τὰ κτερίσματα καὶ ὅσα ἀκόμη ἀντικείμενα ἢ στοιχεῖα διαπιστώνονται στὸν ἐσωτερικὸ καὶ τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο τοῦ τάφου¹¹⁴.

Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ διθάλαμου τάφου (εἰκ. 54) τὰ πηλίνα σκεύη, ὁ πηλινὸς λύχνος καὶ οἱ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς, εἶναι ἐλάχιστα σὲ σύγκριση μὲ τοῦ προηγούμενου τάφου ΙΙ (τοῦ Φιλίππου), ἢ ἄλλων μικρότερων τάφων. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἐπίσης ὅτι τόσο μεταξὺ τῶν πηλινῶν ὅσο καὶ τῶν μεταλλινῶν ἀγγείων ὑπερτεροῦν τὰ μικρὰ σχήματα. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ θαλάμου προέρχονται μόνον ὁ μελαμβαφῆς δίμυξος λύχνος καὶ οἱ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς. Σύμφωνα μὲ τὸν τύπο του [Howland 26A = STL Scheibler. Πρβ. Rotroff 1997, γιὰ τὸν Η 26A (350-275 π.Χ.), ὁ πηλινὸς λύχνος πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στὴν ἴδια χρονικὴ βαθμίδα πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν οἱ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς μὲ τὶς χαρακτηριστικὲς ἄσπρες, κοκκινωπὲς καὶ φαιεὲς ὀριζόντιες ταινίες, προσφέροντας ἄλλο ἕνα γενικὸ χρονολογικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἄγνωστη-γνωστὴ κατηγορία αὐτῶν τῶν ἀγγείων¹¹⁵.

Στὴ χρονολόγηση τοῦ τάφου συμβάλλουν ἀποφασιστικὰ τὰ ἀγγεῖα τοῦ μοναδικοῦ ἐναγισμοῦ, ποὺ βρέθηκε ἐπάνω στὴν καμάρρα του (εἰκ. 55). Τὸ μικρὸ αὐτό, πραγματικὰ

112. Βλ. ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς Μ. Τούμπας 1978 (Π. Φάκλαρης, Χρ. Σαατοόγλου-Παλιαδέλη, Σ. Δρούγου). Ἀνδρόνικος 1984, 198 κέ. Δρούγου, Σαατοόγλου-Παλιαδέλη, Φάκλαρης κ.ἄ. 1994, 62 κέ.

113. Ἀνδρόνικος 1984, 198, 232.

114. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀγγείων τοῦ μοναδικοῦ ἐναγι-

σμοῦ πάνω στὴν καμάρρα τοῦ τάφου συμβάλλει στὴ χρονολόγηση τοῦ μνημείου ἀποφασιστικά. Βλ. πὸ κάτω σ. 66 κέ.

115. Βλ. κατάλογο πηλινῶν κτερισμάτων καὶ τὰ ὅμοια τοῦ τάφου ΙΙ (τοῦ Φιλίππου) σ. 28 κέ.

Εἰκ. 53. Ὁ τάφος ΙΙΙ («τοῦ Πρίγκιπα»).

«κλειστὸ» σύνολο¹¹⁶, περιλαμβάνει γνωστὰ σχήματα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου τετάρτου του, τὸν μελαμβαφὴ κάρναρος, ἕναν ἀσκὸ καὶ ἕνα μικρὸ ἄωτο σκυφίδιο. Δεδομένου ὅτι πρόκειται πιθανότατα γιὰ ἕνα σύνολο προϊόντων ἐγγώριου ἐργαστηρίου, φανερὲς ἀπομιμήσεις ἀττικῶν σχημάτων, τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ γνωρίσματα καθιστοῦν τὴν ἀποτίμησή τους περίπλοκη. Ὁ κάρναρος μὲ τις μεγάλες ἐλεύ-

116. Βλ. ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς 1978. Τὸ σύνολο αὐτὸ τῶν ἀγγείων, ὁ μοναδικὸς ἐναγισμὸς τῆς καμάρας, βρέθηκε ἄθικτο καὶ ἔτσι εἶναι βέβαιη ἡ σχέση

τους. Ὡς πρὸς τὴ σημασία τῶν συνόλων γιὰ τὴ χρονολόγησή βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1994, 128 κέ.

Είκ. 54. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κύριου θαλάμου τοῦ τάφου III («τοῦ Πρίγκιπα»).

θερες λαβές ανταποκρίνεται στο γνωστὸ ἀττικὸ πρότυπο σχῆμα, ὅμως γιὰ τὴ χαλαρὴ καὶ ἄτονη ἀπόδοση τοῦ σχήματος αὐτοῦ δὲν βρέθηκε παράλληλο παράδειγμα. Ἀντίθετα τὸ σχῆμα τοῦ ἀρκετὰ ιδιόμορφου ἀσκοῦ τοῦ τύπου guttus καὶ τοῦ ἄωτου σκυφιδίου ἐπιβεβαιώνουν τὸν χρονολογικὸ προσδιορισμὸ τοῦ τάφου στὴν προτελευταία δεκαετία τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (320-310 π.Χ.)¹¹⁷. Τὰ ὀλιγάριθμα αὐτὰ ἀγγεῖα ἐπαναφέρουν στὴ συζήτηση τὸ θέμα τῶν ἐγχώριων προϊόντων κεραμικῆς καὶ τὶς ἀπομιμήσεις τῶν ἀττικῶν ἀντιστοιχῶν¹¹⁸.

Είκ. 55. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἐναγισμοῦ τῆς καμάρας.

117. Ἡ χρονολόγηση στο τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι ἀσφαλέστερη μὲ τὴ γενικότητά της. Ἡ δεκαετία 320-310 π.Χ. σημαίνει ὅτι θὰ πρέπει τὸ μνημεῖο νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ τελευ-

ταίου τετάρτου τοῦ αἰῶνα.

118. Γιὰ τὴν ἐγχώρια παραγωγή βλ. τάφο I στὴ Μ. Τούμπα καὶ τὸ γενικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν κεραμική.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου

1. Λύχνος δίμυξος, μελαμβαφής. Εἰκ. 56.

Ἄκέραιος με πολλὲς κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μελανό.

Ὑψ. 0.052 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Μῆκ. 0.092 μ. Διάμ. ἄνω 0.083 μ. Διάμ. ὀπῆς πληρώσεως 0.022 μ.

Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη στὸ κάτω μέρος γανωμένη καὶ διάτρητη στὸ κέντρο τῆς ἀπὸ τὸν σωληνίσκο στήριξης. Τὸ ὕψος του φτάνει τὴν ὀπή πλήρωσης. Σῶμα σχεδὸν κυλινδρικό με δύο μεγάλους διαμετρικὰ τοποθετημένους μυκτῆρες. Στὴν ἄνω ἐπιφάνειά τους οἱ μυκτῆρες εἶναι ἐπίπεδοι καὶ ἔχουν τὴν ἀπόληξή τους καμπύλη. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λύχνου καὶ στὴν περιφέρειά τῆς ὑπάρχει μεγάλη ἀυλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ στὴ συνέχεια γύρω ἀπὸ τὴν ὀπή πλήρωσης στενὸ καμπύλο περιχέλωμα. Ἀντίθετα ἡ ἄνω ἀπόληξη τοῦ σωληνίσκου στήριξης εἶναι ἀπλή.

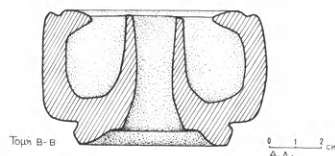
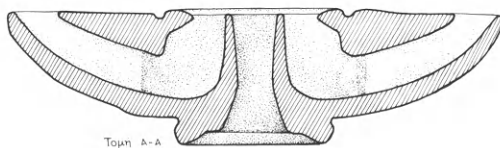
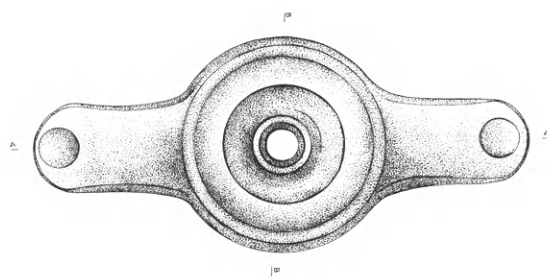
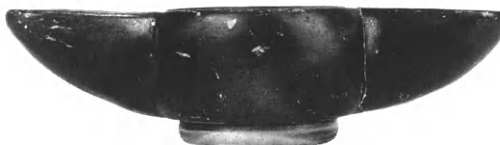
Τύπος Howland 26A (β' τέταρτο 4ου - πρῶτος 3ος αἰ. π.Χ.). Scheibler STL 2 (350-270 π.Χ.). Δρούγου Π16 (β' μιὰ 4ου - α' μιὰ 3ου αἰ. π.Χ.).

Πρβ. Howland 1958, 19 κέ., ἀρ. 365/6 πίν. 40 (ἀπὸ τὸ γ' στὸ δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τύπος 26A). Πρβ. τὴν ἐπανεξέταση τῆς χρονολόγησής τῶν τύπων Howland ἀπὸ τὴν Rotroff 1997, Appendix III τύπος Howland 26A=350-275 π.Χ., γιὰ τὸν λύχνο ἀρ. 635 (350-290 π.Χ.). Ἀκόμη Scheibler 1976, ἀρ. 250, πίν. 45 καὶ ἀρ. 247, πίν. 43 (τελευταῖο τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.). Δρούγου 1992, 53 κέ. Σχετικὰ μετὸν τύπο βλ. ἀκόμη E. M. Cahn-Klaiber, *Die antiken Tonlampen des archäologischen Instituts der Universität Tübingen* (1977) 23 κέ.

2. Ἀμφορέας ψευδοκυπριακός (θάλαμος ἀρ. 69). Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὸν λαιμό, τὸ χεῖλος καὶ τὴν κοιλιά. Στὸ μεγαλύτερο μέρος ἔντονα καμένος.

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος ρόδινος, κακῆς ποιότητος, με ὁμοίχρωμο ἐπίχρισμα. Στὶς διακοσμητικὲς ταινίες ἐπίθετα λευκὰ καὶ βαθυκόκινα χρώματα.

Ὑψ. 0.24 μ. Διάμ. β. 0.053 μ. Διάμ. χ. 0.052 μ. Βάση χαμηλή, δισκόμορφη, ἐλαφρὰ κοίλη

Εἰκ. 56. Λύχνος δίμυξος μελαμβαφής.

στο κάτω μέρος, αγάνωτη. Σώμα ωοειδές με λαιμό κυλινδρικό-κωνικό. Λαβές οριζόντιες πάνω στον ώμο. Διακόσμηση από γραπτές λευκές ταινίες στην κοιλιά, τον ώμο και τον λαιμό. Ἀνάμεσα στις οριζόντιες ταινίες φύλλα με απλό σχῆμα.

Πρβ. Μ. Τούμπα, τάφος III, ἀρ. 3 (θάλαμος 70) καὶ III, ἀρ. 4 (θάλαμος 71)- ἐπίσης III, ἀρ. 9 (προθάλαμος). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Α16, πίν. 45 (μὲ βιβλιογραφία) καὶ Η3, πίν. 147 μὲ σχετικές ὁμοιότητες. Γενικά Μαρκουλάκη, Νινιού-Κινδελή 1982, 89 κέ. (νεότερα παραδείγματα). Robinson 1933, 34, πίν. 32. *Hesperia* 38, 1969, 57 κέ., πίν. 18α-β.

3. Ἀμφορέας ψευδοκυπριακός (θάλαμος ἀρ. 70). Εἰκ. 57.

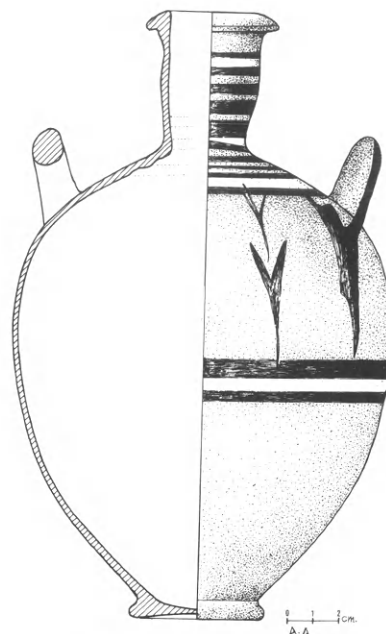
Λείπουν πολλὰ μικρὰ τμήματα ἀπὸ τὸ σῶμα. Πηλὸς κόκκινος, ἔντονα καμένος, κακῆς ποιότητας. Ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο, ἔντονα καμένο, ὅπως καὶ τὰ χρώματα κόκκινο καὶ λευκό. Ὑψ. 0.24 μ. Διάμ. β. 0.052 μ. Διάμ. χ. 0.053 μ. Βάση χαμηλή, δισκόμορφη, ἐλαφρὰ κοίλη καὶ αγάνωτη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα μεγάλο, ὠοειδές, μὲ στενὸ κυλινδρικό λαιμὸ ποὺ στέφεται στὸ ἄνω μέρος μὲ τὸ λοξότμητο δαχτυλίδι τοῦ χεῖλους (πρβ. ἀνάλογο σχῆμα στὰ ἑλληνιστικά μακρόστενα μυροδοχεῖα). Λαβές οριζόντιες, ὀρθιες πάνω στὸν ὦμο.

Στὴ μέση τοῦ ὕψους τοῦ σώματος δύο παράλληλες γραπτές ταινίες καὶ ἀνάμεσά τους μιὰ λευκή. Ἀνάλογες παράλληλες μελανές ταινίες κοσμοῦν τὸν ὦμο καὶ τὸν λαιμὸ, ἐνῶ ἀνὰ μία λευκή παρεμβάλλεται στὸν ὦμο, τὴ ρίζα τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ ἄνω τμήμα του. Τὴν πλατὰ ζώνη τῆς ἄνω κοιλίας καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ὦμο κοσμοῦν τέσσερα διπλὰ λογχόσχημα φύλλα. Στὴ ράχη τῶν λαβῶν κόκκινη ταινία ποὺ ὑπερβαίνει τὶς δύο ἄκρες τῶν προσφύσεων τῶν λαβῶν.

Πρβ. Μ. Τούμπα, τάφος II, ἀρ. 8 καὶ προθάλαμος ἀρ. 1-2.

4. Ἀμφορέας ψευδοκυπριακός.

Λείπει μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος (λαιμός, μισὸς ὦμος καὶ ἢ μία λαβή). Πηλὸς κόκκινος, ὑπόλευκο ἐπίχρισμα· στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια λεπτὸ θαμπὸ καστανὸ γάνωμα. Ἐπίθετα χρώματα κόκκινο καὶ λευκό.

Εἰκ. 57. Ψευδοκυπριακὸς ἀμφορέας (ἀρ. 3).

Ὑψ. σωζ. 0.20 μ. Διάμ. β. 0.059 μ. Βάση χαμηλή, δισκόμορφη, ἐλαφρὰ κοίλη καὶ αγάνωτη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα σφαιρικό-κωνικό μὲ οριζόντιες λαβές ὀρθιες πάνω στὸν ὦμο. Κοσμεῖται στὸ μισὸ τοῦ ὕψους τοῦ σώματος μὲ διπλὴ παράλληλη ταινία χρώματος μαύρου. Στὸν ὦμο καὶ τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ λαιμοῦ ἀνάλογες γραπτές παράλληλες ταινίες μαῦρες καὶ κόκκινες. Μὲ ταινία κοσμεῖται ἡ σωζόμενη λαβή. Στὸ πάνω τμήμα τῆς κοιλίας τρία διπλὰ λογχόσχημα φύλλα.

Πρβ. Μ. Τούμπα, τάφος II ἀρ. 8 καὶ προθάλαμος ἀρ. 2.

Ἐναγισμὸς καμάρας

1. Κάνθαρος μελαμβαφής. Εἰκ. 58.

Λείπουν ἡ βάση καὶ μικρὰ θραύσματα ἀπὸ τὸ σῶμα. Πηλὸς γκριζός, καμένος. Γάνωμα μελανό, καμένο. Ὑψ. 0.108 μ. Διάμ. χ. 0.115 μ. Διάμ. ποδιοῦ 0.06 μ.

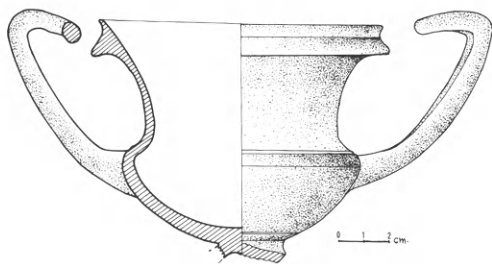
Ἀπὸ τῆ βάσι σώζεται τὸ βραχὺ ἐνδιάμεσο πόδι, τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ τὸ σῶμα μὲ στενὴ ὀριζόντια ἐγκοπή. Τὸ σῶμα σχετικὰ ψηλὸ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κάτω ἡμισφαιρικὸ τμήμα καὶ τὸν ψηλὸ καὶ εὐρὺ κυλινδρικὸ-καλυκωτὸ λαμό, ποῦ καταλήγει στὸ χωριστὸ κρεμαστὸ χεῖλος. Τὸ χεῖλος σχηματίζεται ἀπὸ ἓνα δακτυλίδι μὲ ἔντονο προφίλ, ὄχι ὅμως τόσο βαρὺ ὅπως στὴν τυπικὴ μορφή τοῦ σχήματος. Οἱ μεγάλες πειταδόχημες ἐλεύθερες λαβές, στερεωμένες στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος, ὑψώνονται ὡς τὸ χεῖλος καὶ στρέφονται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ μέσα. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σχήματος προδίδουν τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ μεταλλικὰ πρότυπα. Τὸ ἴδιο τὸ ἀγγεῖο ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ, τὸ ψήσιμό του, ἀλλὰ κυρίως ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση τοῦ σχήματος φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἀττικὸ καὶ ἔτσι ἡ ἀναφορὰ σὲ ἀττικὰ παράλληλα προσφέρει μόνον ἓνα γενικὸ πα-

πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 118, 119 πίν. 28 (ἀρ. 658, 661: 350-325 π.Χ.): «It is difficult to set a precise date for the appearance of the cup-kantharos with moulded rim». H. Thompson, *Hesperia* 6, 1937, 165 εἰκ. 98 (τελευταῖο τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.). Rotroff 1997, ἀρ. 79, 80, πίν. 8 (ἀττικὰ παραδείγματα 350-335 καὶ 335-315 π.Χ. ἀντίστοιχα), ἐπίσης ἀρ. 82, πίν. 8 (325-300 π.Χ.). Breccia 1910, ἀρ. 104, πίν. 56. Βλ. μετὰλλινα παραδείγματα: Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 103 κέ., πίν. 113, Δ8, Δ9 (ψηλὸ πόδι).

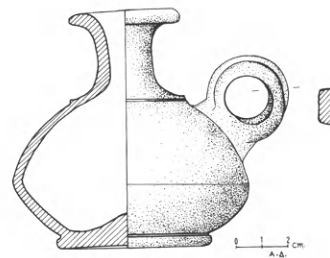
2. Ἄσκος guttus. Εἰκ. 59.

Σώζεται ἀκέρατος.

Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γκριζωπὸς κατὰ τόπους. Γάνωμα μαῦρο-καστανό, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.095 μ. Διάμ. χ. 0.045 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Βάσι χαμηλὴ, συμπαγῆς, δισκόμορφη, μὲ καμπύλο περίγραμμα. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικόν, μὲ μικρὴ ἀκμὴ στὴ μεγαλύτερη περιφέρεια κάτω ἀπὸ τὴ δακτυλιόσχημη λαβή. Στενὸ ὀριζόν-

Εἰκ. 58. Κάνθαρος μελαμβαφῆς (1).

Εἰκ. 59. Ἄσκος guttus (2).

ραλληλισμὸ. Εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι δὲν ὑπάρχει στὴ βάσι ὑψηλὸ στέλεχος καὶ ἐπομένως μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἀκόμη στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. παρὰ τὸ στενὸ χεῖλος.

τιο πλαστικὸ ἔξαρμα στὸν ὄμο ξεχωρίζει τὸ σῶμα ἀπὸ τὸν σχετικὰ ψηλὸ καλυκώσχημο λαμό μὲ τὸ καμπύλο δακτυλιόσχημο χεῖλος. Τὸ σφαιρικὸ σχῆμα καὶ ἡ συμπαγῆς βάσι τοποθετοῦν τὸ ἀγγεῖο στὸν 4ο αἰ. π.Χ. ἀκόμη,

μολονότι ή απόδοση του σχήματος απομακρύνεται γενικά από τα άττικά πρότυπα και φανερώνει, όπως και ο κάνθαρος, την μη άττική και πιθανώς έγχώρα προέλευση.

Πρβ. Robinson 1933, πίν. 172 και Robinson 1950, πίν. 168. Sparkes, Talcott 1970, 160 κέ., άρ. 1194-1195 πίν. 39 (περί τὸ 350 π.Χ.). Βοκοτοπούλου 1990, 58 κέ. σχ. 25 πίν. 34δ. Μπακαλάκης 1967, άρ. 47 πίν. 60.3-4: [χρονολογούνται στο ά' μισό του 4ου αί. π.Χ. αλλά θα πρέπει να τοποθετηθούν στη φάση της καταστροφής της αρχαίας πόλης (βλ. της Στρώμης, αὐτόθι 106)]. Rotroff 1997, 172 κέ. Βλ. επίσης Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 220, πίν. 138, με φανερες διαφορες στην απόδοση του σχήματος.

3. Ἄωτο σκυφίδιο. Εἰκ. 60.

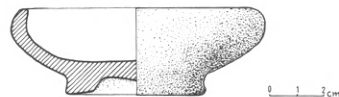
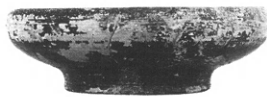
Λείπει μεγάλο τμήμα του χείλους.

Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαύρο-καστανό, άνισα απλωμένο στην επιφάνεια του άγγείου.

Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. χ. 0.095 μ. Διάμ. β. 0.055 μ.

Βάση ψηλή με πλατιά επιφάνεια έδρασης και μικρή μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα καμπύλο, ρηχό, με χείλος που στρέφεται έλαφρά προς τα μέσα και με έντονα παχύ τοίχωμα. Ἡ ποιότητα του πηλού και ή μη ακριβής απόδοση του σχήματος προδίδουν την μη άττική – πιθανώς έγχωρια – προέλευση.

Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 137-138, άρ. 945, πίν. 34 (περί τὸ 350 π.Χ.), άρ. 948 (350-325 π.Χ.).

Εἰκ. 60. Ἄωτο σκυφίδιο.

5. ΟΙ ΠΛΙΝΘΟΚΤΙΣΤΟΙ ΤΑΦΟΙ 1979 I-III ΚΑΙ Η ΠΥΡΑ-ΤΑΦΟΣ 1980

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1979 καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς τῆς Μ. Τούμπας, ἤρθαν στὸ φῶς ἀνατολικά τῶν δρόμων τῶν μεγάλων μακεδονικῶν τάφων (II καὶ III) καὶ μέσα στὴν περιφέρεια τῆς Μ. Τούμπας (εἰκ. 61) τρεῖς πλινθόκτιστοι κιβωτιόσχημοι τάφοι¹¹⁹. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ μέγας τεχνητὸς λόφος κατὰ τὴ δημιουργία του ὄχι μόνο περιέλαβε στὴν ἐπίχωσή του διάφορα ὑλικά ἀπὸ κατεστραμμένους τάφους¹²⁰, ἀλλὰ κάλυψε ἐπιπλέον στὴ θέση τους καὶ ἄλλους μικροὺς τάφους, ὅπως αὐτοὶ ἀκριβῶς ποὺ ἐξετάζονται ἐδῶ. Οἱ μικροὶ αὐτοὶ τάφοι κατασκευάστηκαν πρὶν ἢ μετὰ τὴν οἰκοδόμηση τῶν μεγάλων μακεδονικῶν τάφων, ὅπως οἰκιστὴς ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸν σχηματισμὸ τῆς Μ. Τούμπας¹²¹. Ἄλλον ἕναν πλινθόκτιστο τάφο με γραπτὴ διακόσμηση στοὺς τοίχους στὴν περιοχή τῆς Μ. Τούμπας ἀναφέρει ἡ Ἄ. Κοτταρίδη¹²² ὅτι βρέθηκε κατὰ τὴν διάρκεια τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς. Τὰ παραδείγματα ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς εἰδικῆς πρακτικῆς οἰκοδόμησης κιβωτιόσχημων τάφων στὴν περιοχή τῶν Αἰγῶν, ἐξαιτίας πιθανῶς τῆς χαλαρῆς σύστασης τοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὸ ἔτος 1978 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἐπίσης κοντὰ στοὺς μακεδονικοὺς καὶ ἕνας «προϊστορικὸς» τάφος, φανερόντως ἔτσι τὴν ἔκταση τοῦ λεγόμενου προϊστορικοῦ νεκροταφείου πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, ἐνῶ συγχρόνως ὑποδηλώνεται μετὰ τὸ εὔρημα αὐτὸ ἡ ἀρχαία ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους¹²³. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 1980 ἀποκαλύφθηκε στὰ ὄρια τῆς Μ. Τούμπας καὶ πάντοτε στὸ νότιο μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματός της ἡ πυρὰ-τάφος 1980, μετὰ τὰ χαρακτηριστικὰ κτερίσματα, τὸν ἀργυρὸ κάλυκα¹²⁴ καὶ τὴν ἐρυθρόμορφη πελίκη.

Ἀργότερα, καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀνέγερσης τοῦ μεγάλου προστατευτικοῦ κελύφους τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας (περίοδος 1990-1992), ἤρθαν στὸ φῶς ἀρκετοὶ μικροὶ τάφοι, τόσο μέσα στὴν περιφέρεια, ὅσο καὶ κοντὰ σὲ

119. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν πλινθόκτιστων τάφων διενεργήθηκε ἀπὸ τὴ συνάδελφο κ. Χρ. Σαατοόγλου-Παλιαδέλη, βλ. ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς, 28.9.1979-15.10.1979. Γιὰ τὶς πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τοὺς τάφους, τῆς ὀφείλω εὐχαριστίες.

120. Γιὰ τὴ δημιουργία τῆς Μ. Τούμπας, βλ. Ἄνδρόνικο 1984, 65 κέ. καὶ κεφ. «Ἡ Μεγάλη Τούμπα. Γενικὰ χαρακτηριστικὰ» σ. 15 κέ.

121. Πρβ. γιὰ παλιότερες ταφῆς τῶν μακεδονικῶν τάφων, Φάκλαρη 1987, 923 κέ. Κοτταρίδου 1991, 24 κέ. (5ος αἰ. π.Χ.). Γιὰ σύγχρονες καὶ νεότερες ταφῆς βλ. ἐπίσης αὐτόθι 23 κέ. καὶ Κοτταρίδου 1992, 73 κέ. Οἱ ταφῆς αὐτὲς προήλθαν ἀπὸ τὴ σω-

στικὴ ἀνασκαφὴ κατὰ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ προστατευτικοῦ στεγάστρου τῶν τάφων. Βλ. πρὸ πάνω σ. 13 καὶ 20.

122. Κοτταρίδη 1996, 83 κέ. Ἄλλον ἕναν πλινθόκτιστο τάφο ἀναφέρει ἡ ἴδια στὴ Μεγάλη Τούμπα, Κοτταρίδου 1992, 73 κέ. Ἐνδείξεις γιὰ κιβωτιόσχημους τάφους μετὰ διακοσμημένα τὰ τοιχώματα ἀνευρέθηκαν ἀκόμη σὲς ἀποθήκες τοῦ παλιοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τοῦ Μ. Ἄνδρόνικου (ἀδημοσίευτα). Βλ. ἀκόμη Πέτσα 1963, σποράδην.

123. Βλ. σημ. 35.

124. Βλ. Δρούγου 1987, 57 κέ.

Εικ. 61. Ἡ Μεγάλη Τούμπα τὸ 1979, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῶν πλινθόκτιστων τάφων (νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Τούμπας). Οἱ τάφοι βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωσή της καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους.

παρυφές τοῦ μεγάλου αὐτοῦ τεχνητοῦ λόφου. Οἱ τάφοι αὐτοί, οἱ ὁποῖοι ἀνασκάφηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους τῆς ΙΖ΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ τοὺς ἐπόμενους ἑλληνιστικοὺς χρόνους¹²⁵ καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ τεράστιου νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλης, τῆς πόλης τῶν Αἰγῶν. Ἐνα μέρος τοῦ τμήματος αὐτοῦ καλύπτει τὸ σύγχρονο χωριὸ τῆς Βεργίνας, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ νεκροταφείου ἀπλώνεται ἀνάμεσα στὰ σύγχρονα χωριά τῆς Βεργίνας καὶ τῶν Παλατιῶν, ὅπως εἶναι γνωστὸ. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἔχει ἐρευνηθεῖ κατὰ καιροὺς καὶ μὲ διάφορες

125. Βλ. σημ. 35-36. Ἀκόμη Κοτταρίδη 1996, 79 κέ. Τῆς ἴδιας, ΠΑΕ 1991 (1995), 189 κέ. Σύμφωνα μὲ τὴ συγγραφέα ἔχουν ἀνασκαφεῖ πολυάριθμες ταφές ἀπὸ τὸ β΄ μισὸ τοῦ 5ου αἰ. ἕως τὸν 2ο αἰ. π.Χ. Ἡ δημοσίευση τῶν τάφων αὐτῶν θὰ ἐπιτρέψει ὄχι μόνον τὴ γνώση τοῦ περιεχομένου τους, ἀλλὰ καὶ τῆς σχέσης τους πρὸς τὸ σύνολο τοῦ νεκροταφείου.

126. Βλ. Ἀνδρόνικο 1969, σποράδην. Πέτοας 1961/62, σποράδην καὶ 1963, σποράδην. Ἀνδρόνικος 1984 (βιβλιογραφία). Δάφφα-Νικονάνου 1969, 225 κέ. Μ. Ἀνδρόνικος, ΠΑΕ 1957, 73 κέ. 1958, 90 κέ. 1953, 141 κέ. Κ. Romiouroulou, I. Kilian-Dirlmeier, PZ 64, 1989, 1. Παντερμαλῆς 1972, 147 κέ. Ἀνδρόνικος 1987, 81 κέ. Σ. Δρούγου, ΑΕΜΘ 1,

άφορμές, κυρίως με σωστικές ανασκαφές¹²⁶, όπως ήδη έχει έκτεθει παραπάνω. Από τα ταφικά μνημεία του νεκροταφείου ξεχωρίζουν βέβαια οι μνημειώδεις κατασκευές των μακεδονικών τάφων, οι οποίοι σήμερα αριθμούν δεκατρία οικοδομήματα, με ιδιαίτερη σημασία για την τέχνη του 4ου αι. π.Χ. και των ελληνιστικών χρόνων. Άλλα και ο μεγάλος αριθμός των άλλων τάφων, και κυρίως η μεγάλη χρονολογική τους έκταση, καθιστούν το σύνολο του νεκροταφείου εξαιρετικό¹²⁷.

Τα μικρά ταφικά σύνολα της Μ. Τούμπας από τον 4ο π.Χ. αι. που παρουσιάζονται εδώ προσφέρουν δύο σημαντικά δεδομένα: α) Οι προσδιοριστικές συνθήκες του κλειστού (ήρα σχετικά καλά χρονολογημένου) συνόλου επιτρέπουν χρήσιμες παρατηρήσεις για την κεραμική αυτής της περιόδου. Άν και όχι πλήρεις πάντοτε, οι χρονολογικές αποτιμήσεις αποβαίνουν ιδιαίτερα χρήσιμες για την κρίσιμη περίοδο του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. Από τα άγγεια των συνόλων αυτών τα έρυθρόμορφα της κατηγορίας Κέρτις αποτελούν μαζί με τα νομίματα και τους λύχνους ένα σημαντικό σημείο χρονολογικής αναφοράς, χωρίς να λησμονείται η σημασία τους αυτή καθαυτή για την αξιολόγηση της κατηγορίας τους. Το πρόβλημα της προέλευσης των έρυθρόμορφων άγγείων προβάλλει με το βασικό έρώτημα αν πρόκειται για εγχώρια ή άπτική παραγωγή, έρώτημα που έχει τεθεί ήδη με τα άγγεια των μεγάλων ασύλητων μακεδονικών τάφων.

Τα σύνολα των άγγείων των πλινθόκτιστων τάφων βρίσκονται γενικά στο μεταίχμιο των δύο περιόδων, δηλαδή στο τέλος της κλασικής και στην αρχή της ελληνιστικής εποχής, και αποδίδουν χαρακτηριστικά αυτό το πέρασμα από τη μια αντίληψη στην άλλη: Μακροχρόνιες στη χρήση τους κατηγορίες σχημάτων και άγγείων, όπως τα έρυθρόμορφα άπτικά, εγκαταλείπονται ή φθίνουν κάτω από τις νέες συνθήκες ζωής ή μετατρέπονται ή εφαρμόζονται σε νέα υλικά, δημιουργώντας νέα εικόνα των πραγμάτων¹²⁸, αλλά και των χρήσεών τους.

β) Τα άπλά αυτά ταφικά σύνολα επιτρέπουν παρατηρήσεις για τις βασικές ταφικές διαδικασίες, έτσι ώστε να γίνονται κατανοητές περισσότερο σύνθετες περιπτώσεις, όπως αυτές των μακεδονικών τάφων. Η μαρτυρία των ταφικών κτερισμάτων είναι διπλή, αν και κάθε σχετική αποτίμηση παραμένει εξαρτημένη από τη χρονολογική θέση του συνόλου: Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση του νεκρού διαγράφεται ανάγλυφα μέσα από τα ταφικά δώρα, ενώ η σύγκριση με τα αντίστοιχα των πλούσιων μακεδονικών τάφων αποβαίνει διδακτική. Το γεγονός ότι οι νεκροί άντρες συνοδεύονται σε πολλές περιπτώσεις από τα όπλα τους φανερώνει την σημαντική ιδιότητα και την κοινωνική θέση του στρατιωτικού, ενώ τα κοσμήματα των γυναικών, εκτός από την ένδειξη του φύλου, εκφράζουν με ανάλογο τρόπο την οικονομική και κοινωνική θέση της νεκρής. Άν βέβαια

1987, 89 κέ. Ά. Κοτταρίδου, *AEMΘ* 3, 1989, 1 κέ. Μ. Άνδρόνικος, *AEMΘ* 4, 1990, 1 κέ. Ά. Κοτταρίδου, *AEMΘ* 4, 1990, 35 κέ. Κοτταρίδου 1991, 23 κέ. Ιδιαίτερα χρήσιμο για την περιοχή της Μεγάλης Τούμπας: Κοτταρίδου 1992, 72 κέ., κυρίως 74 (πλινθόκτιστοι τάφοι οικ. Βασιλειάδη). Κοτταρίδη 1996, 79 κέ.

127. Η ενιαία και συνολική παρουσίαση αυτού

του νεκροταφείου – έστω κατά τις μεγάλες περιόδους – θα ήταν ένας ιδανικός στόχος έρευνας, αν και ανέφικτος. Ένδεικτικά βλ. Άνδρόνικο 1984, σποράδην. Σ. Δρούγου, *AEMΘ* 13, 1999, 534 κέ. Βλ. και σημ. 40. Άνδρόνικος, *BSA* 82, 1987, 1 κέ.

128. Βλ. γενικές παρατηρήσεις για τη Μεγάλη Τούμπα σ. 15 κέ.

ἀπομονωθεί ἡ ἀρχικὴ καὶ βασικὴ διαφορὰ τῆς καύσης ἢ τοῦ ἐνταφιασμοῦ, ἢ τυπικὴ διαδικασία καὶ ὁ συμβολισμὸς ἀποδεικνύονται σχεδὸν ταυτόσημοι τόσο στὶς πλούσιες ὅσο καὶ στὶς ἀπλούστερες ἢ φτωχὲς ταφές, ἀφοῦ χρησιμοποιοῦνται ὅμοια εἶδη σκευῶν καὶ ἀγγείων καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὰ ὑπογραμμίζεται ἡ προσωπικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ θέση τοῦ νεκροῦ¹²⁹. Ὡστόσο πρωταρχικὸ κέρδος τῆς ἔρευνας τῶν πλινθόκτιστων τάφων εἶναι ἡ ἐξέταση τῆς κεραμικῆς, γεγονὸς ὅμως ποῦ μεθοδολογικὰ καὶ οὐσιαστικὰ θὰ ἀπαιτοῦσε νὰ ἀποδοθεῖ τὸ σύνολο τῶν ἀνασκαφικῶν στοιχείων τῆς ταφῆς, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπηρετοῦνται συγχρόνως ἡ ἀναγνώριση τῶν μνημείων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔρευνα τῆς κεραμικῆς.

Οἱ τρεῖς πλινθόκτιστοι τάφοι ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μ. Τούμπας ἀποτελοῦν ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα τῶν τάφων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. στὸ νεκροταφεῖο τῶν Αἰγῶν καὶ ὄχι μόνο σ' αὐτό¹³⁰. Τόσο τὸ εἶδος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κτερισμάτων, ὅσο καὶ ὁ τρόπος οἰκοδόμησής τοῦ τάφου, εἶναι κοινὰ καὶ ἀνταποκρίνονται σὲ ἓνα γενικὸ κανόνα ταφικῆς διαδικασίας. Τὰ τοιχώματα τῶν σκαμμάτων τῶν τάφων διασφαλίζονται μὲ πλινθότοιχους ἢ μὲ τὴν ἐπάλειψη μὲ πλινθόχωμα, ἐνῶ τὰ ἴδια τὰ σκάμματα καλύπτονται μετὰ τὴν ταφὴ μὲ σανίδες ξύλων¹³¹.

Οἱ τάφοι δέχτηκαν πιθανότατα ἐπιτύμβια σήματα (βλ. πλινθόκτιστο τάφο 1979 I). Τὰ εἶδη τῶν κτερισμάτων τους ἐπαναλαμβάνονται σχεδὸν στερεότυπα: ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προσωπικὰ ἀντικείμενα καὶ κυρίως τὰ ἀπλά, ἢ πλεόν πολυάριθμη ὁμάδα εἶναι ἐκείνη τῶν πηλινῶν ἀγγείων. Ξεχωρίζουν οἱ ἐρυθρόμορφες πελίκες μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἀλλὰ καὶ τυπικὴ εἰκόνα, τῶν τριῶν κεφαλῶν: τῆς γυναικειᾶς θεότητος, τοῦ γρύπα καὶ τοῦ ἀλόγου. Τὰ μυροδοχεῖα – ἀπαραίτητα στὴ διαδικασία τῆς ταφῆς – σημαδεύονται ἀπὸ τὴ σύγχρονη χρῆση ἑνὸς παλιοῦ σχήματος, ὅπως αὐτὸ τοῦ ἀρυβαλλοειδοῦς ληκυθίου, καὶ ἐνὸς νεοεμφανιζόμενου, τοῦ ἀσκοῦ τύπου guttus. Τὰ ἄωτα σκυφίδια καὶ οἱ σκύφοι εἶναι τὰ ἀγγεῖα ποῦ συνοδεύουν κατ' ἐξοχὴν τὶς ταφές τῶν δεκαετιῶν αὐτῶν στὴ Μακεδονία¹³².

Ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῶν τάφων αὐτῶν μόνο γενικὸς μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποῦ προαναφέρθηκε, παρὰ τὴν παρουσία τῶν παραδειγμάτων τῆς ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς. Ἡ γενικὴ ἀξιολόγησις τῶν συνόλων ὑποδεικνύει ἴσως τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν τάφων, μὲ παλιότερη τὴν ταφὴ τοῦ πλινθόκτιστου 1979 II¹³³. Ἀνάλογη καὶ σχεδὸν σύγχρονη μὲ τὸν τάφο 1979 II πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ πυρὰ-ταφὴ 1980, μὲ τὴ βασικὴ διαφορὰ τῆς καύσης τοῦ νεκροῦ καὶ τῆς παράθεσης τοῦ ἀργυροῦ σκύφου, στοιχεῖα ποῦ συνδέουν τὴν ιδιόμορφη αὐτὴ ταφικὴ ὁμάδα μὲ τὶς πλουσιότερες ταφές¹³⁴.

129. Βλ. «Ταφικὰ ἔθιμα» σ. 176 κέ. Θὰ ἦταν πολὺ χρήσιμο γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν κανόνων τῆς ζωῆς του ἂν μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ μιὰ ἔρευνα τῶν νεκροταφείων τῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας μὲ αὐτὰ τὰ κριτήρια καὶ ἐρωτήματα. Πρβ. Ἄ. Ριζάκη, Ἰ. Τουράτσογλου, *Mors Macedoniae*, *AE* 2000, 237 κέ.

130. Βλ. γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴ Μεγάλη Τούμπα σ. 15 κέ.

131. Βλ. ἄλλα παραδείγματα κιβωτιόσημων τάφων στὰ κεφ. «Τάφος I («τῆς Περσεφόνης»)» σ. 24 καὶ «Ταφικὰ ἔθιμα» σ. 176 κέ.

132. Βλ. κεφ. «Ταφικὰ ἔθιμα» καὶ «Ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα» σ. 176 κέ. καὶ 140 κέ. ἀντιστοίχως.

133. Βλ. τὶς χρονολογήσεις τῶν τάφων.

134. Βλ. κεφ. «Ταφικὰ ἔθιμα» σ. 176 κέ.

Ο ΠΛΙΝΘΟΚΤΙΣΤΟΣ ΤΑΦΟΣ 1979 I

Ὁ πλινθόκτιστος κιβωτιόσημος τάφος¹³⁵ μὲ τὸν μεγάλο ἄξονά του Ἄ.-Δ. ἔχει ἐξωτερικὲς διαστάσεις 2×1.30 μ. Τὸ ἄρκετὰ βαθὺ σκάμμα του ἔχει δημιουργηθεῖ μέσα στὸ φυσικὸ, ἀπὸ ἄμμοχάλικο, ἔδαφος. Ἡ φύση τοῦ ἐδάφους ὑπῆρξε πιθανῶς καὶ ὁ πραγματικὸς λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ τοιχώματα τοῦ σκάμματος ἐπενδύθηκαν κατὰ κάποιο τρόπο μὲ ὠμοπλίνθους, ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ πολὺ καλὰ στὴ σωζόμενη νότια πλευρά, ἢ ἐπιχρίστηκαν μὲ πλινθοπηλό, μιὰ κατασκευαστικὴ πρακτικὴ ποὺ συναντᾶται στὴ Βεργίνα σὲ ἄρκετὲς περιπτώσεις¹³⁶ (εἰκ. 62). Ὁμοπλίνθοι καὶ τμήματα ἐπιχρίσματος βρέθηκαν ἐπίσης πεσμένα στὸν πυθμένα τοῦ σκάμματος, πάνω ἀπὸ τὴν ταφή. Ὡς πρὸς τὴν κάλυψη τοῦ τάφου δὲν ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ σκάμμα βρέθηκε γεμάτο μὲ χῶμα, χωρὶς νὰ συληθεῖ, σημαίνει ἴσως ὅτι εἶχε καλυφθεῖ μόνο μὲ ξύλα ἢ σανιδώματα ποὺ μὲ τὸν χρόνο διαλύθηκαν, μὲ συνέπεια τὸ σκάμμα νὰ γεμίσει μὲ χῶμα¹³⁷. Κατὰ τὴ Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη μὲ τὸν τάφο αὐτὸν πρέπει νὰ συνδεθοῦν τὰ θραύσματα μιᾶς μαρμάρινης ὑδρίας (Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, ἀρ. κατ. 64), τὰ ὁποῖα βρέθηκαν πολὺ κοντὰ στὸν τάφο καὶ πολὺ χαμηλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἐπιτύμβια μνημεῖα, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ ψηλότερα ἐπίπεδα τῆς ἐπίχωσης τοῦ μεγάλου τεχνητοῦ λόφου. Εἶναι σημαντικό ὅτι ἡ ὑδρία χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα ἐρευνήτρια στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹³⁸

Ἡ ταφή ποὺ περιέχει ὁ τάφος ἔχει προσανατολισμὸ Ἄ.-Δ., μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ στὴ δυτικὴ πλευρά, ὅπως συνηθίζεται κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. γιὰ τὶς ἀνδρικές ταφές. Ὁ νεκρὸς ἄνδρας ἔφερε μαζί του τὰ ἀρμόζοντα δῶρα, τὰ ὄπλα του (αἰχμὴ δόρατος) καὶ τὴν σπλεγγίδα. Τὰ πήλινα ἀγγεῖα τῆς ταφῆς ἀποδίδουν τὰ χαρακτηριστικὰ, συνηθισμένα στὴν πλειονότητα τῶν ταφικῶν συνόλων τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς περιοχῆς, σχήματα (εἰκ. 63). Στὰ πόδια τοῦ νεκροῦ ἦταν συγκεντρωμένα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα, ὅπως ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη, ὁ μελαμβραφῆς ἀσκὸς καὶ ἀκόμη τὰ ἄωτα ἢ δίωτα ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα (σκύφοι καὶ σκυφίδια), τὰ ὁποῖα χρησίμευαν γιὰ τὴν παράθεση κάποιων

135. Γιὰ τὸν πλινθόκτιστο τάφο 1979 I βλ. Δρούγου 1991, 51 κέ., ἐπίσης Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 183 κέ.

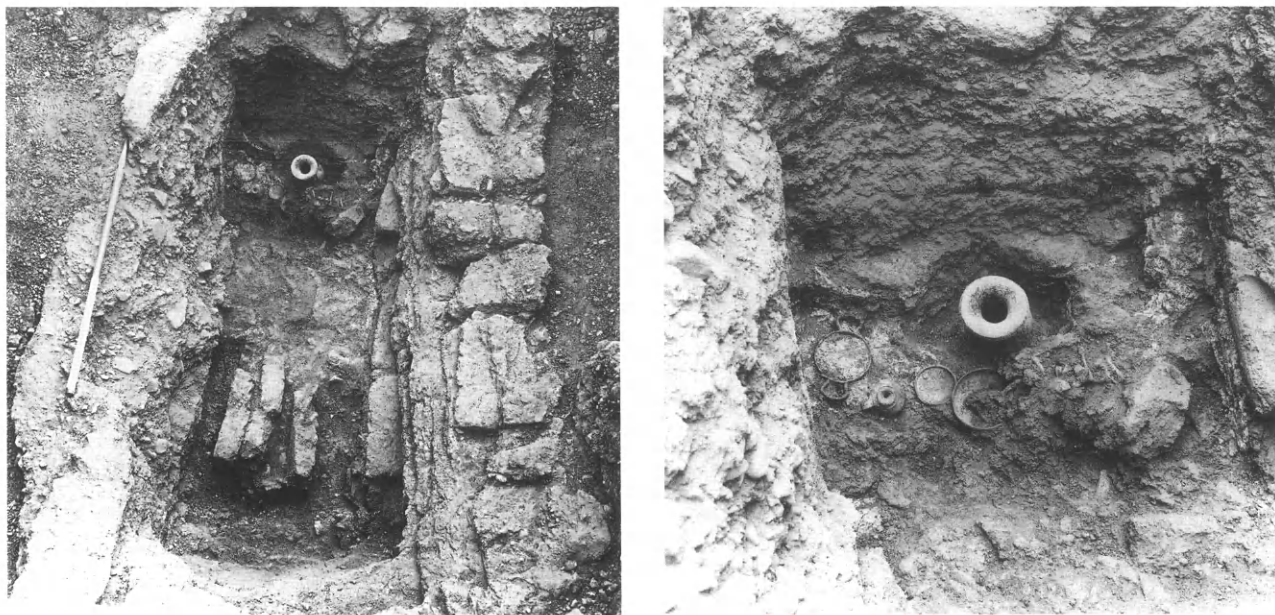
136. Βλ. πλινθόκτιστους τάφους 1979 II καὶ III τῆς Μ. Τούμπας. Ἄλλα ὅμοια παραδείγματα, βλ. πρόλογο, σημ. 8. Ἀκόμη, Πέτσας 1963, 228-9 σχ. 23 (τύμβος LXXIII τάφος Α, χάλκινο νόμισμα). Ὁμοπλίνθοι χρησιμοποιήθηκαν ἀκόμη καὶ στὸν μεγάλο μακεδονικὸ τάφο II τῆς Μ. Τούμπας στὸ ἄνω μέρος τῆς πρόσοψης καὶ κυρίως στὰ πλάγια τοιχώματα τοῦ δρόμου τοῦ τάφου, ἀμέσως δίπλα στὴν πρόσοψη, γιὰ πρακτικοὺς κυρίως λόγους: Μὲ τοὺς πλινθόκτιστους τοίχους συγκρατοῦνταν τὸ χαλαρὸ ἔδαφος καὶ δημιουργοῦσαν τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὶς ἐργασίες

στὴν πρόσοψη αὐλή. Πρβ. Β. Gossel, *Makedonische Gräber* (1974) ἀρ. 34 (ὁ τάφος Μαιευτηρίου Θεσσαλονίκης προσφέρει ἓνα παράδειγμα πλινθόκτιστου τοίχου, μὲ διαφορετικὴ ὁμως λειτουργία).

137. Συνήθως ἀναφέρεται ἡ χρῆση σανιδωμάτων στοὺς κιβωτιόσημους τάφους καὶ εἰδικὰ κάτω ἀπὸ τοὺς καλυπτήριους λίθους τους, ὅπως λ.χ. στὸν τάφο I («τῆς Περσεφόνης»), Ἀνδρόνικος 1984, 86 κέ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-91, 82, 85. Γιὰ ξύλινα καλύμματα τάφων, Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 98 (τάφος Δ), 121 (τάφος Ζ).

138. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, 241 κέ. ἀρ. κατ. 64 (βλ. παρατήρηση γιὰ τὴ σχέση τῆς ὑδρίας μὲ γυναικεῖα ἢ ἀνδρική ταφή).

Εικ. 62α-β. Ὁ πλινθόκτιστος τάφος 1979 I. Ὅρατὰ τὸ πλινθόκτιστο «χεῖλος» τοῦ τάφου καὶ ἡ θέση τῆς πελίκης.

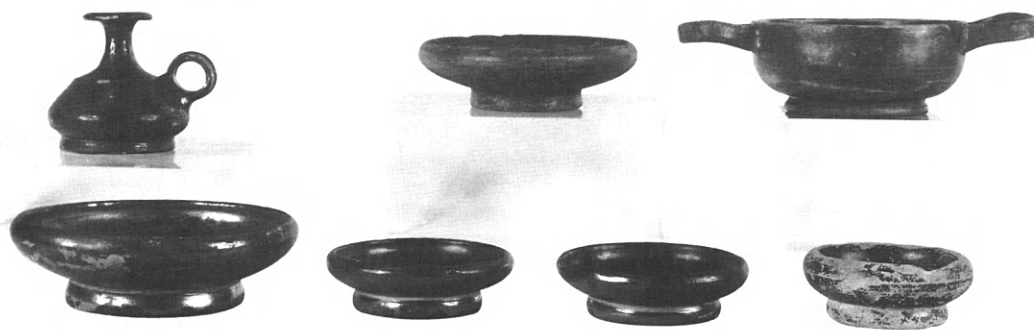
ξηρῶν προσφορῶν¹³⁹. Ἐνα μικρὸ ἄωτο σκυφίδιο βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ καὶ ὄχι πολὺ μακριά, σὲ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ. γωνία, ἦρθε στὸ φῶς ἕνα χάλκινο νόμισμα μεταθανάτιας κοπῆς τοῦ Φιλίππου Β'. Στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν τὸ σιδερένιο δαχτυλίδι του καὶ τὰ θραύσματα μιᾶς σιδερένιας σπλεγγίδας. Στὴν ἴδια πλευρὰ καὶ στὸ ὕψος τοῦ κεφαλιοῦ ὑπῆρχε ἡ σιδερένια αἰχμὴ τοῦ δόρατος ποὺ θὰ εἶχε τοποθετηθεῖ δίπλα στὸν νεκρὸ ἄνδρα. Μαζὶ μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα βρέθηκαν σιδερένια καρφιά, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν στὸ ξύλινο φορεῖο ἢ καὶ σὲ κάποιο μικρὸ ξύλινο σκεῦος, ὅπως δηλώνει μιὰ μικρὴ ὀρειχάλκινη ἐφηλίδα¹⁴⁰.

Ἡ χρονολόγηση τῆς ταφῆς στηρίζεται στὴν ἀξιολόγηση τῶν δύο σταθερῶν δεδομένων, τοῦ χάλκινου νομίσματος καὶ τῶν πήλινων ἀγγείων, καὶ κυρίως τῆς ἐρυθρόμορφης πελίκης, ἕνας συνδυασμὸς τυπικὸς καὶ χαρακτηριστικὸς γιὰ τὰ κλειστὰ ταφικὰ σύνολα

139. Πρβ. Κοτταρίδη 1996, 80 κέ. Βλ. ἐπίσης πρὸ κάτω κεφ. «Ταφικὰ ἔθιμα» σ. 176 κέ.

140. Τὸ εἶδος καὶ οἱ κατηγορίες τῶν κτερισμάτων, καὶ ἰδιαίτερα αὐτὰ τῶν πήλινων ἀγγείων, εἶναι συνηθισμένα καὶ τυπικὰ γιὰ τὴν περίοδο αὐτή. Κατὰ κανόνα τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων ἐπαναλαμβάνονται

μὲ ἐλάχιστες διαφορές, ἔτσι ὥστε νὰ διαφαίνεται ἕνα σταθερὸ ταφικὸ τυπικὸ, τουλάχιστον γιὰ τὴ Μακεδονία. Πρβ. Πέτσα 1963, τάφος LXIIA. Δάφφα-Νικονάνου 1969, 225 κέ. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 142 κέ. καὶ 158 κέ. Kurtz, Boardman 1971, 200 κέ. Τουράτσογλου 1986, 611 κέ.

Εικ. 63. Τὰ πήλινα ἀγγεῖα τοῦ πλινθόκτιστον τάφου 1979 Ι. Δὲν εἰκονίζεται ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη.

τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὴ Μακεδονία¹⁴¹. Στὸ συγκεκριμένο σύνολο ἡ ἔνδειξη τοῦ χάλκινου νομίσματος μεταθανάτιας κοπῆς Φιλίππου Β΄ (336 π.Χ.), μὲ τὴν ἀρκετὰ μακροχρόνια κυκλοφορία, ἀξιοποιεῖται μόνο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κεραμικὴ τοῦ τάφου, τὴν ὁποία ὅμως προσδιορίζει βεβαίως ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη ἀπὸ τὴν ὁμάδα G τῶν ἀγγείων Κέρτς στοὺς χρόνους περὶ τὸ 320 π.Χ.¹⁴² Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ ἀσκὸς guttus τοῦ συνόλου αὐτοῦ, ἓνα σχῆμα γνωστὸ στὸ β΄ μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἀνταποκρίνεται μὲ βάση τὰ χαρακτηριστικὰ του σὲ πρῶμα χρονολογικὰ παραδείγματα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς¹⁴³.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Πήλινα

1. Σκύφος δίωτος τύπου bolsal (I1, ΒΝΠ 51).
Εικ. 64.

Λείπει τμήμα τοῦ χεῖλους. Ἡ μία λαβὴ συγκολλημένη.

Πηλὸς γκριζοκάστανος. Γάνωμα γκριζο καστανό.

Ὑψ. 0.052 μ. Διάμ. β. 0.079 μ. Διάμ. χ. 0.115 μ.
Βάση δακτυλίσχημη, μὲ μικρὴ ἀπόφυση στὸ κέντρο τῆς κάτω ἐπιφάνειάς της. Σῶμα κυλινδρικό, βραχύ, ἐλαφρὰ καμπύλο, μὲ ἔντονη μείωση στὸ κάτω μέρος, ὅπου ἡ ἔνωση μὲ τὴ

βάση. Λαβὲς πεταλόσχημες.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος I17 (ΒΝΠ 64).
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 558 εἰκ. 8, πίν. 24 (380-350 π.Χ.). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Ζ24 123 κέ. πίν. 136 (βιβλιογραφία). Gill 1984, 102 κέ.

2. Ἀσκὸς guttus, μελαμβαφῆς (I2, ΒΝΠ 52).
Εικ. 65.

Ἄκεραιος.

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο, καμένο.

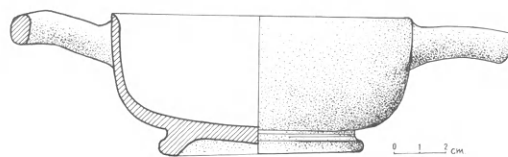
Ὑψ. 0.08 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.038 μ.

141. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1994, 128 κέ., Ἰ. Τουράτσογλου, στὸ *Μνείας χάριν. Στὴ μνήμη τῆς Μ. Σιγανίδου* (1998) 235 κέ.

142. Βλ. κεφ. «Ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα» σ. 140 κέ.

143. Talcott, Sparkes 1974, ἀρ. 1194. Ὅτιόσο πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ μὲ βάση τὸ σύνολο λίγο ἀργότερα.

II. Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΥΜΠΙΑ

Εικ. 64. Σκύφος δίωτος τύπου balsal (I1).

Εικ. 65. Άσκος guttus μελαμβαφής (I2).

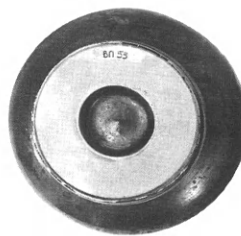
Διάμ. λαβής 0.03 μ.

Βάση δακτυλιόσχημη, έντελως γανωμένη καὶ στήν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα πλατύ, ἀπόσχημο, καμπύλο στό κάτω μέρος, με στενή δακτυλιωτή ἀκμή στη ρίζα τοῦ λαιμοῦ. Λαιμός κυλινδρικός, στενός, με πλατύ καμπύλο χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω. Λαβὴ δακτυλιόσχημη, ραβδωτή.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος, ἄσκος Π6 (BNΠ 63).

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, 160 κέ. ἀρ. 1194, πίν. 39 (περίπου 350 π.Χ.). Μπακαλάκης 1967, 106 ἀρ. 47 (ἄ' μισό 4ου αἰ. π.Χ.). Robinson 1933, ἀρ. 834 πίν. 172. Robinson 1950, ἀρ. 411-421 πίν. 168. Miller 1974, 204 ἀρ. 21 πίν. 31 (με πὸ σφαιρικό σῶμα). Schlörb-Vierneisel 1966, 74 ἀρ. 374 (370-360 π.Χ.). *Salamine* VIII 80 κέ. ἀρ. 772 καὶ 773 (τέλος 4ου αἰ. π.Χ.). Βοκοτοπούλου 1990, 58 σχ. 25 πίν. 348 (γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Z20, 124, πίν. 138 (βιβλιογραφία). Καλλίνη 1998, 101 κέ. Κοτίτσα 1998, 50 κέ. (γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐξέλιξή του στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους).

3. Ἄωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (I3, BNΠ 53).
Εἰκ. 66.
Ἄκέραιο.

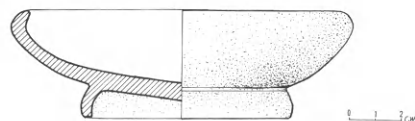

Εἰκ. 66. Ἄωτο σκυφίδιο μελαμβαφές (I3).

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο στυλινό, μεταλλικό.

Ἵψ. 0.026 μ. Διάμ. β. 0.061 μ. Διάμ. χ. 0.09 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, με πλατιά ἐπιφάνεια ἔδρασης τοῦ δακτυλίου της, με τὴν ἐσωτερικὴ

Εικ. 67. Ἄνωτος σκύφος μελαμβαφής (I4).

ἐπιφάνεια στο κέντρο κοίλη. Ἡ βάση διακρίνεται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα μὲ ἀυλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Σῶμα βραχύ, ἀνοιχτό, μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ μέσα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα τέσσερα ἐμπύεστα ἀνθέμια τοποθετημένα διαγώνια.

Πρβ. ἄνωτα σκυφίδια τοῦ ἰδίου τάφου, καθὼς καὶ Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος Π9 (ΒΝΠ 66).

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 944 πίν. 34 (375-350 π.Χ.), ἀρ. 888 πίν. 33 (350-325 π.Χ.) (γενικὲς ὁμοιότητες). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Α35 38 κέ. (σχέδιο, βιβλιογραφία). Σημειώνεται ἡ διαφορετικὴ ἀπὸ τὰ ἄλλα παράλληλα διαμόρφωση τῆς βάσης. Γιὰ τὴ θέση τοῦ κοσμήματος, Ghali-Kahil 1960, 16 πίν. LIII (μέσα 4ου αἰ. π.Χ.).

4. Ἄνωτος σκύφος, μελαμβαφής (I4, ΒΝΠ 54).
Εικ. 67.

Ἀκέραιος.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μελανό, μεταλλικῆς ὑφῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πυθμένα ποὺ ἔχει χρῶμα καστανόμαυρο, ἐξαιτίας τῆς κακῆς ὀπτησης.

Ὑψ. 0.043 μ. Διάμ. β. 0.081 μ. Διάμ. χ. 0.133 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, ψηλὴ, γανωμένη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στενὴ ἀυλάκωση τῆς στενῆς ἐπιφάνειας ἔδρασης. Ἡ βάση διακρίνεται ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ μιὰ ἀυλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Σῶμα βραχύ, εὐρύ, μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα, μέσα σὲ στεφάνι ἀπὸ λοξὲς χαρακτὲς γραμμῆς, ἕξι ἐμπύεστα ἀνθέμια συνδεδεμένα μὲ λεπτὲς ἡμικυκλικὲς γραμμῆς.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος Π3 (ΒΝΠ 60).

Βλ. γιὰ τὸ περίγραμμα, Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 830, 832, 833 πίν. 33 εἰκ. 8 (περίπου 350 ἢ 350-325

π.Χ.), ἀρ. 826 εἰκ. 8. Γιὰ τὸ κόσμημα βλ. Schlörb-Vierneisel 1966, 86 κέ. τάφος 48 πίν. 57,3 (μέσα 4ου αἰ. π.Χ.). Miller 1974, 234 πίν. 32, σχ. 4 ἀρ. 23. Βοκοτοπούλου 1990, 57 σχ. 23 πίν. 33δ (ἀρ. 7540). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Α38 39 κέ. (σχέδιο γιὰ τὴ θέση τῶν ἀνθεμίων Β51).

5. Πελίκη ἐρυθρόμορφη (I5, ΒΝΠ 55). Εικ. 68.
Ἀκέραιη, ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιδερμίδα.

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο συλπινό.

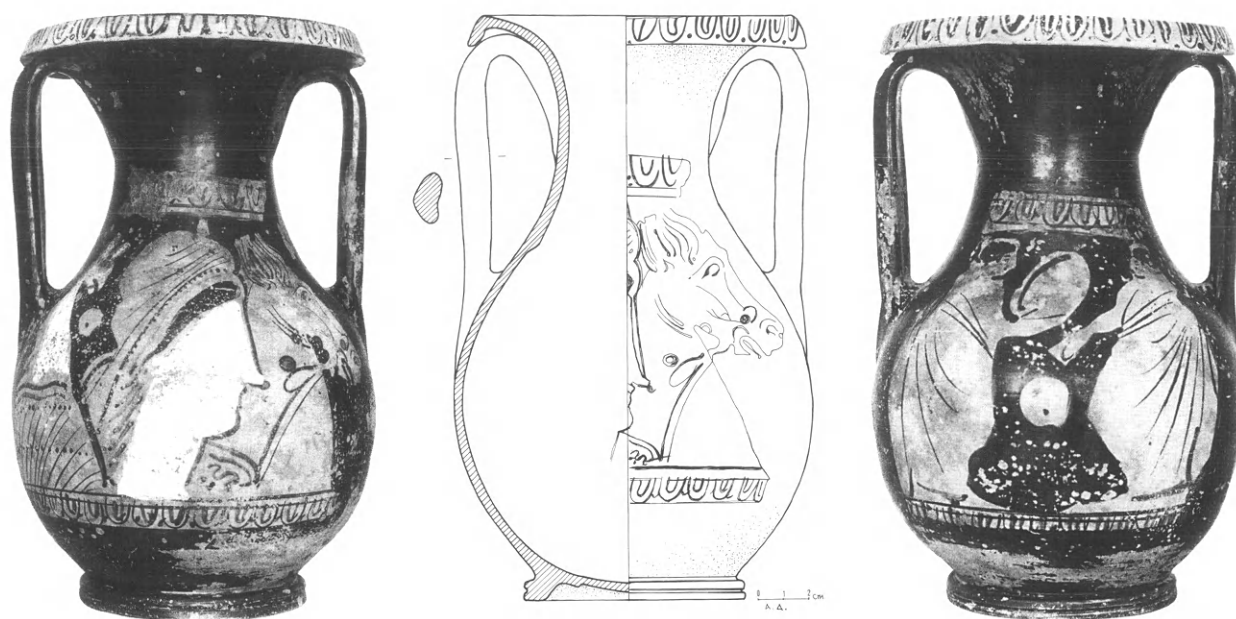
Ὑψ. 0.228 μ. Διάμ. β. 0.087 μ. Διάμ. χ. 0.128 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, διπλὴ, ἀγάνωτη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα ὠσειδές, σφαιρικὸ στὸ κάτω μέρος, σχετικὰ ψηλό, ἀπολήγει στὸν ψηλὸ ἀμφικωνικὸ λαιμὸ μὲ τὸ χεῖλος σχετικὰ εὐρὺ καὶ μὲ χωριστὸ στεφάνι ποὺ κοσμεῖ γραπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο. Λαβὲς ταινιωτὲς μὲ τριγωνικὴ διατομὴ, χωρὶς διακόσμηση στὴ ρίζα τους. Στὸ κάτω καὶ πάνω μέρος τῆς παράστασης ταινίες μὲ γραπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο.

Α Ὅψη: Προτομὴ γυναικείας μορφῆς-ἀμαζόνας μὲ «τιάρα», τὸν χαρακτηριστικὸ κατάστικτο κεφαλόδεσμο, ἀνάμεσα σὲς προτομὲς ἀλόγου καὶ γρύπα. Στὸ πρόσωπο τῆς γυναίκας καὶ τοῦ γρύπα χρησιμοποιήθηκε λευκὸ χρῶμα.

Β Ὅψη: Δύο ἱματιοφόρες ἀνδρικές μορφὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία κρατᾷ τύμπανο. Ἀνάμεσά τους ὑπάρχει δίσκος (ἢ σφαίρα). Κάτω ταινία μὲ γραπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο.

Ὅμαδα G. Margos class E.

Πρβ. Δρούγου 1991, 52. Ἐρυθρόμορφη πελίκη Μ. Τούμπας, πλινθόκτιστος τάφος Π4 (ΒΝΠ 61). Πέτσας 1963, 229 πίν. 262δ. Βοκοτοπούλου 1990, 88 κέ. Γενικὰ Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 95 ἀρ. Γ1. Βλ. Beazley, *ARI*² 1463 κέ. (γιὰ τὴν ὁμάδα). *Para*

Εικ. 68. Πελίκη έρυθρόμορφη (15).

Εικ. 69. Άωτο σκυφίδιο έρυθροβαφές (16).

496, *Addenda* 192, Kotitsa 1998, 41 κέ. (για τὸ σχήμα καὶ τὰ μελαμβραφῆ παραδείγματα). Για τὸ σχήμα Schefold 1934, ἀρ. 375, πίν. 35 (330-320 π.Χ.). *Aspects of Ancient Greece. Allentown Art Museum* (1979) 106 κέ. ἀρ. 50 (320-310 π.Χ.). Robinson 1950, ἀρ. 48A καὶ B (ἀπὸ Θεσσαλονίκη) πίν. 60 (για τὸ θέμα). Margos 1980, 25 κέ. Σγουροπούλου 1998, 35 κέ. (εἰκονογραφικὸς τύπος ΠΙΙ). Κ. Τζανακάκη, *Κεραμικὴ Κρήτης* (1997) 19 κέ. εἰκ. 5, 7α-β, 8α-β (Π471, Π470, Π2228). Μ. Σκόρδου, *Κεραμικὴ Κρήτης* (1997) 39 (τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.) εἰκ. 3, 41 εἰκ. 4 (320-300 π.Χ.) καὶ 48 εἰκ. 8 (τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ., χρονολόγησις ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ θεωρηθῆι πολὺ ὅψιμη).

6. Άωτο σκυφίδιο, έρυθροβαφές (16, ΒΝΠ 56). Εικ. 69.

Λείπει μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ χεῖλος.
Πηλὸς γκριζοκάστανος ἀνοιχτόχρωμος. Γάνωμα καστανό.

Ύψ. 0.038 μ. Διάμ. β. 0.061 μ. Διάμ. χ. 0.123 μ.
Βάσις δακτυλιόσχημη, ψηλή, γανωμένη, μὲ μικρὴ ἀπόφυση στὸ κέντρο τῆς κάτω ἐπιφάνειας. Σῶμα σχετικὰ βαθύ, ἀλλὰ καὶ εὐρύ, μὲ καμπύλο χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χείλους εἶναι φανερὲς οἱ ἀυλακώσεις τοῦ τροχοῦ.

Πρβ. άωτο σκυφίδιο Ι3 (ΒΝΠ 53) για τὸ σχῆμα τοῦ σώματος.

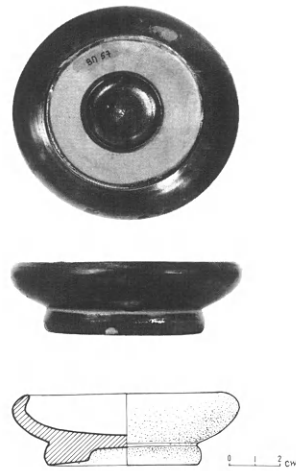
7. Άωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (Ι7, ΒΝΠ 57).
Εἰκ. 70.

Άκέραιο.

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο, στιλπνό.

Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.088 μ.
Σχῆμα καὶ χαρακτηριστικὰ ὅμοια με τοῦ Ι3 (ΒΝΠ 53).

Πρβ. ἀκόμη ΙΙ9 (ΒΝΠ 66) καὶ ΙΙ10 (ΒΝΠ 67).

Εἰκ. 70. Άωτο σκυφίδιο μελαμβαφές (Ι7).

Μετἀλλινα

1. Σιδερένια λεπίδα μαχαίρας. Εἰκ. 71β.
Άποτελεῖται ἀπὸ δύο θραύσματα. Έντονα στοιχεῖα σκουριάς.
Μήκ. 0.146 μ. Πλάτ. 0.013-0.015 μ.
Δρεπανόσχημη λεπίδα, σχετικὰ πλατιά, με τμήμα τοῦ στελέχους τῆς λαβῆς.
Λιλιμπάκη-Άκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89 111β πίν. 36.

2. Σιδερένια αἰχμὴ δόρατος (Ι13). Εἰκ. 71α.
Λείπει ἢ μύτη τῆς αἰχμῆς. Έντονα στοιχεῖα σκουριάς.
Μήκ. 0.315 μ. Μήκ. λεπίδας 0.215 μ. Μήκ. στελέχους 0.10 μ.
Μικρὴ φυλλόσχημη, ἐπιμήκης αἰχμὴ με μονόκομματο σωληνίσκο (αὐλός;) για τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ξύλινου στελέχους τοῦ δόρατος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται ἴχνη ἐντὸς τοῦ αὐλοῦ. Κατὰ μῆκος τῆς λεπίδας διαμορφώνεται κεντρικὴ νεύρωση.
Πρβ. Άνδρόνικο 1984, 144 εἰκ. 102 (μακεδονικὸς τάφος ΙΙ).
Βλ. Τουράτσογλου 1986, 624 σημ. 44 (βιβλιογραφία).

3. Σιδερένια σπλεγγίδα (Ι10). Εἰκ. 71γ.
Άποτελεῖται ἀπὸ τρία θραύσματα. Σίδηρο ὀξειδωμένο.
Μήκ. 0.205 μ. Πλάτ. λεπίδας 0.04 μ. Πλάτ. λαβῆς 0.025-0.018 μ.
Λεπίδα πλατιά, κοίλη, σχηματίζει ἓνα κυρτὸ καὶ καμπύλο Γ. Ἡ λαβὴ εἶναι ὀρθογώνια καὶ ἀπολήγει στὸ πίσω μέρος τῆς σπλεγγίδας στὴ ράχη τῆς λεπίδας.
Βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 170 κέ. Θέμε-

Εἰκ. 71. α. Σιδερένια αἰχμὴ δόρατος (2). β. Σιδερένια λεπίδα μαχαίρας (1). γ. Σιδερένια σπλεγγίδα (3).

λης, Τουράτσογλου 1997, Δ59 109 πίν. 120. Λιλιμπάκη-Άκαμάτη 1989-91, 82 πίν. 27 (τέλος 4ου αἰ. π.Χ.). Γενικὰ Νούλας 1998, 147.

4. Σιδερένιο δακτυλίδι (I8). Εικ. 72α.
Λείπει μέρος του κρίκου. Έντονα όξειδωμένο.
Διάμ. 0.02-0.03 μ.
Στόν κρίκο προσκολλημένη έλλειπτική σφεν-
δόνη στην έπιφάνεια της όποίας δέν διακρίνε-
ται διακοσμητικό θέμα ή χάραγμα.
Πρβ. σιδερένιο δακτυλίδι από τόν τάφο III χωρίς
άριθμό.
Βλ. J. Boardman, *Greek Gems and Finger Rings* (1970).
E. B. Dunsbery, *Hellenistic Iron Portrait Rings from
Samothrake, *Marsyas* 1964, 97 κέ. 'I. Τουράτσο-
γλου, «Δακτύλιον εικόνα σιδηράν έχοντα», στο *Μύρ-
τος. Μελέτες στη μνήμη της 'I. Βοκοτιπούλου* (2000)
533.*

5. Χάλκινη έφηλίδα με σιδερένιο τετράπλευρο
στέλεχος (I9 καί I12). Εικ. 72β.
Πάνω στην έφηλίδα σόζονται ίχνη ύφασματος.
Διάμ. έφηλίδας 0.03 μ.
'Η έφηλίδα προέρχεται από ένα κιβωτίδιο πρòς
τό όποιο ήταν σέ έπαφή κάποιο ύφασμα.
Πρβ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-1991, 86 πίν. 29,

Εικ. 72. α. Σιδερένιο δακτυλίδι (4).
β. Χάλκινη έφηλίδα (5).

82 πίν. 28, 90 πίν. 31 (προτάσεις έρμηνείας). Βοκο-
τοπούλου 1990, 28 πίν. 17 (έπίχρυσες χάλκινες έφη-
λίδες).

6. Χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β' (I).
Α: Κεφαλή 'Απόλλωνος.
Β: 'Ιππέας.
Για τὰ νομίσματα της ταφής βλ. Νούλα 1998,
147 κέ.
Πρβ. ένδεικτικά Βοκοτιπούλου 1990, 19 (τάφος
Α1). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 62, I2. Πέτσας
1963, 228 (Βεργίνα). Λαζαρίδης, Ρωμοπούλου, Του-
ράτσογλου 1992, 18. Δρούγου 1991, 52-53.

Ο ΠΛΙΝΘΟΚΤΙΣΤΟΣ ΤΑΦΟΣ 1979 II

Ό δεύτερος κιβωτιόσημος τάφος πòυ άνασκάφηκε τò 1979 κάτω από την έπίχωση
της Μ. Τούμπας βρίσκειται άμέσως άνατολικά τού μακεδονικού τάφου III («του Πρί-
γκιπα») καί ΒΑ. τού μακεδονικού τάφου II, πάντοτε στο άνατολικò τμήμα της Μ. Τούμ-
πας. Στην άρχική έπιφάνεια τού έδάφους τò σκάμμα τού τάφου όριζόταν με μιá άπλή
περιμετρική άργολιθοδομή (εικ. 73). Τò ίδιο τò σκάμμα είχε άνοιχτεί στο φυσικό από
άμμοχάλικο έδαφος, ένω τὰ τοιχώματά του ήταν καλυμμένα από κόκκινο πηλόχωμα,
όμοιο με αυτό τών ώμοπλίνθων¹⁴⁴. Ό τάφος ήταν γεμάτος με χώμα καί δέν είναι όρατός
ό τρόπος της κάλυψής του, έτσι ώστε νά ισχύουν πιθανώς οί ίδιες παρατηρήσεις με
έκεινες τού τάφου 1979 I.

Ό προσανατολισμός τού τάφου είναι 'Α.-Δ., με τò κεφάλι στα άνατολικά. Τὰ κτερί-
σματα βρέθηκαν κυρίως στη δυτική στενή πλευρά τού τάφου, στα πόδια τού νεκρού.
Καί στην περίπτωση αυτή τὰ περισσότερα είναι πήλινα άγγεία με γνωστά καί συνηθι-
σμένα σχήματα (εικ. 74), όπως ή έρυθρόμορφη πελίκη, ό άσκòς καί τὰ μικρά άνοιχτά
άγγεία, τὰ άωτα σκυφίδια, για την παράθεση ίσως ξηρών προσφορών ή τού όβολοϋ¹⁴⁵.
Στην περιοχή της κεφαλής βρέθηκε ένας ίκανòς άριθμός στοιχείων έπίχρυσου χάλκινου

144. Βλ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, 'Ημερολόγιο
1979. Πρβ. πλινθόκτιστους τάφους 1979 I καί III.

145. 'Α. Κοτταρίδου, ΠΑΕ 1991 (1995), 189 κέ.
Κοτταρίδη 1996, 87.

Εικ. 73. Ὁ πλινθόκτιστος τάφος 1979 II.

Εικ. 74. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ πλινθόκτιστου τάφου 1979 II. Δὲν συμπεριλαμβάνεται στὴν εἰκόνα ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη.

στεφανιοῦ, κυρίως πήλινες ἐπίχρυσωμένες ψῆφοι καὶ ἐλάχιστα ὅμοια ἐπίχρυσα ἐλάσματα βρέθηκαν καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου¹⁴⁶.

Ἐπειδὴ ἀπουσιάζουν τὰ ὄπλα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως ἡ σπλεγγίδα, καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ βρισκόταν στὰ ἀνατολικά, ὅπως συνηθιζόταν γιὰ τὶς γυναῖκες, εἰκάζεται ὅτι πρόκειται γιὰ γυναίκα¹⁴⁷. Μὲ βάση τὶς παρατηρήσεις δὲν εἶναι δυνατὸν προφανῶς νὰ συνδεθεῖ ἡ ταφὴ μὲ τὴν ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Ἀνθίμου¹⁴⁸, ὅπως εἶχαμε ἀρχικὰ ὑποθέσει.

146. Τὰ παραδείγματα παράθεσης ἀνάλογων ἢ ὁμοίων ἐπίχρυσων χάλκινων στεφανίων εἶναι πολυάριθμα. Πρβ. Ἀνδρόνικο 1984, 202. Κοτταρίδη 1996,

87. Βλ. καὶ Πρόλογο σημ. 8.

147. Βλ. πῶς πάνω σημ. 24.

148. Σαατσόγλου - Παλιαδέλη 1984, 12, 212 ἀρ. 37.

Ἡ χρονολόγηση τοῦ τάφου μπορεῖ νὰ προκύψει μόνο ἀπὸ τὰ πήλινα κτερίσματα-ἀγγεῖα τῆς ταφῆς, μὲ κυριότερο τὴν ἐρυθρόμορφη πελίκη, τῆς ὁποίας τὸ θέμα τῆς παράστασης καὶ φυσικὰ τὸ γενικὸ σχῆμα ἐπιτρέπουν τὴ σύνδεσή της μὲ τὴν κατηγορία τῆς ἀντίστοιχης ἐρυθρόμορφης πελίκης τοῦ τάφου 1979 I24¹⁴⁹. Ἐντούτοις ἡ διαμόρφωση τοῦ σχήματος τῆς πελίκης τοῦ τάφου 1979 II καὶ ἡ παράσταση παρουσιάζουν συγχρόνως ὀρισμένες φανερὲς διαφορές: Τὸ σχῆμα τῆς πελίκης μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν πελίκη τοῦ 1979 I, κατὰ τι, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 320 π.Χ., πράγμα ποῦ ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὴ χρονολόγηση τῶν ἄλλων πήλινων ἀγγείων ποῦ προσγράφονται στὸ τέλος τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹⁵⁰ Ἀνάλογη φαίνεται νὰ εἶναι ἡ χρονολογικὴ ἐκτίμηση τῆς παράστασης τῆς πελίκης.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Πήλινα

1. Σκυφίδιο ἄωτο, μελαμβαφές (III, BNP 58).

Εἰκ. 75.

Ἄκέραιο, μὲ ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιφάνειά του.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης κόκκινο χρῶμα (μίλιος).

ῴψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Διάμ. χ. 0.075 μ.

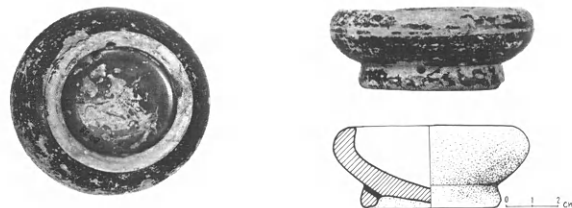
Βάση δακτυλιόσχημη, ταινιωτή, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνεια.

Στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης τοῦ δακτυλίου τῆς βάσης στενὴ αὐλάκωση μὲ κόκκινο χρῶμα. Σῶμα μὲ χοντρὰ τοιχώματα, σχεδὸν ἡμισφαιρικό, μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης graffito X (ἢ K).

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκπιτος τάφος I, ἄωτο σκυφίδιο I3 (BNP 53): γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ σώματος μὲ διαφορετικὴ βάση.

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 945 πίν. 34 (περὶ τὸ 340 π.Χ.).

Εἰκ. 75. Ἄωτο σκυφίδιο (III).

2. Ληκύθιο ἀρβαλλοειδές, ἐρυθρόμορφο (II2, BNP 59). Εἰκ. 76.

Ἄκέραιο, μὲ μικρὰ ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιφάνεια.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο.

ῴψ. 0.011 μ. Διάμ. β. 0.044 μ. Διάμ. χ. 0.036 μ.

Βάση δακτυλιόσχημη, χαμηλή, ἀγάνωτη στὴν κάτω ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια. Σῶμα σχεδὸν κυλινδρικό, μὲ χωριστό, ψηλό, κυλινδρικό λαμό, ποῦ ἀνοίγει στὸ μεγάλο καλυκόσχημο χεῖλος. Στὸ μπροστινὸ μέρος τῆς κοιλιᾶς γραπτὸ ἐρυ-

Εἰκ. 76. Ἐρυθρόμορφο ληκύθιο ἀρβαλλοειδές (II2).

θρόμορφο ἀνθέμιο ἀπὸ δεκαπέντε φύλλα καὶ ἀπλὸ πυρήνα.

149. Βλ. πρὸ πάνω σ. 77 κέ.

150. Βλ. πρὸ πάνω σ. 75 καὶ γενικὸ κεφάλαιο κεραμικῆς σ. 140 κέ.

Εικ. 77. Άωτος σκύφος μελαμβαφής (II3).

Πρβ. ένδεικτικά Μ. Τούμπα, Πυρά 1980, άρυβαλλοειδής λήκυθος ΒΝΠ 80, Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος III, άρ. 1 και 2 (ΒΝΠ 68 και ΒΝΠ 69). Κοτταρίδη 1996.

Βλ. Robinson 1950, άρ. 114 πίν. 104-112 (β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Sparkes, Talcott 1970, 153 πίν. 38 (γενικά). Άρχαία Μακεδονία 1988, 311 άρ. 264 (Πέλλα). Βοκοτοπούλου 1990, 89 άρ. 9211 πίν. 55. Καλλίνη 1998, 98 κέ. (γενικά).

3. Σκύφος άωτος, μελαμβαφής (II3, ΒΝΠ 60). Εικ. 77.

Άκέραιος, συγκολλημένος από πολλά θραύσματα, με άπολεπίσματα στην έπιδερμίδα.

Πηλός άνοιχτόχρωμος κοκκινωπός. Γάνωμα μαύρο σιλιπνό.

Ύψ. 0.038 μ. Διάμ. β. 0.068 μ. Διάμ. χ. 0.12 μ. Βάση δακτυλίσχημη, ψηλή, ταινιωτή, γανωμένη στην κάτω έπιφάνεια έκτός από τó στενό τμήμα της έδρασης. Σώμα εύρύ και ρηχό, καλόσχημο, με χείλος που στρέφεται έλαφρά προς τά έξω. Στο κέντρο του πυθμένα υπάρχουν έξι έμπιεστα άνθήματα μέσα σε διπλό στεφάνι από χαρακτες γραμμές.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος II, σκύφος II8 (ΒΝΠ 65) σ. 85.

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, άρ. 806 πίν. 32 (σχ. 10) (350-325 π.Χ.)· για τó κόσμημα άρ. 805 πίν. 58 (375-325 π.Χ.). Miller 1974, άρ. 25, 26 πίν. 31. Βοκοτοπούλου 1990, 89 άρ. 9205 πίν. 56 (τύμβος Γ τάφος I: μέσα 4ου ή άρχές 3ου αι. π.Χ.). Θέμελης, Τουράτσογλου 1998, 39 άρ. Α38, Α39 πίν. 47 (βιβλιογραφία).

4. Πελίκη έρυθρόμορφη (II4, ΒΝΠ 61). Εικ. 78-79.

Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαυροκάστανο, μέτριας ποιότητας. Άσπρο έπίθετο χρώμα. Άλλοιώσεις του γανώματος από τó ψήσιμο.

Ύψ. 0.23 μ. Διάμ. β. 0.074 μ. Διάμ. χ. 0.127 μ. Βάση δακτυλίσχημη, με έλαφρά καμπύλο περίγραμμα και την κάτω έπιφάνεια άγάνωτη. Σώμα ώσειδές, καμπύλο-σφαιρικό στο κάτω μέρος. Άμφικωνικός λαιμός και καμπύλο δακτυλίδι στο χείλος, που στρέφεται έλαφρά προς τά έξω και κάτω, και κοσμεύεται με άμελές γραπτό ίωνικό κυμάτιο.

Α. Προτομή άμαζόνας άνάμεσα στις προτομές γρύπα και άλόγου. Τó πρόσωπο της γυναίκας άποδίδεται με άσπρο χρώμα. Ό κεφαλόδεσμος φέρει διακοσμημένη παρυφή και σιγμές.

Εικ. 78. Έρυθρόμορφη πελίκη (II4).

Β. Δύο ίματιοφόρες ανδρικές μορφές, από τις οποίες ή μία κρατά τύμπανο. Ἀνάμεσά τους βρίσκεται μία χαμηλή στήλη. Οἱ μορφές ἔχουν ἀποδοθεῖ μὲ ἐλάχιστες λεπτομέρειες. Καὶ στὴν πλευρὰ αὐτῆ, στὴν πάνω καὶ κάτω πλευρὰ τῆς παράστασης ταινία μὲ γραπτὸ κυμάτιο. Ὅμάδα G (350-325 π.Χ.).

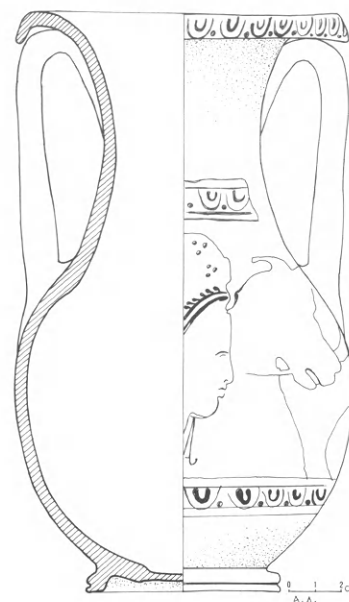
Πρβ. ἐρυθρόμορφη πελίκη 15 (BNΠ 55, Ὁμοιότητες κυρίως ὡς πρὸς τὸ θέμα).

Βλ. πλησιέστερα Margos 1980, Groupe de Mytilène 590, 45 εἰκ. 15-16 (Μασσαλία, Μουσεῖο Borely ἀρ. 3127). Beazley, *ARV*² 1478 κέ. Robinson 1950, 96 ἀρ. 46 πίν. 60 (Μουσεῖο Θεσσαλονίκης). Ρωμοπούλου 1964, 91 κέ. ἀρ. 442. Γιὰ τὸ σχῆμα βλ. ἐπίσης Schefold 1934, ἀρ. 517 (Μαδρίτη) εἰκ. 81. Σγουροπούλου 1998, 35 (εἰκονογραφικὸς τύπος ΠΙ 1), 73 κέ.

5. Πινάκιο μελαμβαφές (Π15, BNΠ 62). Εἰκ. 80. Ἄκεραιο, συγκολλημένο ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο, στυλινό. Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.09 μ. Διάμ. χ. 0.132 μ. Βάση χαμηλή, στενή, δακτυλιόσχημη, ἐξωτερικὰ καμπύλη, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα πλατὺ, ρηχό, μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα σύνολο ἕξι ἐμπέσιτων ἀνθεμίων ποῦ συνδέονται μὲ λεπτοὺς βλαστοὺς ἐντὸς στε-

Εἰκ. 80. Πινάκιο μελαμβαφές (Π15).

Εἰκ. 79. Ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη τῆς εἰκ. 78 (Π4).

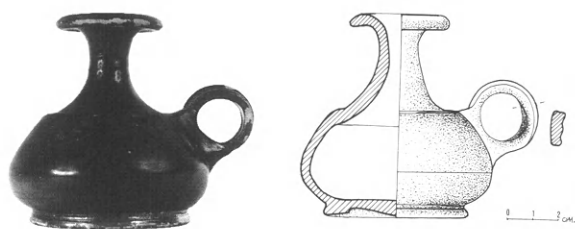
φάνης ἀπὸ λοξὲς χαρακτὲς γραμμές.

Πρβ. Μ. Τούμπα (τάφος «Περσεφόνης»), πινάκιο Π1.

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 1057 πίν. 36 (περὶ τὸ 350 π.Χ.) καὶ περίπου ἀρ. 1059 σχ. 10 (325 π.Χ.). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 40 Α40 πίν. 47 (βιβλιογραφία).

6. Ἄσκος guttus (Π16, BNΠ 63). Εἰκ. 81. Ἄκεραιο, μὲ μικρὰ ἀπολείψματα στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια. Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο. Ὑψ. 0.08 μ. Διάμ. β. 0.059 μ. Διάμ. χ. 0.04 μ. Διάμ. λαβῆς 0.026 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα καμπύλο καὶ πλατὺ μὲ χωριστὸ ὦμο καὶ μὲ στενὸ κυλινδρικό λαιμό, ποῦ ἀπολήγει στὸ πλατὺ καμπύλο χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω. Λαβὴ δακτυλιόσχημη καὶ πλατιά. Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I, ἄσκος guttus 12 (BNΠ 52), σ. 75. Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 1194 πίν. 39 σχ. 11 (περίπου 350 π.Χ.).

7. Σκύφος μελαμβαφῆς τύπου bolsal (Π17, BNΠ 64). Εἰκ. 82.

Εικ. 81. Ἀσκὸς guttus (II6).

κατακόρυφα τοιχώματα. Λαβές πεταλόσχημες. Στὸν πυθμένα τέσσερα ἐμπέστα ἀκανόνιστα ἀνθήμια στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς κύκλου ποὺ σχηματίζουν λοξὲς χαρακτὲς γραμμές.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I, σκύφος II (BNΠ 51).

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 558 πίν. 24 (380-350 π.Χ.).

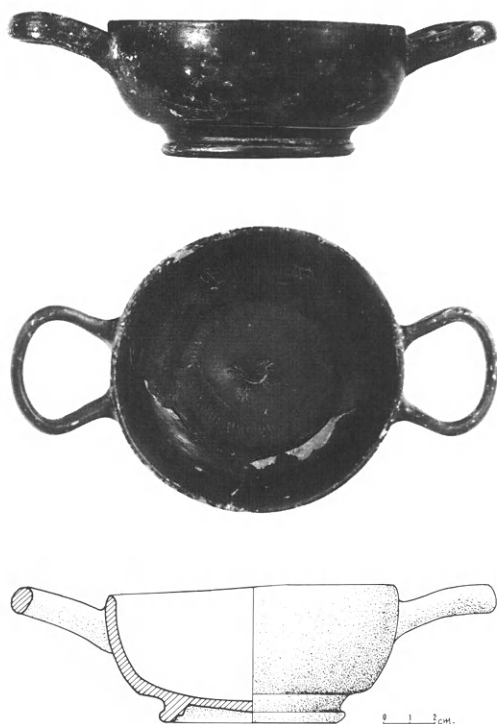
8. Σκύφος ἄωτος, μελαμβαφής (II8, BNΠ 65).
Εικ. 83.

Ἄκέραιος.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο.

Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.069 μ. Διάμ. χ. 0.112 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, ταινιωτή, με κόκκινη ταινία στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια. Στὴν ἔνωση τοῦ σώματος καὶ τῆς βάσης σχηματίζονται αὐλακώσεις στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Σῶμα πλατὺ, ρηχό, καμπύλο ἐξωτερικά, με χεῖλος ποὺ στρέφεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα ἕξι ἐμπέστα ἀνθήμια ποὺ συνδέονται με χαρακτὰ ἡμικύκλια, ἐνῶ ὀλόκληρη ἡ σύνθεση ἐντάσσεται σὲ στεφάνι ποὺ σχηματίζουν λοξὲς χαρακτὲς γραμμές.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 II, πινάκιο II5 (BNΠ 62). Βλ. γιὰ τὸ κόσμημα τοῦ πυθμένα, Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 40 ἀρ. Α40 πίν. 47, Α38.

Εικ. 82. Σκύφος μελαμβαφῆς τύπου balsal (II7).

Σχεδὸν ἀκέραιος. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ θραύσματα.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο, μέτριας ποιότητας, στὸν πυθμένα κοκκινωπὸ ἑξαίτιας τῆς ὀπτησης.

Ὑψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.074 μ. Διάμ. χ. 0.112 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνεια ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στενὴ αὐλάκωση στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης. Σῶμα βαθύ, με σχεδὸν

Εικ. 83. Σκύφος ἄωτος μελαμβαφῆς (II8).

9. Σκυφίδιο άωτο, μελαμβραφές (II9, ΒΝΠ 66).

Εικ. 84.

Άκέραιο.

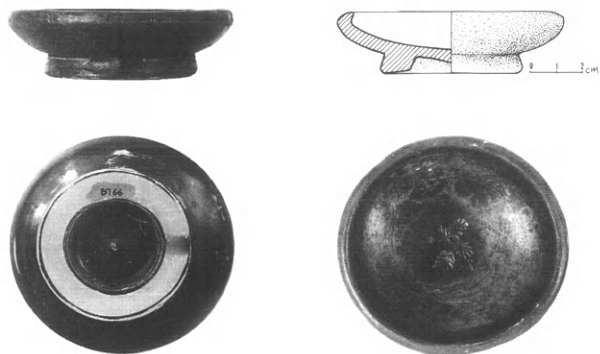
Πηλός κόκκινος. Γάνωμα μαύρο, στυλινό.

Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.08 μ.

Βάση δακτυλιόσχημη, γανωμένη στην κάτω επιφάνεια εκτός από τη στενή επιφάνεια έδρασης του δακτυλίου. Σώμα ρηχό, με χείλος που στρέφεται προς τὰ μέσα. Πυθμένας σχεδόν επίπεδος.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I, σκυφίδιο άρ. 13 (ΒΝΠ 53), καί II10 (ΒΝΠ 67).

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, άρ. 944 πίν. 34 (375-350 π.Χ.).

Εικ. 84. Σκυφίδιο άωτο μελαμβραφές (II9).

10. Σκυφίδιο άωτο, μελαμβραφές (II10, ΒΝΠ 67).

Εικ. 85.

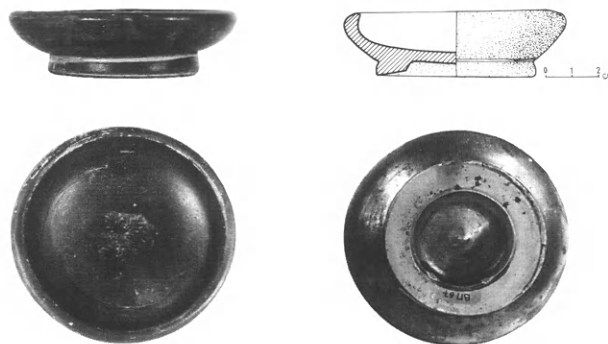
Άκέραιο.

Πηλός κόκκινος. Γάνωμα μαύρο, στυλινό.

Ύψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.058 μ. Διάμ. χ. 0.088 μ.

Βάση δακτυλιόσχημη, γανωμένη στην κάτω επιφάνεια, εκτός από την επιφάνεια έδρασης. Σώμα ρηχό, με χείλος που στρέφεται προς τὰ μέσα.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 II, άωτο σκυφίδιο II9 (ΒΝΠ 66) καί πλινθόκτιστος τάφος 1979 I 13 (ΒΝΠ 53).

Εικ. 85. Σκυφίδιο άωτο μελαμβραφές (II10).

Μετάλλινα

1. Όμάδα χάλκινων επίχρυσων φυλλόσχημων ελασμάτων καί επίχρυσων πήλινων ψήφων (II11). Πιθανότατα μέρη επίχρυσωμένου χάλκινου στεφανιοῦ (άπό τὸ άνατολικὸ πέρας τοῦ τάφου).
2. Όμάδα επίχρυσων χάλκινων ελασμάτων καί επίχρυσων πήλινων ψήφων (II12).

Τμήματα χάλκινου στεφανιοῦ.

Πρβ. Βοκοποπούλου 1990, τύμβος Α, τάφος III, 66 κέ., πίν. 39. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 100, 112, 119, 148.

Ο ΠΛΙΝΘΟΚΤΙΣΤΟΣ ΤΑΦΟΣ 1979 III

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τρίτου τάφου εἶναι ὅμοια με̄ ἐκεῖνα τῶν προηγουμένων πλινθόκτιστων τάφων. Τὸ σκάμμα ποῦ ἀνοίχτηκε στὸ φυσικὸ ἔδαφος καί οἱ παρειές του ἐπιχρίστηκαν με̄ τὸ κοκκινωπὸ πηλόχωμα τῶν ὠμοπλινθῶν. Τὸ χείλος τοῦ σκάμματος ὀριζόταν ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ ἀργολιθοδομή, ποῦ διατηρήθηκε στὴ νότια πλευρὰ του¹⁵¹ (εἰκ. 86).

Τὰ κτερίσματα προδίδουν τὸ ἀνδρικό φύλο τοῦ νεκροῦ, καί κυρίως ἡ αἰχμὴ τοῦ δόρατος, τὸ σιδερένιο δακτυλίδι καί τὰ θραύσματα τῆς σιδερένιας στλεγγίδας, ἀντικεί-

Εικ. 86. Ὁ πλινθόκτιστος τάφος 1979 ΙΙΙ.

Εικ. 87. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ πλινθόκτιστου τάφου 1979 ΙΙΙ.

μενα τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου μαζί μὲ τὸ κρανίο. Ὁ προσανατολισμὸς τῆς ταφῆς εἶναι Δ.-'Α.¹⁵²

Τὰ πήλινα ἀγγεῖα (εἰκ. 87) εἶναι πολὺ λίγα: Ἕνα μικρὸ ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιο καὶ μία μικρὴ λήκυθος βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τῆς κεφαλῆς, καθὼς ἐπίσης θραύσματα ἑνὸς μελαμβαφοῦς σκύφου καὶ μία πήλινη πυραμιδόσχημη ἀγνύθα, εὖρημα σχετικὰ σπάνιο γιὰ τὴν ταφικὴ διαδικασία, ὄχι ὅμως καὶ ἀγνωστο¹⁵³. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἀπὸ τὸ σύνολο λείπει ἡ συνήθης ἐρυθρόμορφη πελίκη.

151. Βλ. πρὸ πάνω πλινθόκτιστους τάφους 1979 Ι καὶ ΙΙ. Πρβ. ἐπίσης τὴν προστασία τῶν παρειῶν τοῦ δρόμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ΙV («τῶν ἐλεύθερων κίωνων») στὴ Μ. Τούμπα μὲ πηλόχωμα.

152. Πρβ. πλινθόκτιστο τάφο 1979 Ι.

153. Δὲν εἶναι ἀγνωστὴ ἡ παρουσία ἀγνύθων σὲ ταφικὰ σύνολα, γεγονός που πιθανὸν νὰ ἔχει συμβολικὸ χαρακτήρα ἢ νὰ συνδέεται μὲ τὴ λατρεία.

Τὰ στοιχεῖα χρονολόγησής τοῦ τάφου εἶναι φτωχὰ καὶ ὄχι χαρακτηριστικά, ὥστόσο παραμένει ἡ φανερὴ ἀναλογία καὶ ἡ ὁμοιότητα πρὸς τὸ εἶδος τῶν κτερισμάτων τῶν δύο ἄλλων πλινθόκτιστων τάφων ποὺ ἀνασκάφηκαν τὸ 1979. Οἱ ἀναλογίες αὐτὲς ἐπιτρέπουν νὰ τοποθετηθεῖ τὸ τρίτο ταφικὸ σύνολο στὸν ἴδιο χρονολογικὸ ὀρίζοντα, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ λεπτομερέστερη χρονολόγησις (περὶ τὸ 330-320 π.Χ.(:)).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Πήλινα

1. Λήκυθος ἀρυβαλλοειδής, ἐρυθρόμορφη (III1, BNP 68). Εἰκ. 88.

Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα.

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο, κακῆς ποιότητας.

Ύψ. 0.115 μ. Διάμ. β. 0.041 μ. Διάμ. χ. 0.032 μ. Βάσις δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη. Σῶμα σχετικὰ ψηλὸ, κυλινδρικό. Στὴν πρόσθια πλευρὰ γραπτὸ ἀνθέμιον.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 II, ληκύθιο II2 (BNP 59) καὶ Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 III, III2 (BNP 69) μὲ διαφορετικὴ διακόσμηση, Robinson 1950, ἀρ. 99-102, πίν. 103 (ἐνδεικτικά).

Εἰκ. 88. Ἐρυθρόμορφη λήκυθος ἀρυβαλλοειδής (III1).

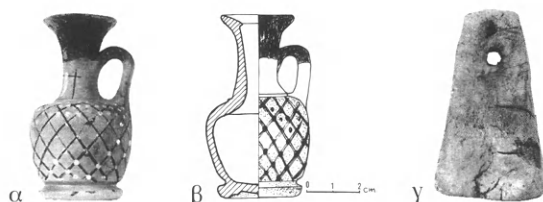
2. Λήκυθος ἀρυβαλλοειδής (III2, BNP 69). Εἰκ. 89α-β.

Ἄκεραη ἐκτὸς μικρῶν θραυσμάτων.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο.

Ύψ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.032 μ. Διάμ. χ. 0.027 μ. Βάσις δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη. Σῶμα σχεδὸν κυλινδρικό, μὲ ψηλὸ κυλινδρικό λαιμὸ ποὺ τελειώνει ἄνω μὲ τὸ καμπύλο στραμμένο πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος. Λαβὴ ταινιωτή. Τὸ σῶμα καλύπτεται ἀπὸ μαῦρο δικτυωτὸ κόσμημα μὲ ἄσπρες στιγμὲς στὰ ἐνδιάμεσα κενά.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 II, ληκύθιο II2 (BNP 59) καὶ Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 III, III1 (BNP 68).

Εἰκ. 89. α-β. Λήκυθος ἀρυβαλλοειδής (III2). γ. Ἀγνύθα πυραμιδόσχημη (III3).

Βλ. Μακεδονία 1988, 311 ἀρ. 265 (Πέλλα). Robinson 1950, ἀρ. 164-171 πίν. 107.

3. Ἀγνύθα πυραμιδόσχημη τετράπλευρη (III3, BNP 70). Εἰκ. 89γ.

Ἄγνυθες σὲ λατρεία ἢ τάφους βλ. Χρ. Σούλη-Τζουβάρια, *Δωδώνη* 12, 1983, 9 κέ. Σ. Δρούγου, *AEMΘ* 10, 1996, 46 κέ. Γιὰ τὴν τυπολογία τῶν ἀγνύθων: G. R. Davidson - D. B. Thompson, *Phyx I, Hes-*

peria Suppl. 7 (1943). Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγνύθων ποὺ βρέθηκαν στὸ Μητρώο τῆς ἀρχαίας πόλης τῶν Αἰγῶν.

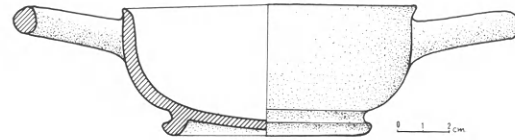

Ύψ. 0.035 μ., μήκος πλευράς βάσης 0.025 μ.
Πηλός χοντρόκοκκος, κακοποιημένος.

Ύψ. 0.067 μ., πλευρές βάσης 0.038-0.04 μ.
Πρόχειρο πλάσιμο καὶ ψήσιμο.

Πρβ. Χρ. Σούλη-Τζουβάρα, *Δωδώνη* 12, 1983, 9 κέ.
(παραδείγματα).

Για τὴ λατρεία, Δρούγου 1996, 46 κέ.

Εἰκ. 90. Σκύφος τύπου bolsal (III4).

4. Σκύφος τύπου bolsal (III4, ΒΝΠ 71). Εἰκ. 90.
Λείπουν τμήματα τῆς βάσης καὶ ἡ μία λαβή.
Πηλός καστανός. γάνωμα καστανό-γκρίζο.
Ἄμελης κατασκευῆ.

Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.083 μ. Διάμ. χ. 0.212 μ.

Σχήμα καὶ χαρακτηριστικὰ ὅμοια με τοῦ σκύφου
1979 I, 11 (ΒΝΠ 51).

5. Σκυφίδιο ἄωτο (III5, ΒΝΠ 72). Εἰκ. 91.

Συγκολλημένο ἀπὸ θραύσματα. Λείπει ἡ βάση.
Πηλός γκρίζος. Γάνωμα καστανό, κακῆς ποιό-
τητας.

Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.

Σῶμα καμπύλο, σχετικὰ βαθύ, με χεῖλος ποῦ
στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

Εἰκ. 91. Ἄωτο σκυφίδιο (III5).

6. Θραύσματα (4) ἄωτου σκυφίδιου (III6, ΒΝΠ
73). Εἰκ. 92.

Πηλός γκρίζος-καστανός. Γάνωμα καστανό,
κακῆς ποιότητας.

Τὸ χεῖλος στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

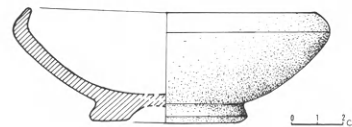
Εἰκ. 92. Θραύσματα ἄωτου σκυφίδιου (III6).

7. Ἄωτο σκυφίδιο (III7, χωρὶς ἀριθμό). Εἰκ. 93.

Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Λείπει
τὸ μισὸ σχεδὸν σῶμα. Στὸν πυθμένα ὀπή. Ἴχνη
καύσης.

Πηλός καστανόγκρίζος. Γάνωμα καστανό.

Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.063 μ. Διάμ. χ. 0.123 μ.

Εἰκ. 93. Ἄωτο σκυφίδιο (III7).

Μετάλλια

1. Σιδερένια αἰχμὴ δόρατος (III3).

Δὲν σώζεται ἡ μύτη.

Συν. μῆκ. 0.425 μ., μῆκ. αἰχμῆς 0.315 μ.,
μέγ. πλάτ. 0.055 μ., μῆκ. σωληνωτοῦ αὐλί-
σκου 0.02 μ.

Φυλλόσχημη λεπίδα, με ἰσχυρὴ κεντρικὴ νεύ-
ρωση. Κωνικός καὶ βραχὺς σωληνίσκος γιὰ
τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ξύλινου στελέχους.

Σώζονται ἴχνη ξύλου.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I, 113
(γενικά).

2. Θραύσματα σιδερένιας σπλεγγίδας (III, χωρὶς
ἀριθμό).

Σώζονται ὀκτὼ θραύσματα.

Πλάτ. κοίλης λεπίδας 0.031 μ., πλάτ. λαβῆς
0.006 μ.

3. Θραύσματα σιδερένιου δακτυλιδιοῦ (III, χω-
ρὶς ἀριθμό).

Πρβ. σιδερένιο δακτυλίδι, Μ. Τούμπα, πλινθόκτι-
στος τάφος 1979 I, 18.

Η ΠΥΡΑ-ΤΑΦΟΣ 1980

Πρόκειται για μιὰ μικρὴ ταφὴ μὲ τὰ ὑπόλοιπα τῆς καύσης τοῦ νεκροῦ ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 1980, ΒΑ. τῶν πλινθόκτιστων τάφων 1979 I-III, μέσα στὴν περιφέρεια τῆς Μ. Τούμπας.

Ἡ ταφὴ ἐγίνε μέσα σὲ μιὰ μικρὴ ἀκανόνιστη κοιλότητα-σκάμμα, χωρὶς μεγάλο βάθος (εἰκ. 94), ὅπου τοποθετήθηκαν τὸ τεφροδόχο ἀγγεῖο, μιὰ ἐρυθρόμορφη πελίκη καὶ τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα ὅλα, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, πῆλινα ἀγγεῖα (εἰκ. 95). Ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη ποὺ χρησίμευσε ὡς τεφροδόχο σκεῦος βρέθηκε ἀκέραη, γεμάτη μὲ στάχτη καὶ μικρὰ θραύσματα καμένων ὀστέων. Καμένα ἦταν καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα ποὺ περιέβαλλαν τὴν πελίκη. Ἀπὸ αὐτὰ ξεχωρίζουν ὁ ἀσκὸς guttus, ἓνα συνηθισμένο μυροδοχεῖο τῶν τάφων τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γιὰ τὸ ὁποῖο ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ συνύπαρξή του μὲ τὸ μικρὸ ἀρυβαλλοειδὲς λεγκύθιο. Τὸ μοναδικὸ πολύτιμο ἀντικείμενο τῆς ταφῆς αὐτῆς εἶναι ἓνας ἀργυρὸς κάλυκας μὲ πολὺ λεπτὰ τοιχώματα, ὁ ὁποῖος φέρει στὸν πυθμένα του τὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν κατηγορία τῶν ἀγγείων αὐτῶν μετάλλιο μὲ τὸ ἀνάγλυφο κεφάλι τοῦ Διονύσου (εἰκ. 104).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ διαφορὰ τῆς καύσης τοῦ νεκροῦ, τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῆς ταφῆς εἶναι ὅμοια μὲ τῶν ἄλλων σύγχρονων μικρῶν τάφων. Ἡ διαφορὰ εἶναι κυρίως ποσοτικὴ, ἀφοῦ τὰ κτερίσματα ἦταν λίγα. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς ταφῆς, ἢ ὁποῖα, μὲ βάση κυρίως τὴν ἐρυθρόμορφη πελίκη, τοποθετεῖται στὴ δεκαετία 330-320 π.Χ., δηλαδὴ σχεδὸν σύγχρονα μὲ τὸν πλινθόκτιστο τάφο 1979 II.

Εἰκ. 94. Ἡ πυρὰ-τάφος 1980 I μὲ τὴν ἐρυθρόμορφη πελίκη καὶ τὸν ἀργυρὸ κάλυκα.

Εικ. 95. Τὰ πήλινα ἀγγεῖα τῆς πυρᾶς-τάφου 1980 I (ἡ ἐρυθρόμορφη πελίκη εἰκονίζεται δύο φορές, γιὰ νὰ φανοῦν οἱ δύο ὄψεις τῆς).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Πήλινα

1. Πελίκη ἐρυθρόμορφη (BNΠ 74). Εικ. 96.
Ἄκεραη.
Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο. Ἐπίθετο ἄσπρο χρῶμα.
Ὑψ. 0.22 μ. Διάμ. β. 0.08 μ. Διάμ. χ. 0.14 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, μὲ μικρὲς ὀριζόντιες ραβδώσεις, στὴν κάτω ἐπιφάνεια ἀγάνωτη. Σῶμα

ώοειδές, μὲ κοιλιὰ σχεδὸν σφαιρική ποὺ συνεχίζεται στὸν ψηλὸ μὲ κοῖλο περίγραμμα λαίμο. Τὸ χεῖλος εἶναι μεγάλο, καμπύλο καὶ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω. Γραπτὴ διακόσμηση καλύπτει καὶ τὶς δύο πλευρὲς τοῦ ἀγγείου. Στὸ πάνω καὶ κάτω μέρος τῆς παράστασης ταινίες μὲ γραπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο.

Εικ. 96. Ἐρυθρόμορφη πελίκη (1).

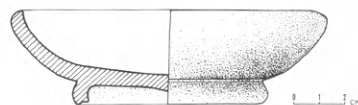
A. Παράσταση Διονύσου (;) πάνω σὲ φτερωτὸ μεγάλο γρύπα ποῦ ἀποδίδεται μὲ λευκὸ χρῶμα. Προηγείται γενειοφόρος σάτυρος μὲ δορὰ στὸ χέρι, ὁ ὁποῖος κινεῖται γοργά. Κάτω κυματοειδεῖς γραμμὲς ἀποδίδουν τὴ θάλασσα (;) μὲ ψάρια στὰ ἐνδιάμεσα κενά.

B. Δύο ἱατιοφόρες ἀνδρικές μορφές ποῦ κρατοῦν τύμπανο ἢ δίσκους. Ἀνάμεσά τους χαμηλὴ στήλη ποῦ σηματοδοτεῖ ἴσως μιὰ παλαίστρα. Ἀμελὲς σχέδιο.

Ἑομάδα G τῆς κατηγορίας τῶν ἀγγείων Κέρτς. Πρβ. Margos 1980, 46 εἰκ. 18 καὶ 19 (γιὰ τὸ σχῆμα). Kobylina 1951, πίν. 3 ἀρ. 1 (γρύπας μὲ Ἀμαζόνα (μουσεῖο Ἑρμιτὰζ τῆς Ἀγ. Πετρούπολης ἀρ. 2558), πίν. 5,1 καὶ 2 (Μουσεῖο Πούσκιν ἀρ. Π 1, 6: Ἑφιππος ἐναντίον γρύπα), κυρίως πίν. 6,3 (Μουσεῖο Ἑρμιτὰζ, ἔφιππος ἄνδρας [Διόνυσος;]) καὶ γιὰ τὸ σχῆμα: Boháč 1958, πίν. 39-41 Πράγα 1055: τὸν γρύπα ἱππεύει ἡ Ἀμαζόνα. Robinson 1933, ἀρ. 284 πίν. 127. Schefold 1934, ἀρ. 492 πίν. 23, ἀρ. 517 εἰκ. 81 (330-320 π.Χ.). Metzger 1965, 67 κέ. Boháč 1958, πίν. 45-48, Πράγα 1056 (μετὰ τὸ 350 π.Χ.). *ARV*² 1463. Σγουροπούλου 1998, 86 κέ. (γιὰ τὸ θέμα).

Εἰκ. 97. Ἄσκος τύπου *guttus* (2).

Εἰκ. 98. Ἄωτο σκυφίδιο (3).

2. Ἄσκος τύπου *guttus*, μελαμβαφῆς (BNΠ 75). Εἰκ. 97.

Ἀκέραιο, καμένος.

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο, στιλπνὸ.

ῥψ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Διάμ. χ. 0.04 μ. Διάμ. λαβῆς 0.031 μ.

Βάση δακτυλιόσχημη, χαμηλή, ἐντελῶς γανωμένη. Σῶμα πλατὺ, γωνιώδες, ἀμφικωνικό, μὲ πλατὰ δακτυλιόσχημη λαβὴ στὸν ὦμο. Ὁ χωριστός, σχεδὸν ὀριζόντιος ὦμος, συνεχίζεται στὸν στενὸ καλυκόσχημο λαιμὸ μὲ τὸ πλατὺ καμπύλο χεῖλος.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I ἄσκος I2 (BNΠ 52) καὶ πλινθόκτιστος τάφος 1979 II, ἄσκος II6 (BNΠ 63) (βιβλιογραφία).

3. Σκυφίδιο ἄωτο (BNΠ 76). Εἰκ. 98.

Ἀκέραιο, καμένο.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο, στιλπνὸ.

ῥψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.073 μ. Διάμ. χ. 0.12 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, ψηλή, γανωμένη καὶ στὴν κάτω ἐπιφάνειά της ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στενὴ ἐπιφάνεια ἔδρασης. Σῶμα σχετικὰ ρηχὸ μὲ καμπύλο περίγραμμα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα τέσσερα μικρὰ ἐμπέστα ἀνθήμια.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I ἄωτο σκυφίδιο I4 (BNΠ 54), σ. 77.

4. Σκυφίδιο ἄωτο (BNΠ 77). Εἰκ. 99.

Ἀκέραιο, καμένο.

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο.

ῥψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.095 μ. Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης τοῦ δακτυλίου. Σῶμα πολὺ ρηχὸ, μὲ καμπύλο χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα ὑπάρχουν τέσσερα ἐμπέστα ἀνθήμια σταυρωτὰ τοποθετημένα σὲ ἀμελὴ σχηματισμὸ.

Πρβ. Μ. Τούμπα, πλινθόκτιστος τάφος 1979 I, ἄωτο σκυφίδιο I3 (BNΠ 53), σ. 76.

5. Σκυφίδιο ἄωτο, μελαμβαφῆς (BNΠ 78). Εἰκ. 100.

Ἀκέραιο, καμένο.

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο.

ῥψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.095 μ. Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης τοῦ δακτυλίου. Σῶμα ρηχὸ, μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

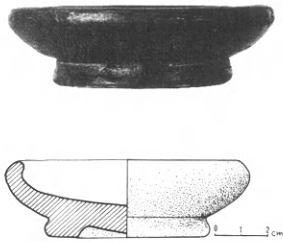
Πρβ. ἄωτο σκυφίδιο II4 (BNΠ 77).

6. Σκυφίδιο ἄωτο, μελαμβαφῆς (BNΠ 79). Εἰκ. 101.

Ἀκέραιο, καμένο.

Πηλὸς κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο.

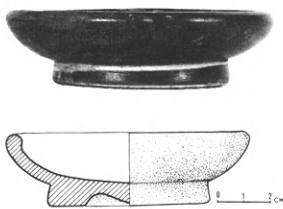
ῥψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.07 μ. Διάμ. χ. 0.12 μ.

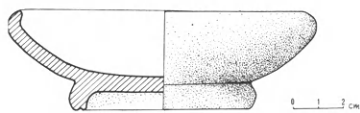
Εικ. 99. Άωτο σκυφίδιο (4).

Εικ. 100. Άωτο σκυφίδιο (5).

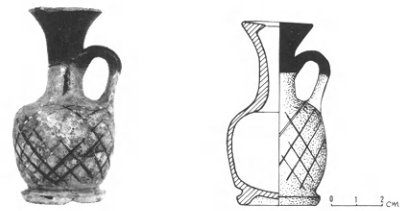
Εικ. 101. Άωτο σκυφίδιο (6).

χείλος. Το σώμα καλύπτεται με γραπτό δικτυωτό κόσμημα, ενώ στον λαιμό υπάρχουν παράλληλες γραμμές άσπρες και μαυρές.

Βλ. Robinson 1933, άρ. 477 πίν. 146, άρ. 494 πίν. 147 (μέσα 4ου αϊ. π.Χ.).

Βάση δακτυλίοσχημη, ταινιωτή, ψηλή, γανωμένη στην έσωτερική κάτω έπιφάνεια εκτός από την αϋλάκωση της έπιφάνειας έδρασης. Σώμα άβαθές, με καμπύλο χείλος που στρέφεται προς τα μέσα. Στο κέντρο του πυθμένα υπάρχουν τέσσερα σταυρωτά τοποθετημένα, έμπιεστα άνθέρμα.

Εικ. 102. Ληκύθιο άρυβαλλοειδές (7).

7. Ληκύθιο άρυβαλλοειδές (ΒΝΠ 80). Εικ. 102. Άκέραιο, εκτός από μικρά άπολεπίσματα. Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαύρο-καστανό. Ύψ. 0.075 μ. Διάμ. β. 0.032 μ. Διάμ. χ. 0.029 μ. Βάση μικρή, δακτυλίοσχημη, στην κάτω έπιφάνεια άγάνωτη. Σώμα σχεδόν κυλινδρικό με λαιμό ψηλό που άπολήγει στο καλυκόσχημο

8. Οίνοχοΐσκη-άρυτήρας (:), άβαφής (ΒΝΠ 81). Εικ. 103. Λείπουν τμήματα από το σώμα και το χείλος. Καμένο. Πηλός γκρίζος, κακής ποιότητας.

Εικ. 103. Οινόχοϊσκη-άρνηθρας (8).

Ύψ. 0.065 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.045 μ.
 Ἄμελης κατασκευὴ καὶ ἀπόδοση ἐνὸς ἀπλοῦ
 σχήματος. Βάση χαμηλὴ, διοκόμορφη. Σῶμα
 σφαιρικὸ μὲ ὑποτυπῶδες κοντὸ κοῖλο λαίμω
 πὸ ἀπολήγει στὸ χεῖλος. Λαβὴ ταινιωτὴ μι-
 κρὴ.

Πρβ. Robinson 1950, ἀρ. 262 πίν. 148, ἀρ. 272.

Μετάλλινα

1. Κάλυκας ἀργυρὸς μὲ ἀνάγλυφο ἐπίσημο στὸ
 κέντρο τοῦ πυθμένα. Εἰκ. 104.

Λεπτὸ ἔλασμα μὲ ἔντονα ἴχνη καύσης.

Ύψ. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.096 μ. Ύψ. λαίμοῦ
 0.025 μ.

Σῶμα χωρὶς βάση, ἡμισφαιρικὸ, μὲ βραχὺ
 λαίμω καὶ κοῖλο περίγραμμα. Τὸ κάτω σφαι-
 ρικὸ τμήμα καλύπτεται ἀπὸ ἀνάγλυφα μικρὰ

φύλλα σὲ φολιδωτὴ διάταξη καὶ μὲ κατεύθυν-
 ση ἀπὸ τὸν κεντρικὸ κάτω ρόδακα πρὸς τὸν
 λαίμω. Ὁ ἀνάγλυφος ρόδακας στὸ κέντρο τοῦ
 κάτω μέρους τοῦ ἀγγείου ἀποτελεῖται ἀπὸ δι-
 πλὸ κύκλο φύλλων, ἐνῶ τὸ κέντρο του εἶναι
 ἐπιχρυσωμένο. Στὸν ὄμο ὑπάρχει ταινία μὲ
 πλοχμὸ καὶ στὴ συνέχεια πρὸς τὰ πάνω ταινία
 μὲ λέσβιο κυμάτιο.

Στὸν πυθμένα τοῦ κάλυκα εἶναι στερεωμέ-
 νο ἀνάγλυφο μετάλλιο μὲ κεφαλὴ Διονύσου,
 νεαροῦ καὶ στεφανωμένου μὲ φύλλα κισσοῦ.
 Τὸ πρόσωπο ἀποδίδεται μὲ ἔντονη στροφὴ
 πρὸς τὰ δεξιὰ του, ἐνῶ τὰ χαρακτηριστικὰ
 του εἶναι ξεχωριστά, ἔτσι ὥστε νὰ παραπέμ-
 πουν σὲ πορτραῖτο. Στὴν κορυφὴ τῆς κόμης
 ὑπάρχει ἓνα ζευγάρι καρπῶν κισσοῦ. Τὰ μαλ-
 λιὰ καὶ τὸ στεφάνι εἶναι ἐπίχρυσα.

Βλ. Δρούγου 1987-1990, 57 κέ.

Εἰκ. 104. Ἀργυρὸς κάλυκας.

6. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΧΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥΜΠΑΣ

Τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ θραύσματα ἀγγείων ποὺ βρέθηκαν μέσα στὴν ἐπίχωση τῆς Μεγάλης Τούμπας δὲν ἔχουν καμιὰ λειτουργικὴ σχέση μὲ τὰ ταφικὰ μνημεῖα, ποὺ ἐκάλυπτε. Ὅπως προαναφέρθηκε, προέρχονται ἀπὸ κατεστραμμένους τάφους, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ βρίσκονται πιθανότατα σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ νεκροταφείου, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ θέση τῆς Μ. Τούμπας. Στῆλες καὶ κτερίσματα, ὅπως καὶ ἄλλα ὑλικά (ἄμμος, κοκκινόχωμα κλπ.), χρησιμοποιήθηκαν ὅλα ὡς ἐπιχωσματικὸ ὑλικὸ στὴ Μεγάλῃ Τούμπα. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἔγινε μιὰ περιορισμένη ἐπιλογή –κυρίως στὰ μελαμβαφή, ἐπειδὴ τὸ σχῆμα καὶ ἄλλα στοιχεῖα τῆς κατηγορίας μποροῦν νὰ προσδιοριστοῦν καλύτερα. Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἀντιπροσωπεύουν στὸ σύνολό τους μία χρονολογικὴ βαθμίδα, ἀφοῦ ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Τοῦτο ἴσως σημαίνει ὅτι τὰ ὑλικά γιὰ τὴν ἐπίχωση τῆς Τούμπας, κατάλοιπα λεηλατημένων τάφων, προέρχονται ἀπὸ μιὰ περιοχὴ τοῦ νεκροταφείου πιθανὸν κοντὰ στὴν Τούμπα, ὅπως προαναφέρθηκε. Τὸ σύνολο τῶν διαφόρων εὐρημάτων τῆς ἐπίχωσης τῆς Μ. Τούμπας, καθὼς καὶ ἡ δομὴ τοῦ μεγάλου τεχνητοῦ λόφου πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν ἀπὸ τὸν κ. Π. Φάκλαρη, ἐδῶ δημοσιεύονται μόνο ἐνδεικτικὰ παραδείγματα τῆς κεραμικῆς.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

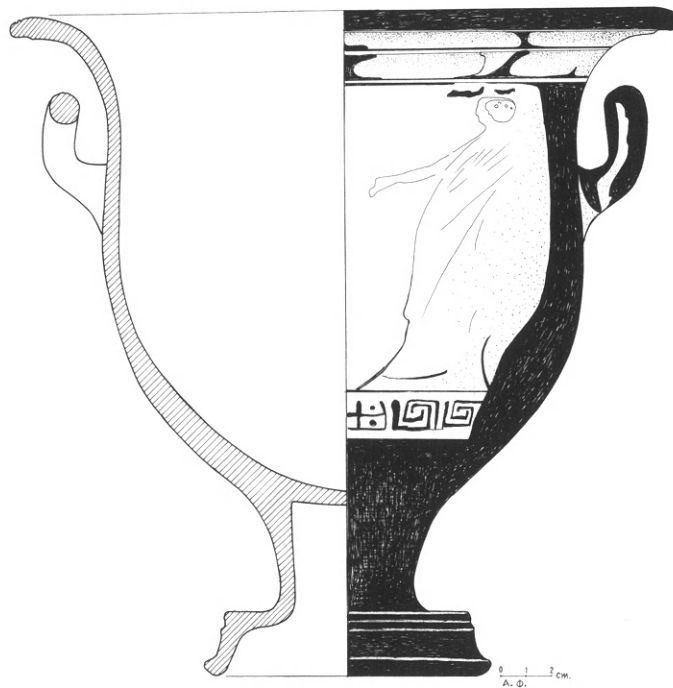
Ἄνατολικὸ τμήμα τῆς Μ. Τούμπας

1. Ἄρυβαλλοειδὲς λευκίθιο, ἐρυθρόμορφο (BNΠ 86) [Ἡμερ. 16.5.1979].
Λεῖπει τὸ χεῖλος.
Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό.
Ὑψ. 0.085 μ. Διάμ. β. 0.05 μ.
Πρβ. Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ Π11 (BNΠ 68) ἀπὸ τὸν πλινθόκτιστο τάφο Π11 στὴ Μ. Τούμπα.
2. 1979 Ἄωτος σκύφος, μελαμβαφῆς (BNΠ 87) [Ἡμερ. 16.5.1979].
Ἀπὸ πολλὰ θραύσματα, ἐνῶ λείπουν ἀκόμη μέρη.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανό.
Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.075 μ. Διάμ. χ. 0.123 μ.
Πρβ. Σχῆμα καὶ κόσμημα ὅπως τὸ Π3 (BNΠ 60) ἀπὸ τὸν πλινθόκτιστο τάφο Π11 στὴ Μ. Τούμπα. Στὴ βάση graffito. Λ Γ.
3. Σκύφος ἄωτος, μελαμβαφῆς (BNΠ 88) [Ἡμερ. 18.6.1979].
Λεῖπει σχεδὸν τὸ μισό.
Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό, στυλπνό.
Ὑψ. 0.042 μ. Διάμ. β. 0.075 μ. Διάμ. χ. 0.135 μ.
Πρβ. σχῆμα καὶ κοσμήματα ὅπως τὸ I4 (BNΠ 54) ἀπὸ τὸν πλινθόκτιστο τάφο I στὴ Μ. Τούμπα.
4. Ἄωτο σκυφίδιο, μελαμβαφῆς (BNΠ 89) [Ἡμερ. 18.5.1979].
Λεῖπει σχεδὸν τὸ μισὸ τοῦ σώματος.
Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό στυλπνό.
Ὑψ. 0.043 μ. Διάμ. β. 0.052 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.
Βάση δακτυλιωτῆ, ἐντελῶς γανωμένη. Σῶμα βαθύ, μὲ χεῖλη ποὺ στρέφονται ἔντονα πρὸς τὰ μέσα. Τοιχώματα πολὺ χοντρά.
Πρβ. γενικά I3 (BNΠ 53) ἀπὸ τὸν πλινθόκτιστο τάφο I στὴ Μ. Τούμπα.
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 947 εἰκ. 9 (περὶ τὸ 350 π.Χ.).

5. "Αωτο σκυφίδιο μελαμβαφές (BNΠ 90) [Ημερ. 16.5.1979].
Λείπει μεγάλο μέρος.
Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα μελανό θαμπό.
Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.049 μ. Διάμ. χ. 0.07 μ.
Βάση δακτυλιωτή, γανωμένη, έκτος από τὸ στενὸ αὐλάκι στὴν περιφέρεια. Σῶμα καμπύλο, ρηχό, με χοντὰ τοιχώματα καὶ χεῖλη ποὺ στρέφονται πρὸς τὰ μέσα.
Πρβ. ἀνάλογο I4 (BNΠ 54).
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 830 (περὶ τὸ 350 π.Χ.).
6. "Αωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (BNΠ 91) [Ημερ. 18.5.1979].
Ἡ βάση λείπει.
7. "Αωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (BNΠ 92) [Ημερ. 18.5.1979].
Λείπει σχεδὸν τὸ μισό.
Πηλός γκριζός, γάνωμα μελανὸ στυλινό.
Ύψ. 0.045 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.
Βάση δακτυλιωτή, γανωμένη. Σῶμα βαθύ με χεῖλη ποὺ στρέφονται πρὸς τὰ μέσα. Τοιχώματα λεπτά.

ΝΑ. τμήμα τῆς Μ. Τούμπας

1. Κρατήρας κωδωνόσχημος, ἐρυθρόμορφος (BNΠ 82) [Ημερ. 31.8.1979]. Εἰκ. 105.
Λείπουν πολλὰ τμήματα ἀπὸ τὸ σῶμα.
Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.
Ύψ. 0.263 μ. Διάμ. β. 0.12 μ. Διάμ. χ. 0.265 μ.
Βάση ψηλή, βαθμιδωτή, συνδέεται με τὸ σῶμα με εὐρὸ κυλινδρικό πόδι. Τὸ σῶμα βαθύ, μεγάλο, σχεδὸν κυλινδρικό, με περίγραμμα σὲ σχῆμα S, ποὺ ἀπολήγει ἄνω στὸ εὐρὸ καὶ καμπυλωμένο πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους γραπτὸ στεφάνι ἀπὸ μεγάλα μακρόστενα φύλλα. Στὸ κάτω μέρος τῆς παράστασης, στὴν κοιλιά, γραπτὴ ταινία με μαίανδρο.
Α. Διονυσιακὴ σκηνή. Στὸ κέντρο μαινάδα με τύμπανο χορεύει, ἐνῶ τὴν περιβάλλουν δύο σάτυροι-χορευτές, γυμνὲς μορφὲς με δорὲς στὰ χέρια. Στὸ σῶμα τῆς μαινάδας χρησιμοποιήθηκε ἄσπρο χρῶμα.
Β. Δύο ἱματιφόρες ἀνδρικές μορφὲς κρατοῦν δίσκο. Πρόχειρο σχέδιο.
Πρβ. Schefold 1934, ἀρ. 93, πίν. 27 (330-320 π.Χ.) = *ARV*² 1455.
Βλ. Γιὰ τὸ σχῆμα Δρούγου 1982, 86-87. Robinson 1950, ἀρ. 38, πίν. 48-49 (θέμα, καὶ πίν. 45-47 ἀγιογράφος G, γρυπῶν). Πέτσας 1961/62, πίν. 253 (Φαράγγι Ἑορδαίας).
2. Πελίκη ἐρυθρόμορφη (BNΠ 83, 1979). Εἰκ. 106.
Βρέθηκε ΝΔ. τῆς τομῆς 79.5.
Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ οἱ λαβές.
Πηλός ἀνοιχτόχρωμος, κόκκινος, γάνωμα μαῦρο. Ἄσπρο χρῶμα.
Ύψ. 0.222 μ. Διάμ. β. 0.08 μ. Διάμ. χ. 0.127 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με ἐκεῖνο τῆς πελίκης Π4 (BNΠ 61). Γενικὰ ἀμελής ἐργασία. Στὴ ρίζα τῶν λαβῶν ἀπὸ ἓνα γραπτὸ ἀνθέμιο.
Α. Προτομὴ γυναικεία (Νύμφης);. Μπροστά τῆς πετᾶ μεγάλος Ἔρωτας, ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸ γυναικεῖο κεφάλι ὑπάρχει μία ἀκόμη γυναικεία μορφή. Χρήση ἄσπρου χρώματος στὸν Ἔρωτα.
Β. Δύο ἀνδρικές ἱματιφόρες μορφὲς ποὺ κρατοῦν δίσκο.
Πρβ. ἐρυθρόμορφες πελίκες I5 (BNΠ 55) καὶ Π4 (BNΠ 61), σ. 77 καὶ 83. Ἀκόμη βλ. Σγουροπούλου 1998, σποράδην.
3. Σκύφος ἐρυθρόμορφος (BNΠ 84, 1979). Εἰκ. 107.
Λείπουν πολλὰ τμήματα τῆς κοιλιάς καὶ ἡ μία λαβή.
Πηλός ὠχροκόκκινος, γάνωμα μαυροκάστανο.
Ύψ. 0.178 μ. Διάμ. β. 0.11 μ. Διάμ. χ. 0.195 μ.
Βάση χαμηλή, δακτυλιόσχημη, στὴν ἄνω ἐπιφάνεια ἀγάνωτη, ὅπου γραπτοὶ ὁμόκεντροι κύκλοι. Σῶμα κάτω στενὸ, εὐρύτερο ἄνω, με χεῖλος ποὺ στρέφεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Κο-

Εικ. 105. Έρυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας (1).

Εικ. 106. Πελίκη ἐρυθρόμορφη (2).

ομείται με γραπτό κυμάτιο.

Α. Ἀμαζόνα ὀπλισμένη με ξίφος καὶ ἀσπίδα μάχεται ἐναντίον μεγάλου ὄρθιου φτερωτοῦ γρύπα.

Β. Ἕνας μεγάλος φτερωτὸς γρύπας ἐπιτίθεται καὶ καταβάλλει ἄλογο.

Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς μεγάλη δεκαπεντάφυλλα

ἀνθέμια με πλευρικές ἑλικές.

Πρβ. γὰ τὸ σχῆμα Schefold 1934, 60 κέ., Robinson 1950, 115, πίν. 76. Γ. Μπακαλάκης, Μαρσούας *religatus*, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ΑΠΘ 1956, 196 κέ. Κανένα ἀντίστοιχο παράδειγμα γὰ τὸ θέμα. Γενικὰ Σγουροπούλου 1998, σποράδην.

Ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μ. Τούμπας

4. Πελίκη μελαμβαφῆς (ΒΝΠ 85) [Ἡμερ. 18.5.1979]. Εἰκ. 108.

Λείπουν πολλὰ τμήματα ἀπὸ τὸ σῶμα.

Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.

Ῥψ. 0.145 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.065 μ.

Βάση δισκόμορφη, με τὴν κάτω ἐπιφάνεια ἀγάνωτη καὶ με καμπύλο περίγραμμα. Σῶμα με συνεχῆς περίγραμμα, στὸ τμήμα τῆς κοιλιᾶς σφαιρικό, με κοντὸ σχετικὰ λαιμό. Στὸ χεῖλος ἓνα χωριστὸ δαχτυλίδι δηλώνει τὴν ὑποδοχὴ γιὰ ἓνα πῶμα σὰν πυξίδα. Λαβὲς ταινωτές.

Βλ. Sparkes, Talcott 1970, 51 κέ. (σημ. 4).

5. Ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιο, ἐρυθρόμορφο [Ἡμερ. 18.5.1979].

Λεῖπει τὸ χεῖλος.

Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μαῦρο.

Ῥψ. 0.085 μ. Διάμ. β. 0.05 μ.

Σχῆμα ὅμοιο με τὸ ΠΙΙ (ΒΝΠ 68).

6. Σκύφος ἄωτος, μελαμβαφῆς (ΒΝΠ 87) [Ἡμερ. 18.5.1979].

Συγκολλημένος ἀπὸ θραύσματα. Λείπουν μικρὰ μέρη.

Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.

Ῥψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.075 μ. Διάμ. χ. 0.123 μ.

Σχῆμα καὶ κόσμημα ὅμοιο με τὸ ΠΙ3 (ΒΝΠ 60). Στὴ βάση τὸ graffito Α Τ.

7. Σκύφος ἄωτος, μελαμβαφῆς (ΒΝΠ 88).

Λεῖπει ὁ μισός.

Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μαῦρο, στιλπνό.

Εικ. 107. Σκύφος ἐρυθρόμορφος (3).

Εικ. 108. Περίκη μελαμβαφής (4).

- Υψ. 0.042 μ. Διάμ. β. 0.075 μ. Διάμ. χ. 0.135 μ.
Σχήμα καὶ κόσμημα ὅμοιο μὲ τὸ I4 (BNΠ 54).
8. Ἄωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (BNΠ 89) [Ἡμερ. 18.5.1979].
Λείπει σχεδὸν τὸ μισὸ τοῦ σώματος.
Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μαῦρο, στυλινό.
Υψ. 0.043 μ. Διάμ. β. 0.052 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, ἐντελῶς γανωμένη. Σῶμα βαθύ, μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Τοιχώματα πολὺ χοντρά.
Πρβ. γενικὰ I3 (BNΠ 53).
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 947, εἰκ. 9 (περὶ τὸ 350 π.Χ.).
9. Ἄωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (BNΠ 90).
Λείπει μεγάλο τμήμα τοῦ σώματος.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο, θαμπό.
Υψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.049 μ. Διάμ. χ. 0.07 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, γανωμένη ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στενὴ αὐλάκωση στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης ποῦ παραμένει στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Σῶμα ρηχὸ μὲ καμπύλο περίγραμμα, μὲ χοντρά τοιχώματα καὶ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.
Πρβ. ἄωτο σκυφίδιο I4 (BNΠ 54).
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 830 (350 π.Χ.).
10. Ἄωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές (BNΠ 91).
Λείπει ἡ βάση.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.
Υψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.049 μ. Διάμ. χ. 0.07 μ.
- Βάση δακτυλιόσχημη, μὲ τὴ σωζόμενη κάτω ἐπιφάνειά της ἀγάνωτη. Σῶμα βαθύ, ἡμισφαιρικό, μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.
Βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 943, πίν. 34.
11. Ἄωτο σκυφίδιο (BNΠ 92) [Ἡμερ. 18.5.1979].
Λείπει σχεδὸν τὸ μισό.
Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μαῦρο, θαμπό.
Υψ. 0.045 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, γανωμένη καὶ στὴν κάτω ἐπιφάνειά της, στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Τοιχώματα λεπτά.
12. Ληκύθιο ἀρυβαλλοειδές (χωρὶς ἀριθμό).
Λείπει τμήμα τοῦ χεῖλους καὶ τῆς βάσης. Ἀπολείψματα στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου.
Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μαῦρο.
Υψ. 0.058 μ. Διάμ. β. 0.026 μ. Διάμ. χ. 0.023 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, χαμηλή. Σῶμα κυλινδρικό μὲ στενὸ λαιμὸ καὶ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ σῶμα καλύπτεται μὲ γραπτὸ δικτυωτὸ κόσμημα.
Βλ. Καλλίνη 1998, 110. Πρβ. ἐπίσης σύνολα μὲ μυροδοχεῖα καὶ τῶν δύο σχημάτων, ὅπως λ.χ. αὐτὸ τοῦ τάφου τῆς Μίεζας (αὐτόθι ἀρ. 13, γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.).
13. Ἀρυβαλλοειδές ληκύθιο, ἐρυθρόμορφο (χωρὶς ἀριθμό).
Λείπει ἡ λαβὴ καὶ ὁ λαιμός. Ἀπολείψματα.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.
Υψ. 0.06 μ. Διάμ. β. 0.042 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα κυλινδρικό, μὲ ἐρυθρόμορφο ἀνθέμιο στὸ πρόσθιο μέρος.
Πρβ. ληκύθια BNΠ 68 καὶ ἀρ. 15 καὶ 16 (χωρὶς ἀρ. κατ.).
14. Πινάκιο ὀμφαλωτό (χωρὶς ἀριθμό).
Συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Λείπει μεγάλο τμήμα τοῦ περιδρόμου.
Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μαῦρο, στυλινό.
Υψ. 0.028 μ. Διάμ. περιδρόμου 0.24 μ. Διάμ. κοιλότητας 0.065 μ. Διάμ. β. 0.14 μ. Υψ. β. 0.017 μ.
Μεγάλῃ βάσει δακτυλιόσχημη, ἀβαφῆς στὴ στενὴ ἐπιφάνεια ἔδρασης, γανωμένη ἐσωτερικά. Μεγάλος, σχεδὸν ἐπίπεδος, περιδρόμος, μὲ στενὴ ἀβαθὴ αὐλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ,

- στην περιφέρεια τοῦ περιδρόμου καὶ τῆς κεντρικῆς κοιλότητας.
15. Ληκύθιο ἀρυβαλλοειδές (χωρὶς ἀριθμό).
Λεῖπει τὸ χεῖλος. Ἡ βάση συγκολλήθηκε ἀπὸ θραύσματα.
Πηλὸς κιτρινωπός, γάνωμα μαῦρο καὶ χρῶμα ἄσπρο.
Ύψ. σωζ. 0.06 μ. Διάμ. β. 0.029 μ.
Βάση χαμηλή, δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη. Σῶμα κυλινδρικό μὲ γραπτὴ δικτυωτὴ διακόσμηση.
Πρβ. ΒΝΠ 68 καὶ ἀρ. 13, 16 (χωρὶς ἀρ. κατ.).
16. Ληκύθιο ἀρυβαλλοειδές, ἐρυθρόμορφο (χωρὶς ἀριθμό).
Λεῖπει τὸ χεῖλος καὶ ἡ λαβή. Ἀπολείσματα.
Πηλὸς καστανός, γάνωμα μαῦρο.
Ύψ. σωζ. 0.085 μ. Διάμ. β. 0.051 μ.
Βάση χαμηλή, δακτυλιόσχημη, γανωμένη ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ τμήμα τῆς. Στὴν πρόσθια ὄψη φέρει ἐρυθρόμορφο ἀνθέμιο.
Πρβ. ΒΝΠ 68 καὶ ἀρ. 13 καὶ 15 (χωρὶς ἀρ. κατ.).
17. Χεῖλος ραμφόσχημο μελαμβανοῦς οἰνοχοΐσκης (χωρὶς ἀριθμό).
Σώζεται μόνο τὸ θραῦσμα.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο.
18. Θραῦσμα βάσης κωδωνόσχημου κρατήρα (χωρὶς ἀριθμό).
Πηλὸς κιτρινωπός, γάνωμα μαῦρο, θαμπό.
Τὸ κάτω μέρος τῆς βάσης.
19. Χεῖλος κωδωνόσχημου μελανόμορφου (;) κρατήρα (χωρὶς ἀριθμό).
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανὸ καὶ κόκκινο.
Τμήμα χεῖλους μὲ ἴχνη μελανόμορφης ἀπολεπισμένης διακόσμησης.
20. Θραῦσμα ἄωτου, μελαμβανοῦς σκουφιδίου (χωρὶς ἀριθμό).
Μέρος τῆς βάσης καὶ τοῦ σώματος.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα ἐξωτερικὰ μαῦρο καὶ ἐσωτερικὰ κόκκινο.
21. Θραῦσμα ὀμφαλωτοῦ πινακίου (χωρὶς ἀριθμό).
Τμήμα τῆς βάσης καὶ τοῦ περιδρόμου.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο, κακῆς ποιότητας.
22. Ληκύθιο ἀρυβαλλοειδές (χωρὶς ἀριθμό). [Ἡμερ. 30.8.1979].
Λεῖπουν μικρὰ θραύσματα ἀπὸ τὸ χεῖλος.
Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μαῦρο, στιλπνό.
Ύψ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.037 μ. Διάμ. χ. 0.034 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, ἀγάνωτη. Σῶμα βραχύ, κυλινδρικό, μὲ στενὸ λαιμὸ καὶ χεῖλος καλυκόσχημο, πλατύ. Στὴν πρόσθια πλευρὰ τοῦ σώματος ἐρυθρόμορφο ἀνθέμιο.
Πρβ. ἀρ. 13, 15, 16 (χωρὶς ἀρ. κατ.).
- Βόρειο τμήμα τῆς Μ. Τούμπας - περιουλογοῖ**
23. Ληκύθιο ἀρυβαλλοειδές (χωρὶς ἀριθμό). [Ἡμερ. 22.6.1979].
Συγκολλήθηκε ἀπὸ θραύσματα. Σώζεται κατὰ τὸ ἥμισυ. Λεῖπει καὶ ἡ λαβή.
Πηλὸς καστανοκόκκινος, γάνωμα ὁμοίου χρώματος.
Ύψ. σωζ. 0.058 μ. Διάμ. β. 0.034 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, στὴν περιφέρεια τῆς ὁποίας γραπτὲς μαῦρες γραμμές. Σῶμα κυλινδρικό μὲ στενὸ λαιμό. Κοσμεῖται στὴν κοιλία μὲ δικτυωτὸ καὶ ἄσπρες στιγμές, στὸν λαιμὸ μὲ κόκκινες-ὑποκίτρινες ἐπιμήκειες γλώσσες καὶ ὀριζόντιες μαῦρες γραμμές. Στὴν βάση graf-fito Λ.

III. ΤΑ ΚΛΑΣΙΚΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΤΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ

1. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ

Τὸ θέρος τοῦ 1951 ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος ἄρχισε μὲ ἀφορμὴ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἐπαρχιακοῦ δρόμου πρὸς Βέροια τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν «προϊστορικῶν τύμβων» στὸ μεγάλο ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας, καὶ κυρίως στὸ τμήμα ποὺ ἐκτείνεται βόρεια τῆς θέσης τῆς ἀρχαίας πόλης, ἀνάμεσα στὰ σύγχρονα χωριὰ Παλατίτσια καὶ Βεργίνα. Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσε ἕως τὸ 1961 καὶ τὰ ἀποτελέσματά της δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα τὸ 1969¹⁵⁴.

Ἀνασκάφηκαν τριάντα δύο προϊστορικοὶ τύμβοι, ὅπου ἀναγνωρίστηκαν 220 ταφές μὲ μεγάλο ἀριθμὸ ἀγγείων, κοσμημάτων καὶ ὄπλων. Μεταξὺ τῶν τύμβων αὐτῶν καὶ ἐντὸς τοῦ περιβάλλου ὀρισμένων ἀπὸ αὐτοὺς διαπιστώθηκαν ταφές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, στὶς ὁποῖες ἀναφέρθηκε ὁ Μ. Ἀνδρόνικος στὶς σύντομες ἐκθέσεις τῶν ΠΑΕ καὶ σχεδὸν μονολεκτικὰ στὴν κύρια δημοσίευση¹⁵⁵. Διεξοδικὰ ἀναφέρεται στοὺς δύο τύμβους στὸ ἄρθρο τῆς ἡ Ἀ. Δάφφα-Νικονάνου, *Μακεδονικὰ* 9, 1969, 225 κέ., ὅπου γίνεται γνωστὸ ἓνα ἀξιόλογο καὶ πλούσιο ταφικὸ σύνολο τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἡ ἔρευνα, ποὺ διενεργήθηκε πενήντα χρόνια μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου ἀπὸ τὴν ὑπογράφουσα στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης, ἀπέδωσε μικρὰ σχετικὰ ἀποτελέσματα, ἐπειδὴ δὲν στάθηκε δυνατὸν νὰ ταυτιστοῦν πλήρως οἱ ὑπάρχουσες ἐνδείξεις μὲ ὅσα εἶχαν διασωθεῖ, μολονότι στὴ δημοσίευση τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφεῖου ἀναφέρονται δέκα περιπτώσεις ἑλληνιστικῶν εὐρημάτων (τάφος ἢ μόνο ὄστρακα) μεταξὺ τῶν τριάντα δύο προϊστορικῶν τύμβων (τύμβοι Η, Ι, Μ, Π, Ρ, Σ, Ψ, Ω)¹⁵⁶.

Ὁ πώρινος κιβωτιόσχημος τάφος τοῦ τύμβου Ι¹⁵⁷, ὅπως φανερώνουν τὰ ἐλάχιστα εὐρεθέντα κτερίσματα καὶ κυρίως ὁ ψευδοκυπριακὸς ἀμφορέας καὶ τὰ ὄστρακα ἄλλων ἐπιχρυσῶν ἀγγείων, χρονολογεῖται ἀκόμη στὸν 4ο αἰ. π.Χ.¹⁵⁸ Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἡ

154. Ἀνδρόνικος 1969, 1 κέ. Ἀνδρόνικος 1984, 25 κέ.

155. Μ. Ἀνδρόνικος, ΠΑΕ 1952, 211 κέ.· 1953, 142 κέ.· 1957, 74 κέ.· 1959, 59 κέ. Ἀνδρόνικος 1969, 5. Δάφφα-Νικονάνου 1969, 225 κέ.

156. Ἀνδρόνικος 1969, τύμβοι Η, Ι, Μ, Π, Ρ, Σ, Ψ, Ω.

157. Ἀνδρόνικος 1969, 28 = Ἀνδρόνικος, ΠΑΕ 1953, 150 κέ.

158. Πρβ. τὰ ἐπιχρυσωμένα ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς τά-

ἀναφορὰ στὴ διακόσμηση τῶν τοίχων μὲ ζῶνες κόκκινου, λευκοῦ καὶ μαύρου χρώματος, πληροφορία ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὰ σωζόμενα θραύσματα τῶν κονιαμάτων. Τόσο ἡ μορφή καὶ τὸ μέγεθος τοῦ τάφου, ὅσο καὶ ἡ διακόσμησή του, καθὼς καὶ τὰ κτερίσματα – ὅσα σώζονται –, ἀνταποκρίνονται πλήρως σὲ ἄλλα ὅμοια μνημεῖα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς στὴ Βεργίνα, κατὰ τὶς ἐπόμενες δεκαετίες.

Στὸν 4ο αἰ. π.Χ., καὶ μάλιστα στὸ τέλος τοῦ αἵωνα, χρονολογεῖται καὶ ὁ συλημένος τάφος τοῦ τύμβου Σ¹⁵⁹. Πρόκειται γιὰ μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα περίπτωση μεγάλου πώρινου κιβωτιόσημου τάφου ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν σώθηκε κανένα κτερίσμα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ γειτονικὴ πυρὰ του περιεῖχε πολλὰ ἀντικείμενα. Ὁ τάφος εἶχε ἐπιχρισμένες τὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων καὶ στὸ δάπεδο ἔσωζε τὴν κοιλότητα γιὰ τὸ τεφροδόχο ἀγγεῖο. Ἡ ὀροφή καὶ τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα εἶναι ὅμοια μὲ ἄλλων γνωστῶν κιβωτιόσημων τάφων στὴ Βεργίνα. Τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων τῆς πυρᾶς, καὶ κυρίως ἡ κεραμικὴ, εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμα, ἐπειδὴ δίνουν τὴ σχετικὴ χρονολόγηση τοῦ μνημείου· συγχρόνως τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα του συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς κατηγορίας τῆς γραπτῆς διακοσμημένης ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς στὴ Βεργίνα.

ΤΥΜΒΟΣ Ι (Ἀνδρόνικος 1969, 27 κέ.)

Πρόκειται γιὰ ἓναν κιβωτιόσημο, κτιστὸ τάφο¹⁶⁰, μὲ διαστάσεις 3×1.72-1.80×1.90 μ. Βρέθηκε σὲ βάθος μεγαλύτερο τῶν 4 μ., βρίσκεται κατὰ τι ἀνατολικότερα τοῦ κέντρου τοῦ τύμβου καὶ εἶναι χτισμένος ἀπὸ μεγάλους πωρόλιθους· πώρινοι ἦταν καὶ οἱ καλυπτήριοι λίθοι του. Ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου, ποὺ βρέθηκε συλημένος, προήλθαν ἐλάχιστα ὄστρακα ἐπίχρυσων ἀγγείων, πήλινες ἐπίχρυσες ψῆφοι, σιδερένια καρφιὰ καὶ χάλκινα ἀντικείμενα. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀνεύρεση θραυσμάτων ἐνὸς ψευδοκυπριακοῦ ἀμφορέα. Τόσο τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα θραύσματα ἐπιχρυσωμένων μελαμβαφῶν ἀγγείων, ὅσο καὶ ἐκεῖνα τοῦ ψευδοκυπριακοῦ ἀμφορέα δὲν βρέθηκαν κατὰ τὴν πρόσφατη ἔρευνα στὸ Παλαιὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (εἰκ. 109). Ὅμως εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ εὐρήματα ποὺ εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα ταφικὰ σύνολα στὴ Βεργίνα, ὅπως οἱ ἀντίστοιχοι ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς τῶν ἀσύλητων μακεδονικῶν τάφων ΙΙ καὶ ΙΙΙ τῆς Μ. Τούμπας¹⁶¹ ἢ τὸ ἐπίχρυσο μελαμβαφὲς πινάκιο ἀπὸ τοὺς τάφους Heuzey (τάφος α)¹⁶². Ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ χρονολογοῦν τὸν τάφο στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἦταν καλυμμένη μὲ κονίαμα: Στὸ κάτω μέρος τοὺς ὑπῆρχε ταινία μαύρου χρώματος, πρὸ πάνω πλατιὰ κόκκινη ταινία ποὺ ἔφθανε ἕως τῆ στενῆ ζώνη μὲ τὰ γραπτὰ ἰωνικὰ κυμάτια, καὶ ψηλότερα ἄσπρο χρῶμα, ἕως τὴν ἄνω

φους Δερβενίου, Θέμελης, Τουράτσογλου 1998 καὶ τὸν τάφο Heuzey, Σ. Δρούγου, *ΑΕΜΘ* 12, 1999, 400, εἰκ. 3.

159. Ἀνδρόνικος 1969, 47.

160. Μ. Ἀνδρόνικος, *ΠΑΕ* 1953, 153.

161. Βλ. κατάλογο ἀγγείων σ. 43 κέ., 66.

162. Σ. Δρούγου, *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 400 εἰκ. 3.

Εἰκ. 109. Ψευδοκυπριακὸς ἀμφορέας.

ἄκρη τῶν τοίχων. Στὸ δάπεδο ὑπῆρχε ἓνα ὀρθογώνιο μακρόστενο λάξευμα μὲ τὴ μορφή θρανίου μὲ μία ἐγκοπὴ στὸ μέσον τῆς μακριᾶς πλευρᾶς. Πιθανῶς χρησίμευε ὡς βάση τῆς κλίνης-φορείου, μὲ τὸ ὅποιο μεταφέρθηκε ὁ νεκρὸς. Πάνω στὴ βάση αὐτή, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐπίχωση τοῦ τάφου, βρέθηκαν ὅσα δύο νεκρῶν.

ΤΥΜΒΟΣ Η (Ἀνδρόνικος 1969, 27 κέ.)

Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τύμβο ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος περιελάμβανε δύο ταφές. Διαπιστώθηκαν δύο σκάμματα, ὅπου τοποθετήθηκαν τὰ ὅσα τῶν ταφῶν καὶ καλύφθηκαν μὲ χῶμα, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ διακρίνονται τὰ ὄριά τους. Ἡ ἀνεύρεση πολλῶν σιδερένιων καρφιῶν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νεκροὶ τοποθετήθηκαν σὲ ξύλινες λάρνακες ἢ τὸ πιθανότερο σὲ ξύλινα κιβωτίδια. Χάλκινα ἐλάσματα δηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ κλείστρων. Ἀπὸ τὸ σκάμμα τοῦ τάφου Α προέρχονται μελαμβαφῆς κάρναρος τῆς κατηγορίας «Δυτικῆς Κλιτύος», πρόχους καὶ ἄωτο σκυφίδιο, ἐνῶ στὸ σκάμμα τοῦ τάφου Β βρέθηκαν ἀρυτήρας μὲ λύχνο στὸ ἐσωτερικὸ του, καθὼς καὶ ἓνα ἀκόμη ἀρυβαλλοειδὲς ἀγγεῖο τοῦ τύπου τοῦ «μελανοδοχείου».

Τάφος Α

1. Κάρναρος μελαμβαφῆς τῆς κατηγορίας «Δυτικῆς Κλιτύος». Δὲν βρέθηκε.	2. Πρόχους. Δὲν βρέθηκε.
	3. Ἄωτο σκυφίδιο. Δὲν βρέθηκε.

Τάφος Β

1. Ἄρυτήρας-οἰνοχόη (H5).
Λείπουν τμήματα ἀπὸ τῆ βάση καὶ τὴν κοιλιά.
Ἡ λαβὴ κατὰ ἓνα μέρος εἶναι σπασμένη.
Πηλὸς γκριζοκάστανος, χωρὶς ἐπίχρισμα.
Ὑψ. 0.185 μ. Διάμ. β. 0.09 μ. Διάμ. χ. 0.10 μ.
Βάση δισκόμορφη, σῶμα κωνικὸ μὲ χωριστὸ
λαιμό. Τὸ χεῖλος στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω.
Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 120 κέ.

Εἰκ. 110. «Μελανοδοχεῖο» (H6).

2. «Μελανοδοχεῖο» (H6). Εἰκ. 110.
Λείπει τμήμα τοῦ ὠμοῦ. Συγκολλήθηκε ἀπὸ
θραύσματα.
Πηλὸς κοκκινωπός. Ἐπίχρισμα κόκκινο.
Ὑψ. 0.045 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. ἄνω 0.06 μ.
ὀ.π. 0.02 μ.

Βάση στενὴ, χαμηλὴ, κωνικὴ. Σῶμα σφαιρικὸ
μὲ πλατὺ ὠμὸ καὶ τὴν ὀπὴ πλήρωσης στὸ κέν-
τρο.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 150 κέ. Rotroff
1997, 199 κέ. (γενικά).

3. Λύχνος μονόμυξος (H7). Δὲν βρέθηκε.

ΤΥΜΒΟΣ Σ (Ἀνδρόνικος 1969, 47 κέ. Δάφφα-Νικονάνου, *Μακεδονικά* 9, 1969, 225 κέ.)

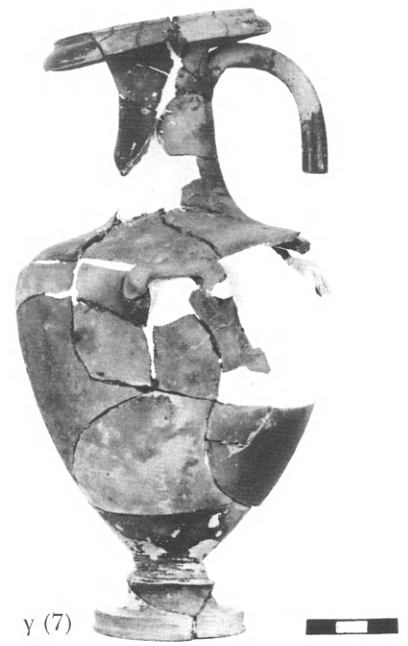
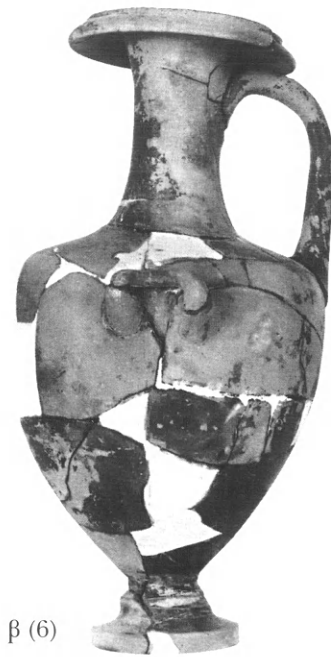
Τάφος κιβωτιόσχημος κτιστὸς ἀπὸ πωρόλιθο, συλημένος καὶ μερικὰ κατεστραμμέ-
νος. Διαστ. 1.80×1.80 μ. (ἔσωτ. 0.74×0.74 μ.). Ὁ τάφος καλυπτόταν ἀπὸ σανιδώματα
καὶ στὴ συνέχεια μὲ πώρινους γωνιολίθους, ὅπως φανερώνει ἡ «πατούρα», πλάτ. 0.008
μ. καὶ ὕψ. 0.015 μ., ποὺ διαπιστώνεται στὸ ἄνω ἄκρο τῶν γωνιολίθων. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπι-
φάνεια τῶν τοίχων ἦταν ἐπιχρισμένη, ἐνῶ στὸ δάπεδο ὑπῆρχε κοιλότητα βάθ. 0.11 μ.
καὶ διαμ. 0.36 μ., ἡ ὁποία χρησίμευε πιθανῶς γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ τεφροδόχου ἀγγείου.

Δὲν σώθηκε κανένα ἀπὸ τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου. Ἀντίθετα, ἡ πυρὰ τοῦ τάφου,
ποὺ βρίσκεται 5 μ. πρὸς Β., περιελάμβανε πλῆθος ὀστράκων, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσαν ἓναν
ἀριθμὸ ἀγγείων (διαστ. πυρᾶς 4.10×3.07 μ.). Μὲ βάση τὰ εὐρήματα τῆς πυρᾶς τὸ σύνολο
αὐτὸ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἢ πιθανῶς λίγο νωρίτερα (τελευ-
ταῖο τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.).

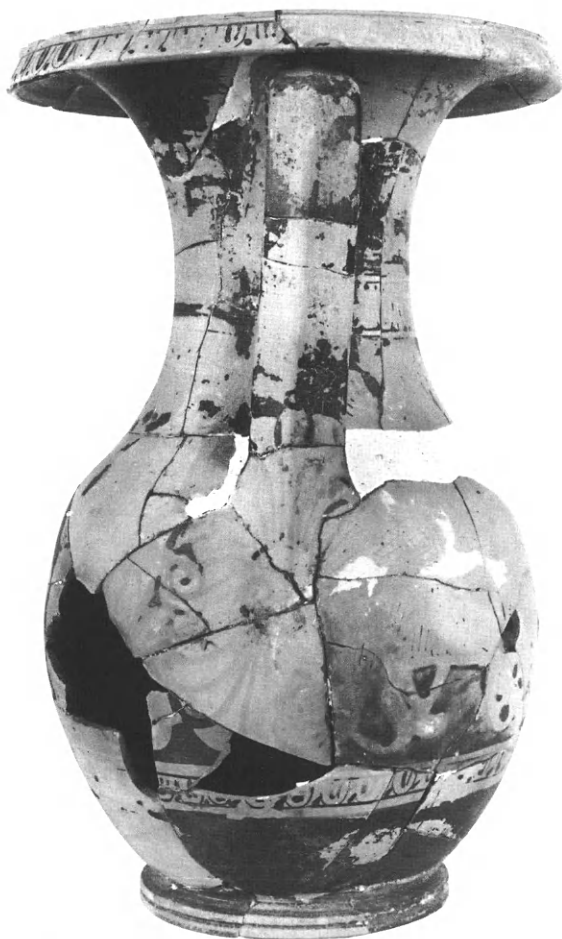
ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΥΡΑΣ ΚΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΚΤΙΣΤΟ ΤΑΦΟ ΤΟΥ ΤΥΜΒΟΥ Σ

Πήλινα

1. Λύχνος μονόμυξος μελαμβαφής. Δάφφα-Νικονάνου 1969, 227-228 εἰκ. 1.	Αὐτόθι 228-229, εἰκ. 3, σχ. 2.
2. Θήλαστρο μελαμβαφές. Αὐτόθι 228 εἰκ. 2.	5. Ὑδρία ἐρυθρόμορφη μικρὴ. Εἰκ. 111α. Αὐτόθι 229-230, εἰκ. 4.
3. Ἄωτο σκυφίδιο ἀγάνωτο, μὲ χεῖλος ποὺ στρέ- φεται πρὸς τὰ μέσα. Αὐτόθι 228-229 εἰκ. 3 σχ. 2.	6. Ὑδρία ἐρυθρόμορφη μικρὴ. Εἰκ. 111β. Αὐτόθι 229-230, εἰκ. 4.
4. Ἄωτο σκυφίδιο ἀγάνωτο, μὲ χεῖλος ποὺ στρέ- φεται πρὸς τὰ μέσα.	7. Ὑδρία ἐρυθρόμορφη μικρὴ. Εἰκ. 111γ. Αὐτόθι 229-230, εἰκ. 4.
	8. Πελίκη ἐρυθρόμορφη. Εἰκ. 112α-δ. Αὐτόθι 231, πίν. 2, σχ. 3.

Εικ. 111α-γ. Μικρές ἐρυθρόμορφες ὑδρίες (5-7).

Εικ. 112α-δ. Έρυθρόμορφη πελίκη (8).

Μετάλλινα

1. Σιδερένια σπλεγγίδα.
Δάφφα-Νικονάνου 1969, 233 εικ. 5.
2. Βελόνη χάλκινη.
Αυτόθι 234.
3. Στύλος.
Αυτόθι 234 σχ. 5.
4. Ψαλίδι σιδερένιο.
Αυτόθι 234 σχ. 4.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ
ΣΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

1. Πυξίδα (2105). Εικ. 113α.
Συγκολλήθηκε από θραύσματα. Λείπουν τμήματα του πώματος.
Πηλός γκριζός. Γάνωμα ομοιόχρωμο.
α) Σῶμα: Ύψ. 0.08 μ. Διάμ. β. 0.052 μ. Διάμ. χ. 0.065 μ.
β) Πῶμα: Ύψ. 0.085 μ. Διάμ. χ. 0.095 μ. Μέγ. διάμ. 0.12 μ.
Τὸ σῶμα στηρίζεται σὲ κωνική, δακτυλιόσχημη βάση. Τὸ κάτω μέρος του χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἄνω κυλινδρικό τμήμα μὲ πλατὺ περίγυρο. Τὸ πῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κυλινδρικό τμήμα καὶ τὴν ψηλὴ θολωτὴ ἄνω ἀπόληξη, ποὺ διακρίνεται μὲ τὸν πλατὺ περίγυρο. Στὴν περιφέρεια τοῦ θόλου τοῦ πώματος ὁμόκεντρος ἀυλακώσεις, ἐνῶ τὸ κέντρο εἶναι ἀκόσμητο.
2. Πυξίδα (2016). Εικ. 113β.
Λείπουν τμήματα τοῦ περίγυρου τοῦ πώματος.
Πηλός κόκκινος. Γάνωμα καστανό.
α) Σῶμα: Ύψ. 0.065 μ. Διάμ. β. 0.039 μ. Διάμ. χ. 0.041 μ.
β) Πῶμα: Ύψ. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.062 μ.
Βάση ψηλὴ, κωνική. Σῶμα μὲ βαθὺ καὶ σχεδὸν κωνικὸ τὸ κάτω μέρος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ ἄνω κυλινδρικό τμήμα χωρίζεται ἀπὸ πλατὺ περίγυρο. Πῶμα κυλινδρικό, μὲ χαμηλὸ ἀκόσμητο θόλο καὶ πλατὺ περίγυρο.
Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 140 κέ., Κοτitsa 1996, 73 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ. καὶ γ' τέταρτο 2ου αἰ. π.Χ.).
3. Λύχνος μονόμυξος. Εικ. 113γ.
Ἄκεραος, ἐκτὸς ἀπὸ ἀπολεπίσματα τῆς ἐπιδερμίδας.
Πηλός κόκκινος. Γάνωμα μαῦρο.
Ύψ. 0.044 μ. Διάμ. ἄνω 0.062 μ. Διάμ. ἔδρασης 0.06 μ. ὀ.π. 0.025 μ.
Σῶμα χωρὶς βάση μὲ πεπεσμένη ἐπιφάνεια ἔδρασης, κυλινδρικό καὶ ἐπίπεδο στὴν ἄνω ἐπιφάνεια, ὅπου ἢ ὀπὴ πλήρωσης. Μυκτῆρας βραχύς, πλατύς.
Τύπος Howland 23D. Πρβ. τὸν λύχνο τοῦ μακεδονικοῦ τάφου Π τῆς Μ. Τούμπας ο. 38 κέ.
4. Τμήμα ἀνάγλυφου ἀγγείου.
Πηλός μαῦρος-γκρίζος καὶ ὁμοιόχρωμο γάνωμα. Κατασκευασμένο μὲ μήτρα.
Σῶζεται τμήμα παράστασης «Ὀδύσσειας». Στὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἀγγείου μέρος πλοχμοῦ (προσεχῶς δημοσίευση.)

Εικ. 113. α. Πυξίδα (1). β. Πυξίδα (2). γ. Λύχνος μονόμυξος (3).

2. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ ΠΕΤΣΑ

Κατὰ τὰ ἔτη 1950-1952 ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν Φώτιο Πέτσα ἓνα μεγάλο τμήμα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου στὴ Βεργίνα, κυρίως στὴν περιοχὴ νοτίως τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ πρὸς Βέροια καὶ βορείως τῆς ἀρχαίας πόλης. Τὸ τμήμα αὐτὸ περιελάμβανε μεγάλο ἀριθμὸ τύμβων, στὴν πλειονότητά τους προϊστορικῶν. Ἐρευνήθηκαν περὶ τοὺς 75 (I-LXXIII καὶ C-C1) μὲ ἀξιόλογα εὐρήματα. Οἱ τύμβοι περιεῖχαν κατὰ κανόνα περισσότερες ἀπὸ μία ταφές, οἱ ὁποῖες περιελάμβαναν ὄπλα, κοσμήματα καὶ κεραμικὴ, ὅλα χαρακτηριστικὰ ἀντικείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ὅπου καὶ χρονολογοῦνται. Στους τύμβους αὐτούς, παράλληλα πρὸς τὶς προϊστορικὰς ταφές, διαπιστώθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν πολλὲς νεότερες, κυρίως ἑλληνιστικὲς, μὲ ἀξιόλογα δείγματα, κυρίως τῆς ἀντίστοιχης, σύγχρονης κεραμικῆς: Σύμφωνα μὲ τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς οἱ ταφές αὐτὲς περιλαμβάνουν ὡς ταφικὰ κτερίσματα κυρίως πῆλινα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν ἀξιόλογα κλειστὰ σύνολα, ἐπομένως καλὰ χρονολογημένα, μὲ τὴ βοήθεια τῶν συνευρημάτων τους, τῶν νομισμάτων καὶ τῶν πῆλινων λύχνων. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ τμήμα τοῦ νεκροταφείου ποὺ ἀνέσκαψε ὁ Μ. Ἀνδρόνικος, στὴν περιοχὴ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Φ. Πέτσα, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἦρθαν στὸ φῶς κυρίως πολλὲς ἑλληνιστικὲς ταφές, γεγονὸς ποὺ ἐπιτρέπει νὰ συμπληρωθεῖ χρονολογικὰ τὸ δείγμα τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Βεργίνα γιὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ περίοδο. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Φ. Πέτσα δημοσιεύτηκε μὲ συντομία τὸ 1961/62 καὶ τὸ 1963 στοὺς ἀντίστοιχους τόμους τοῦ ΑΔ, ὅπου ὅμως φυσικὰ τὸ κύριο ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται σὶς προϊστορικὲς ταφές¹⁶³, ὡς ἀνάλογο καὶ συμπληρωματικὸ ὑλικὸ πρὸς ἐκεῖνο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου. Σήμερα ὡστόσο, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δημοσίευσης τῆς κεραμικῆς τῶν νεότερων χρονολογικὰ τάφων ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν ἀρχαίων Αἰγῶν, κρίνεται σκόπιμο νὰ περιληφθεῖ καὶ τὸ ἀντίστοιχο ὑλικὸ τῆς παλιότερης αὐτῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Φ. Πέτσα, ὅσο τουλάχιστον εἶναι προσεγγίσιμο.

Κυριότεροι λόγοι αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς εἶναι βέβαια ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐμπλουτίζεται ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, ἀλλὰ κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι ὀρισμένα ἀδιάτακτα ταφικὰ σύνολα, ὅπως λ.χ. αὐτὰ τῶν τύμβων LXIX-LXXII, προσφέρουν χρῆσιμα χρονολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κεραμικὴ¹⁶⁴, ἐνῶ παράλληλα ἀπὸ τὶς μικρὲς ἢ τὶς διαταραγμένες ταφές προκύπτει ἓνα ἀρκετὰ πλούσιο ὑλικό. Παρ' ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσει κανεὶς τὴν ἑλλιπὴ μνεῖα τῶν ἄλλων κτερισμάτων τῶν ταφῶν (ὄπλα, κοσμήματα, κλπ.), τὰ ὁποῖα δὲν στάθηκε δυνατὸν τὶς πινὸ πολλὰς φορὲς νὰ ἐντοπιστοῦν στὸ μουσεῖο ὅπου φυλάσσονται τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς Φ. Πέτσα (κυρίως Μουσεῖο Βέροιας).

163. Πέτσα 1961/62, 18 κέ., πίν. 92-153, Πέτσα 1963, 217 κέ., πίν. 257-262. Βλ. Ἀνδρόνικο 1967, 27.

164. Στὰ σύνολα αὐτὰ ἔχει ἀναφερθεῖ ἤδη ἡ ἔρευνα ἀρκετὲς φορὲς, πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1994, 128 κέ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Τὰ ταφικὰ σύνολα (Πέτοας 1961/62, 218 κέ.)

Τὰ ἀγγεῖα φυλάσσονται στὸ Μουσεῖο τῆς Βέροιας (Εὐρετήριο Πήλινων τοῦ Μουσείου μὲ διακριτικὸ τὸ Π καὶ ἀριθμὸ εἰσαγωγῆς).

ΤΥΜΒΟΣ I (Πέτοας 1961/62, 221)

Ἀναφέρονται «ὄστρακα ἄβαφα ἑλληνιστικὰ ἀσήμαντα ἐκ δακρυδόχων κλπ.».

ΤΥΜΒΟΣ II – ΤΑΦΟΣ Α (Πέτοας 1961/62, 223)

Στῆ θέση ΝΟ τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου καὶ σὲ βάθ. 1.30 μ., βρέθηκε ὁ κεραμοσκεπῆς τάφος Α. Περιελάμβανε τὸ ἄωτο σκυφίδιο Α3 (Π459), μέσα στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε τὸ χάλκινο νόμισμα τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (μετὰ τὸ 306 π.Χ.).

1. Ἄωτο σκυφίδιο (Π459, Α3). Εἰκ. 114.

Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα καστανογκρίζο.

Ὑψ. 0.043 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Διάμ. χ. 0.105 μ. Βάση μεγάλη, κωνική, μὲ στενὴ ἐπιφάνεια ἔδρασης καὶ ἀνάστροφο κωνικὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς. Μεγάλο, βαθὺ σῶμα μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89, 150 πίν. 37 σχ. 30 (τάφος 29, τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ.

π.Χ.). Rotroff 1997, ἀρ. 1001 (290-275 π.Χ.), ἀρ. 1002 (275-250 π.Χ.), ἀρ. 1003 (250-200 π.Χ.). Μόνο γενικὲς ὁμοιότητες ποὺ ὑπογραμμίζουν τὸ γενικὸ σχῆμα τοῦ τύπου. Πιθανῶς περὶ τὸ 250 π.Χ.

Εἰκ. 114. Ἄωτο σκυφίδιο (Π459).

ΤΥΜΒΟΣ III (Πέτοας 1961/62, 223)

Ἀναφέρονται ἑλληνιστικὰ ὄστρακα στὴν ἐπίχωση.

ΤΥΜΒΟΣ IV (Πέτοας 1961/62, 229)

Ἀναφέρονται ἑλληνιστικὰ ὄστρακα στὴν ἐπίχωση. Πιθανῶς ἑλληνιστικὴ ταφή.

ΤΥΜΒΟΣ VIII (Πέτοας 1961/62, 232)

Στὴν ἐπίχωση ἀναφέρονται ὄστρακα ἀνάγλυφου σκύφου (ἀρ. 1 καὶ 2· δὲν βρέθηκαν). Σὲ βάθ. 1.20 μ. βρέθηκαν τὰ λείψανα ἑλληνιστικῆς ταφῆς μὲ ἀδιάγνωστα ὄστρακα (ἀρ. 13-15), σιδερένια καρφιά ἀπὸ μιὰ ξύλινη κατασκευὴ πιθανῶς (ἀρ. 18), ἓνα σιδερένιο σαυρωτήρα (ἀρ. 17) καὶ μία βελόνη (ἀρ. 19).

ΤΥΜΒΟΣ IX (Πέτοας 1961/62, 232)

Ἀναφέρονται ἑλληνιστικὰ ὄστρακα (τμήματα ἄωτων σκυφιδίων).

ΤΥΜΒΟΣ X (Πέτοας 1961/62, 232)

Ἀποκαλύφθηκαν δύο ταφές: Στὴν ταφή Α βρέθηκε ὁ μακεδονικὸς ἀμφορέας ἀρ. 1. Στὴν ταφή Β δὲν διαπιστώθηκε κάποιο ἀντικείμενο.

Ὁ ἀμφορέας ἀρ. Α1 δὲν βρέθηκε. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπεικόνισή του αὐτόθι πίν. 106α, ὁ ἀμφορέας ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν γνωστὸ μακεδονικὸ τύπο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1982, ἀρ. Π1325 πίν. 19 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ., τύπος Β τοῦ μακεδονικοῦ ἀμφορέα).

ΤΥΜΒΟΣ ΧΙ (Πέτσας 1961/62, 234 πίν. 105δ)

Ἀναφέρεται ἑλληνιστικὴ ταφή σὲ βάθ. 1.85 μ. Περιεῖχε σιδερένια κρῖφιά, ἄωτο σκυφίδιο (ἀρ. 2) καὶ ὄστρακα ἄλλου ἀγγείου (ἀρ. 3).

ΤΥΜΒΟΣ ΧΙΙ (Πέτσας 1961/62, 234, πίν. 106β)

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση προέρχονται ἑλληνιστικὰ ὄστρακα καὶ μία προχοϊσκη.

ΤΥΜΒΟΣ ΧΙΙΙ (Πέτσας 1961/62, 234 κέ.)

Ἀναφέρεται ἑλληνιστικὴ ἀδιατάρακτη ταφή μὲ ὄστρακα μυροδοχείων, ἀμφορέα καὶ ἄωτου σκυφιδίου (ἀρ. 20, 3, 7), καθὼς καὶ θραύσματα μετἀλλινων ἀντικειμένων (ἀρ. 1-2, 8-9).

ΤΥΜΒΟΣ ΧΙΥ (Πέτσας 1961/62, 235 πίν. 104α, 107α, 106β, 110α)

Σὲ βάθ. 1 μ. περίπου βρέθηκε ἡ οἰνοχόη ἀρ. ΧΙΥ2 (Π478) κοντὰ σ' ἓναν σχεδὸν διαλυμένο σκελετό.

1. Οἰνοχόη (Π478). Εἰκ. 115α-β.

Λείπουν τμήματα τοῦ σώματος, ἡ βάση καὶ ἡ λαβή.

Πηλὸς καστανοκόκκινος. Γάνωμα ὁμοιόχρωμο.

ῥψ. 0.188 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.035 μ.

Σῶμα ἔντονα σφαιρικὸ μὲ στενὸ κυλινδρικό λαμὸ ποδὸ ἀπολήγει στὸ χεῖλος· τὸ χεῖλος στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω. Διακρίνονται τὰ ἕνη τῆς βάσης. Στὸν ὄμο δύο παράλληλες χαράξεις,

ἐνῶ στὸ σημεῖο ἔνωσης τοῦ σώματος καὶ τοῦ λαμποῦ ὑπάρχει πλαστικὸ δαχτυλίδι. Στὸν ὄμο διακρίνεται graffito: ΠΑΝΔΕΔΙΩΝ.

Γενικὲς ὁμοιότητες στὰ ἐπιμέρους βλ. Rotroff 1997, 230 κέ. ἀρ. 1546-1548 (1ος αἰ. π.Χ.-1ος αἰ. μ.Χ.). Ἐπίσης, πρβ. C. Meyer-Schlichtmann, *Pergamenische Forschungen* 6. *Die pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon* (1988) 176 κέ. (γενικὰ γιὰ τίς «οἰνοχόες» τῆς κατηγορίας. Οἱ παρατηρήσεις του γιὰ τὸ σχῆμα ἐνισχύουν τὴν πρὸ πάνω χρονολόγησι).

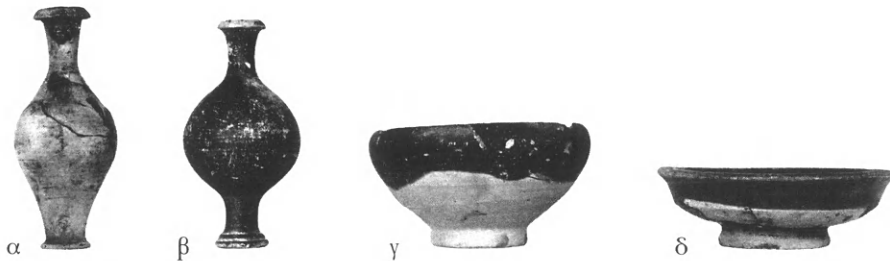
Εἰκ. 115α-β. Οἰνοχόη (Π478).

ΤΥΜΒΟΣ XV Ν καὶ Β, Πυρὰ ΧVB (Πέτσας 1961/62, 235 πίν. 107β, 109α-β)

Ἡ πυρὰ Β διαπιστώθηκε στὴν κορυφή τοῦ τύμβου XV Β καὶ περιελάμβανε ἄωτα σκυφίδια, μυροδοχεῖα καὶ κυάθια (B6, B8, B9, B10, B12, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀρισμένα ἀναφέρονται καὶ ὡς XV Β A10, A9, A8), καθὼς καὶ αἰχμὴ δόρατος.

1. Ἄωτο σκυφίδιο (XV B6, Π479). Εἰκ. 116γ.
Ἄκέραιο.
Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα μαῦρο.
Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. χ. 0.10 μ.
Βάση ψηλὴ, δακτυλιόσχημη. Σῶμα βαθύ, ἐσωτερικὰ γανωμένο. Τὸ χεῖλος στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.
Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. 2139 (τάφος Θώμογλου) 91 κέ. πίν. 60 (ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 123, πίν. I (ἀρ. 12, 13) (τάφος Β, ἀρχὲς β' μισοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).
2. Μυροδοχεῖο (XV A8, Π489). Εἰκ. 116α.
Ἄκέραιο. Πηλὸς γκριζός-καστανός. Γάνωμα ὁμοίχρωμο.
Ύψ. 0.095 μ. Διάμ. β. 0.024 μ. Διάμ. χ. 0.022 μ.
3. Ἄωτο σκυφίδιο(;) (XV A10). Εἰκ. 116δ.
4. Μυροδοχεῖο (A9). Εἰκ. 116β.
Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π2160 (τάφος Μαυρίδη Ιβ: τέλος 3ου αἰ. π.Χ.) πίν. 65.
5. Θραύσματα ἀνοιχτοῦ ἀγγείου (A12).
Δὲν βρέθηκαν.

Εἰκ. 116. α. Μυροδοχεῖο (2, Π489). β. Μυροδοχεῖο (4, A9). γ. Ἄωτο σκυφίδιο (1, Π479). δ. Ἄωτο σκυφίδιο (3, A10).

ΤΥΜΒΟΣ XVI (Πέτσας 1961/62, 237)

Σὲ βᾶθ. 2.10 μ. διαπιστώθηκαν τὰ λείψανα ταφῆς: κρανίο μὲ χάλκινο νόμισμα τοῦ Κασσάνδρου, καθὼς καὶ θραύσματα ἀγγείων.

ΤΥΜΒΟΣ XVII (Πέτσας 1961/62, 237 κέ. πίν. 110, 111β, γ)

Στὴν ἐπίχωση σημειώνονται θραύσματα ἀγγείων καὶ ἄλλων μετάλλινων ἀντικειμένων. Διαπιστώθηκαν ἡ ταφή Α καὶ μέρος ἄλλης ταφῆς Β.

Τάφος Α

Κεραμοσκεπὴς ταφή ποὺ καλύπτεται ἀπὸ κεραμίδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία διακοσμημένη

μὲ ἐμπέστο φυτικὸ κόσμημα. Δίπλα στὸ ἐμπέστο κόσμημα φαίνεται τὸ μονόγραμμα Η (Ἡρως). Ἡ ταφὴ περιελάμβανε ἄωτο σκυφίδιο (ἀρ. 22). Δὲν βρέθηκε.

Τάφος Β

Τὸ σκάμμα τῆς ταφῆς Β βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ τύμβου XVII καὶ εἶχαν ἐπιχριστεῖ τὰ τοιχώματά του μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Περιελάμβανε ἀμφορέα (ἀρ. 11), τρία μυροδοχεῖα (ἀρ. 12, 16, 17), ἀρυτήρα (ἀρ. 13), πυξίδα (ἀρ. 15 καὶ 18) καὶ λύχνου (ἀρ. 14). Ἀπὸ τὰ κτερίσματα προκύπτει ἡ χρονολόγησι τοῦ συνόλου στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. ἢ λίγο μετὰ, μὲ βάση τὰ ἀτρακτόσχημα μυροδοχεῖα, παρὰ τὸν κάπως πρῶμο τύπο τοῦ πήλινου λύχνου.

1. Λύχνος μονόμυξος (B14, Π480). Εἰκ. 117.

Ἄκέραιος. Χωρὶς γάνωμα.

Πηλὸς κόκκινος.

Ῥψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.043 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.02 μ.
Μήκ. 0.095 μ.

Βάσις δισκώμορφη. Σῶμα πλατὺ, φακοειδές, μὲ μικρὸ ὠτίο στὸν ὦμο. Μεγάλος μυκτῆρας. Μικρὲς ὀπές καύσης καὶ πλήρωσης.

Τύπος φακοειδῆς, Δρούγου 1992, Π15.

Πρβ. Δρούγου 1992, ἀρ. 91 εἰκ. 6, ἢ ἀρ. 90 πίν. 22 (τέλος 3ου αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα). Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 134 κέ.

Εἰκ. 117. Λύχνος μονόμυξος (1, Π480).

2. Μυροδοχεῖο (B16, Π481). Εἰκ. 118β.

Ἄκέραιο. Χωρὶς γάνωμα.

Πηλὸς φαιός.

Ῥψ. 0.18 μ. Διάμ. β. 0.023 μ. Διάμ. χ. 0.026 μ.
Σῶμα μακρόστενο, ἀτρακτόσχημο, μὲ ψηλὸ πόδι καὶ βάση κωνική. Λαίμδος ψηλός, κυλινδρικός, μὲ χεῖλος λοξότμητο. Στὸν ὦμο καὶ στὸν λαίμδ ὀριζόντιες γραπτὲς λευκὲς γραμμές.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 123 κέ., π.χ. ἀρ. 1249. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, ἀρ. κατ. 75 (τάφος Γ) πίν. 7 (β' τέταρτο - β' μισὸ 2ου αἰ. π.Χ.) Rotroff 1997, 175 κέ.

Εἰκ. 118α-γ. Μυροδοχεῖα: α (3, Π482), β (2, Π481), γ (4, Π483).

3. Μυροδοχεῖο (B12, Π482). Εἰκ. 118α.

Ἄκέραιο.

Πηλὸς φαιός. Χωρὶς γάνωμα.

Ῥψ. 0.22 μ. Διάμ. β. 0.028 μ. Διάμ. χ. 0.03 μ.
Σῶμα μακρόστενο, ἀτρακτόσχημο, μὲ ψηλὸ πόδι καὶ βάση κωνική. Λαίμδος κυλινδρικός, μὲ χεῖλος λοξότμητο. Στὸν ὑποτυπώδη ὦμο καὶ τὸν λαίμδ ὀριζόντιες γραπτὲς λευκὲς γραμμές.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 123 κέ., π.χ. ἀρ. 1402 πίν. 26 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, ἀρ. κατ. 182 (τάφος Η) πίν. 22 (β' τέταρτο - β' μισὸ 2ου αἰ. π.Χ.). Rotroff 1997, 175 κέ.

4. Μυροδοχεῖο (B17, Π483). Εἰκ. 118γ.

Ἄκέραιο.

Πηλὸς γκρίζος. Γάνωμα γκρίζο.

Ῥψ. 0.145 μ. Διάμ. β. 0.017 μ. Διάμ. χ. 0.022 μ.
Σῶμα μακρόστενο, μὲ βάση κωνική καὶ λαίμδ ψηλὸ, σωληνωτό. Χεῖλος δακτυλιοσχημο, λοξότμητο.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 123 κέ., λ.χ. ἀρ. 1404 πίν. 26 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.). Rotroff 1997, 175 κέ.

5. Ἀμφορέας μακεδονικός (B11, Π485). Εἰκ. 119α.

Ἀκέραιος.

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, πορτοκαλόχρωμος, ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Ὑψ. 0.15 μ. Διάμ. β. 0.07 μ. Διάμ. χ. 0.035 μ. Βάση κωνική, ταινιωτή. Σῶμα κυλινδρικό, μεγάλο μὲ στενὸ καὶ κωνικὸ ὄμο, ὅπου στηρίζεται ὁ στενὸς λαίμος. Χεῖλος ἀπὸ διπλὸ δαχτυλίδι, κοῖλο ἐσωτερικά, ὅπου καταλήγουν οἱ μεγάλες ταινιωτὲς λαβές.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 117 κέ. (τύπος Β), π.χ. ἀρ. Π1415 (μόνο γιὰ τὸ σχῆμα μὲ διαφορετικὸ γάνωμα).

6. Πυξίδα μὲ τὸ πῶμα της (B15, Π490). Εἰκ. 119γ.
Ἀκέραιη.

Πηλὸς κοκκινωπὸς-πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα καστανοκόκκινο.

α) Σῶμα: Ὑψ. 0.085 μ. Διάμ. β. 0.046 μ. Διάμ. χ. 0.05 μ.

β) Πῶμα: Ὑψ. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.08 μ. Διάμ. θόλου 0.095 μ.

Τὸ σῶμα στηρίζεται στὴν ψηλή, κωνικὴ βάση καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ χαμηλό, σχεδὸν κω-

νικὸ κάτω τμήμα καὶ τὸ ψηλὸ κυλινδρικό ἄνω τμήμα, ἐνῶ τὰ δύο μέρη διακρίνει πλατὺς περιγύρος. Τὸ πῶμα, κυλινδρικό, ἀπολήγει στὸ πάνω μέρος στὸ ἡμισφαιρικὸ θολωτὸ τμήμα, στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου χαραζόνται ὁμόκεντρες ἀυλακώσεις, ἐνῶ ὅμοιες ἀυλακώσεις κοσμοῦν καὶ τὸν κύλινδρο τοῦ πῶματος.

Πρβ. Kotitsa 1996, 21 κέ., 56 κέ. καὶ 73 κέ. (Gruppe 7 ἢ 8: 150-125 π.Χ. ἢ 160-125 π.Χ.). Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π1211 πίν. 6 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ. καὶ κατόπιν) ἢ ἀρ. Π2110 πίν. 59 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ. καὶ κατόπιν).

7. Ἀρυτήρας (XVII B13, Π477). Εἰκ. 119β.

Ἀκέραιος.

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, κοκκινωπός, χωρὶς ἐπιχρῖσμα.

Ὑψ. 0.09 μ. Διάμ. χ. 0.09 μ.

Σῶμα χωρὶς βάση, μὲ πλατιὰ ἐπιφάνεια ἔδρασης, κυλινδρικό, μὲ διακριτὸ ὄμο καὶ πλατὺ λαίμω μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 120 κέ. παραλλαγή Β (λ.χ. ἀρ. Π1379: μέσα 2ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 119. α. Ἀμφορέας μακεδονικός (5, Π485). β. Ἀρυτήρας (7, Π477). γ. Πυξίδα μὲ τὸ πῶμα της (6, Π490).

ΤΥΜΒΟΣ XVIII (Πέτσας 1961/62, 239)

Οὐδὲν εὔρημα.

ΤΥΜΒΟΣ XIX (Πέτσας 1961/62, 239=Ἀνδρόνικος, ΠΑΕ 1953, 141)

Οὐδὲν εὔρημα.

ΤΥΜΒΟΣ XX (Πέτσας 1961/62, 239)

Διαπιστώθηκαν στην επίχωση ὄστρακα ἀδιάγνωστων ἀγγείων, καθὼς καὶ κεραμοσκεπῆς τάφος χωρὶς ἄλλα στοιχεῖα.

ΤΥΜΒΟΣ XXI (Πέτσας 1961/62, 240)

Οὐδὲν εὕρημα.

ΤΥΜΒΟΣ XXII (Πέτσας 1961/62, 245)

Σὲ βάθ. 2.95 μ. ἀποκαλύφθηκε συλημένη ἑλληνιστικὴ ταφὴ μὲ θραύσματα πήλινων ἀγγείων καὶ σιδερένια αἰχμή.

ΤΥΜΒΟΣ XXIII (Πέτσας 1961/62, 245 πίν. 120γ)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν διάσπαρτα ἑλληνιστικὰ ὄστρακα (ἀπὸ μεγαρικοὺς σκύφους). Δὲν βρέθηκαν. Σὲ βάθ. 1.40 μ. ἀποκαλύφθηκαν ἀκόμη ἄωτο σκουφίδιο (XXIII 8) καὶ μυροδοχεῖο (XXIII 1).

ΤΥΜΒΟΣ XXIV (Πέτσας 1961/62, 245 κέ.)

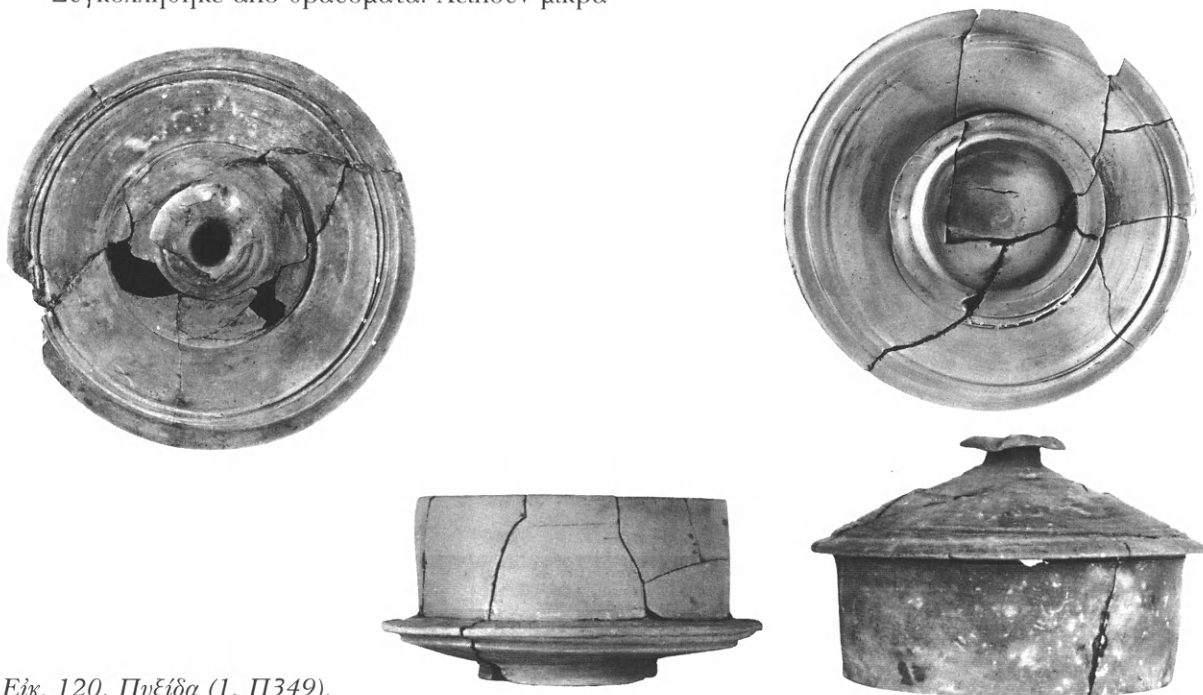
Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν θραύσματα ἑλληνιστικῶν πινακίων (XXIV 1).

ΤΥΜΒΟΣ XXV (Πέτσας 1961/62, 247 πίν. 121β, 147γ, ε)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν ἴχνη πυρᾶς, ἀπὸ ὅπου προέρχονται καμένα ὄστα καὶ πήλινα ἀγγεῖα (A5, A6, A13, A19), καθὼς καὶ θραύσματα χάλκινου πτυκτιοῦ κατόπτρου καὶ καρφιά. Τὸ σύνολο τῆς πυρᾶς πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

1. Πυξίδα (XXV A6, Π349). Εἰκ. 120.

Συγκολλήθηκε ἀπὸ θραύσματα. Λεῖπουν μικρὰ

Εἰκ. 120. Πυξίδα (1, Π349).

τμήματα από τὸν περίγυρο τοῦ σώματος καὶ τοῦ πώματος.

Πηλὸς κοκκινωπὸς-καστανός. Γάνωμα καστανό.

Σῶμα: Ὑψ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.095 μ. Διάμ. χ. 0.158 μ. Μέγ. διάμ. 0.193 μ.

Πῶμα: Ὑψ. 0.127 μ. Διάμ. χ. 0.177 μ. Μέγ. διάμ. 0.20 μ.

Σῶμα πλατὺ, κυλινδρικό, μὲ χαμηλὴ δακτυλιόσημη βάση. Τὸ κάτω μέρος διακρίνεται ἀπὸ τὸ κυλινδρικό τμήμα μὲ στενὸ περίγυρο. Τὸ πῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕναν εὐρὺ κύλινδρο μὲ ἐλαφρὰ κλίση τῶν τοιχωμάτων, ποὺ ἀπολήγουν σὲ ἕνα πλατὺ κωνικό σχῆμα καὶ τὸ κομβίό του στὸ κέντρο.

Βλ. Kotitsa 1996, 48 πίν. 25 (M1b) (300 π.Χ. ἢ ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

2. Πυξίδα μὲ τὸ πῶμα της (XXV A5, Π350). Εἰκ. 121.

Ἄκεραη ἐκτὸς ἀπὸ μικρὰ θραύσματα.

Πηλὸς γκριζοκάστανος. Γάνωμα μαῦρο.

Σῶμα: Ὑψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.09 μ.

Πῶμα: Ὑψ. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.084 μ. Μέγ. διάμ. 0.10 μ.

Τὸ χαμηλὸ καὶ πλατὺ σῶμα στηρίζεται σὲ χαμηλὴ, δακτυλιόσημη βάση. Ὁ περίγυρος ποὺ διακρίνει τὸ κυλινδρικό τμήμα ἀπὸ τὸν πυθμένα εἶναι πολὺ στενός. Ἀνάλογα βραχὺ καὶ πλατὺ εἶναι καὶ τὸ πῶμα μὲ πλατὺ κυλινδρικό τμήμα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἄνω κλειστὴ ἐπιφάνεια εἶναι σχεδὸν ὀριζόντια.

Βλ. Kotitsa 1996, 48 πίν. 25 (M1a): ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.

3. Μυροδοχεῖο (XXV A13, Π454). Εἰκ. 122.

Ἄκεραιο.

Πηλὸς γκριζός-μαῦρος. Γάνωμα μαῦρο θαμπό.

Ὑψ. 0.10 μ. Διάμ. β. 0.02 μ. Διάμ. χ. 0.025 μ.

Μικρὸ, κοντόχοντρο μυροδοχεῖο μὲ σχεδὸν σφαιρικό σῶμα ποὺ ἀπολήγει σὲ βραχὺ πόδι μὲ δισκόμορφη βάση. Λαμπρὸς κυλινδρικός, κωνικός, μὲ δακτυλιόσημο λοξότμητο χεῖλος.

Ἄκόμη πρόωμο μὲ τὴν ἐμφανὴ σφαιρική κοιλιὰ.

Πρβ. Rotroff 1997, 175 κέ. (γενικά). Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89 σ. 142 πίν. 478 σχ. 57 (τάφος 26: ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 121. Πυξίδα (2, Π350).

Εἰκ. 122. Μυροδοχεῖο (3, Π454).

Εἰκ. 123. Λύχνος μονόμυχος (5, Π352).

4. Μυροδοχεῖο (XXV A7). Δὲν βρέθηκε.

5. Λύχνος μονόμυχος (XXV A19, Π352). Εἰκ. 123.

Ἄκεραιος.

Πηλὸς γκριζός. Γάνωμα μαῦρο θαμπό.

Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.043 μ. Διάμ. ἄνω 0.075 μ. Μῆκ. 0.092 μ.

Σῶμα φακοειδὲς μὲ βάση χαμηλὴ, δισκόμορφη καὶ μικρὸ ὠτίο στὸν ὄμο. Μικρὴ ὀπή πλήρωσης στὸ πλατὺ ἄνω μέρος. Μικρὸς μυκτῆρας.

Πρβ. Δρούγου 1992, 50 ἀρ. 82 καὶ 83 πίν. 20 (ἀρχὲς-μέσα 3ου αἰ. π.Χ.), Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, Π2124 πίν. 58 (τέλος 3ου-ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.).

ΤΥΜΒΟΣ XXVI (Πέτσας 1961/62, 247 κέ.)

Οὐδὲν εὕρημα.

ΤΥΜΒΟΣ XXVII (Πέτσας 1961/62, 248)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ τμῆμα ἐρυθρόμορφης πελίκης. Δὲν βρέθηκαν.

ΤΥΜΒΟΣ XXVIII (Πέτσας 1961/62, 248)

Στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν θραύσματα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων. Σὲ βάθ. 2 μ. διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξη ἄθικτης ταφῆς, ὅπου σώζονταν ὁ σκελετὸς καὶ πῆλινα κτερίσματα: ἀρυτήρας (Α9), ἄωτα σκουφίδια (Α10, Α18), ἔξι μυροδοχεῖα (Α11, Α13-Α17) καὶ λύχνος (Α1). Βρέθηκε μόνο ὁ λύχνος.

1. Λύχνος μονόμυξος, ἀγάνωτος (Α1, Π461)
Λείπει τμῆμα ἀπὸ τὸ σῶμα.
Πηλὸς καστανόγκριζος.
Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.08 μ. Μῆκ. 0.11 μ.
Σῶμα λαγυνόσχημο, χωρὶς διακριτὴ βάση.

Γύρω ἀπὸ τὴν ὀπή πλήρωσης ὑψώνεται μικρὸ πλαστικὸ δακτυλίδι. Μεγάλος μυκτῆρας μὲ μεγάλη ὀπή πλήρωσης (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.).
Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 135 κέ. (π.χ. Π2115, Π2170. Δρούγου 1992, 60 κέ. (τύπος ΠΑ 10).

ΤΥΜΒΟΣ XXIX (Πέτσας 1961/62, 249)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν θραύσματα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ σιδερένια καρφιά.

ΤΥΜΒΟΣ XXX (Πέτσας 1961/62, 249)

Οὐδὲν εὕρημα.

ΤΥΜΒΟΣ XXXI (Πέτσας 1961/62, 249)

Π457 Μυροδοχεῖο. Εἰκ. 124.

Ἄκέραιο.

Πηλὸς καστανοκόκκινος.

Ύψ. 0.13 μ. Διάμ. β. 0.025 μ. Διάμ. χ. 0.025 μ.
Βάση κωνικὴ μὲ ψηλὸ πόδι, σῶμα ἀτρακτόσχημο καὶ ψηλὸς λαίμδος ποῦ ἀπολήγει σὲ χωριστὸ λοξότμητο χεῖλος.

Εἰκ. 124. Μυροδοχεῖο (Π457).

ΤΥΜΒΟΣ XXXII (Πέτσας 1961/62, 249)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

ΤΥΜΒΟΣ XXXIII (Πέτσας 1961/62, 250 πίν. 120-121, 127-128, 147-148)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν σιδερένια καρφιά καὶ θραύσματα ἑλληνιστικοῦ πινακίου. Περὶ τὸ κέντρο ἀποκαλύφθηκαν κεραμοσκεπῆς ταφῆ (Α) καὶ δύο ἀκόμη ταφές (Β καὶ Γ).

Ταφὴ Β

Περιελάμβανε σιδερένια καρφιά, ἓναν ἀρυτήρα (ἀρ. Β4) μὲ ἓναν πῆλινο λύχνο στὸ ἐσωτερικὸ του (ἀρ. Β14), ἓναν ἀμφορέα (ἀρ. Β5), πέντε μυροδοχεῖα (ἀρ. Β6, Β7, Β11, Β12,

B15), ένα ἄωτο σκυφίδιο (ἄρ. B10) καὶ μία σταμνοειδῆ πυξίδα (ἄρ. B8). Βρέθηκαν ὅλα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀμφορέα (ἄρ. B5) καὶ τὸ σκυφίδιο (ἄρ. B10). Ἡ ταφή πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. ἢ λίγο μετὰ.

Ταφή Γ

Περιεῖχε διάφορα ἀγγεῖα (ἄρ. Γ16, Γ18, Γ19), ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκαν τὸ ἄρ. Γ19 (Π342) καὶ Γ16 (Π451). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πήλινα κτερίσματα διέσωζε ἡ ταφή σιδερένια βελόνη (ἄρ. Γ17) καὶ χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου (ἄρ. Γ20), τὸ ὁποῖο καὶ προσδιορίζει χρονολογικὰ τὸ ταφικὸ σύνολο γενικὰ στὸν 3ο/2ο αἰ. π.Χ.

Ταφή XXXIII Β

1. Μυροδοχεῖο ἀγάνωτο (B12, Π345). Εἰκ. 125δ.
Ἐκέραιο. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, ἀκάθαρος, χωρὶς γάνωμα.
Ὑψ. 0.18 μ. Διάμ. β. 0.023 μ. Διάμ. χ. 0.03 μ.
Σῶμα σφαιρικὸ μὲ ψηλὸ πόδι καὶ κωνικὴ βάση. Λαίμδος ψηλός, κυλινδρικός, μὲ λοξότμητο χεῖλος.
Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, ἄρ. 208, τάφος Θ, πίν. 25 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.), ἄρ. 40 τάφος Β πίν. 2 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.). Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἄρ. Π2143 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 125γ.

Ἐκέραιο.

Πηλὸς κοκκινωπός, ἀκάθαρος, χωρὶς γάνωμα.

Ὑψ. 0.21 μ. Διάμ. β. 0.025 μ. Διάμ. χ. 0.034 μ.
Σῶμα μακρόστενο μὲ ψηλὸ πόδι καὶ κωνικὴ βάση. Λαίμδος κυλινδρικός, μὲ δακτυλίωση, λοξότμητο χεῖλος.

2. Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο (B11, Π346).

3. Σταμνοειδῆς πυξίδα (B8, Π348). Εἰκ. 126.
Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὴν κοιλία καὶ τὴν βάση. Ἀπολεπισμένη ἐπιφάνεια.

Εἰκ. 125. Μυροδοχεῖα α (6, Π355), β (5, Π354), γ (2, Π346), δ (1, Π345), ε (7, 454).

Εικ. 126. Σταμνοειδής πωξίδα (3, Π348).

Εικ. 127. Δίωτος ἀρυτήρας (4, Π353).

Πηλός κοκκινωπός-καστανός, κακοψημένος. Δεν είναι σαφές αν υπήρχε ιδιαίτερο γάνωμα ή αν η επιφάνεια σχηματίστηκε από το ψήσιμο του αγγείου.

Ύψ. 0.14 μ. Διάμ. β. 0.07 μ. Διάμ. χ. 0.09 μ. Βάση κωνική, βαθμιδωτή, ψηλή. Σώμα ώοειδές, με καμπύλο ὦμο, όπου ὀριζόντιες, ἀνυψωμένες λαβές, χωρίς ιδιαίτερα διαμορφωμένο χεῖλος. Ὅριζόντια αὐλάκωση στὸν ὦμο τοῦ αγγείου, στὸ ὕψος τῆς ρίζας τῶν λαβῶν.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π1222 πίν. 7 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 127, τάφος Β ἀρ. 27 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.) πίν. 5, 139 τάφος Γ ἀρ. 84 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.) πίν. 12, τάφος Ζωτάκη ἀρ. 328 (τέλος 3ου αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ) πίν. 39, ἀρ. 533 πίν. 40.

4. Ἀρυτήρας δίωτος (Β4, Π353). Εἰκ. 127. Στὸ ἐσωτερικὸ του ὁ λύχνος Π455. Λείπει μικρὸ τμῆμα τοῦ χεῖλους. Πηλός καστανός-γκρίζος, ἀκάθαρος (μὲ προσιμίξεις), χωρίς γάνωμα. Ύψ. 0.21 μ. Διάμ. χ. 0.13 μ. Σώμα χωρίς βάση, μὲ συνεχῆς περίγραμμα, ἐλαφρὰ πιεσμένο, πεπλατυσμένο στὸ κάτω μέρος. Χεῖλος δακτυλιόσχημο, ἐσωτερικὰ κοῖλο, ὅπου καταλήγουν οἱ δύο μικρὲς ταινιωτὲς λαβές. Κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, στὸ ὕψος τοῦ ὦμου, ὀριζόντια αὐλάκωση.

Πρβ. Bucovala 1967, 78, εἰκ. 48d (ἀρυτήρας μὲ δύο λαβές). Γενικά, Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 120 κέ.

5. Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο (Β7, Π354). Εἰκ. 125β.

Ἀκέραιο.

Πηλός γκριζοκάστανος. Γάνωμα καστανὸ θαμπό.

Ύψ. 0.25 μ. Διάμ. β. 0.03 μ. Διάμ. χ. 0.033 μ.

Ὅμοιο μὲ τὸ Π355 (Β6).

Πρβ. Π355, Π454.

Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π1402 πίν. 26 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, τάφος Ι πίν. 28 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.).

6. Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο (Β6, Π355). Εἰκ. 125α.

Ἀκέραιο.

Πηλός γκριζοκάστανος. Γάνωμα καστανό.

Ύψ. 0.265 μ. Διάμ. β. 0.027 μ. Διάμ. χ. 0.03 μ. Σώμα μακρόστενο μὲ πόδι ψηλὸ καὶ βάση δι-σκόμορφη, κωνική. Λαίμδος ψηλός μὲ δακτυλιόσχημο, λοξότμητο χεῖλος. Στὸν λαίμδο καὶ τὸν ὦμο γραπτὲς λευκὲς ταινίες.

Πρβ. Π354, Π454.

Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, ἀρ. 208 τάφος Θ πίν. 25 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

7. Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο (Β15, Π454). Εἰκ. 125ε.

Ἀκέραιο.

Πηλός γκριζοκάστανος. Γάνωμα φαιό.

Ύψ. 0.11 μ. Διάμ. β. 0.02 μ. Διάμ. χ. 0.022 μ.

Σώμα μακρόστενο μὲ ψηλὸ πόδι καὶ κωνική βάση. Λαίμδος ψηλός, κυλινδρικός. Στὸν ὦμο καὶ τὸν λαίμδο γραπτὲς κίτρινες γραμμές.

Πρβ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, ἀρ. 308 (τάφος Ζωτάκη) πίν. 37.

8. Μονόμυξος αγάνωτος λύχνος (B14, Π455).
Είκ. 128.

Ἄκέραιος.

Πηλὸς κοκκινωπὸς-πορτοκαλόχρωμος.

Ῥψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.025 μ. Μῆκ. 0.09 μ.

Σῶμα λαγυνόσχημο, ἐπίπεδο στὸ πάνω μέρος με μικρὸ ὠτίο στὸν ὄμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀπή πλήρωσης στενὸ περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος, τετράπλευρος, με μικρὴ ὀπή καύσης.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π2095 πίν. 56 καὶ 58 (τέλος 3ου-ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.) καὶ Π1385 πίν. 21 καὶ 23 σχ. 23 (τέλος 3ου-ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.).

Είκ. 128. Μονόμυξος λύχνος (8, Π455).

9. Ἄμφορέας (B5, Π517).
Ἄκέραιος. Δὲν βρέθηκε.
10. Ἄωτο σκυφίδιο; (B10).
Δὲν βρέθηκε.

Ταφὴ XXXIII Γ (χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου)

1. Ἄωτο σκυφίδιο (Γ19, Π342). Είκ. 129.

Ἄκέραιο.

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος γκριζός. Γάνωμα κα-
στανό.

Ῥψ. 0.034 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Διάμ. χ. 0.10 μ.

Βάση δακτυλιόσχημη, ταινιωτή. Σῶμα βαθύ,
ἐλαφρὰ καλυκωτό, με χεῖλος ποὺ στρέφεται
πρὸς τὰ ἔξω.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π2177
πίν. 64 (ἀπὸ τὸν 3ο στὸν 2ο αἰ. π.Χ.), Π1367 πίν.
26 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.), γενικὰ 129 κέ.

Είκ. 129. Ἄωτο σκυ-
φίδιο (1, Π342).

Είκ. 130. Οἰνοχόη-χοῦς
(2, Π451).

2. Οἰνοχόη-χοῦς (Γ16, Π451). Είκ. 130.

Ἄκέραιη ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους.

Ῥψ. 0.125 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Διάμ. χ. 0.063 μ.

Βάση ψηλὴ, κωνικὴ, βαθιὰ ἐσωτερικά. Σῶμα
με συνεχὲς περιγύγραμμα ὡς τὸ χεῖλος, εὐρὸ
στὸ κάτω μέρος. Χεῖλος χωρὶς ἰδιαίτερη δια-
μόρφωση, λαβὴ ταινιωτή. Εἶναι φανερὴ ἡ
ἐξάρτηση τοῦ σχήματος ἀπὸ μεταλλικὰ πρό-

τυπα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τύπο τῆς οἰνοχόης-
χοῦ, χωρὶς ὅμως τὸ τριφυλλόσχημο χεῖλος.

Πρβ. χωρὶς μεγάλες ὁμοιότητες Bucovala 1967, ἀρ.
25a (3ος αἰ. π.Χ.).

ΤΥΜΒΟΣ XXXIV (Πέτοας 1961/62, 250)

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου προέρχεται ὁ λύχνος ἀρ. 1 (Π441).

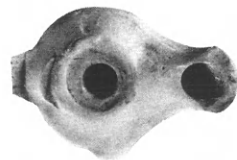
1. Λύχνος μονόμυξος (Π441). Είκ. 131.

Ἄκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λαβή. Ἴχνη χρήσης.

Κατασκευασμένος με μήτρα.

Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος.

Ῥψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.044 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.01
μ. Μῆκ. 0.085 μ.

Είκ. 131. Λύχνος μονόμυξος (Π441).

Σῶμα γωνιώδες, με πρόχειρο ώτιο στην ένωση των δύο μισών και άλλη ταινιωτή λαβή. Γύρω από την όπη πλήρωσης διαμορφώνεται πρόχειρη κυκλική κοιλότητα.

Μυκτήρας μεγάλος με μεγάλη όπη καύσης.

Πρβ. για τὸ σχῆμα Δρούγου 1992, ἀρ. 148, 151 (χωρὶς λαβὴ με διαφορετικὸ μυκτήρα: μέσα 2ου αἰ. π.Χ.), ἀρ. 210 (με μήτρα κατασκευασμένος). Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. 1282 πίν. 9 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

ΤΥΜΒΟΣ XXXV (Πέτσας 1961/62, 250 κέ.)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν θραύσματα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

ΤΥΜΒΟΣ XXXVI (Πέτσας 1961/62, 251)

Διαπιστώθηκαν στὴν ἐπίχωση θραύσματα ἀγγείων, μεταξύ τῶν ὁποίων διακρίνονται καὶ ἑνὸς κανθάρου.

ΤΥΜΒΟΣ XXXVII (Πέτσας 1961/62, 251 κέ.)

Στὴν ἐπίχωση ἀναφέρονται θραύσματα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων: μελαμβαφὲς πινάκιο (3), κάρθαρος (2), ἄλλο ἀγγεῖο με ἄγνωστο σχῆμα (1). Δὲν βρέθηκαν.

Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τρεῖς ταυτόσημους περιβόλους-τύμβους ὅπως ἔδειξαν οἱ σχετικὲς τομές, με πρόσθετα τμήματα περιβόλων. Ὁ XXXVII Δ περιελάμβανε σὲ βάθ. 1.50 μ. ἑλληνιστικὴ ταφή (XXXVII Α), ἀπὸ τὴν ὁποία προήλθαν τέσσερα μυροδοχεῖα (ἀρ. Α4-Α7). Δὲν βρέθηκαν. Ὁ XXXVII Β περιεῖχε στὴν ἐπίχωσή του ἑλληνιστικὰ ὄστρακα.

ΤΥΜΒΟΣ XXXVIII (Πέτσας 1961/62, 253)

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση προέρχονται ἴχνη πυρᾶς καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Σὲ βάθ. 1.75 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ βρέθηκε ὁ ἀμφορέας ἀρ. XXXVIII 2 (Π347) (συμβατικὰ τάφος XXXVIII Α).

1. Ἀμφορέας μακεδονικὸς XXXVIII Α2 (Π347).

Εἰκ. 132.

Ἀκέραιος.

Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος, χωρὶς γάνωμα.

Ὑψ. 0.19 μ. Διάμ. β. 0.088 μ. Διάμ. χ. 0.05 μ. Βάση κωνικὴ, ἐπίπεδη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα σφαιρικὸ με συνεχὲς περίγραμμα ἕως τὸ χεῖλος. Λαιμὸς πολὺ βραχὺς, με χεῖλος ἀπὸ διπλὸ δακτυλίδι ἐξέχον. Λαβὲς ταινιωτές.

Ἀξιοσημείωτα εἶναι ὀρισμένα μορφολογικὰ χαρακτηριστικά, ἢ σχεδὸν δακτυλιόσχημη διάμρφωση τῆς βάσης, ὁ ἐξαιρετικὰ βραχὺς λαιμὸς, καθὼς καὶ ὁ διακριτὸς σχηματισμὸς τοῦ ὤμου.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. 1533 πίν. 20 (μέσα ἢ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.) καὶ κυρίως ἀρ. Π2129 σχ. 15 (τέλος 3ου - ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.), ἀρ. Π1206 πίν. 4 σχ. 13 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 132. Ἀμφορέας μακεδονικὸς (Π347).

ΤΥΜΒΟΣ XXXIX Γ (Πέτοας 1961/62, 253 κέ. πίν. 148α, 124α, γ, 123ε)

Στο νότιο τμήμα του περιβόλου διαπιστώθηκε ταφή (Α) με πήλινα αγγεία: Δίωτη σταμνοειδή χύτρα (άρ. Α1) όπου όστά, μυροδοχείο (άρ. Α2), άωτο σκυφίδιο (άρ. Α3) και άλλο άγγείο (άρ. Β4). Βρέθηκε το Α1.

1. Σταμνοειδής χύτρα (Α1, Π463). Εικ. 133.
 Άπολεπίσματα στο χείλος. Ή μία λαβή οπασμένη.
 Πηλός κοκκινωπός, άκάθατος, χωρίς γάνωμα.
 Ύψ. 0.21 μ. Διάμ. χ. 0.16 μ.
 Σώμα σφαιρικό-κυλινδρικό, πεπλατυσμένο στο κάτω μέρος αντί βάσης. Στον στενό ώμο σπρίζονται δύο όριζόντιες λαβές. Το χείλος σχη-

ματίζεται άμέσως μετά τον ώμο από χωριστό λοξότμητο δακτυλίδι.

Πρβ. παρόμοια με ποικίλη διαμόρφωση του καμπύλου σώματος. Κοινό χαρακτηριστικό οι όριζόντιες αλλά όρθες λαβές. Λιλιμπάκη-Άκαμάτη 1989-91, άρ. 89. 569 πίν. 53 (έκτος τάφων). Λιλιμπάκη-Άκαμάτη 1994, άρ. 146 πίν. 21 (τάφος Γ - μέσα 2ου αϊ. π.Χ.), άρ. 32 πίν. 5 (τάφος Β - μέσα 2ου αϊ. π.Χ.). Δρούγου-Τουράτσογλου 1980, άρ. Π1348 πίν. 28 (μετά τα μέσα του 2ου αϊ. π.Χ.).

Εικ. 133. Σταμνοειδής χύτρα (Π463).

ΤΥΜΒΟΣ XL (Πέτοας 1961/62, 254 κέ.)

Διαπιστώθηκαν δίδυμοι περίβολοι, από τους όποιους στον ένα (NXL) βρέθηκαν δύο άδιάγνωστες ταφές. Στην επίχωση έλληνιστικά όστρακα και σιδερένια καρφιά.

ΤΥΜΒΟΣ XLI (Πέτοας 1961/62, 256 κέ.)

Στην επίχωση διαπιστώθηκαν όστρακα έλληνιστικών άγγείων.

ΤΥΜΒΟΣ XLII (Πέτοας 1961/62, 256 πίν. 123β, 129α, 147δ)

Άπό την επίχωση προέρχονται όστρακα έλληνιστικών άγγείων. Διαπιστώθηκαν δύο ταφές (Α και Β).

Ταφή Α

Περιελάμβανε δύο ἄωτα σκυφίδια (ἀρ. Α3-Α4).

Ταφή Β

Περιελάμβανε τὸν ἀρυτήρα ἀρ. Β2, τὸν λύχνο ἀρ. Β9 καὶ τὸ μυροδοχεῖο ἀρ. Β5. Ὁ λύχνος βρισκόταν μέσα στὸν ἀρυτήρα. Τὸ ταφικὸ σύνολο χρονολογεῖται στὸ τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.

Ταφή XLII Α

Α4 ἄωτο σκυφίδιο (Π539). Εἰκ. 134.

Λείπει τμήμα τῆς βάσης καὶ τοῦ σώματος.
Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, γκριζός, μὲ ὁμοιόχρωμο γάνωμα.

Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. χ. 0.07 μ.
Σῶμα βαθὺ μὲ χεῖλος, ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, ἀρ. 122 πίν. 6 σχ. 34 (ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 134. ἄωτο σκυφίδιο (Π539).

Ταφή XLII Β

1. Μυροδοχεῖο (Β5, Π430). Εἰκ. 135.

Ἄκεραιο μὲ ἀπολεπίσματα.
Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος καὶ ὁμοιόχρωμο γάνωμα.

Ὑψ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.024 μ. Διάμ. χ. 0.024 μ.
Βάση στενή, κωνική. Σῶμα σφαιρικὸ ποὺ στενεύει πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ ὁ ψηλὸς καὶ στενὸς λαιμὸς καταλήγει στὸ λοξότιμητο δακτυλίδι τοῦ χεῖλους. Στὸν ὄμο καὶ τὸν λαιμὸ παράλληλες γραπιές, στενές, καστανοκόκκινες ταινίες.

Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-1991, ἀρ. 89. 134, 89. 135 πίν. 46 (τάφος 22: τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

Βλ. Καλλίνη 1998, 106 κέ.

Εἰκ. 135. Μυροδοχεῖο (1, Π430).

2. Ἀρυτήρας (Β2, Π473). Εἰκ. 136.

Λείπουν τμήματα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους.
Πηλὸς κόκκινος, ἀκάθαρτος, χωρὶς γάνωμα.

Ὑψ. 0.155 μ. Διάμ. χ. 0.11 μ.
Σῶμα σφαιρικὸ χωρὶς διακριτὴ βάση, μὲ συνεχὲς περίγραμμα ἕως τὸ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω. Μικρὴ ταινιωτὴ λαβή.

Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, ἀρ. Π2114 πίν. 57 (2ος αἰ. π.Χ.).

Βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 120 κέ. σημ. 20 (παραλλαγὴ Α).

Εἰκ. 136. Ἀρυτήρας (2, Π473). Εἰκ. 137. Λύχνος μονόμυξος (3, Π512).

3. Λύχνος μονόμυξος (Β9, Π512). Εἰκ. 137.

Ἄκεραιος.

Πηλός ανοιχτόχρωμος, γκριζοκάστανος, χωρίς γάνωμα.

Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. ἔδρασης 0.045 μ. Μήκ. 0.061 μ.

Μικρὸς λύχνος με βραχὺ καὶ μικρὸ μυκτήρα. Σῶμα κυλινδρικό χωρίς διαμορφωμένη βάση

με μεγάλη ὀπή πλήρωσης.

Πρβ. Π442 (LXXII A3).

Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-1991, ἀρ. 89.106 πίν. 32 (τάφος 8: τέλος 4ου αἰ. π.Χ.). Δρούγου 1992, ἀρ. 25 (τύπος ΠΛ1: ἀκόμη στὸν 4ο αἰ. π.Χ.).

ΤΥΜΒΟΣ XLIII (Πέτσας 1961/62, 256 κέ. πίν. 125β, 126β)

Βρέθηκαν δύο πωρόλιθοι, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ἀποδεικνύουν συγκεκριμένη ταφή. Στὴν ἐπίχωση διαπιστώθηκαν ἑλληνιστικά ὄστρακα, καθὼς καὶ τὰ ἀγγεῖα Α3-5 ἀσκὸς guttus καὶ δύο ἄωτα σκυφίδια καὶ ἄλλα δύο σκυφίδια (Α6-7), καθὼς καὶ θραύσματα ἄλλου ἀδιὰ-γνωστου (Α8). Βρέθηκαν τὰ Α3 (Π472) καὶ τὰ Π429 καὶ Π539, χωρίς νὰ ταυτίζονται μετὶς παραπάνω ἀνασκαφικὲς ἐνδείξεις.

1. Μυροδοχεῖο (Π429). Εἰκ. 138.

Ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιφάνεια.

Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος. Γάνωμα ὁμοιόχρωμο.

Ύψ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.025 μ., Διάμ. χ. 0.015 μ.

Βάση δισκόμορφη, συνδέεται μετὶ τὸ σῶμα με βραχὺ στέλεχος. Σῶμα σφαιρικό-ἀπίοσημο, με εὐκρινή, κυλινδρικό λαιμό. Τὸ χεῖλος δακτυλίσοχημο, λοξότμητο.

2. Ἀσκὸς τύπου guttus (Α3, Π472). Εἰκ. 139.

Λείπει τμήμα τοῦ χεῖλους.

Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα καστανό-χρωμο.

Ύψ. 0.095 μ. Διάμ. β. 0.065 μ. Διάμ. χ. 0.04 μ.

Σῶμα λαγυνόσημο-σφαιρικό με βάση δακτυλίσοχημη καὶ χαμηλή. Τὸν λοξὸ ὦμο χωρίζει ἀπὸ τὸν κυλινδρικό λαιμὸ μιὰ βαθιὰ αὐλάκωση. Λαβὴ δακτυλίσοχημη καὶ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω.

Πρβ. Rotroff ἀρ. 1140 πίν. 83 (325-300 π.Χ.), ἀρ. 1141 πίν. 83 (300-290 π.Χ.). Διαφορετικοῦ σχήματος, βλ. Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 220 πίν. 138. Βοκοτοπούλου 1990, ἀρ. 7546 (τάφος Α III) πίν. 34 (ἀρχὲς γ' τετάρτου 4ου αἰ. π.Χ.). Πρβ. ἀκόμη

Εἰκ. 138. Μυροδοχεῖο (1, Π429).

Εἰκ. 139. Ἀσκὸς τύπου guttus (2, Π472).

Μ. Τούμπα, μακεδονικό τάφο III, ἐναγισμὸ τῆς καμάρας.

Γιὰ τὸ σχῆμα βλ. Καλλίνη 1998, 101 κέ. Rotroff 1997, 172 κέ.

3. Ἄωτο σκυφίδιο (Π539).

Ἀκέραιο.

Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος.

Ύψ. 0.044 μ. Διάμ. β. 0.044 μ. Διάμ. χ. 0.095 μ.

Βάση ψηλή, κωνική. Σῶμα μεγάλο, ἀνοιχτό, με χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω.

ΤΥΜΒΟΣ XLIV (Πέτσας 1961/62, 257 πίν. 125α)

Διαπιστώθηκε πυρά, ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῆς ὁποίας ὄστρακα ἀγγείων καὶ ἓνα ἄωτο σκυφίδιο ἀπὸ γκρίζο πηλό.

ΤΥΜΒΟΣ XLV (Πέτσας 1961/62, 257)

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου προέρχονται ὄστρακα κανθάρου (1), τὰ ὁποῖα δὲν βρέθηκαν. Σὲ βάθ. 1 μ. διαπιστώθηκε κεραμοσκεπὴς ταφή, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται τὸ ἄωτο σκυφίδιο 2. Βρέθηκε οἰνοχοῖσκη μὴ ἀναφερομένη.

ΤΥΜΒΟΣ XLVI-XLIX (Πέτσας 1961/62, 257)

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση προέρχονται ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ μία λάγυνος (1). Δὲν βρέθηκαν.

ΤΥΜΒΟΣ L (Πέτσας 1961/62, 257 κέ.)

Οὐδὲν ἑλληνιστικό.

ΤΥΜΒΟΣ LI (Πέτσας 1961/62, 259 κέ.)

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση προέρχονται ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ χρυσὸ ἐνεπίγραφο ἔλασμα (Φιλίστη Φερσεφόνη χαίρειν).

ΤΥΜΒΟΣ LII-LV (Πέτσας 1961/62, 259 κέ.)

Οὐδὲν ἑλληνιστικὸ εὔρημα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀρυτήρα LII B2 (Π473).

ΤΥΜΒΟΣ LVI (Πέτσας 1961/62, 260)

Λείψανα ταφῆς, ἀπ' ὅπου ὄστρακα ἑλληνιστικὰ καὶ τμῆμα εἰδωλίου.

ΤΥΜΒΟΣ LVII (Πέτσας 1961/62, 260)

Οὐδὲν εὔρημα.

ΤΥΜΒΟΣ LVIII (Πέτσας 1961/62, 261)

Οὐδὲν εὔρημα.

ΤΥΜΒΟΣ LIX-LXI (Πέτσας 1961/62, 261 κέ.)

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα στὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου LIX δὲν σημειώνεται ἄλλο εὔρημα ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

ΤΥΜΒΟΣ LXII-LXIII (Πέτσας 1961/62, 263 κέ.)

Οὐδὲν εὔρημα. Διαπιστώθηκαν ταφές πιθανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων.

ΤΥΜΒΟΣ LXIV (Πέτσας 1961/62, 264 κέ.)

Προϊστορικὲς ταφές.

ΤΥΜΒΟΣ LXV (Πέτσας 1961/62, 266)

Προϊστορικὲς ταφές.

ΤΥΜΒΟΣ LXVI-LXVIII (Πέτσας 1963, 217 κέ.)

Στὴν ἐπίχωση διαπιστώνονται ὄστρακα ἑλληνιστικῶν χρόνων.

ΤΥΜΒΟΣ LXIX-LXXI (Πέτσας 1963, 223 κέ. πίν. 261)

Τὰ τρία χωμάτινα ἐξάρματα θεωρήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα χωριστοὶ τύμβοι, οἱ ὁποῖοι τελικὰ δὲν μποροῦν νὰ διακριθοῦν ἀφοῦ οἱ τάφοι ποὺ διαπιστώθηκαν στὴ συγκεκριμένη περιοχὴ δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς τύμβους. Συνεπῶς ἐξετάζονται οἱ ταφές τῶν τύμβων ὡς σύνολο. Στὴν ἐπίχωση τῶν τριῶν τύμβων διαπιστώθηκε μεγάλ-

λος ἀριθμὸς ἐλληνιστικῶν ὀστράκων. Ἀπὸ τοὺς τάφους ἀκτέριστοι ἦταν οἱ Β, Γ, Δ, Ζ καὶ Ο.

Τάφος Α

Κεραμοσκεπής. Περιεῖχε τὸ θήλαστρο ἀρ. Α1 καὶ τὸ ἄωτο σκυφίδιο ἀρ. Α2. Τὸ σύνολο χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 4ου-ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τάφος Ε

Διαπιστώθηκε σὲ βάθ. 2.70 μ. καὶ περιελάμβανε ἕναν ἀρυτήρα μὲ λύχνο (ἀρ. Ε6 καὶ Ε5), ἄωτα σκυφίδια (ἀρ. Ε3, Ε8, Ε9), ἄωτο σκύφο (ἀρ. Ε7) καὶ χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου (ἀρ. Ε4), τὸ ὁποῖο σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν κεραμικὴ χρονολογεῖ τὸ σύνολο στὸ τέλος τοῦ 4ου-ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τάφος Η

Ἡ πλουσιότερη σὲ ἀγγεῖα ταφὴ τοῦ συνόλου τῶν τύμβων μὲ πολυἀριθμὰ κτερίσματα. Περιελάμβανε τὸν κἀνθαρο ἀρ. Η12, τὴν πυξίδα ἀρ. Η14, τὸν λύχνο ἀρ. Η15, τὴν λήκυθο-πρόχου ἀρ. Η16, τὴν λήκυθο τύπου Talcott ἀρ. Η18, τὴν προχοῖοκη ἀρ. Η19, τὸ ἄωτο σκυφίδιο ἀρ. Η20, τὸν μικρὸ ἀρυτήρα ἀρ. Η21, τὴν μολύβδινη πυξίδα ἀρ. Η13, τὴν στλεγγίδα ἀρ. Η22, τὸ μολύβδινο ἔλασμα καὶ τὸ χάλκινο νόμισμα Ἀλεξάνδρου Γ' ἀρ. Η23. Τὸ νόμισμα σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὴν κεραμικὴ χρονολογεῖ τὸ σύνολο στὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος Θ

Λακκοειδῆς τάφος μὲ πήλινα κτερίσματα: Τὸ ἄωτο μελαμβαφὲς σκυφίδιο ἀρ. Θ25, τὴν πρόχου ἀρ. Θ27, τὸν δίωτο σκύφο ἀρ. Θ26, καθὼς καὶ σιδερένια καρφιά.

Τάφος Ι

Περιεῖχε σιδερένια αἰχμὴ καὶ σιδερένιο ξίφος, καθὼς καὶ μαχαίρι (ἀρ. Ι32, Ι29, Ι33), τὸν κἀνθαρο ἀρ. Ι30, τὸ ἄωτο σκυφίδιο ἀρ. Ι31 καὶ σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος Κ

Ἡ ταφὴ ἔσωζε μέρος τοῦ σκελετοῦ. Στὰ κτερίσματά της περιλαμβάνονται σιδερένια αἰχμὴ δόρατος, καθὼς καὶ τρία πήλινα ἀγγεῖα (ἀρ. Κ35, Κ36, Κ37). Τὰ ἀρ. Κ36 καὶ Κ37 δὲν βρέθηκαν. Τὸ σύνολο χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος Λ

Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὰ λείψανα πυρᾶς ποὺ περιελάμβανε ἄωτο σκυφίδιο (ἀρ. Λ39) καὶ τὸν λύχνο ἀρ. Λ40. Τὸ ἄωτο σκυφίδιο δὲν βρέθηκε.

Τάφος Μ

Τὸν σκελετὸ συνόδευαν ἡ πήλινη πρόχους ἀρ. Μ41, ἡ σιδερένια αἰχμὴ ἀρ. Μ42 καὶ ἡ σιδερένια στλεγγίδα ἀρ. Μ43. Μέσα στὸ κρανίο βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου ποὺ χρονολογεῖ τὸ σύνολο στὶς ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τάφος Ν

Δὲν εἶναι γνωστὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ του. Περιλαμβάνει μιὰ σιδερένια στλεγγίδα (ἀρ. Ν46), μελαμβαφὲς πινάκιο (ἀρ. Ν45) καὶ μυροδοχεῖο-ληκύθιο (ἀρ. Π428;).

Βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου, *Γ' Ἐπισυνέλευση* 1994, 128 κέ. πίν. συνόλων 132-133.

Τάφος Α

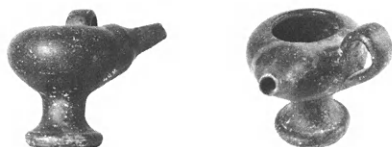
1. Θήλαστρο (Α1, Π422). Εικ. 140.
Ἄκέραιο.

Πηλός κόκκινος. Γάνωμα καστανόμαυρο.
Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.037 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.03 μ. Μῆκ. ροῆς 0.02 μ.
Βάση χαμηλή, πλατιά, διακόμορφη, κοίλη στο κάτω μέρος. Συνδέεται με τὸ σῶμα με ψηλὸ στέλεχος. Σῶμα σφαιρικὸ με ροὴ σωληνωτὴ στὸν ὤμο. Λαβὴ ταινιωτὴ. Σπάνιο σχῆμα μικροῦ θηλάστρου, κυρίως γιὰ τὸ ψηλὸ πόδι καὶ γενικὰ τὴν ὁμοιότητα με σύγχρονο λύχνο. Πρβ. Δρούγου 1991, 45 (Πυ570 Μεθώνη, γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.: με βραχὺ πόδι).

Βλ. Γενικὰ Rotroff 1997, 182 κέ. (π.χ. ἀρ. 1195 γιὰ τὸ ἀπλό, ἀνοιχτὸ χεῖλος) σημ. 25 (ἀναφορὰ στὸ Π422).

2. Ἄωτο σκυφίδιο (Α2, Π420). Εικ. 141.
Ἄκέραιο.

Πηλός γκριζός. Γάνωμα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου ὁμοιόχρωμο.
Ύψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.08 μ. Βάση ψηλὴ καὶ μικρὴ. Σῶμα βαθύ, με χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89. 150 κβ. τάφος 29 (τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

Εικ. 140. Θήλαστρο (1, Π422).

Εικ. 141. Ἄωτο σκυφίδιο (2, Π420).

Τάφος Ε

1. Ἄρυτήρας (Ε6, Π413 ἢ Π333).
Ἄκέραιος.

Ύψ. 0.10 μ. Διάμ. χ. 0.07 μ.
Στὸ ἐσωτερικὸ του βρέθηκε ὁ λύχνος Π437 (Ε5).

3. Ἄωτο σκυφίδιο (Ε9, Π415). Εικ. 142β.
Ἄκέραιο.

Πηλός γκριζοκάστανος. Γάνωμα γκριζό, ἄνισα ἀπλωμένο στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια.
Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.08 μ.

2. Ἄωτο σκυφίδιο (Ε8, Π414). Εικ. 142γ.
Ἄκέραιο.

Πηλός γκριζός. Γάνωμα γκριζο-μαῦρο.
Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Διάμ. χ. 0.087 μ. Βάση μεγάλη, δακτυλιόσχημη. Σῶμα βαθύ με χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89. 136 (ἐκτὸς τάφων).

4. Ἄωτος μελαμβαφῆς σκύφος με ἐμπέσιση διακόσμηση (Ε7, Π418). Εικ. 142α.
Ἄκέραιος.

Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο.
Ύψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.095 μ. Διάμ. χ. 0.135 μ. Βάση δακτυλιόσχημη, ταινιωτὴ, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνεια, με μικρὴ ἀπόφυση στὸ κέντρο καὶ graffito ΑΑ. Σῶμα πλατὺ καὶ ρηχό, με

Εικ. 142. α. Ἄωτος μελαμβαφῆς σκύφος (4, Π418), β. Ἄωτο σκυφίδιο (3, Π415), γ. Ἄωτο σκυφίδιο (2, Π414).

χείλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα, μέσα σὲ κύκλο ἀπὸ πυκνὲς χαρακτὲς μικρὲς γραμμές, ἔχουν ἀποτυπωθεῖ τέσσερα μεγάλα ἀνθήματα.

Πρβ. Rotroff 1997, ἀρ. 979 πίν. 75 σχ. 62. Βοκοτοπούλου 1990, ἀρ. 7539 πίν. 33 (τάφος Δ ΠΙ: ἀρχὲς γ' τετάρτου 4ου αἰ. π.Χ.).

5. Λύχνος μονόμυξος (E5, Π437). Εἰκ. 143.
Μέσα στὸν ἀρυτήρα Π413 (E7).
Ἄκέραιος.
Πηλὸς κοκκινωπὸς-καστανός, χωρὶς γάνωμα.
Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.03 μ. Μῆκ. 0.08 μ.

Τάφος Η

1. Κάνθαρος μελαμβαφής (H12, Π432). Εἰκ. 144.
Ἄκέραιος.
Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα καστανόμαυρο, στιλπνό.
Ὑψ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.042 μ. Διάμ. χ. 0.08 μ.
Βάση κωνική, βαθμιδωτή, με ὀριζόντια αὐλάκωση καὶ πλαστικὸ δακτυλίδι, γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνειά της. Σῶμα βαθύ, με πλατὺ κυλινδρικό λαμό, τὸν ὅποιο στεφανώνει τὸ χωριστὸ δακτυλίδι τοῦ χείλους. Μὲ τὸ χεῖλος συνδέονται με ὀριζόντιο στέλεχος στὴ ράχη τους οἱ δακτυλιόσχημες λαβές.
Πρβ. Bucovala 1967, 9 εἰκ. 1a (α' μισὸ 4ου αἰ. π.Χ.). Κατὰ προσέγγιση Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 703 πίν. 29 (320 π.Χ.). R. Stichel, *Β' ἘνΣυνΕλλΚερ Ρόδος 1989* (1990) 41 πίν. 3 (κάνθαρος ἀπὸ τὸν τάφο τῆς Εὐκολίνης).
Βλ. Rotroff 1997, 83 κέ. Sparkes, Talcott 1970, 122 κέ.

2. Λύχνος μονόμυξος, μελαμβαφής (H15, Π438). Εἰκ. 145.
Ἄκέραιος.
Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα καστανοκόκκινο.
Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.041 μ. Διάμ. ἄνω 0.05 μ. Μῆκ. 0.095 μ.
Βάση δισκόμορφη, ψηλὴ, ἀγάνωτη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα κυλινδρικό-σφαιρικό με μικρὸ ὠτίο στὸ ἐπάνω μέρος. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ πλήρωσης πλατὺ περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος, ἐπίπεδος στὸ ἄνω μέρος ὅπου καὶ τὸ graffito ΓΒ.
Πρβ. Δρούγου 1992, τύπος ΠΑ2 (σφαιρικοὶ λύχνοι, τέλος 4ου αἰ. π.Χ.) λ.χ. ἀρ. 35. Howland 1958,

Εἰκ. 143. Λύχνος μονόμυξος (5, Π437).

Σῶμα χωρὶς διακριτὴ βάση, κυλινδρικό, με μεγάλη ὀπὴ πλήρωσης. Μυκτῆρας μικρὸς καὶ βραχύς.

Πρβ. XLII B9 (Π512), LXXII A3 (Π442).

6. Ἄωτο σκυφίδιο (Π533, E3).
Δὲν βρέθηκε.

Εἰκ. 144. Κάνθαρος μελαμβαφής (1, Π432).

Εἰκ. 145. Λύχνος μονόμυξος (2, Π438).

τύπος 25B (β' μισὸ 4ου-α' τέταρτο 3ου αἰ. π.Χ.) λ.χ. ἀρ. 302, 305 πίν. 10 (πρὶν ἀπὸ τὸ 300 π.Χ.). Scheibler 1976, τύπος RSL 4 (400-250 π.Χ.) λ.χ. ἀρ. 120 (ἀκόμη στὸν 4ο αἰ. π.Χ.).

3. Πρόχους - «λαγυνόμορφη λήκυθος» (H16, Π424). Εἰκ. 146.
Ἄκέραιη.
Πηλὸς γκριζοπράσινος. Γάνωμα καστανόμαυρο, ἀπλωμένο στὸ πάνω μέρος τοῦ ἀγγείου.
Ὑψ. 0.11 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Διάμ. χ. 0.04 μ.
Μικρὴ δακτυλιόσχημη βάση. Σῶμα σφαιρι-

κό, με πλατὺ ὄμο ὅπου στηρίζεται ὁ βραχὺς καὶ στενὸς λαιμός. Χεῖλος εὐρὺ, καλυκδόσημο. Λαβὴ μικρὴ, ταινιωτὴ, στηρίζεται στὸν ὄμο καὶ καταλήγει κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος.

Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 1108 (325-310 π.Χ.) γενικὰ 131 κέ. Rotroff 1997, ἀρ. 1110 (325-275 π.Χ.) γενικὰ 169 κέ. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, ἀρ. Β44 πίν. 90 (τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.). Κατὰ προσέγγιση Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-1991, ἀρ. 89. 132 πίν. 44 θαλαμωτὸς τάφος 20α (ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

Εἰκ. 146. Πρόχους λαγυνόμορφη (3, Π424).

4. Λήκυθος τύπου Talcott, μελαμβαφής (H18, Π425). Εἰκ. 147.

Ἄκέραιη.

Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα μαῦρο ἀπολεπισμένο.

Ῥψ. 0.12 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Διάμ. χ. 0.075 μ. Βάση χαμηλή, δακτυλιόσημη, στὴν κάτω ἐπιφάνεια γανωμένη. Σῶμα σφαιρικὸ μὲ διακριτὸ ὄμο ποὺ καταλήγει στὸ πλαστικὸ δακτυλίδι μὲ τὸ ὅποιο χωρίζεται ἀπὸ τὸν στενὸ, σωληνωτὸ λαιμὸ μὲ μικρὸ ἔξαρμα στὴ μέση τοῦ ὕψους του. Ὁ λαιμὸς καταλήγει στὸ μεγάλο, ἡμισφαιρικὸ χεῖλος.

Πρβ. Τουράτσογλου 1986, 635 κέ. (Βέροια Π2193) σχ. 6. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 36 καὶ ἀρ. 492 πίν. 43 (μετάλλιο παράδειγμα μὲ ἰδιαιτερές σημαντικὲς διαφορὲς στὸ σχῆμα), ἀρ. Β23 πίν. 86 (πλησιέστερο κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸ Π425). Δρούγου, Τουράτσογλου, *Γ' ἘπΣυνΕλλΚερ* 1994, πίν. 73. Βλ. γενικὰ Β. Α. Sparkes, *AntK* 20, 1977, 22 κέ. Καλλίνη 1998, 103 κέ.

5. Μυροδοχεῖο - «ψευδοαμφορίσκο» (H17, Π427). Εἰκ. 148.

Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐπιδερμίδα ἀπολεπισμένη.

Εἰκ. 147. Λήκυθος τύπου Talcott (4, Π425).

Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, κοκκινωπός. Γάνωμα ἀνοιχτόχρωμο, κοκκινωπό.

Ῥψ. 0.11 μ. Διάμ. β. 0.027 μ. Διάμ. χ. 0.025 μ. Βάση δισκόμερφη, στενὴ, μικρὴ. Σῶμα ὠοειδὲς μὲ ὀριζόντιο ὄμο ὅπου σύμφυτες δύο ὀριζόντιες ψευδολαβές. Λαιμὸς στενός, στεφανώνεται μὲ στενὸ δακτυλιόσημο χεῖλος. Ὁ λαιμὸς καὶ ὁ ὄμος κοσμοῦνται μὲ γραπτὲς κόκκινες ταινίες.

Εἰκ. 148. Μυροδοχεῖο - «ψευδοαμφορίσκο» (5, Π427).

Πρβ. Τουράτσογλου 1986, 637, Βέροια Π2195 σχ. 6 (μέσα 4ου αἰ. π.Χ.). Δρούγου 1988, 82 εἰκ. 5. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, Π1260 πίν. 16, 41 (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.). Δρούγου, Τουράτσογλου 1994, πίν. 74. Κατὰ προσέγγιση Λιλιμπάκη - Ἀκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89. 175 σχ. 25 (κιβ. τάφος 13: τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.).

Βλ. γενικὰ Rotroff 1997, 177 κέ. Καλλίνη 1998, 104 κέ. Λιλιμπάκη - Ἀκαμάτη 1989-1991, 129 κέ. ἀρ. 89. 35 καὶ Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 241 κέ.

6. Οἰνοχοῖσκη μελαμβαφής (H19, Π409). Εἰκ. 149.

Ἄκέραιη.

Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαύρο.

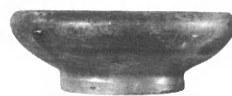
Ύψ. 0.08 μ. Διάμ. β. 0.03 μ. Διάμ. χ. 0.045 μ.
Βάση μικρή δακτυλιόσχημη, γανωμένη στο κάτω μέρος. Σώμα άπόσχημο με συνεχές περίγραμμα έως τὸ ἀπλὸ χεῖλος ποὺ στρέφεται ἑλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Λαβὴ δακτυλιόσχημη, στενὴ, ταινιωτὴ.

Πρβ. Δρούγου 1991, 45α ἐπιχρυσωμένη μελαμβαφής (Μεθώνη, Παλαιοκαταχὰς τάφος 3: γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.). Κατὰ προσέγγιση Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 105 ἀρ. Δ22 πίν. 118. Δρούγου, Τουράτσογλου 1994, πίν. 73.

Εἰκ. 149. Οἰνοχοῦσκη μελαμβαφής (6, Π409).

7. Ἄωτο σκυφίδιο (H20, Π421). Εἰκ. 150.
Ἄκέραιο.
Πηλὸς γκριζός.
Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.085 μ.
Βάση ψηλὴ, δακτυλιόσχημη, με πλατὰ ἐπιφάνεια

Εἰκ. 150. Ἄωτο σκυφίδιο (7, Π421).

Εἰκ. 151. Ἀρυτήρας μικρογραφικός (8, Π408).

νεῖα ἔδρασης. Σῶμα πλατὺ, ρηχό, με χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα.

Πρβ. Rotroff 1997, ἀρ. 1052 σχ. 25 (325-300 π.Χ.) γενικὰ σ. 165. Λιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-1991, ἀρ. 89. 579 σχ. 6 (κιβωτιόσχημος τάφος 3: τέλος 4ου αἰ. π.Χ.). Ἐπίσης ὅμοια ἀπὸ μακεδονικὸ τάφο II τῆς Μ. Τούμπας, καθὼς καὶ τὰ ΒΝΠ 53 καὶ ΒΝΠ 57 ἀπὸ τοὺς πλινθόκτιστους τάφους στὴ Μ. Τούμπα, σ. 76 κέ., 79.

8. Ἀρυτήρας μικρογραφικός (H21, Π408). Εἰκ. 151.

Ἄκέραιος.

Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, χωρὶς γάνωμα.
Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. ἔδρασης 0.03 μ. Διάμ. χ. 0.037 μ.

Μόνωτος, χωρὶς βάση, με πεπλατυσμένο τὸ κάτω μέρος καὶ συνεχές περίγραμμα.

Πρβ. Rotroff 1997, ἀρ. 1480 πίν. 111 (300 π.Χ.). Βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 120 κέ. Rotroff 1997, 215 κέ.

Τάφος Θ

1. Ἄωτο σκυφίδιο (Θ25, Π423). Εἰκ. 152.
2. Πρόχους τριφυλλόστομη (Θ27, Π433). Εἰκ. 153.
Λείπουν μέρη ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ σῶμα. Καμένο.
Πηλὸς καστανόγκριζός. Γάνωμα καστανόμαυρο.
Ύψ. 0.14 μ. Διάμ. β. 0.06 μ.
Βάση στενὴ, δακτυλιόσχημη. Σῶμα με συνεχές περίγραμμα ποὺ καταλήγει στοὺς τρεῖς λοβοὺς τοῦ χείλους. Λαβὴ ταινιωτὴ ποὺ καταλήγει στὸ χεῖλος. Στὴ ρίζα τῆς λαβῆς ὀριζόντια ἀκμὴ.
Πρβ. Rotroff 1997, ἀρ. 492 καὶ 493 (περὶ τὸ 300 π.Χ. κατὰ προσέγγιση).
Βλ. γενικὰ Rotroff 1997, 125 κέ.

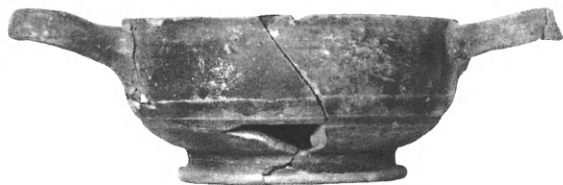

Εἰκ. 152. Ἄωτο σκυφίδιο (1, Π423).

Εἰκ. 153. Πρόχους τριφυλλόσχημη (2, Π433).

3. Δίωτος σκύφος του τύπου bolsal (Θ26, Π426).
Είκ. 154.
Λείπει τμήμα του σώματος.
Πηλός καστανοκόκκινος, καμένος. Γάνωμα

Είκ. 154. Σκύφος τύπου bolsal (3, Π426).

Τάφος Ι

1. Κάνθαρος μελαμβαφής (I30, Π431). Είκ. 155.
'Ακέρατος.
Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαύρο.
"Υψ. 0.085 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Διάμ. χ. 0.093 μ.
Βάση κωνική, βαθμιδωτή, διακρίνεται από το σώμα με βαθιά αλάκωση-πόδι, ενώ κάτω έσωτερικά είναι κοίλη και γανωμένη. Σώμα βαθύ, σχεδόν ήμισφαιρικό, με λαιμό μεγάλο κυλινδρικό, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση του χείλους. Οί μεγάλες τοξωτές λαβές στηρίζονται στον ώμο και στα όριζόντια στελέχη του χείλους.
Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 122 άρ. 720 πίν. 29

Είκ. 155. Κάνθαρος μελαμβαφής (1, Π431).

Τάφος Κ

1. Κάνθαρος Κ35. Είκ. 157.
'Ακέρατος.

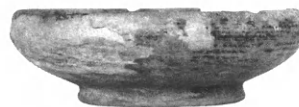
μαύρο καμένο.

"Υψ. 0.084 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. χ. 0.09 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη, στενή, με μικρή έπιφάνεια έδρασης, γανωμένη στην κάτω έπιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό με ρηχή αλάκωση χωρίς την τυπική όριζόντια κοιλότητα της κατηγορίας bolsal. Λαβές πεταλόσχημες με κυλινδρική διατομή. Παράδειγμα έγχώριας (;) άπομίμησης του σκύφου τύπου bolsal.

Πρβ. Δρούγου 1991, 54 (Βεργίνα ΒΝΠ 51). Dusenbery 1998, 177 άρ. S 115.2 είκ. (περι τὸ 350 π.Χ.), 189 άρ. S 124.1 (325-300 π.Χ.). Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, άρ. 224 πίν. 136 (τάφος Ζ) (βιβλιογραφία).

(350-325 π.Χ.). Rotroff 1997, 84 άρ. 1 πίν. 1 είκ. 4 (325 π.Χ.). R. Stichel, Β' ΈνΣυνΕλλΚερ Ρόδος 1989 (1990) 41 πίν. 3c (τάφος της Εύκολίνης 63).

2. "Αωτο σκυφίδιο (I31, Π419). Είκ. 156.
Λείπει τμήμα του σώματος.
Πηλός κοκκινωπός. Γάνωμα μαύρο θαμπό.
"Υψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.08 μ. Διάμ. χ. 0.13 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα ρηχό, πλατύ, με χείλος ποδ στρέφεται προς τὰ μέσα.
Πρβ. κατά προσέγγιση Rotroff 1997, άρ. 985 πίν. 75 (310-300 π.Χ.). Βοκοτοπούλου 1990, άρ. 7543 πίν. 34α σχ. 24α (τάφος Α ΙΙΙ: γ' τέταρτο 4ου αϊ. π.Χ.).

Είκ. 156. "Αωτο σκυφίδιο (2, Π419).

Πηλός γκριζός. Γάνωμα γκριζοκάστανο, άνοιχτόχρωμο.

Ύψ. 0.11 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. χ. 0.08 μ.
Βάση κωνική, βαθμιδωτή. Σῶμα βαθύ ήμισφαιρικό, με μεγάλο κυλινδρικό λαιμό, χωρίς διαμορφωμένο χεῖλος. Λαβές τοξωτές, κατακόρυφες με ὀριζόντια στελέχη.

Ἐγχώρια ἀπομίμηση τοῦ ἀττικοῦ τύπου.

Βλ. ἀπομιμήσεις ἀττικῶν τύπων. Κεραμική τοῦ τάφου I τῆς Μ. Τούμπας (τάφος «τῆς Περσεφόνης»). Γιά τὸν τύπο βλ. Sparkes, Talcott 1970, ἀρ. 713, 714 πίν. 29 (325-320-310 π.Χ.).

2. K36 Ἄωτο σκυφίδιο.
Δὲν βρέθηκε.
3. K37 Ἄωτο σκυφίδιο.
Δὲν βρέθηκε.

Εἰκ. 157. Κάνθαρος (1, K35).

Τάφος Λ

1. Ἄωτο σκυφίδιο (Λ39, Π417).
Δὲν βρέθηκε.
2. Λύχνος μονόμυξος, ἀβαφής (Λ40, Π439).
Ἄκέραιος.
Πηλὸς κοκκινωπός, ἀνοιχτόχρωμος.
Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.04 μ.
Μῆκ. 0.09 μ.

Σῶμα σφαιρικό, κυλινδρικό, με μεγάλη ὀπή πλήρωσης, χωρίς διακριτὴ βάση. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ ἐπίπεδος στὸ πάνω μέρος.

Πρβ. λύχνους XLII B9 (Π512), LXXIII A3 (Π442), LXIX-LXXI E5 (Π437). Τέλος 4ου-ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.

Βλ. Δρούγου 1992, τύπος ΠΛ1.

Τάφος Μ

1. Οἰνοχόη με χωριστὸ λαιμό (Μ41). Εἰκ. 158.
Ἀποτελεῖται ἀπὸ θραύσματα.
Πηλὸς κοκκινωπός. Γάνωμα κοκκινωπό, ἀνοιχτόχρωμο.
Ύψ. 0.21 μ. Διάμ. β. 0.095 μ. Διάμ. χ. 0.105 μ.
Βάση κωνική, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικό, με χωριστὸ κυλινδρικό λαιμό. Λαβὴ ταινιωτή. Στὸν ὦμο καὶ τὸν λαιμὸ γραπτὲς κόκκινες ταινίες. Χεῖλος ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ δακτυλίδι.
Πρβ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1989-91, ἀρ. 89. 193 (κεραμοσκεπὴς τάφος 9: ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ. κατὰ προσέγγιση).

Εἰκ. 158. Οἰνοχόη (Μ41).

Τάφος Ν

1. Ληκύθιο ἀγάνωτο (Π428).
Ἄκέραιο.
Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος.

Ύψ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.015 μ. Βάση κωνική. Σώμα ώσειδές, κοντόχοντρο, με λαϊμό κυλινδρικό καὶ λοξότμητο δακτυλιόσχημο χεῖλος.

Πρβ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-91, ἀρ. 89. 110 (κεραμοσκεπῆς τάφος 12: ἀρχές 3ου αἰ. π.Χ.): μεγαλύτερο καὶ με γραμμωτὴ διακόσμηση.

ΤΥΜΒΟΣ LXXIII (Πέτσας 1963, 227 κέ.)

Τάφος Α

Πλινθόκτιστος τάφος, ἀσύλητος. Ἐσωτ. διαστ. 2.25×1.25 μ. Ἄγνωστος ὁ τρόπος κάλυψής του.

Σημαντικὸ δείγμα αὐτοῦ τοῦ τύπου τάφου, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται καὶ με ἄλλα παραδείγματα στὴ Βεργίνα. Τὰ τοιχώματα τοῦ ἀναγκαίου σκάμματος καλύφθηκαν με τοίχους ἀπὸ πλίνθους, ὕψ. 1.20 μ. Στὸν πυθμένα τοῦ σκάμματος ἀπλώθηκε στρώμα ἀμμοχάλικου πάχ. 0.20 μ., μέχρι τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου φτάνουν οἱ πλίνθοι τῶν πλευρικῶν τοίχων. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων καλύπτεται ἀπὸ λευκὸ κονίαμα, χωρὶς νὰ διακρίνονται ἄλλα χρώματα. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, καὶ με βάση τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, γυάλινες καὶ πήλινες ψηφίδες με ποικίλα σχήματα ἀνήκουν σὲ μιὰ ἰδιόμορφη διακόσμηση τῶν τοίχων, μοναδικὴ με τὶς σημερινὲς γνώσεις μας. Ἀντίθετα, καὶ σύμφωνα με τὰ πρόσφατα εὐρήματα πραγματικῶν κλινῶν με πολυτελὴ διακόσμηση, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς κλίνης με ξεχωριστὴ διακόσμηση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀντικείμενα σημειώνονται οἱ πήλινοι ρόδακες (ἀρ. LXXIII A49), οἱ διάτρητες ἐπιμήκεις ψηφοὶ (ἀρ. LXXIII A8) καὶ ἄλλες σφαιρικές (ἀρ. LXXIII A10). Μέσα στὸ κρανίον τῆς νεκρῆς βρέθηκαν δύο χρυσὰ ἐνώτια στὸν γνωστὸ τύπο με τὰ συνεστραμμένα σύρματα ποὺ ἀπολήγουν σὲ μιὰ γυμνὴ φτερωτὴ μορφή. Ἐνα χάλκινο νόμισμα, ποὺ βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐρυθρόμορφη πελίκη, πρέπει ἴσως νὰ συνδυαστεῖ με τὸ ἄωτο σκυφίδιο ποὺ ἐντοπίστηκε στὴν ἴδια περιοχὴ. Τὸ νόμισμα παραμένει ἀδιάγνωστο. Σύμφωνα με τὰ παραπάνω καὶ τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα – ὅσα βρέθηκαν – ἡ ταφὴ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὸ 320 π.Χ.

Πρβ. πλινθόκτιστους τάφους τῆς Τούμπας.

1. Λύχνος μονόμυξος ἀβαφῆς (LXXIII A3, Π442).

Εἰκ. 159.

Ἀκέραιος.

Πηλὸς κοκκινωπός, ἀνοιχτόχρωμος.

Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. ἔδρασης 0.04 μ. Διάμ.

ὀ.π. 0.022 μ. Μῆκ. 0.065 μ.

Σώμα κυλινδρικό, χωρὶς πραγματικὴ βάση, με μεγάλη ὀπή πλήρωσης στὸ πάνω μέρος. Μυκτῆρας βραχύς.

Πρβ. λύχνο XLII B9. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-91, ἀρ. 89. 106 (κιβωπιόσχημος τάφος 9: τέλος 4ου-ἀρχές 3ου αἰ. π.Χ.), ἀρ. 89. 577 (κιβωπιόσχημος τάφος 10: τέλος 4ου-ἀρχές 3ου αἰ. π.Χ.).

2. Πελίκη ἐρυθρόμορφη (9 LXXIII A1, Π451).

Εἰκ. 160.

Ἀκέραιη. Πηλὸς κοκκινωπός, ἀνοιχτόχρωμος.

Εἰκ. 159. Λύχνος μονόμυξος (1, Π442).

Γάνωμα μαῦρο, στυλινὸ κατὰ τόπους.

Ύψ. 0.23 μ. Διάμ. β. 0.074 μ. Διάμ. χ. 0.126 μ. Σώμα μακρόστενο, ώσειδές, με βάση χαμηλή, δακτυλιωτὴ-κωνική. Τὸ συνεχὲς περίγραμμα τοῦ σώματος καταλήγει στὸ πλατὺ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ κοσμεῖται στὸ ἔξω-

Εικ. 160. Έρυθρόμορφη πελίκη (2, Π451).

τερικὸ στεφάνι μὲ γραπτὸ ἀμελὲς κυμάτιο. Ταινίες μὲ γραπτὸ «διαλυμένο» κυμάτιο ὀρίζουν τὸ πάνω μέρος τῆς παράστασης στὸν λαιμὸ, καὶ τὸ κάτω μέρος.

Όψη Α: Γυναικεία κεφαλὴ μὲ τιάρα (Ἀμαζόνα). Ἡ παρυφή τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς κοσμεῖται μὲ ταινία ἀπὸ λευκὲς στιγμές. Τὸ ἴδιο στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ. Τὸ ἔφασμα τοῦ καλύμματος φέρει ἄνθη ποὺ δηλώνονται ὑποτυπωδῶς μὲ στιγμές. Τὸ πρόσωπο ἀποδίδεται μὲ λευκὸ χρῶμα, ὅπου οἱ λεπτομέρειες τῶν χαρακτηριστικῶν. Παράλληλα καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὴ γυναικεία μορφή κεφαλὴ ἀλόγου μὲ μέρος τοῦ λαιμοῦ. Μὲ λευκὸ χρῶμα ἔχουν ἀποδοθεῖ τὰ ἡνία γύρω ἀπὸ τὰ αὐτιά καὶ ἕως τὸ στόμα.

Όψη Β: Δύο ἀντωπὲς ἱματιοφόρες ἀνδρικές μορφές, μὲ τὰ χέρια καλυμμένα. Ἀνάμεσά τους μεγάλος δίσκος μὲ κόσμημα Χ.

Πρβ. Ζωγράφο τῆς Ἀμαζόνας. Σγουροπούλου 1998, 111 ἀρ. 186. Margos 1980, 39 ἀρ. 2. Γιὰ τὸν ζωγράφο βλ. ARV² 1478. Para 496, 32. Μεγάλη Τούμπα πλινθόκτιστος τάφος I ἀρ. I5 (BNI 55) Α: τρεῖς μορφές (κεφαλὲς γρύπα, γυναίκα, ἀλόγου). Πλινθόκτιστος τάφος II ἀρ. II4 (BNI 61) Α: ὅπως τὸ προηγούμενο.

Βλ. γενικὰ Σγουροπούλου 1998, 36 (τύπος III.2) 57 καὶ 110 (κατάλογος παραδειγμάτων). Βλ. ἄλλα παραδείγματα Margos 1980, σποράδην. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, ἀρ. Γ1 95 πίν. 106 (βιβλιογραφία).

Μυροδοχεῖο (LXXIII A7).

Τὰ παρακάτω ἀγγεῖα μολονότι ἀναφέρονταν (Πέτσας 1963, 231 κέ.), δὲν βρέθηκαν στὸ Μουσεῖο Βέροιας.

A2 Ἄρυτῆρας.

A5 Ἄωτο σκυφίδιο.

Τάφος Β

Ὁ τάφος ἦταν ὅπως καὶ ὁ προηγούμενος Α, πλινθόκτιστος, ἀλλὰ δὲν σώθηκε σὲ καλὴ κατάσταση (ὕψος κατασκευῆς 1.30 μ.). Τοὺς τοίχους, τῶν ὁποίων οἱ πλίνθοι δὲν ἦταν πλέον διακριτοί, κάλυπτε κονίαμα. Ὁ σκελετὸς βρέθηκε σὲ μεγαλύτερο χῶρο ἀπὸ ὅσο ὀρίζει ἡ πλινθοκατασκευή, ἐνῶ στὴ ΒΑ. γωνία ὑπάρχει λαξευτὴ κόγχη, ὅπου βρέθηκαν σὲ θραύσματα τὰ μυροδοχεῖα ἀρ. Β13 καὶ Β14 καὶ τὸ ἀγγεῖο ἀρ. Β15.

Τάφος Γ

Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὴν πυρὰ μέσα στὴν περιοχή τοῦ τύμβου LXXIII, ὅπου βρέθηκαν ὀρισμένα πήλινα ἀγγεῖα, ὅπως ὁ λύχνος ἀρ. Γ20, σιδερένια καρφιά, σιδερένια αἰχμὴ δόρατος (ἀρ. Γ22) καὶ σπλεγγίδα (ἀρ. Γ17), καθὼς καὶ τὰ ἄωτα σκυφίδια Γ18 καὶ Γ21 καὶ τὸ μυροδοχεῖο Γ16. Μὲ βάση τὸν μονόμυξο λύχνο ἢ πυρὰ, ποὺ ἀνήκει στὴν ταφὴ ἐνὸς στρατιώτη, πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

3. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΑΓΡΟΥ ΜΠΛΟΥΚΑ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ)

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1969 ἤρθε στὸ φῶς ἕνας σχετικὰ μικρὸς καὶ ἀπλὸς μακεδονικὸς τάφος στὴν περιοχὴ τοῦ «προϊστορικοῦ» νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλης. Ὁ τάφος ἦταν συλημένος, ὥστόσο διέσωσε μεγάλο ἀριθμὸ πήλινων ἀγγείων, χρήσιμων γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς στὴ Μακεδονία, ὅπως σημειώνει ὁ μελετητὴς (Παντερμαλῆς 1972, 149). Τὰ ἀνασκαφικὰ καὶ τὰ μορφολογικὰ δεδομένα τοῦ τάφου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ εὐρήματα καὶ κυρίως τῆς κεραμικῆς, χρονολογοῦν τὸ μνημεῖο στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τόσο ἡ σύνθεση τοῦ συνόλου, ὅσο καὶ οἱ μορφὲς καὶ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, καὶ ἡ χρονολογικὴ τους ἀξιολόγηση, ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴ μαρτυρία ἄλλων ταφικῶν συνόλων ἀπὸ τὴ Βεργίνα καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Βοττιαίας.

1. Ἀμφορέας, Παντερμαλῆς 1972, 159 πίν. Ια.	1. Νόμισμα χάλκινο Φιλίππου Ε΄ (200-179 π.Χ.), αὐτόθι.
2. Ἀμφορέας, αὐτόθι 159 πίν. Ιβ.	2. Νόμισμα χάλκινο Μακεδόνων Βοττιαίων (187- 168 π.Χ.), αὐτόθι.
3. Ἀμφορέας, αὐτόθι 159 πίν. Ιγ.	3. Νόμισμα χάλκινο Βοττιαίων (148-146 π.Χ.), αὐτόθι.
4. Ἀμφορέας, αὐτόθι 159.	4. Νόμισμα χάλκινο Θεσσαλονίκης (187-168 π.Χ.), αὐτόθι.
5. Οἶνοχόη, αὐτόθι 159 κέ.	
6. Ἄωτο σκυφίδιο, αὐτόθι 160 πίν. ΙΙα.	Ἄλλα ἀντικείμενα αὐτόθι 165 κέ., πίν. V-VII.
7. Ἄωτο σκυφίδιο, αὐτόθι 160 πίν. ΙΙβ.	1. Χρυσὸ ἐνώπιο-κεφαλὴ λιονταριοῦ.
8. Ἄωτο σκυφίδιο, αὐτόθι 160 πίν. ΙΙγ.	2. Χρυσὸ ἐνώπιο.
9. Ἄωτο σκυφίδιο, αὐτόθι 160.	3. Περὸν ἰλλυρικοῦ τύπου.
10. Ἄωτο σκυφίδιο, αὐτόθι 161 πίν. ΙΙδ.	4. Χάλκινο δακτυλίδι.
11. Ἄωτο σκυφίδιο, αὐτόθι 162 πίν. ΙΙΙα.	5. Πήλινο εἰδῶλιο κριαριοῦ.
12. Ἀρυτήρας, αὐτόθι 162 πίν. ΙΙΙβ.	6. Σιδερένια καρφιά.
13. Ἀρυτήρας, αὐτόθι 162 πίν. ΙΙΙγ.	
14. Ἀρυτήρας, αὐτόθι 162.	
15. Μυροδοχεῖο, αὐτόθι 163 πίν. ΙVα.	
16. Μυροδοχεῖο, αὐτόθι 163 πίν. ΙVβ.	
17. Μυροδοχεῖο, αὐτόθι 163 πίν. ΙVγ.	
18. Μυροδοχεῖο, αὐτόθι 163 πίν. ΙVδ.	
19. Μυροδοχεῖο, αὐτόθι 164 πίν. ΙVε.	
20. Μυροδοχεῖο, αὐτόθι 164.	
21. Πυξίδα, αὐτόθι 164 πίν. ΙVστ.	
22. Πυξίδα (κάλυμμα), αὐτόθι 164 πίν. ΙVθ-ια.	
23. Πυξίδα μαρμάρινη, αὐτόθι 164, πίν. ΙVζ-η.	
24. Λύχνος, αὐτόθι.	

I. Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Ἡ κεραμικὴ ἢ ὁποῖα παρουσιάζεται στὴν παροῦσα μελέτη ἀνήκει στὴν πραγματικότητα στὴ συνέχεια δύο ἐποχῶν, δεδομένου ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὴν τελευταία φάση τῆς κλασικῆς περιόδου καὶ τὸ πέρασμά της στοὺς ἑλληνιστικοὺς αἰῶνες. Ἐξετάζονται συνεπῶς ἐρυθρόμορφα καὶ μελαμβραφῆ ἀγγεῖα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ στὴν συνέχεια παρατίθενται δείγματα ἑλληνιστικῆς μελαμβραφούς καὶ ἀβαφούς κεραμικῆς¹⁶⁵. Τὰ ἀβαφῆ ἀγγεῖα καὶ τὰ δείγματα μιᾶς ἐγχώριας «παραδοσιακῆς» κεραμικῆς ἐμφανίζονται σὲ μικρὸ ἀριθμὸ, ἀλλὰ ἔχουν τὴν ἰδιαίτερη σημασία τους γιὰ τὴν ἔρευνα. Τὸ γεγονός ὅτι ὅλα τὰ ἀγγεῖα προέρχονται ἀπὸ ταφικὰ σύνολα καθορίζει ἀπὸ μία ἄποψη καὶ τὸ σχηματολόγιό τους, παράλληλα ὅμως συνεισφέρει στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησής με περισσότερη σαφήνεια.

Ἡ συνάφεια τῶν δύο ἐποχῶν καὶ τὰ σχετικὰ ἐρωτήματα ποὺ τίθενται ἀπὸ τὴν συνέχειά τους εἶναι γνωστά¹⁶⁶, ἐδῶ ὅμως ἐπανέρχονται ἐπειδὴ ἐπηρεάζουν τὴ χρονολόγησι καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν σημαντικῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βεργίνας. Τὸ τέλος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, τὸ πέρασμα στὴν ἐπόμενη ἑλληνιστικὴ εἶναι ἱστορικὸ γεγονός με ὀρισμένη χρονικὴ διάρκεια καὶ ποικίλα χαρακτηριστικά. Ὁ προσδιορισμὸς τῶν ὀρίων ἐκείνων ποὺ διακρίνουν τὶς δύο ἐποχές – ἓνα κυρίως μεθοδολογικὸ πρόβλημα – εἶναι δύσκολος, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, οἱ ἀλλαγές ἔχουν διάρκεια καὶ γίνονται βαθμιαία, τὸ νέο συμβιώνει με τὸ παλιό, τὸ παλιὸ ἐπιβιώνει σὲ μερικὲς περιπτώσεις γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα στὸ πλαίσιο τῶν νέων ἐπιτευγμάτων τῶν κεραμέων. Σύμφωνα με τὰ παραδεδομένα, τὸ τέλος τῆς ἐρυθρόμορφης τεχνικῆς ταυτίζεται κατὰ κάποιον τρόπο με τὸ τέλος τῆς κλασικῆς περιόδου (τέλος 4ου αἰ. π.Χ.). Παράλληλα ὅμως με τὸ τέλος τῆς ἐρυθρόμορφης τεχνικῆς ἔχουν ἐμφανιστεῖ νέα σχήματα, ἰδιαίτερα στὴν κατηγορία τῶν μελαμβραφῶν, καὶ κυρίως κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιβίωσουν ἕως καὶ τὸν 3ο αἰ. π.Χ., καὶ μάλιστα ὄχι μόνο στὸν ἀττικὸ Κεραμεικὸ, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὰ νεοεμφανιζόμενα «κέντρα» τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας¹⁶⁷. Ἐπομένως ἡ ἐκτίμησι

165. Βλ. σύντομο, ἀλλὰ χρήσιμο χαρακτηρισμὸ ἀπὸ τὴ Rotroff 1997, 23. Ἀντίστοιχο παράδειγμα γιὰ τὴ μεταβατικὴ ἐποχὴ ἀπὸ οἰκιστικὸ σύνολο, βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1989, 74 κέ. (Βέροια).

166. Ἡ συζήτηση τῶν θεμάτων εἶναι μεγάλη καὶ σύνθετη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅμως ὅτι ἀκόμη λείπει ἡ σύνδεσι τῆς θεωρήσεως τῆς κεραμικῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς με τὰ ἀντίστοιχα ἱστορικὰ δεδομένα. Γε-

νικὰ Rotroff 1997, 5 κέ. (θέματα ταξινόμησις κλπ.) καὶ 8 κέ. (χρονολόγησι), 18 κέ. (ἀνασκαφικὰ δεδομένα καὶ χρονολογημένα σύνολα. Μιὰ πολὺ σημαντικὴ θεώρησι!). Παλιότερα Schäfer 1968, εἰσαγωγή.

167. Θέματα, ὅπως αὐτὰ τῆς ἀκόσμητης ἢ ἀβαφῆς «καθημερινῆς χρήσεως» κεραμικῆς ἢ τῆς παραγωγῆς ἄλλων κέντρων-ἐργαστηρίων, ἢ ὁποῖα μιμεῖται ἀττικὰ πρότυπα, εἶναι αὐτὰ καθεαυτὰ μεγάλα

της τομής ανάμεσα στις δύο эпоχές είναι μία δύσκολη και σύνθετη μεθοδολογική διαδικασία έπιλογής κριτηρίων και χαρακτηριστικῶν στοιχείων.

Είναι φανερό ὅτι ἡ κεραμική τῶν ταφικῶν συνόλων ἀπὸ τοὺς ἀσύλητους τάφους τῆς Μ. Τούμπας, παρὰ τὸ γεγονός τοῦ περιορισμένου σχηματολογίου της καὶ τῆς μέτριας ποιότητάς της σὲ σύγκριση μὲ τὰ μετάλλινα ἀγγεῖα, εἶναι σημαντική, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐκπροσωπεῖ αὐτὴ τὴ δυσνόητη ἐποχὴ τῆς μετάβασης. Ἄν εἶναι ὀρθὴ ἡ τομὴ ἀνάμεσα στὴν κλασικὴ καὶ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, αὐτὴ ποὺ σημειοδοτεῖ τὸ γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τότε τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς ἀποκτοῦν σημαντικὴ ἀξία. Ἡ κεραμική δὲν ἀφίσταται αὐτοῦ τοῦ κανόνα, παρὰ τὸν παραδοσιακὸ χαρακτήρα τῆς τεχνικῆς της καὶ παρὰ τὴ σχέση της μὲ τὴ ροὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωρίσματα κάνουν τὴν ἔρευνα τῶν ἀγγείων τῶν ἀσύλητων τάφων τῆς Μ. Τούμπας ἀναγκαῖα, ἀλλὰ καὶ δύσκολη, ἐνδιαφέρουσα ὅμως ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ προσεγγίσει ἔμμεσα τὶς ἀλλαγές τῆς ἐποχῆς της. Τὰ χρονολογικὰ προβλήματα αὐτῆς τῆς κεραμικῆς, παρὰ τὴ σπουδαιότητά τους, δὲν μποροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν πλήρως τὰ φαινόμενα τῆς βαθμιαίας ἀλλαγῆς τῶν σχημάτων καὶ μετάβασης ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στὴν ἄλλη. Ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῶν ἀσύλητων τάφων τῆς Μ. Τούμπας εἶναι χρήσιμος γιὰ τὴν ἱστορικὴ τους ἀξιολόγηση, ἀλλὰ ἡ ἀξιολόγηση αὐτὴ θὰ γίνῃ πλουσιότερη καὶ μὲ ἱστορικὸ νόημα, ὅταν θὰ δηλωθοῦν καὶ θὰ ἐξεταστοῦν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πολιτισμικὰ στοιχεία τοῦ εὐρήματος.

Τὰ σύγχρονα ταφικὰ σύνολα ἀπὸ τοὺς μικροὺς τάφους τοῦ νεκροταφείου ἔχουν ἀνάλογη σημασία ὡς πρὸς τὴν κεραμική τους. Οἱ ἑλληνιστικοὶ τάφοι ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο προσφέρουν χρῆσιμο ὑλικό, τὸ ὁποῖο προστίθεται στὸ πανόραμα τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς τῆς Μακεδονίας¹⁶⁸. Ἡ ἑλληνιστικὴ κεραμική ἀπὸ τὴ Βεργίνα ὅμως φαίνεται ὅτι θὰ εἶναι ἓνα πλούσιο κεφάλαιο, ὅταν τελικὰ δημοσιευτοῦν τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλης¹⁶⁹, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα ταφικὰ μνημεῖα. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴν πόλη μὲ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ νεκροταφείου φανερώνει βεβαίως τὶς μεγάλες διαφορὲς χρήσης στοὺς δύο χῶρους, συγχρόνως ὅμως τὸν πλοῦτο καὶ τὴν ποικιλία τῆς κεραμικῆς ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς τῆς πόλης.

1. ΤΑ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ ΑΓΓΕΙΑ

Τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα ποὺ ἐξετάζονται στὴν ἐργασία αὐτὴ συνιστοῦν ἓνα χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς γραπτῆς, κυρίως ἀττικῆς, κεραμικῆς τοῦ ἀπερχόμενου 4ου αἰ. π.Χ. μὲ τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματά της. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ μικρὸ ἀριθμὸ σχημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυριαρχοῦν οἱ πελίκες τῆς κατηγορίας «Κέρτς» μαζὶ μὲ τὰ μυροδο-

κεφάλαια τῆς κεραμικῆς μὲ μικρὴ ἀκόμη ἔρευνα. A. Furtwängler, Demetrias, ein Produktionsort "attischer" Keramik?, *Β' Ἐπισυνέλευση, Ρόδος 1989* (1990) 49 κέ. Βλ. κεφ. «Μεγάλη Τούμπα. Γενικὰ χαρακτηριστικά» σ. 19 κέ.

168. Δρούγου, Τουράτσογλου 1989, 74 κέ. Δρού-

γου, Τουράτσογλου 1991, 128 κέ.

169. Βλ. ἐνδεικτικὰ Σ. Δρούγου, *ΑΕΜΘ* 4, 1990, κέ. Τῆς ἰδίας, *ΑΕΜΘ* 5, 1991, 1 κέ. *ΑΕΜΘ* 10Α, 1997, 41 κέ. (βιβλιογραφία, Μητρῶν Βεργίνας), Π. Φάκλαρης, *ΑΔ* 38, 1983 (1990), 211 κέ. (Βεργίνα, ἀνάγλυφα ἀγγεῖα καὶ μῆτρες).

χεῖα τοῦ τύπου τῶν ληκυθίων καὶ τῶν ἀσκῶν, σχήματα δηλαδὴ ποὺ χρησιμοποιοῦνται κατὰ κανόνα στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας καὶ κυρίως στὴν ταφικὴ διαδικασία ἢ ὡς ταφικὸ κτέρισμα¹⁷⁰.

Τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα τῆς ομάδας μας δὲν χαρακτηρίζονται οὔτε ἀπὸ τὴν ποικιλία στὴν εἰκονογραφία τους οὔτε ἀπὸ τὴν ιδιαίτερη ποιότητά τους, γεγονός ποὺ ὀφείλεται ἴσως στὴν ταφικὴ χρῆση τους, μολονότι βέβαια δὲν λείπουν ἀπὸ ταφικὰ σύνολα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὴ Βεργίνα καὶ στὴ Μακεδονία ὀρισμένα ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα ἐξαιρετικῆς ποιότητος¹⁷¹.

Οἱ πελίκες ΒΝΠ 55 (ἀρ. 5=I5) καὶ ΒΝΠ 61 (ἀρ. 4=II4) ἀπὸ τοὺς πλινθόκτιστους τάφους 1979 I καὶ 1979 II, ἡ πελίκη ΒΝΠ 74 ἀπὸ τὴν πυρὰ 1980, τὰ θραύσματα τῆς πελίκης ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου II τῆς Μ. Τούμπας (τοῦ Φιλίππου), ὅπως καὶ οἱ πελίκες ἀπὸ τοὺς τάφους Πέτοα LXXIII A1 (=Π451) ἀντιπροσωπεύουν ἓνα ἀπὸ τὰ συνηθέστερα σχήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς¹⁷², ἔτσι ὥστε ἡ συχνὴ ἐμφάνισή τους σὲ ταφικὰ σύνολα καὶ ἰδιαίτερος τοῦ χώρου τῆς Μακεδονίας ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἔχει κυρίως ταφικὴ χρῆση, τουλάχιστον στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Μὲ ἐξαίρεση τὰ θραύσματα τῆς ἐρυθρόμορφης πελίκης (εἰκ. 28 καὶ 161), θραύσματα τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴν πρόσοψη τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου II τῆς Μ. Τούμπας καὶ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στοὺς χρόνους ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴν τελευταία περίοδο τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαρσῦα¹⁷³ (340-330 π.Χ.), οἱ ὑπόλοιπες πελίκες τοῦ παρόντος δείγματος ἀνήκουν στὶς τελευταῖες δεκαετίες ἢ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὡς πρὸς τὰ θραύσματα τῆς πελίκης τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθεῖ μία εἰκόνα τοῦ σχήματος ἢ τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματός της, ποὺ πιθανότατα εἶναι διονυσιακό, ἂν στὴ σωζόμενη μορφή ἀναγνωρίζεται μιὰ μαινάδα. Συνεπῶς ἀπομένει γιὰ τὰ θραύσματα μόνο ἡ προαναφερθεῖσα γενικὴ τεχνοτροπικὴ καὶ χρονολογικὴ ἐκτίμηση ποὺ τὴ συνδέει μὲ τὸν ζωγράφο Μαρσῦα (340-330 π.Χ.).

Οἱ ὑπόλοιπες πελίκες τῆς ομάδας ἔχουν κοινὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀντιπροσωπεύουν οὐσιαστικὰ τὴν τελευταία φάση τοῦ σχήματος, τουλάχιστον γιὰ τὸ χρόνο-

170. Νούλας 1998, 131 κέ. Ἐπίσης βλ. πὸ κάτω.

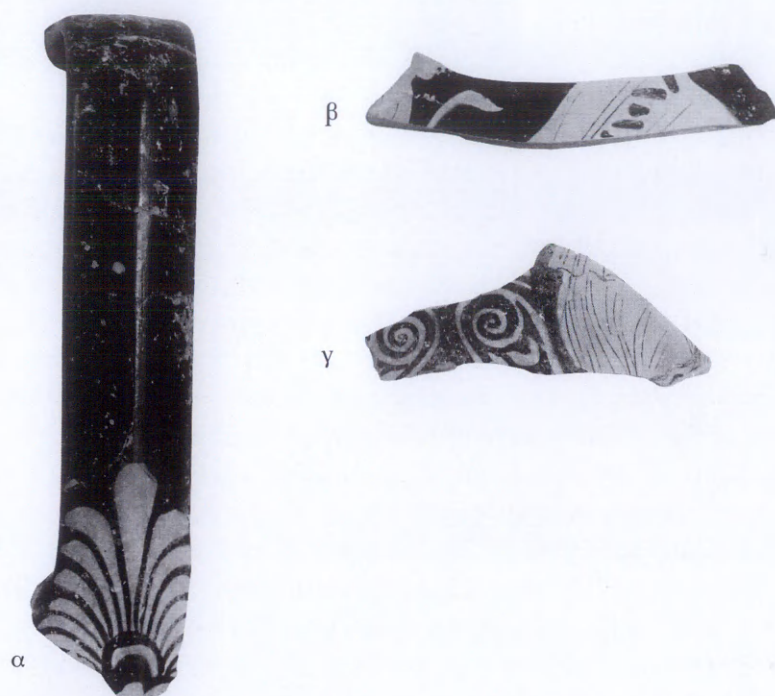
171. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 95 (Γ1) πίν. 106 (μὲ πολλὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μακεδονία). Μπέσιος, Παπᾶ 1995, πίν. 75-77. Βοκοτοπούλου 1990, 88 (πελίκη 9208) πίν. 55. Λαζαρίδης, Ρωμιοπούλου, Τουράτσογλου 1992, 32 (1576) πίν. 17. Ὁ *χρυσὸς τῶν Μακεδόνων* (2000) εἰκ. 28 (Περιστερώνας Θεσσαλονίκης). Ρωμιοπούλου 1964, 91 κέ. Τὸ σύνολο τῆς κεραμικῆς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο παραμένει τὸ πλουσιότερο βλ. Robinson 1933, 90 κέ. καὶ Robinson 1950, σποράδην. Ὡς πρὸς τὴ σημασία τῶν συνόλων αὐτῶν γιὰ τὴ χρονολόγηση βλ. Rotroff 1997, 18 κέ. (χρήσιμες παρατηρήσεις).

172. Πρβ. Schefold 1934, 38 κέ., 141 κέ. Margos 1980, σποράδην. Κ. Τζανακάκη, Ἐρυθρόμορφες πελίκες στὸ Μουσεῖο Ρεθύμνου, στὸ *Κεραμικὴ Κρήτης*

(1997) 19 κέ. Μ. Σκόρδου, Ὅψιμες χρονολογικὰ ἐρυθρόμορφες πελίκες ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Κισσάμου, στὸ *Κεραμικὴ Κρήτης* (1997) 36 κέ. Γενικὰ γιὰ τὸ σχῆμα στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Sparkes, Talcott 1970, 49 κέ. καὶ γιὰ τὶς παλιότερες R. M. Becker, *Formen attischer Peliken* (1977) σποράδην.

173. Βαλαβάνης 1991, 280 κέ. (τὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ ζωγράφου κατὰ τὸν Π. Βαλαβάνη, ἡ λεκανίδα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης, χρονολογεῖται περὶ τὸ 340 ἢ τὸ 340-335 π.Χ. Τὰ θραύσματα τῆς πελίκης ἀπὸ τὸν τάφο II τῆς Μ. Τούμπας δὲν φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ζωγράφο τοῦ Μαρσῦα ἀλλὰ ἀπὸ ἓναν συγγενικὸ κύκλο ποὺ ἐξισώνεται χρονολογικὰ πρὸς αὐτόν. Βλ. καὶ τὴ σχέση μὲ τὸν ζωγράφο τῶν Ἐλευσινίων, Βαλαβάνης 1991, 285.

Εἰκ. 161. Θραύσματα ἐρυθρόμορφης πελίκης μετὰ τὰ χαρακτηριστικὰ κοσμήματα καὶ τὶς συνήθεις μορφές τῆς δευτέρας πλευρᾶς τοῦ θραύσματος β καὶ τῆς πρόσθιας τοῦ θραύσματος γ.

λογικὸ πλαίσιο τῆς ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς¹⁷⁴. Ἡ βάση εἶναι στενή, δακτυλιόσχημη, με μικρότερη διάμετρο καὶ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ χείλους, ἐνῶ ἡ κάτω ἐπιφάνειά της εἶναι ἀγάνωτη. Στὴ χαμηλὴ βάση στηρίζεται τὸ μακρόστενο ὠσειδὲς σῶμα μετὰ τὸ συνεχὲς ὡς τὸν λαιμὸ περίγραμμα, ὅπου ἡ εὐρύτερη κοιλία συνεχίζει στὸν πολὺ στενὸ καὶ σχετικὰ ψηλὸ λαιμό. Ὁ ἐλαφρὰ κωνικὸς λαιμὸς ἐπιστέφεται μετὰ τὸ κρεμαστὸ στεφάνι τοῦ χείλους, διακοσμημένο μετὰ γραπτὸ κυμάτιο. Στὸ κάτω μέρος τοῦ χείλους ἀπολήγουν καὶ οἱ μεγάλες πλατιὲς λαβὲς ποὺ στηρίζονται στὸ πάνω μέρος τῆς κοιλιάς. Χαρακτηριστικὸ τῶν λαβῶν παραμένει ἡ κατὰ μῆκος τριγωνικὴ ἀκμή τους. Στὶς περιπτώσεις τῶν ἀγγείων Πέτοας Π511 καὶ ΒΝΠ 61 (Π4) διακοσμοῦνται οἱ λαβὲς στὴ ρίζα τους μετὰ γραπτὰ ἀνθέμια, ἐνῶ σὲ ὅλα τὰ παραδείγματα οἱ παραστάσεις στὶς δύο πλευρὲς ὀρίζονται ἀπὸ ζῶνες μετὰ γραπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο¹⁷⁵. Γενικὰ τὸ σχῆμα εἶναι μακρόστενο, ὑπερβολικὸ στὰ ἐπιμέρους

174. Πρβ. Margos 1980, σποράδην. Μολονὶ λείπουν οἱ συστηματικὲς μελέτες γιὰ τὰ σχήματα τῆς ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. φαίνεται ὅτι μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐρυθρόμορφης τεχνικῆς ἐκλεί-

πει καὶ τὸ σχῆμα τῆς πελίκης. Πρβ. τὰ μελαμβροφῆ Sparkes, Talcott 1970, 10 κέ.

175. Δὲν ὑπάρχει σχετικὴ ἔρευνα γιὰ τὴν ὄψιμη αὐτὴ ἐποχὴ. Γιὰ τὰ κοσμήματα βλ. πρὸ κάτω. Εἶναι

τμήματά του, είναι δυνατό όμως να διακρίνει κανείς στις πελίκες ΒΝΠ 61 και ΒΝΠ 74 – παρά τις διαφορές στο πλάσιμό τους – περισσότερο συγκροτημένο περίγραμμα, έτσι ώστε να παραπέμπουν ακόμη στο σχήμα του γ' τετάρτου του 4ου αϊ. π.Χ. Δεν πρέπει να απέχει από τα παραπάνω αγγεία και η πελίκη Πέτσας Π511 του τελευταίου τετάρτου του 4ου αϊ. π.Χ. Στην ίδια χρονική περίοδο πρέπει να τοποθετηθεί ή κατά τι νεότερη πελίκη ΒΝΠ 55, όριζοντας το κατώτερο όριο της ομάδας των έρυθρόμορφων πελικών από τα έξεταζόμενα ταφικά σύνολα. Το ίδιο ισχύει για την πελίκη ΒΝΠ 83 από την έπιχωση της Μ. Τούμπας. Είναι φανερό έπομένως ότι τα προαναφερθέντα παραδείγματα, παρά τις μικρές μορφολογικές διαφορές τους, αντιπροσωπεύουν την τελευταία φάση του σχήματος στις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αϊ. π.Χ.¹⁷⁶

Την ίδια χρονολογική σχέση υποδεικνύουν και τα είκονογραφικά θέματα των πελικών με έπικρατέστερο αυτό του συνδυασμού της γυναικείας κεφαλής, του γρύπα και του άλlogου¹⁷⁷. Η άπεικόνισή του στις πελίκες ΒΝΠ 61 (είκ. 162) και ΒΝΠ 55 (είκ. 163) είναι κοινή ως προς τα έξωτερικά χαρακτηριστικά τους, μολονότι είναι φανερό ότι έχουν σχεδιαστεί από διαφορετικό τεχνίτη. Όμοιο είναι και το θέμα της εικόνας στην πελίκη Π451 (Πέτσας LXXIII A1) (είκ. 164). Στη μία πλευρά, την κύρια του αγγείου, παριστάνεται το κεφάλι γυναικείας μορφής ανάμεσα στις κεφαλές γρύπα και άλlogου – κατά κανόνα το άλlogο βρίσκεται μπροστά από την κεντρική μορφή. Οί μορφές αποδόθηκαν μεγάλες, με κύριο διακριτικό στοιχείο το λευκό χρώμα της γυναικείας μορφής· πάνω στο χρώμα αυτό γράφονται οί λεπτομερειακές γραμμές του προσώπου, καθώς και οί κάθε φορά διαφορετικοί βόστρυχοι της κόμης, την όποία καλύπτει ή τιάρα, το ψηλό πτυχωτό κάλυμμα της κεφαλής. Σε όρισμένες περιπτώσεις το κάλυμμα αυτό είναι άνθεμωτό. Οί πρόσφατες έργασίες της Margos και της Χρ. Σγουροπούλου έδειξαν τις διαφορές, αλλά και τη μονοτονία στην απόδοση του θέματος και συγχρόνως την δυσκολία της έρμηνείας της παράστασης, που συνδέεται προφανώς με τις γνωστές και άγαπητές στον 4ο αϊ. π.Χ. γρυπομαχίες¹⁷⁸. Η παρουσία των Άμαζόνων στο πλευρό των Άριμασπών στον άγώνα έναντι των γρυπών αποτελεί ένα δυσερμήνευτο στοιχείο. Ένδεχομένως ή κεντρική γυναικεία μορφή να έμπεριέχει ένα σύνθετο νόημα και να συνδέεται με θεότητες που σημειοδοτούνται από τα μυθικά αυτά ζώα, τους γρύπες. Η συχνή παρουσία πελικών με αυτό το είκονογραφικό θέμα στους τάφους, καθώς και το γεγονός ότι οί γρύπες συνδέονται και στην είκονογραφία και στη μυθολογία με τον Κάτω Κόσμο, καθιστούν πιθανή τη σχέση της άπεικονιζόμενης γυναικείας μορφής με νεκρικές δοξασίες. Αν αυτή ή μορφή σχετίζεται με τη Μεγάλη Θεά, την Άρτεμι Βένδι ή την Άφροδίτη, δύσκολα μπορεί να το ισχυριστεί κανείς με βεβαιότητα, χωρίς βέβαια να μπορεί να το αποκλείσει¹⁷⁹.

άξιοπρόσεκτο ότι οί κανόνες με το κυμάτιο ούσιαστικά άντικαθιστούν τον μαιάνδρο των παλιότερων αγγείων.

176. Βλ. κατάλογο κτερισμάτων τάφων της Μ. Τούμπας. Πρβ. Schefold 1934, 142 ομάδα IV (330-320 π.Χ.) και V (320-300 π.Χ.) πίν. 25.

177. Βλ. Σγουροπούλου 1998, 35 κέ. Margos 1980, σποράδην και έδω σημ. 183 και 185.

178. Βλ. πò πάνω. Έπίσης Σγουροπούλου 1998, 73 κέ. (ιδιαιτ. 77 κέ.).

179. Αυτόθι 61 κέ. και 93.

Εικ. 162-163. Οι πελικές ΒΝΠ 61 και ΒΝΠ 55. Καὶ σὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι φανερὴ ἡ ταυτότητα τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος, τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει σχεδιασθεῖ σὲ κάθε περίπτωση ἀπὸ διαφορετικὸ ἀγγειογράφο.

Ἡ πίσω πλευρὰ τῶν πελικῶν αὐτῶν εἶναι ὡς πρὸς τὸ σχέδιο καὶ τὴ διακόσμηση ἀμελέστατη¹⁸⁰. Στὴν πλειονότητα τῶν σωζόμενων ἀγγείων παριστάνονται ἀντικριστὰ δύο ἱματιοφόρες ἀνδρικές μορφές, οἱ ὁποῖες κρατοῦν δίσκο ἢ τύμπανο (ΒΝΠ 55, ΒΝΠ 61, ΒΝΠ 74, ΒΝΠ 83). Σὲ ὀρισμένα παραδείγματα βρίσκονται ἀνάμεσά τους ἀπροσδιόριστα ἀντικείμενα, πὸ θυμίζουν στήλη (ΒΝΠ 61) (εἰκ. 165) ἢ σφαῖρα (ΒΝΠ 55). Τὸ σχέδιο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιπόλαιο, ὥστόσο ἡ ἀπόδοση ὀρισμένων γραμμῶν μὲ τυπικὸ καὶ ἐπαναλαμβανόμενο τρόπο ἐπιτρέπει ἴσως τὴν ἀναγνώριση τοῦ συγκεκριμένου τεχνίτη ἢ τουλάχιστον κάποιου ἐργαστηρίου. Ἡ ἐρμηνεῖα τῶν σκηνῶν αὐτῶν στὸ σύνολο τῆς εἰκονογρά-

180. Βλ. πὸ κάτω σημ. 186. Σγουροπούλου 1998, 42 κέ.

Είκ. 164. Ἡ πελίκη Π451. Ἡ γυναικεία κεφαλή συνοδεύεται μόνο ἀπὸ τὴν κεφαλή τοῦ ἀλόγου. Ἡ κόμη της καλύπτεται ἐντελῶς μὲ ἓναν κεντημένο κεφαλόδεσμο.

φησης τοῦ ἀγγείου εἶναι δυσχερής, θὰ ἦταν ὅμως χρήσιμο νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴ χρήση καὶ τὴν ἀξία τῶν ἀγγείων αὐτῶν¹⁸¹. Ἡ ἀνάγκη νὰ δοθεῖ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου μιὰ συγκεκριμένη εἰκόνα μὲ συμβολικὸ νόημα εἶναι προφανής, ὀδηγεῖ ὅμως σὲ ἐπαναλήψεις καὶ κοινότοπα συμπληρωματικὰ θέματα. Τοῦτο βέβαια δὲν ἐρμηνεύει ἀμέσως τὴν ἐπιλογή τῆς σκηνῆς τῶν δύο συνομιλούντων ἱματιοφόρων μὲ τοὺς δίσκους ἢ τὶς σφαῖρες (σκηνὴ γυμνασίου;). Ὁ τρόπος αὐτὸς διακόσμησης τῆς πίσω πλευρᾶς τοῦ ἀγγείου ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλα σχήματα, ὅπως π.χ. οἱ κρατῆρες, γεγονός ποὺ κάνει τὴν ἐπιλογή τοῦ θέματος τῆς πίσω πλευρᾶς χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐργαστηρίου.

Οἱ πελίκες ἀπὸ τοὺς δύο πλινθόκτιστους τάφους τῆς Μεγάλης Τούμπας, καθὼς καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τὸ Νεκροταφεῖο τῶν τύμβων, ἀποδίδονται στὴν ὁμάδα G τῆς κατηγορίας

181. Βλ. Δρούγου 1980, 186. Σγουροπούλου 1998, 12.

Εικ. 165. Ἡ πελίκη ΒΝΠ 61. Ἡ πίσω πλευρὰ τοῦ ἀγγείου μετὰ τὶς δύο χαρακτηριστικὲς, πρόχειρα σχεδιασμένες, μορφές.

τῶν «Κέρτις» σύμφωνα μετὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ J. D. Beazley¹⁸², μιὰ μεγάλη ομάδα πολλῶν τεχνιτῶν, τῶν ὁποίων τὰ πολυάριθμα προϊόντα ἐμφανίζονται ἰδιαίτερα συχνὰ στὸν βόρειο ἑλληνικὸ χῶρο, ἀλλὰ καὶ ἀκόμη βορειότερα ἕως τὴ χερσόνησο τῆς Κριμαίας, γεγονός ποὺ ἐρμηνεύει ἀπὸ μιὰ ἄποψη καὶ τὴν ἐπιλογή τοῦ προαναφερθέντος θέματος τῶν γρυπῶν καὶ τῆς «Ἀμαζόνας»-θεᾶς.

Σχετικὰ πρόσφατα ἡ Margos ἐπιχείρησε τὴν ταξινόμηση κατὰ μικρότερες ομάδες τῶν μεγάλων συνόλων G καὶ «Ἀμαζόνων» τῶν ἐρυθρόμορφων ἀγγείων¹⁸³. Οἱ πελίκες τῆς Βεργίνας δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν ἀκόμη στὶς τάξεις τῆς Margos, μολονότι γενικὰ ἀνήκουν στὴ μεγάλη ομάδα G. Ἡ πελίκη ΒΝΠ 74 (εἰκ. 96), ποὺ ἀποδίδεται στὴν ομάδα G, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ δείγμα τῆς πρώιμης φάσης τῆς ομάδας, ἀλλὰ καὶ ἐπιμελέστερο ἔργο σὲ σύγκριση μετὰ τὶς νεότερες πελίκες μετὰ τὸ ἴδιο θέμα: γυναικεία κεφαλή, κεφαλὲς ἀλόγου

182. Beazley, *ARV*² 1463 κέ.

183. Margos 1980, σποράδην.

καὶ γρύπα. Ἦδη ἔχουν ἐπισημανθεῖ οἱ μορφολογικὲς διαφορὲς τῆς πελίκης αὐτῆς μὲ τὸ βραχύτερο καὶ περισσότερο σφαιρικὸ σχῆμα τῆς¹⁸⁴. Τὸ εἰκονογραφικὸ θέμα τῆς κύριας ὄψης τοῦ ἀγγείου εἶναι διονυσιακὸ, ὅπως προδίδει ἡ παρουσία τοῦ σατύρου ποῦ ὀδηγεῖ ἕναν μεγάλο λευκὸ γρύπα. Ἡ εἰκόνα μὲ τὴν νεαρὴ ἀνδρική μορφή ποῦ ἱπεύει τὸν γρύπα θυμίζει τὴν ἀνάλογο – ἀλλὰ καὶ παλιότερη – παράσταση τῆς πελίκης 1055 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Πράγας (περὶ τὸ 370 π.Χ.)¹⁸⁵, ὅπου τὸν γρύπα ἱπεύει μὴ μορφή μὲ ἀνατολίτικη ἐνδυμασία ποῦ ἀναφέρεται ὡς Ἀμαζών, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ὡς Διόνυσος. Στὴν πελίκη τῆς Βεργίνας ἡ μορφή ποῦ ἱπεύει τὸν γρύπα ταυτίζεται πιθανῶς μὲ τὸν Διόνυσο σὲ μιὰ σκηνή, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πλέον πολεμική, ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὸν διονυσιακὸ κόσμο. Ὡς πρὸς αὐτὸ ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀπόδοση τῆς θάλασσας μὲ τὴν κυματιστὴ γραμμὴ στὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας. Προφανῶς ὁ θεὸς ἱπεύει τὸν γρύπα καὶ ταξιδεῦει πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἐνῶ μὲ τὴν ἐντυπωσιακὴ σύμβαση τῆς εἰκόνας τὸν ὀδηγεῖ ὁ γενειοφόρος σάτυρος¹⁸⁶.

Ἡ πελίκη ΒΝΠ 61 (πλινθόκτιστος τάφος Π14) δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν προηγούμενη χρονολογικὰ καὶ ἀντιπροσωπεύει μὲ τὴν παράστασή τῆς τὴν ομάδα μὲ τὸ τυπικὸ θέμα τῆς γυναικείας κεφαλῆς ἀνάμεσα σὲ κεφαλὲς ἀλόγου καὶ γρύπα (εἰκ. 162). Τὸ θέμα ἐπαναλαμβάνει ἡ νεότερη πελίκη ΒΝΠ 55¹⁸⁷ (εἰκ. 163).

Στὴν ἴδια χρονολογικὴ βαθμίδα πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ἡ πελίκη ἀπὸ τὴν πυρὰ τοῦ κιβωτιόσημου τάφου τοῦ τύμβου Σ τῆς παλιότερης ἀνασκαφῆς τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου. Στὴν κύρια ὄψη τοῦ ἀγγείου παριστάνεται μὲ πολλὲς φθορὲς γρυπομαχία, ἡ σύγκρουση ἐνὸς ἀρματηλάτη νέου, πιθανῶς ἐνὸς Ἀριμασποῦ, μὲ γρύπες ποῦ τοῦ ἐπιτίθενται ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τῆς εἰκόνας. Τὸ θέμα μὲ ἀξιοπρόσεκτη ποικιλία στὴ σύνθεση καὶ τὶς μορφὲς κυριαρχεῖ κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ¹⁸⁸. Τὰ φανταστικὰ αὐτὰ πτερωτὰ θηρία τῶν βόρειων χωρῶν ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν ἀντίπαλων πολεμιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε εἶναι πεζοί, ἄλλοτε ὀδηγοῦν ἄρμα ἢ ἱπεύουν ἄλογο¹⁸⁹. Δίπλα στὶς πολεμικὲς αὐτὲς ἀπεικονίσεις ἀναπτύσσεται καὶ πάλι σὲ σχέση μὲ τοὺς γρύπες μιὰ «εἰρηνικὴ» εἰκονογραφία, ὅπου τοὺς γρύπες ἱπεύουν διονυσιακὲς ἢ ἄλλες μορφές¹⁹⁰. Τὸ εἰκονογραφικὸ θεματολόγιο διευρύνεται μὲ τὴν παράσταση τῆς γυναικείας προτομῆς (Ἀμαζόνας ἢ νύμφης;) σὲ συνδυασμὸ καὶ πρὸς τὸ ἄλογο. Ὅπως ἔδειξε μὲ τὴν ἐμπεριστατωμένη μελέτη τῆς ἡ Χρ.

184. Βλ. πρὸ πάνω σ. 141 κέ.

185. Boháč 1958, 140 κέ., πίν. 40.

186. Ὁ Διόνυσος στὴ θάλασσα, Metzger 1951, 139 κέ.

187. Βλ. πρὸ κάτω σ. 148 κέ.

188. Βλ. Δάφρα-Νικονάνου 1969, 232 κέ.

189. Σγουροπούλου 1998, 80 κέ. (βιβλιογραφία). S. Drougou, Ein neuer Krater aus Athen. Die Gruppe Falaieft, AA 1979, 265 κέ. Τὰ θέματα γρυπομαχιῶν σὲ ἄλλα μνημεῖα – κυρίως ταφικὰ – τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. βλ. Κ. Σισμανίδη, *Κλίνας καὶ κλινοειδεῖς κατασκευὲς τῶν μακεδονικῶν τάφων* (1997) 47 κέ. V. Vedder, *Untersuchungen zur plastische Ausstattung attischer Grabanlagen des 4. Jh. v.Ch.* (1985) 129 κέ. R. Lullies, *Ver-*

goldete Terracotta Appliken aus Tarent, RM Beih. 7 (1962) 78 κέ.

190. Βλ. πρὸ πάνω, καθὼς καὶ Σγουροπούλου 1998, 87 κέ. σημ. 361 (θεοί, γυναῖκες, κλπ.). Βλ. εἰδικὰ E. Simon, Zur Bedeutung des Greifen in der Kunst der Kaiserzeit, *Latomus* 21, 1962, 749-776. Εἶχε κλείσει τὸ παρὸν κείμενο, ὅταν δημοσιεύθηκε τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τῆς Χρ. Σγουροπούλου, Ὁ κόσμος τῆς Ἀνατολῆς στὴν ἑλληνικὴ εἰκονογραφία τῆς ὕστερης κλασικῆς ἐποχῆς, *Ἐγνατία* 8, 2004, 203 κέ., ὅπου ἐξετάζονται σφαιρικὰ οἱ σχέσεις καὶ οἱ ἐπιδράσεις τὴν ἐποχὴ αὐτῆ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὁ ρόλος τῆς στὸν ἑλληνικὸ κόσμο.

Σγουροπούλου, τὰ θέματα τῶν συμπλοκῶν τῶν γρυπῶν μὲ τοὺς Ἀριμασποὺς ἢ ἔνδεχο-
 μένως Ἀμαζόνες κυριαρχοῦν στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἂν καὶ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα
 τῆς θεματογραφίας αὐτῆς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ προηγούμενες περιόδους¹⁹¹. Ἡ ἀναφορὰ στὸ
 ἔπος τοῦ Ἀριστέα Ἀριμάσπεια προσφέρει μόνο μιὰ χαλαρὴ αἰτιολογικὴ σχέση στὴ δημι-
 ουργία τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος μὲ ἀφορμὴ ἕνα λογοτεχνικὸ ἔργο. Φαίνεται ὁμως
 βέβαιο γιὰ τὴν ὄψιμη αὐτὴ φάση τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὅτι οἱ μῦθοι καὶ οἱ προτιμήσεις τῶν
 ἀγοραστῶν καὶ τῶν ἀγορῶν στὶς βόρειες καὶ ἀνατολικὲς περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου,
 καὶ ἀκόμη μακρύτερα, ἐπηρεάζουν τὴν εἰκονογραφία προϊόντων ποὺ διακινεῖ τὸ ἐμπό-
 ριο, ὅπως ἡ κεραμικὴ¹⁹². Ἡ ἐρμηνεία τῆς γυναικείας κεφαλῆς μὲ φρυγικὸ σκούφο, ἀνά-
 μεσα σὲ κεφαλὲς ἀλόγου καὶ γρύπα, ὡς Ἀμαζόνας, δὲν αἶρει τὰ παραπάνω, ἀλλὰ ἀντί-
 θετα φωτίζει τὴν τάση τῆς ἐποχῆς νὰ ἀποδώσει τὰ ἀπαραίτητα «νέα», «ἀνατολικά» στοι-
 χεῖα. Ἐξάλλου στὴ θεματικὴ αὐτὴ ἀποκτᾶ ξεχωριστὴ σημασία τὸ «θεολογικὸ» περιεχό-
 μενο τῶν ἀπεικονιζόμενων συνθέσεων. Ἡ σχέση καὶ τῶν τριῶν μορφῶν μὲ τοὺς νεκροὺς
 ἢ παράλληλα καὶ μὲ θεότητες, ὅπως ὁ Διόνυσος ἢ ἡ Μεγάλῃ Θεᾷ, ἐπιβεβαιώνει τὸν
 συσχετισμὸ μὲ τὶς σύγχρονες λατρεῖες. Εἴτε οἱ ἴδιοι οἱ θεοί, εἴτε οἱ ἀκόλουθοί τους μὲ
 ἀνθρώπινη ἢ φανταστικὴ μορφή, μὲ πόλεμο ἢ εἰρήνη, ὅλα φανερώουν τοὺς κόσμους
 τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους. Ἡ διαφορὰ ἐκφράζεται αὐτὴ τῆ
 φορὰ στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἰσορροπία τῶν δύο κόσμων δὲν διατυπώνεται μὲ τοὺς τρόπους
 καὶ τοὺς μῦθους ποὺ υἰοθέτησε ἡ πόλη, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μῦθους ἐξωτικῶν καὶ μακρινῶν
 λαῶν καὶ μέσα ἀπὸ τὶς ξεχωριστὲς ιδιότητες τῶν θεῶν¹⁹³.

Στὴν κύρια ὄψη τῆς πελίκης ΒΝΠ 83 (εἰκ. 106) ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας
 τὸ θέμα παριστάνεται κάπως διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα παραδείγματα ἀποκα-
 λύπτοντας τὶς ἀλλαγὲς τῆς ἐποχῆς: Κεντρικὸ στοιχεῖο τῆς παράστασης ἀποτελεῖ ἡ γυναι-
 κεία προτομή, τὴν ὁποία περιβάλλουν ἕνας μέγας Ἔρωτας καὶ μιὰ γυναικεία μορφή,
 σύνθεση ποὺ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν κόσμον τῆς Ἀφροδίτης¹⁹⁴. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ
 τυπικὰ θέματα τῆς γρυπομαχίας καὶ τῆς γυναικείας θεότητας ἔχουν ἀλλάξει καὶ ἔχουν
 δώσει τὴ θέση τους σὲ ἕνα ἀγαπητὸ στὴν ἐποχὴ θέμα.

Ὁ μικρὸς κωδωνόσχημος κρατήρας ΒΝΠ 82 (εἰκ. 105) ἀποτελεῖ γιὰ τὴν κατηγορία
 τῶν «Κέρτς»¹⁹⁵ ἕνα πολὺ συνηθισμένο σχῆμα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ διακό-
 σμησὴ του ἀκολουθεῖ τὸν κανόνα μὲ τὸ στεφάνι στὴν κάτω ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους καὶ
 τὴν ταινία τοῦ μαιάνδρου στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς. Τὸ θέμα τῆς παράστασης εἶναι

191. Σγουροπούλου 1998, σποράδιον.

192. I. Scheibler, *Griechische Töpferkunst* (1983) 180 κέ. Ἐξοχο καὶ σύντομο τὸ κείμενο τοῦ Μ. Robertson γιὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. στὸ Μ. Robertson, *The Art of Vase Painting in Classical Athens* (1996) 265 κέ. J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases. The Classical Period* (1989) 190 κέ.

193. Σγουροπούλου 1998, 82. H. Luschen, Zur Wiederkehr archaischer Bildzeichen in der attischen Grabmalkunst des 4. Jh. v. Chr. Neue Beiträge zur klassischen Altertumswissenschaft, στὸ *Festschrift B.*

Schweitzer (1954) 243-255.

194. Σγουροπούλου 1998, 68.

195. Γιὰ τὸ σχῆμα Schefold 1934, 138. Δρούγου 1982, 85 κέ. (κυρίως γιὰ τὴν προηγούμενη φάση τοῦ σχήματος στὸ β' τέταρτο καὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Τὸ σχῆμα παρουσιάζει στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μιὰ ἐντυπωσιακὴ εἰκόνα μὲ τὴν σχεδὸν ἐξάντληση τῆς δυναμικῆς του. Παράλληλα ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν παραδειγμάτων κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἰδιαίτερος καὶ ἀπαιτεῖ ἐρμηνεία.

Είκ. 166. Ὁ ἐρυθρόμορφος σκύφος ΒΝΠ 84. Ἡ ποιότητα καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γανήματος ὀδηγοῦν σὲ κορινθιακὸ κέντρο.

διονυσιακό. Μια μαινάδα κρατώντας τύμπανο χορεύει καὶ τὴν περιβάλλουν δύο σάτυροι-χορευτές, μία σκηνὴ γνωστὴ μὲ πολλὰ παραδείγματα¹⁹⁶.

Ὁ ἐρυθρόμορφος σκύφος ΒΝΠ 84 (εἰκ. 107, 166) ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ συνηθισμένα σχήματα τῆς κατηγορίας τῶν ἀγγείων «Κέρτς», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν πολυπληθῆ ὁμάδα τῶν μελαμβραφῶν παραδειγμάτων στὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα¹⁹⁷. Τὸ μέγεθος τοῦ σκύφου εἶναι σχετικὰ μεγάλο, μεγαλύτερο τοῦ συνηθισμένου, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., στοιχεῖο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ παρατηρεῖται ὅτι στὸ β' τέταρτο καὶ στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. συγκεντρώνεται ἓνας σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἐρυθρόμορφων σκύφων¹⁹⁸. Ἄξιοπρόσεκτος εἶναι ὁ πολὺ ἀνοιχτόχρωμος – σχεδὸν ὠχρὸς – πηλὸς ποὺ καλύπτεται ἀπὸ ἓνα ρόδινο ἐπίχρισμα, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση μιᾶς κόκκινης ἐπιφάνειας γιὰ τὸ ἀγγεῖο, χαρακτηριστικὸ ποὺ ἐπιτρέπει νὰ ἀποδοθεῖ ὁ σκύφος σ' ἓνα συγκεκριμένο, μὴ ἀπτικὸ ἐργαστήριο, πιθανότατα κορινθιακό(;) ¹⁹⁹. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ὁδηγεῖ καὶ τὸ σχέδιο τῶν δύο παραστάσεων ποὺ φαίνεται νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν γνωστῶν ἀπτικῶν ἐργαστηρίων: Οἱ δύο πλευρὲς τοῦ σκύφου διακοσμοῦνται ἰσότιμα μὲ παραλλαγῆς τοῦ ἴδιου θέματος, μιᾶς γρυπομαχίας-ἀμαζονομαχίας. Στὴ μία πλευρὰ μιὰ μορφὴ μὲ ἀνατολικὴ ἐνδυμασία – πιθανότατα ἐνοπλὴ ἀμαζόνα – ἀντιμετωπίζει τὴν ἐπίθεση ἐνὸς μεγάλου γρύπα (εἰκ. 166α). Στὴν ἄλλῃ πλευρὰ τοῦ ἀγγείου ἓνας ὅμοιος μεγάλος γρύπας ἔχει σχεδὸν καταβάλλει ἓνα ἄλογο (τῆς ἀμαζόνας;) (εἰκ. 166β). Οἱ μορφὲς εἶναι ἀξιοπρόσεκτα μεγάλες, μὲ περίπλοκη σύνθεση καὶ θέση, ἔτσι ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἀσφυκτιοῦν στὴ σχετικὰ μικρῇ ἐπιφάνεια τοῦ σκύφου. Εἶναι πρόδηλο ὅτι οἱ παραστάσεις τοῦ σκύφου προέρχονται ἀπὸ μιὰ μεγαλύτερη σὲ μέγεθος καὶ ἀριθμὸ μορφῶν σύνθεση, πιθανότατα ἐνὸς ἔργου ζωγραφικοῦ, γεγονὸς ποὺ ἐπιβεβαιώνουν οἱ λεπτομέρειες τοῦ σχεδίου, ὅπως λ.χ. τοῦ ἀξιοπρόσεκτου ἀλόγου²⁰⁰.

196. Metzger 1951, 140 κέ. (γενικὰ γιὰ τὸ θέμα).

197. Γιὰ τὸ σχῆμα, Sparkes, Talcott 1970, 81 κέ. (ιδίως 84 κέ.). Schefold 1934, 60 κέ. (χωρὶς ἄλλο σχόλιο). Γ. Μπακαλάκης, *Marsyas Religatus*, *ΕΕΦΣΠΘ* 7, 1956, 107 κέ. εἰκ. 1. Τὸ παράδειγμα τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει μιὰ γενικὴ ὁμοιότητα, γιὰ τὸ τόσο στὶς μορφολογικὲς λεπτομέρειες, ὅσο καὶ στὸν τρόπο διακόσμησης, παρουσιάζει διαφορὲς. Ὡστόσο εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι καὶ στὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἡ γραπτὴ παράσταση σχετίζεται μὲ τὴ μεγάλη ζωγραφικὴ. Ε. Γιούρη, Ἡ κεραμικὴ τῆς Χαλκιδικῆς στὸν 4ο αἰ. π.Χ., στὸ *Κέρνος, Τιμητικὴ προσφορὰ στὸν καθηγητὴ Γ. Μπακαλάκη* (1972) 6, πίν. 76-78 (β' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.), ὅπου τὰ παραδείγματα τῶν ἐρυθρόμορφων σκύφων προστίθενται στὸν ἀξιοπρόσεκτο ἀριθμὸ τῶν ἐρυθρόμορφων σκύφων ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Βλ. ἀκόμη Λαζαρίδη, Ρωμιοπούλου, Τουράτσογλου 1992, πίν. 17. Μ. Τιβέριος, *Ἑλληνικὴ Τέχνη, Ἀρχαῖα Ἀγγεῖα* (1996) 38, 381. Βλ. ἀκόμη σκύφους, Βαλαβιά-

νη 1991, 270 (Ἐθν. Μουσεῖο Ἀθηνῶν 11037-Ἰωάννη Τριάς'), πίν. 118. Herbert 1977, 66 κέ. ἀρ. 160 καὶ 161, πίν. 26 καὶ 27 (κορινθιακὰ - β' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ. - ζωγράφος τοῦ Sketch).

198. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

199. Πρβ. Herbert 1977, ὅ.π. (σημ. 197) γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ ἐπιχρίσματος. Ἡ παραγωγή ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς σὲ ἐργαστήρια ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα θέματα τῆς κεραμικῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἦδη ὁ McPhee, *Some red-figure vase-paintings of the Chalcidice*, *BSA* 76, 1981, 297 κέ., ἔχει ἐπισημάνει τοπικὰ ἐργαστήρια ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς στὴ Χαλκιδικὴ. Ἄξιοσημείωτη εἶναι μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῆς Χαλκιδικῆς ἡ ἐμφάνιση ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἐρυθρόμορφων σκύφων μὲ ἀρκετὰ συγγενικὰ πρὸς τὸν σκύφο τῆς Βεργίνας χαρακτηριστικά.

200. Πρβ. Μπακαλάκη ὅ.π. (σημ. 197). Ἐπίσης Γιούρη ὅ.π. (σημ. 197).

Ὁ ἐρυθρόμορφος σκύφος ΒΝΠ 84 ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας μὲ τὸ ξεχωριστὸ σχέδιό του θέτει ἀμέσως τὸ πρόβλημα τῶν μὴ ἀττικῶν ἐργαστηρίων ἐρυθρόμορφων ἀγγείων στὸν 4ο αἰ. π.Χ., τῶν ὁποίων μάλιστα τὰ προϊόντα ὄχι μόνον ἐγγίζουν μιὰ ἀξιοπρόσεκτη ποιότητα, ἀλλὰ καὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐμπορίου, ἀφοῦ εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ σκύφος ἔχει εἰσαχθεῖ. Τὴν εἰκόνα τοῦ σκύφου συμπληρώνει ἡ φυτική καὶ ἄλλη διακόσμησή του. Ὑπερβολικὰ μεγάλα ἀνθέμια, μὲ μεγάλες βλαστόσπειρες, κοσμοῦν τὴν ἐπιφάνεια κάτω ἀπὸ τὶς λαβές²⁰¹, ἐνῶ τὸ χεῖλος τὸ στολίζει μὲ ἀσυνήθιστο τρόπο ἓνα γραπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο, γνώρισμα ἄλλων σχημάτων²⁰². Ὅλα τὰ παραπάνω καθιστοῦν τὸν μεγάλο ἐρυθρόμορφο σκύφο ξεχωριστὸ καὶ δυσερμήνευτο, ὅμως τὸ σχῆμα καὶ τὸ σχέδιο ἐπιτρέπουν ἴσως νὰ χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὶς περισσότερες προαναφερθεῖσες ἐρυθρόμορφες πελίκες, στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γεγονός που ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόδοση τῆς γρυπομαχίας.

Παρὰ τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν ἐρυθρόμορφων ἀγγείων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴ Βεργίνα ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ, ἀναδεικνύονται τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς γραπτῆς κεραμικῆς: περιορίζεται τὸ ρεπερτόριο τῶν σχημάτων καὶ ὅσα διατηροῦνται γνωρίζουν μικρὴ ἐξέλιξη, καὶ πιθανῶς τοῦτο ὀφείλεται στὴν ταφικὴ χρῆση τους. Στὸ εἰκονογραφικὸ θεματολόγιο κυριαρχοῦν τὰ διονυσιακὰ-συμποσιακὰ θέματα, ἀλλὰ κυρίως τῶν γρυπομαχιῶν σὲ πολλὰ παραλλαγές, εἴτε ὡς τμῆμα μιᾶς δραματικῆς σύγκρουσης ἀμαζόνων ἢ γενικῶς ἀνατολικῶν μορφῶν μὲ γρύπες, εἴτε ὡς συμβολικὴ ἀπόδοση μιᾶς θεότητας. Οἱ εἰκόνες τῶν γρυπῶν μὲ γυναικεῖες κεφαλές κατακλύζουν τὴν ἐρυθρόμορφη κεραμικὴ στὴν τελευταία φάση τῆς. Καὶ στὴν περίπτωσή αὐτῆ φαίνεται ὅτι ἡ ταφικὴ πρακτικὴ τῶν περιοχῶν ὅπου ἐξάγονται τὰ προϊόντα αὐτά, παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἐπιλογή τῶν θεμάτων μὲ τὰ ὁποῖα διακοσμοῦνται²⁰³.

Οἱ μικρὲς ἐρυθρόμορφες ὑδρίες ἀπὸ τὸν κιβωτιόσχημο τάφος τοῦ τύμβου Σ (Ἀνδρόνικος 1969 - Δάφφα-Νικονάνου 1969) δὲν σώζονται σὲ καλὴ κατάσταση, ὥστε νὰ ἐκτιμηθεῖ τὸ σχῆμα καὶ οἱ παραστάσεις τους²⁰⁴. Τὰ μικρὰ αὐτὰ ἀγγεῖα ἀποδίδουν ἓνα σχῆμα τὸ ὁποῖο, ἐνῶ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπασχολεῖ ἔντονα τοὺς κεραμεῖς ποὺ δίνουν ἀξιοπρόσεκτα παραδείγματα, στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐκτὸς ἀπὸ ὀλίγαριθμες ἐξαιρέσεις, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι δημοφιλές, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ μεταλλοτεχνία καὶ τὶς σημαντικὲς σωζόμενες μετάλλινες, καὶ τὶς μελαμβαφεῖς πῆλινες ὑδρίες²⁰⁵. Στὴν περίπτωσή τῶν ὑδριῶν τοῦ τύμβου Σ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μικρογραφίες τοῦ σχήματος,

201. Τὸ θέμα τῆς παραπληρωματικῆς διακόσμησης τῶν ἐρυθρόμορφων ἀγγείων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (φυτικὰ κοσμήματα, γραπτὰ κυμάτια, μαιάνδρος κλπ.) δὲν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικὰ, μολονότι ἀναφέρονται συχνὰ τὰ στοιχεῖα αὐτά. Ἡ παλιότερη ἐργασία τοῦ E. Hiller, *Untersuchungen zur Ornamentik der attischer Vasen des 5. und 4. Jh. v. Chr.* (δ.δ. 1955) δὲν καλύπτει τοὺς χρόνους τοὺς ὁποίους ἐξετάζουμε.

202. Συνήθως μὲ κυμάτιο διακοσμοῦνται τὰ χεῖλη τῶν ἐρυθρόμορφων πελικῶν ἢ ὑδριῶν ἢ τῶν λε-

κανίδων, μολονότι δὲν λείπουν βέβαια τὰ παραδείγματα τῶν ἐρυθρόμορφων σκύφων βλ. McPhee ὁ.π. (σημ. 199) πίν. 76.

203. Βλ. Νούλα 1998, 126 κέ. J. Wiesner, Studien zu den Arimaspenmotiv auf tarantiner Sarkophagen, *JdI* 78, 1963, 200 κέ.

204. Βλ. πὸ πάνω σ. 105.

205. Πρβ. E. Diehl, *Die Hydria* (1964) σποράδην. Sparkes, Talcott 1970, 53. Ὑδρίες μὲ μικρὸ μέγεθος ἀλλὰ μελαμβαφεῖς βλ. Kotitsa 1998, 37, ἀρ. 35 (γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ., ὕψ. 15.6 ἐκ.).

Είκ. 167. Άσκò από τò έσωτερικò τού τάφου τού Φιλίππου. Ή γραπτή διακόσμηση τού άνω τμήματος τού άγγείου με ένα άμελώς σχεδιασμένο στεφάνι και κυμάτιο σò κέντρο.

τò όποιο έχει χάσει τή συνοχή και τήν ένότητά του και άνταποκρίνεται στὰ γενικά χαρακτηριστικά τών σχημάτων τού τέλους τού 4ου αϊ. π.Χ.

Τὰ μικρά κλειστά έρυθρόμορφα άγγεία, τὰ όποια έμπεριέχονται στὰ σύνολα τών κτερισμάτων τών τάφων ή τών έναγισμών κλπ., είναι κυρίως οί άσκοί και τὰ άρυβαλλοειδή ληκύθια, δύο σχήματα που χρησιμεύουν για τή φύλαξη και χρήση μικρής ποσότητας πολύτιμου έλαιού κατά τή διάρκεια τής ταφής²⁰⁶. Όπως είναι γνωστό, και τὰ δύο σχήματα έχουν μακρά ιστορία στòn άττικò Κεραμεικò και στήν περίοδο αυτή τού β' μισού και τού τέλους τού 4ου αϊ. π.Χ., στò πλαίσιο τού πανοράματος τής κεραμικής, έκπροσωπούν τήν άπερχόμενη κλασική παράδοση και τήν τελική φάση τής χρήσης τους.

Ό άσκòς με τήν τοξωτή λαβή και τήν πλάγια χοή (είκ. 167) είναι ένα σχήμα γνωστò ήδη από τòn 5ο αϊ. π.Χ., αλλά γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές στòn 4ο αϊ. π.Χ., ως πρòς τήν ταφική χρήση του σè όλòκληρο τòn έλληνικò κόσμο και με παραδείγματα και σè μετάλλο²⁰⁷. Στήν όψιμη αυτή χρονολογική φάση, τήν τελευταία τού σχήματος, ό άσκòς αυτός συμπίπτει χρονικά με τήν εμφάνιση μιās νέας μορφής άσκοϋ, τού άσκοϋ guttus,

206. Για τή χρήση βλ. Νούλα 1998, 134 κέ. Για τòn ρόλο τών μικρών αυτόν άγγείων κατά τήν περίοδο αυτή βλ. Καλλίνη 1998, σποράδην.

207. Καλλίνη 1998, 105 κέ. Θέμελης, Τουρά-

τσογλου 1997, 38 (A34, πήλινος άσκòς), 69 (B3, άργυρòς άσκòς), πίν. 46, B3. Δρούγου 1991, 43 (Πυ637 και Πυ638, Μ. Μπέσπος). Βλ. άκόμη Massei 1978, σποράδην, και Sparkes, Talcott 1970, 158 κέ.

πού εξετάζεται με τὰ μελαμβραφή ἀγγεία, ἓνα εἶδος μυροδοχείου πού θὰ διατηρηθεῖ καὶ στὸν 3ο αἰ. π.Χ.²⁰⁸ Ὁ ἀσκὸς με τοξωτὴ λαβὴ ἔχει πλατὺ σῶμα καὶ ὑποτυπώδη πλατὰ ἀγάνωτη βάση· τὸ ἄνω μισὸ τοῦ σώματος εἶναι κλειστό, ἐλαφρὰ κυρτό, καὶ στὴν ἐπιφάνειά του φέρει τὴ γραπτὴ διακόσμηση. Ἡ πλάγια καλυκόσχημη χοῆ εἶναι μελαμβραφής, ὅπως καὶ ἡ μεγάλη λαβὴ με τὴν τριγωνικὴ διατομὴ.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀσκοῦ με τὴν τοξωτὴ λαβὴ ἐμφανίζεται στὴν περίοδο αὐτὴ με δύο παραλλαγές, οἱ ὁποῖες συνδυάζονται καὶ με ἀνάλογη γραπτὴ διακόσμηση. Ἡ πρώτη ἔχει χαμηλότερο σῶμα, τὸ πάνω μέρος τοῦ ὁποῖου διακρίνεται σὲ δύο ἢ τρεῖς ὁμόκεντρος κύκλους καὶ καταλήγει στὴν κεντρικὴ μαστοειδῆ ἀπόφυση. Στὴ μεγαλύτερη ζώνη, πού δημιουργεῖται στὴν περιφέρεια, γράφεται συνήθως ἓνα στεφάνι με πλατὰ φύλλα, ἐνῶ πρὸς τὸ κέντρο ἢ στενότερη ζώνη φέρει γραπτὸ κυμάτιο (βλ. τοὺς ἀσκοὺς ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο τοῦ Φιλίππου). Ἡ δευτέρη παραλλαγὴ τοῦ ἀσκοῦ ἔχει ψηλότερο σῶμα, ἀφοῦ στὸ πάνω μέρος τὸ κεντρικὸ τμήμα διακρίνεται σαφῶς με τὸ σχεδὸν ἡμισφαιρικὸ σχῆμα του, ἐνῶ ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ταινίες ἀκτινωτὰ τοποθετημένες στὴν περιφέρεια τῆς ἄνω ἐπιφάνειας²⁰⁹. Οἱ δύο παραλλαγές δὲν ἔχουν χρονολογικὴ διαφορὰ, ἀφοῦ ἐμφανίζονται καὶ οἱ δύο στὰ ὑπολείμματα τῆς πυρᾶς τοῦ τάφου τοῦ Φιλίππου. Ὡστόσο φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα χρονολογημένα ταφικὰ σύνολα, ὅπως αὐτὰ τῆς Spina, ὅτι ἡ β' παραλλαγὴ με τὴν ἀκτινωτὴ διακόσμηση εἶναι ἡ τελευταία πού δημιουργεῖται κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς τοῦ σχήματος τοῦ ἀσκοῦ με τοξωτὴ λαβὴ. Τὸ ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὰ μικρὰ αὐτὰ ἀγγεία εἶναι ὅτι σύμφωνα με τὰ δεδομένα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς²¹⁰, τὸ σχῆμα τοῦ ἀσκοῦ με τὴν τοξωτὴ λαβὴ παύει νὰ ὑφίσταται στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γεγονὸς πού πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη γιὰ τὴ χρονολογικὴ ἐκτίμηση τοῦ συνόλου τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου II τῆς Μ. Τούμπας. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ σχῆμα δὲν περιλαμβάνεται στὰ ἀγγεία (πῆλινα καὶ μετάλλινα) τοῦ τάφου III («τοῦ Πρίγκιπα») τῆς Μ. Τούμπας ἀποτελεῖ ἴσως μιὰ ἔμμεση ἔνδειξη γιὰ τὴν ἀπαραίτητη χρονολογικὴ ταξινόμηση²¹¹.

Τὰ μικρὰ ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια με τὴν ὑποτυπώδη γραπτὴ διακόσμηση, εἴτε ἓνα ἀνθέμιο, εἴτε τὸ πλέγμα σταυρωτῶν γραμμῶν, εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον συνηθισμένα μυροδοχεῖα στὰ ταφικὰ σύνολα αὐτῆς τῆς περιόδου. Ὅπως καὶ ὁ ἀσκὸς με τὴν τοξωτὴ λαβὴ, ἐκπροσωποῦν τὴν τελευταία φάση στὴ μακρὰ παράδοση τῶν ληκύθων ἢ καὶ τῶν ιδιόμορφων ἀρυβαλλοειδῶν ληκύθων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. θὰ συμβιώσουν με τὰ νέα μικρὰ μυροδοχεῖα με τὸ βραχὺ ἀλλὰ ἀτρακτόσχημο σῶμα, ἐνῶ στὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ με τὴν ἀλλαγὴ τοῦ αἰῶνα θὰ ἐκλείψουν

208. Βεβαίως ἢ Rotroff 1997, 172 κέ., δέχεται με βάση τὴ μαρτυρία τῆς Ὀλύθνου, τὴν ἐμφάνιση τοῦ σχήματος πρὶν ἀπὸ τὸ 350 π.Χ., γεγονὸς πού πρέπει νὰ ἐλεγχθεῖ. Βλ. Καλλίνη 1998, 107 κέ. (βιβλιογραφία). Rotroff 1997, 172 κέ. (ἀσκὸς guttus) καὶ 75 κέ. (γενικὰ γιὰ τὰ μυροδοχεῖα).

209. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 38 (A34).

210. Sparkes, Talcott 1970, 318. Βλ. ἐπίσης Ro-

troff 1997, 179 κέ. (με διπλὰ τοιχώματα με ἀνάλογη διακόσμηση. Τελευταῖο τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.).

211. Ἀντίθετα τὸ σύνολο τοῦ σαφῶς νεότερου τάφου III περιλαμβάνει μετάλλινους καὶ πῆλινους ἀσκοὺς guttus. Βλ. πρὸ πάνω πῆλινο ἀσκὸ τοῦ ἐναγισμοῦ τοῦ τάφου III καὶ Ἀνδρόνικο 1989, 208, πίν. 171.

έντελως²¹². Ἡ πρόχειρη κατασκευὴ καὶ διακόσμησή τους, χωρὶς καμία ἀνανέωση, δὲν ἐπιτρέπουν ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις, τουλάχιστον χρονολογικές, ἔτσι ὥστε λ.χ. τὰ παραδείγματα τῆς Βεργίνας νὰ μὴν μποροῦν νὰ διακριθοῦν εὐκόλα ἀπὸ τὰ παλιότερα, ὅπως τὰ ὅμοια καὶ ἐν μέρει παλιότερα ληκύθια τῆς Ὀλύνθου²¹³.

2. ΤΑ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ ΑΓΓΕΙΑ

Τὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας ποὺ ἐξετάζει ἡ παρῶσα μελέτη, διακρίνονται σὲ δύο μεγάλες χρονολογικές ἐνότητες: Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴ μεγάλη καὶ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ὁμάδα τῶν ἀγγείων ποὺ χρονολογοῦνται στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., στὴν περίοδο δηλαδὴ τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν κλασικὴ παράδοση στὴ νέα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ δευτέρη ἐνότητα τῶν ἀγγείων αὐτῶν καλύπτει τοὺς ἑλληνιστικοὺς αἰῶνες μὲ ἀρκετὰ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα τῆς ἑλληνιστικῆς ποικιλομορφίας (3ος-1ος αἰ. π.Χ.). Ἡ θεώρηση τῶν δύο ἐνοτήτων κατὰ τὶς κατηγορίες καὶ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ – παρὰ τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν παραδειγμάτων – χρήσιμη, ἐπειδὴ θὰ προσκομίσει στοιχεῖα τῆς συνέχειας ἀπὸ τὴ μία ἐποχὴ στὴν ἄλλη ὡς πρὸς τὴν κεραμικὴ. Παράλληλα τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῶν ἀσύλητων τάφων, καὶ κατὰ συνέπεια τῶν κλειστῶν χρονολογημένων συνόλων, ἀποφέρουν πολὺ χρήσιμα χρονολογικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀξίζει νὰ καταγραφοῦν, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λύσουν τὸ δύσκολο χρονολογικὸ πρόβλημα τῆς κεραμικῆς τῆς μεταβατικῆς αὐτῆς περιόδου πρὸς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους²¹⁴. Ἡ ἀποκλειστικὴ ταφικὴ χρῆση τῶν ἀγγείων αὐτῶν μόνο ἔμμεσα φωτίζει τὴν ἀρχικὴ τους λειτουργία στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ζώντων.

Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον συγκεντρώνει ἡ ἐνότητα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀφοῦ περιλαμβάνει μεγάλες, ἀλλὰ καὶ ἀμφιλεγόμενες ἀνασκαφικὲς ὁμάδες. Ἡ πρώτη ὁμάδα εἶναι αὐτὴ τῆς Μ. Τούμπας καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῶν ἀσύλητων μακεδονικῶν τάφων (II καὶ III), ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ σύνολα τῶν μικρῶν πλινθόκτιστων τάφων ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ. Ἡ δευτέρη ὁμάδα τῆς ἴδιας ἐνότητας περιλαμβάνει τὰ ταφικὰ σύνολα ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ νεκροταφεῖου, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π.Χ., ὅσα βέβαια εἶναι γνωστὰ καὶ πλήρως δημοσιευμένα. Τὴ δευτέρη ἐνότητα σχηματίζουν φυσικὰ τὰ ἑλληνιστικὰ ταφικὰ σύνολα ἐπίσης ἀπὸ τὸν εὐρύ-

212. Καλλίνη 1998, 110 καὶ πρὸ πάνω σημ. 208. Πρβ. ἐπίσης σύνολα μὲ μυροδοχεῖα καὶ τῶν δύο σχημάτων, ὅπως λ.χ. αὐτὸ τοῦ τάφου τῆς Μίτζας (αὐτόθι ἀρ. 13, γ' τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.).

213. Robinson 1933, 173 κέ., πίν. 141-144, Robinson 1950, 141 κέ., πίν. 101 κέ.

214. Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ τὴν κεραμικὴ τῆς

γενικὰ Rotroff 1997, 3 κέ. Γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας, βλ. Δρούγου 1991, 1 κέ. Πρβ. *Βιβλιογραφία Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς. Ἑλλάς-Κύπρος* (1991) σποράδην. Ἡ ἔλλειψη ἀνασκαφικῶν δεδομένων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσαφὴς μεθοδολογία ἐμποδίζουν μιὰ ἀποφασιστικὴ καὶ κυρίως σαφὴ προσέγγιση τοῦ θέματος.

τερο χώρο του νεκροταφείου των τύμβων, ὅσα περιλαμβάνουν οἱ γνωστὲς δημοσιεύσεις τῶν προϊστορικῶν τύμβων²¹⁵.

Ἡ ἀναγνώριση καὶ ἡ χρονολόγηση τῆς μελαμβάφους κεραμικῆς τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπόμενου 3ου αἰ. π.Χ., καὶ μάλιστα μὲ κέντρο τὴν ἀντίστοιχη ἀττικὴ παραγωγή, ἀποτελέσαν τὸ ἀντικείμενο εὐρύτατης συζήτησης. Μὲ ἀφειτηρία τὰ εὐρήματα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ τὴν πρωτοποριακὴ σχετικὴ ἐργασία τοῦ H. Thompson πρὶν ἀπὸ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον διανύθηκε μιὰ μεγάλη διαδρομὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴ γνώση τῆς κεραμικῆς αὐτῆς χάρις στὴν ἀναλυτικὴ καὶ ἐπίμονη ἐργασία τῆς S. Rotroff, τῆς V. Grace καὶ τῶν ἄλλων ἀνασκαφῶν τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς²¹⁶. Μὲ τὸ τεράστιο αὐτὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο προκάλεσε ἀνάλογες δημοσιεύσεις ὁμοίου ὕλικου καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχῆς, ἔχουν συγκεντρωθεῖ σήμερα πλούσια δεδομένα, ἔτσι ὥστε νὰ μποροῦν νὰ τεθοῦν νέα ἐρωτήματα, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα. Σήμερα διαγράφονται ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ περίοδο δύο ζητήματα πρὸς διερεύνηση: α) ἡ μὴ ἀττικὴ παραγωγή κεραμικῆς καὶ ἡ χρονολόγησή της καὶ β) ἡ ἀλλαγὴ χρήσης, οἱ τρόποι διάδοσης (ἐμπόριο) καὶ ἡ ἀνταγωνιστικὴ σχέση τῆς κεραμικῆς πρὸς τὴ σύγχρονη μεταλλοτεχνία καὶ τὶς ἄλλες τέχνες²¹⁷. Σὲ σχέση μὲ τὰ παραπάνω θέματα, καὶ κυρίως βέβαια μὲ τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ ἓνας ἀκόμη παράγων – ἴσως ξεχασμένος – τῆς συζήτησης. Δὲν θὰ πρέπει ἢ προσπάθεια τῆς χρονολόγησης νὰ γίνῃ αἰτία νὰ παραμεριστοῦν τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς παραγωγῆς, οἱ συγγένειες, οἱ νεωτερισμοὶ καὶ ὁ ξεχωριστὸς χαρακτήρας τῶν ἀγγείων κάθε φορὰ καὶ σὲ κάθε περιοχῇ²¹⁸.

Τὰ ταφικὰ σύνολα τῶν πήλινων ἀγγείων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἔχουν ξεχωριστὴ σημασία τόσο γιὰ τὸ γενικὸ ἱστορικὸ θέμα τῶν μνημείων τῆς Βεργίνας, ὅσο βέβαια καὶ γιὰ τὴ χρο-

215. Ἀνδρόνικος 1969, σποράδην. Δάφφα-Νικολάνου 1969, σποράδην. Πέτσας 1961/62 καὶ 1963, σποράδην. Ὅπως ἤδη ἔχει προαναφερθεῖ, τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας εἶναι πολὺ ἐκτεταμένο, ἀλλὰ καὶ πολὺ πλούσιο, ὅπως ἔδειξαν οἱ σωστικὲς ἀνασκαφῆς ποὺ ἀνελήφθησαν ἀπὸ τὴν ΙΖ' ΕΠΚΑ κατὰ τὴν οἰκοδόμησι τοῦ προστατευτικοῦ στεγάστρου, καθὼς καὶ ἄλλες οἰκοδομικὲς ἐργασίες στὴ Βεργίνα. Ἐχει ἔρθει στὸ φῶς ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς τάφων μὲ τὰ ἀντίστοιχα σύνολα κτερισμάτων καὶ ἐπομένως χρονολογημένης κεραμικῆς. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἀναφέρονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις τῆς ἀνασκαφικῆς δραστηριότητος δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν ἔρευνα. Πρβ. Κοτταρίδης 1991, 197. Βλ. προσεχῶς σχετικὴ μελέτη γιὰ τὴν ἱστορικὴ σημασία τοῦ νεκροταφείου.

216. Βλ. Rotroff 1997, σποράδην.

217. Παρὰ τὴ φανερὴ ἀκόμη ἐξάρτηση τῆς ἔρευνας ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς

– γεγονός ποὺ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο τῆς ἀφειτηρίας τῆς κεραμικῆς αὐτῆς – ἡ βαθμιαία ἐμφάνιση τῆς κεραμικῆς παραγωγῆς καὶ ἄλλων περιοχῶν ἐπιτρέπει τὴν ἀνάδειξη τῶν ἰδιαιτεροτήτων καὶ τῶν διαφορῶν στὸ πλαίσιο τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Πρακτικὰ τῶν Ἐπιστημονικῶν Συναντήσεων γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ 1989-2000*.

Ἡ σχέση τῆς κεραμικῆς αὐτῆς μὲ τὴ μεταλλοτεχνία καὶ ἄλλες τέχνες ὄχι μόνον ἔχει βεβαιωθεῖ, ἀλλὰ ἔχει ἀνοίξει ἓνα μεγάλο πεδίο ἔρευνας. Πρβ. Pfrommer 1987, σποράδην, Vickers, Gill 1994, σποράδην. N. Zimmermann, *Beziehungen zwischen Ton- und Metallgefäßen spätklassischer und frühhellenistischer Zeit* (1998) σποράδην.

218. Βλ. πὸ πάνω σ. 139 κέ. Ἡ χρονολόγηση ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς, ὅμως στόχος εἶναι ἡ κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς σημασίας τῆς κεραμικῆς αὐτῆς.

νολόγηση της ίδιας της κεραμικής. Η ομάδα του ασύλητου μακεδονικού τάφου Π στη Μ. Τούμπα χρονολογείται κυρίως με βάση τον πήλινο μελαμβαφή λύχνο (τύπος Howland 23D= Scheibler DSL2 ή DSC3=Rotroff 1997 - 345-275 π.Χ.) στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.²¹⁹ Τα άλλα αγγεία του συνόλου, ο έρυθρόμορφος ασκός, οι μελαμβαφείς «άλατιέρες» και η μελαμβαφής οινόχρη, καθώς και οι ψευδοκυπριακοί άμφορες, προσφέρουν μόνο χρονολογικές ένδειξεις που παραπέμπουν ωστόσο στην ίδια χρονολογική βαθμίδα²²⁰. Ός προς το θέμα αυτό αξιοσημείωτο είναι ότι στο σύνολο αυτό δεν εμφανίζεται ο ασκός guttus, ενώ υπάρχει ο έρυθρόμορφος ασκός με τη γεφυρωτή λαβή. Ήδη έχει προαναφερθεί στον κατάλογο ότι οι μελαμβαφείς άλατιέρες δεν αποτελούν ένδειξη μιας νεότερης χρονολόγησης, αφού η άποψη αυτή ελέγχεται από το παλιότερο όμοιο εύρημα της Στρώμης (καταστροφή της πόλης κατά το 340 π.Χ.)²²¹. Στην ίδια κατεύθυνση ως προς τη χρονολόγηση οδηγούν και τα πήλινα αγγεία και τα θραύσματα που προέρχονται από τον έξωτερικό περιβάλλοντα χώρο του ίδιου τάφου, με κυριότερα τα θραύσματα από την έρυθρόμορφη πελίκη που βρέθηκαν στην πρόσοψη του τάφου²²².

Το σύνολο των αγγείων από τον ασύλητο μακεδονικό τάφο ΙΙΙ της Μ. Τούμπας αποδίδει μια διαφορετική εικόνα, όπου εκτός από τους ψευδοκυπριακούς άμφορες τα σχήματα είναι διαφορετικά από αυτά του προηγούμενου συνόλου. Από το έσωτερικό του τάφου προέρχονται μόνο οι ψευδοκυπριακοί άμφορες και ο πήλινος δίμυξος λύχνος, ενώ άκριβως πάνω στην καμάρα του τάφου βρέθηκε η μικρή ομάδα του μοναδικού έναγισμου που αποτελείται από τον χαρακτηριστικό μελαμβαφή κάρθαρο, τον ασκό guttus και ένα μικρό άωτο σκυφίδιο. Το ιδιαίτερα χαρακτηριστικό αυτό σύνολο πήλινων αγγείων πρέπει να χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι., πιθανώς περί το 320-310 π.Χ.²²³

Τα δεδομένα της κεραμικής των δύο μακεδονικών τάφων σημειοδοτούν σαφώς δύο διαφορετικά χρονολογικά όρια με τη σχετικά μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους των είκοσι περίπου ετών. Όσο είναι φανερό ότι οι χρονολογήσεις των συνόλων αυτών ανταποκρίνονται στα σχετικά χρονικά διαστήματα που αποδίδει η ταξινόμηση των πήλινων λύχνων, και ακόμη και των πήλινων αγγείων, τα όποια όμως θέτουν αρκετά ζητήματα. Το γεγονός ότι στον ελληνικό κόσμο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. πλέον υφίστανται περισσότερα κέντρα παραγωγής κεραμικής, τα όποια υιοθετούν κοινά σχήματα και χαρακτηριστικά, καθιστά άναγκαία τη συμπλήρωση και τον έλεγχο των δεδομένων της σύγχρονης άττικής κεραμικής από άλλα της σύγχρονης μη άττικής²²⁴. Η φανερή άλλαγή του χαρακτήρα της κεραμικής και του ρόλου των πήλινων αγγείων κατά την περίοδο αυτή της άπερχόμενης κλασικής έποχής καθιστά την άναγνώρισή τους και τη χρονολογική ταξινόμηση δύσκολη. Είναι φανερό ότι τώρα δημιουργούνται νέοι γεωγραφικοί και οικονομικοί όροι παραγωγής της κεραμικής, που θα έπηρεάσουν στον έπόμενο αιώνα τόσο τη μορφή της, όσο και τη σημασία της γενικότερα.

219. Βλ. πὸ πάνω «Τάφο ΙΙ τῆς Μ. Τούμπας», ο. 28.

220. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

221. Βλ. πὸ πάνω σ. 41.

222. Βλ. πὸ πάνω σ. 48.

223. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

224. Βλ. πὸ πάνω σ. 150 κέ. Έπίσης Δρούγου, Τουράτσογλου 1991, 74 κέ.

Τὰ σύνολα τῶν ἀγγείων ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς ἀσύλητους πλινθόκτιστους τάφους 1979 I-III καὶ τὴν πυρὰ-τάφο 1980 καλύπτουν χρονολογικὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τοποθετοῦνται μετὰ τὸ χρονολογικὸ ὄριο τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου II στὴ Μ. Τούμπα²²⁵. Οἱ χρονολογικὲς διαφορὲς τῶν συνόλων αὐτῶν εἶναι μικρὲς καὶ ἡ ταξινόμησή τους στηρίζεται ἴσως στὶς συμβατικὲς διαφοροποιήσεις. Φαίνεται ὅτι τὸ σύνολο τοῦ πλινθόκτιστου τάφου 1979 II πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ἀρχὴ τῆς σειρᾶς. Ὁ ἀσκόδς guttus τοῦ τάφου αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἐκεῖνος τοῦ τάφου 1979 I, ἀποδίδει τὸ σχῆμα τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἢ λίγο μετὰ, ἐνῶ τὰ περισσότερα μικρὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα ὀδηγοῦν στὸ τέλος τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰώνα, ὄριο τὸ ὁποῖο θὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὴν ἐρυθρόμορφη πελίκη ἀπὸ τὸν ἴδιο τάφο 1979 II²²⁶.

Στὴν ἴδια χρονολογικὴ βαθμίδα τοῦ πλινθόκτιστου τάφου II πρέπει νὰ ἀνήκει γενικὰ τὸ σύνολο τῶν πήλινων ἀγγείων τῆς πυρᾶς-τάφου 1980 μὲ ἀνάλογα κτερίσματα, ἐνῶ λίγο μετὰ τὰ δύο σύνολα πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν τὰ πήλινα ἀγγεῖα τῶν τάφων 1979 I καὶ 1979 III²²⁷.

Ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου – ὅσα ἔχουν περιληφθεῖ στὴν παροῦσα μελέτη – ξεχωρίζουν ὁ τύμβος Σ μετὸν ἀντίστοιχο τάφο καὶ τὴν πλοῦσια σὲ ἀγγεῖα πυρᾶς του (ἀνασκαφῆ Μ. Ἀνδρόνικου) καὶ βεβαίως ὁ τύμβος LXXI τάφος Η (ἀνασκαφῆ Φ. Πέτσα). Τὰ ἀγγεῖα τῆς πυρᾶς τοῦ τύμβου Σ χαρακτηρίζονται κυρίως ἀπὸ τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, ἐνῶ ὁ τάφος Η τῶν τύμβων LXIX-LXXI παρουσιάζει μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελαμβαφῆ κεραμικὴ μετὸν ποικιλία τῶν σχημάτων τῶν πήλινων ἀγγείων του, χρονολογημένων μετὰ τὴν ἀνάγκη τὸ χάλκινο νόμισμα τοῦ Ἀλέξανδρου Γ' καὶ τὸν λύχνο στὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.²²⁸

Στὸ τέλος τοῦ 4ου-ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. χρονολογοῦνται τὰ ὀλιγάριθμα ταφικὰ σύνολα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφῆ τοῦ Φ. Πέτσα, τὰ ὁποῖα μολονότι δὲν περιέχουν παρὰ μόνον μικρὸ ἀριθμὸ ἀγγείων καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀσάφεια ὡς πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ἔχουν ἀξία ἀφοῦ ὀρίζουν τὸ τέλος τοῦ κύκλου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ εἰσάγουν ὀριστικὰ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ γιὰ μιὰ σειρὰ σχημάτων: Ὁ τάφος Α τοῦ τύμβου II περιεῖχε ἓνα ἄωτο σκυφίδιο καὶ χάλκινο νόμισμα τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (μετὰ τὸ 306 π.Χ.). Τὸ σύνολο τοῦ τάφου Α τοῦ τύμβου XXV χρονολογεῖται μετὰ τὴν ἀνάγκη τὸν πήλινο λύχνο στὶς ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἀνάλογη χρονολόγηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν τάφο Β τοῦ τύμβου XLII (λύχνος τύπου Γ), τὸν τάφο Η τῶν τύμβων LXIX-LXXI (νόμισμα βασιλέως Κασσάνδρου), τὸν τάφο Λ τῶν τύμβων LXIX-LXXI (λύχνος) καὶ τὸν τάφο Α τοῦ τύμβου LXXIII (λύχνος)²²⁹.

Ἡ προβληματικὴ τῆς κεραμικῆς στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀναδεικνύεται στὴν πρόσφατη ἔρευνα μετὰ ἀφορμὴ τὰ δεδομένα ὀρισμένων ταφικῶν συνόλων, κυρίως στὴ Μακεδονία, γεγονὸς ποὺ τόνωσε μετὰ ἐνταση τὴ γενικότερη σχετικὴ συζήτηση. Τὰ ταφικὰ σύνολα τοῦ Δερβενίου, ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα στὴν πρόσφατη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, χρονολογήθηκαν ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τους στὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

225. Βλ. πρὸ πάνω σ. 69 κέ.

226. Βλ. πρὸ πάνω σ. 28 κέ.

227. Βλ. πρὸ πάνω σ. 73 κέ. καὶ 86 κέ.

228. Βλ. πρὸ πάνω σ. 127 κέ.

229. Βλ. πρὸ πάνω σ. 125 κέ. καὶ 133.

στο σύνολό τους²³⁰. Η γενική αυτή τοποθέτηση έχει προκύψει από την ιδιαίτερα αναλυτική προσέγγιση των επί μέρους κτερισμάτων των τάφων και με τη βοήθεια των νομισμάτων, και πολύ λιγότερο από την αξιολόγηση και την αξιοπιστία των χρονολογημένων ή μη συνόλων. Αυτή η ίδια ή σύνθεση των συνόλων των τάφων του Δερβενίου δεν έχει αναδειχθεί στην πρόσφατη δημοσίευσή τους, ώστε να φανεί η συνάφεια των επιμέρους αντικειμένων, πράγμα που είναι ξεχωριστά χρήσιμο για τα παρόντα έρωτήματα. Όρισμένες επιμέρους παρατηρήσεις αυτής της αναλυτικής-«σπονδυλωτής» χρονολόγησης των εύρημάτων του Δερβενίου είναι χρήσιμες: Ο άσκος Β3 δεν χρονολογείται απαραίτητα στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.²³¹, ενώ ο άργυρος αντίστοιχος από τον μακεδονικό τάφο Π της Μ. Τούμπας στη Βεργίνα είναι μόνο όμοιου τύπου²³². Ο πήλινος έρυθρόμορφος άσκος δεν ανήκει στον τάφο ΙΙΙ της Βεργίνας, αλλά στον προαναφερθέντα τάφο ΙΙ (του Φιλίππου)²³³. Ο κάρθαρος από τον τάφο Γ της Νικήσιανης με βάση τις νομισματικές ένδειξεις του ταφικού συνόλου τοποθετείται χρονολογικά στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.²³⁴, ωστόσο ο Δ8 του Δερβενίου – μολονότι όμοιου τύπου – δεν μπορεί να συνδεθεί με αυτόν ευθέως²³⁵. Οι λήκυθοι τύπου Talcott A92, B23 και I8 χρονολογούνται από τους Θέμελη, Τουράτσογλου²³⁶, με βάση το παράδειγμα της Βεργίνας (Πέτσας 1961/62, 223, LXIX-LXXI, 18) περί το 320 π.Χ. Οι «άλατιέρες» έχουν χρονολογηθεί στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. (σύμφωνα με τα άττικά δεδομένα)²³⁷, ωστόσο πρέπει να αποσυνδεθούν από τα παραδείγματα του τάφου ΙΙ της Μ. Τούμπας, ενώ οι μικρές μετάλλινες άλατιέρες του τάφου ΙΙΙ στην Μ. Τούμπα χρονολογούνται φυσικά σύμφωνα με το σύνολο του ίδιου τάφου στις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αι. π.Χ.²³⁸

Ο άσκος guttus Z20²³⁹ του Δερβενίου συγκρίνεται με τα παραδείγματα των πλινθόκτιστων τάφων της Μ. Τούμπας της Βεργίνας, που αυτά καθ' αυτά μεμονωμένα χρονολογούνται με βάση τα άττικά δεδομένα ακόμη και στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., ενώ στο πλαίσιο των συνόλων μπορούν να τοποθετηθούν στη δεκαετία 330-320 π.Χ., και λίγο μετά χρονολογείται ο αντίστοιχος άσκος από τον έναγισμό του τάφου ΙΙΙ («του Πρίγκιπα»).

Ο πήλινος λύχνος Β52²⁴⁰ ανήκει στον τύπο 27Α της αθηναϊκής 'Αγοράς, πρέπει όμως πιθανότατα να χρονολογηθεί ακόμη στον 4ο αι. π.Χ. Οι ψευδοκυπριακοί άμφορες αποτελούν, όπως φανερώνουν πλέον σήμερα τα πολυάριθμα παραδείγματα από τη Μακεδονία, μια χαρακτηριστική αλλά και προβληματική κατηγορία κεραμικής στην περιοχή, συγγενική προς άλλες ανάλογες που εμφανίζονται και σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου στο ίδιο περίπου χρονικό διάστημα. Παρά τη συχνή εμφάνισή τους, λείπει

230. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 183 κέ. Κριτική των χρονολογήσεων των ταφικών μνημείων του Δερβενίου, βλ. πιο κάτω σ. 159.

231. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 69.

232. Αυτόθι 69. Μ. Vickers, *From Silver to Ceramic* (1986) πίν. 12. Δρούγου, Σαατοόγλου-Παλιαδέλη 1999, εικ. 68.

233. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 69. 'Ανδρόνικος 1984, 156 κέ., εικ. 122.

234. Λαζαρίδης, Ρωμοπούλου, Τουράτσογλου

1992, 27, πίν. 11 (Α2579).

235. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 103, πίν. 113 (Δ8).

236. Αυτόθι 36 (Α92) και 74 (Β23).

237. Rotroff 1984, 343 κέ.

238. Βλ. πιο πάνω σ. 62 κέ.

239. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 123, πίν. 138. Βλ. και πιο πάνω σ. 73 κέ.

240. Αυτόθι 79, πίν. 92.

ἀκόμη μιὰ συστηματικὴ ἔρευνα ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀσφαλὴ χρονολόγησή τους. Οἱ ἀμφορίοκοι Α16, Β139 (θραύσματα) καὶ Η3 τοῦ Δερβενίου²⁴¹ συνδέονται ἀπὸ τοὺς μελετητές τους μὲ τὸν κρατῆρα τοῦ τάφου Ι τοῦ τύμβου Α τῆς Αινείας. Τόσο ὁ Α16 ὅσο καὶ ὁ Η3 προέρχονται προφανῶς τουλάχιστον ἀπὸ διαφορετικὸ χέρι ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς Αινείας. Τὸ κυριότερο ὅμως στοιχεῖο – ἂν καὶ ἔμμεσο – τῆς χρονολόγησής εἶναι ἡ χρονολόγηση τοῦ ἴδιου τοῦ τάφου ΙΙ τοῦ τύμβου Α τῆς Αινείας, ὁ ὁποῖος εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν ἀνασκαφῆα Ἰ. Βοκοτοπούλου προγενέστερος τοῦ τάφου Ι, μὲ βάση τὸ ὄγδοο στατήρος τοῦ Φιλίππου Β' (336-323 π.Χ. ἢ μεταθανάτια κοπή);²⁴².

Μολονότι βρίσκεται ἐκτὸς τῶν προθέσεων τῆς παρούσας ἐργασίας ἡ συζήτηση τῶν νομισματικῶν δεδομένων τῶν τάφων τοῦ Δερβενίου²⁴³, δὲν γίνεται κατανοητὴ ἡ θέση τῶν μελετητῶν νὰ χρονολογηθοῦν γενικὰ ὅλοι οἱ τάφοι στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅταν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ νομίσματα δίνουν ὑψηλότερη χρονολόγηση κατὰ μία δεκαετία²⁴⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ μικρὰ πήλινα μελαμβαφῆ ἀγγεῖα, ἄωτα σκυφίδια, πινάκια, σκύφοι κλπ., ἀπαιτοῦν μιὰ προσεκτικότερη ἢ καλύτερα συγκροτημένη καὶ κριτικὴ συσχέτιση πρὸς τὰ ἀττικὰ παραδείγματα, μὲ τὰ ὁποῖα συχνὰ δὲν ταυτίζονται μορφολογικά, οὔτε χρονολογικά²⁴⁵. Τέλος ἡ σημαντικότερη ἔλλειψη στὴ μελέτη τῶν ταφικῶν συνόλων τοῦ Δερβενίου ἀποδεικνύεται ἡ ἀπουσία τῆς σύνθεσης τῶν χρονολογικῶν δεδομένων κατὰ τάφο, ἔτσι ὥστε νὰ καταστῆ φανερὴ ἡ συγχρονία τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν σχημάτων καὶ νὰ προκύψει ἀνάγλυφη ἡ χρονολόγηση τοῦ συνόλου, ὅπως προαναφέρθηκε. Ὅλα αὐτὰ φανερώνουν ὅτι ἀπαιτεῖται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ σήμερα ἡ συστηματικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ συνδυαστικὴ μελέτη ὅλων αὐτῶν τῶν ταφικῶν συνόλων μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα τους σὲ ὁλόκληρη τὴ Μακεδονία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μιὰ ἐξέταση τῶν ἐσωτερικῶν δεδομένων τοῦ ταφικοῦ συνόλου κάθε φορὰ. Ἡ ἐργασία αὐτή, ἰδιαίτερη σημαντικὴ γιὰ τὴν κεραμικὴ γενικά, ἔχει γίνει κατὰ ἓνα τμήμα της, ὅμως φαίνεται ὅτι ἀπαιτεῖται ἀκόμη ἀρκετὸς δρόμος γιὰ τὴν ὁλοκλήρωσή της.

Τὰ ταφικὰ σύνολα τοῦ 3ου καὶ 2ου αἰ. π.Χ. μὲ ἀξιόλογα χρονολογικὰ δεδομένα, εἶναι ὀλιγάριθμα καὶ προέρχονται βέβαια ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου στὴ Βεργίνα, καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Φ. Πέτσα: Ὁ τάφος Α τοῦ τύμβου ΙΙ περιλάμβανε ἓνα ἄωτο σκυφίδιο μαζί μὲ χάλκινο νόμισμα τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (μετὰ τὸ 306 π.Χ.). Ὁ τάφος Β τοῦ τύμβου ΧΛΙΙ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ λύχνου χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 4ου-ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅπως καὶ ὁ τάφος Β τοῦ τύμβου ΧΛΙΙ. Ὁ τάφος Β τοῦ τύμβου ΧVII διαφύλαξε τὴ χαρακτηριστικὴ ὁμάδα τῶν πήλινων ἀγγείων (ἀμφορέα, πυξίδα, μυροδοχεῖο, κρατῆρα), τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται μὲ βάση τὸν πήλινο λύχνο Β14 (=Π480) στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὸ ταφικὸ σύνολο τῆς ταφῆς Α τοῦ τύμβου ΧΧV χρονολογεῖται μὲ τὴ βοήθεια τοῦ λύχνου του καὶ τοῦ μυροδοχείου στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἢ λίγο ἀργότερα (πυξίδα, μυροδοχεῖο)²⁴⁶.

241. Αὐτόθι 37, 77, 131.

242. Βοκοτοπούλου 1990, 25. Θέμελης, Τουρά-
τοογλου 1997, 184.

243. Αὐτόθι.

244. Πρβ. Βοκοτοπούλου 1990, 49.

245. Πρβ. ἄωτα σκυφίδια. Πρβ. Θέμελη, Του-

ράτσογλου 1997, 39, Α35, Α36, Α38, Α39. Παρου-
σιάζουν ἀρκετὲς διαφορές.

246. Γιὰ τὰ σύνολα βλ. πιδὸ πάνω κατάλογο συ-
νόλων τῆς ἀνασκαφῆς Φ. Πέτσα σ. 109 κέ. Ἐπίσης
βλ. λύχνους σ. 172.

Στὸν 2ο αἰ. π.Χ. πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ τὸ σύνολο τοῦ τάφου Β τοῦ τύμβου XXXIII μὲ βάση τὸν πήλινο λύχνο, ἐνῶ ὁ τάφος Γ τοῦ ἴδιου τύμβου πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 3ο στὸν 2ο αἰ. π.Χ.²⁴⁷

Τὸ σύστημα τῶν τριῶν τύμβων LXIX-LXXI περιελάμβανε ταφικὰ σύνολα τοῦ τέλους τοῦ 4ου-ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅπως προαναφέρθηκε, μὲ τὴ βοήθεια τῶν πήλινων λύχνων²⁴⁸.

Στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. χρονολογεῖται τὸ σύνολο τῶν πήλινων ἀγγείων ἀπὸ τὸν μικρὸ καὶ ἀπλὸ μακεδονικὸ τάφο τοῦ ἀγροῦ Μπλουκά, τὸν ὁποῖο δημοσίευσε ὁ Δ. Παντερμαλῆς²⁴⁹.

Μελαμβαφὴ κλειστὰ ἀγγεῖα

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῶν ταφικῶν συνόλων τῆς Μ. Τούμπας ξεχωρίζει ἡ μελαμβαφῆς οἰνοχόη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου II, ἓνα ἰδιαίτερα κομπῶ ἀγγεῖο, τὸ ὁποῖο ὡστόσο δύσκολα ταξινομεῖται μὲ ἀκρίβεια σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., εἴτε αὐτὰ τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, εἴτε τὰ ἀντίστοιχα τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ δὲν ἔχουν ἀκόμη προκύψει ἀξιόπιστα χρονολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ σχῆμα τῆς²⁵⁰. Σπανίως ἐμφανίζεται μὲ τὴ μορφή αὐτὴ μεταξὺ τῶν ταφικῶν ἀγγείων στὴ Μακεδονία, μολονότι δὲν λείπει ἡ χρῆση κυρίως ἀβαφῶν οἰνοχοῶν πολλῶν παραλλαγῶν²⁵¹. Παράλληλα ὅμως οὔτε τὰ παραδείγματα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς τοῦ 4ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. προσφέρουν ἀληθινὸ συγκριτικὸ ὑλικὸ καὶ συνεπῶς οἱ παρατηρήσεις παραμένουν γενικές.

Τὸ σχῆμα τῆς οἰνοχόης μὲ τὸ συνεχῆς περίγραμμα καὶ τὸ τριφυλλόσχημο χεῖλος, σχῆμα προσφιλὲς κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., φαίνεται ὅτι χρονολογικὰ ἐγγίζει τὸ β' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅπως ἐκτιμᾷ ἡ S. Rotroff μὲ βάση τὶς οἰνοχόες ἀπὸ τὸ Δίπυλο²⁵². Κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ φάση τὸ σχῆμα παύει ὀριστικὰ νὰ ἐνδιαφέρει τοὺς κεραμεῖς. Ἄλλωστε ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐπικρατεῖ ἡ οἰνοχόη μὲ χωριστὸ λαίμῳ καὶ κωνικὸ σῶμα, ἡ ὁποία συνήθως διακοσμεῖται μὲ κοσμήματα τῆς κατηγορίας τῆς Δυτ. κλιτύος²⁵³. Ἡ μελαμβαφῆς οἰνοχόη τῆς Βεργίνας μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μὲ βάση μόνον τὰ παραδείγματα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, καθὼς λείπουν τὰ τοπικὰ ἀνάλογα στοιχεῖα, ἀσφαλῆστερο ὅμως εἶναι νὰ ἀκολουθήσει τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τοῦ συνόλου τῆς²⁵⁴.

247. Βλ. πὸ πάνω σ. 118 κέ. Ἐπίσης πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 135 κέ.

248. Βλ. πὸ πάνω σ. 125 κέ., καθὼς καὶ Δρούγου, Τουράτσογλου 1990, 135.

249. Βλ. πὸ πάνω σ. 136 καὶ Παντερμαλῆ 1972, 169.

250. Βλ. Talcott, Sparkes 1970, 60 κέ. Rotroff 1997, 123 κέ. (γενικά), 125 κέ.

251. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 155 κέ. (γιὰ τὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια). Ἀρκετὰ συχνὰ ἐμφανίζονται ἐπίσης καὶ οἱ μελαμβαφεῖς οἰνοχόες μὲ

χωριστὸ λαίμῳ καὶ μὲ διακόσμηση τῆς κατηγορίας τῆς «Δυτ. Κλιτύος», ἰδιαίτερα στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Πρβ. Δρούγου 1991, 112 (Μ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη) καὶ Rotroff 1997, 124 σημ. 17.

252. Rotroff 1997, 124 κέ., σημ. 17 (καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

253. Βλ. αὐτόθι 124 καὶ S. Rotroff, *Hesperia* 60, 1991, 59 κέ.

254. Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 58 κέ. (κυρίως 60 κέ.).

Τὰ ὑπόλοιπα κλειστὰ μελαμβαφή ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ σύνολα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ποὺ ἐξετάζονται ἐδῶ εἶναι μικροῦ μεγέθους, κυρίως μυροδοχεῖα, ἐνῶ οἱ ὀλιγάριθμες οἰνοχοῖσκες τῶν ταφικῶν συνόλων εἶναι συνήθως ἀβαφεῖς ἢ καλυμμένες μὲ ἀνοιχτόχρωμο γάνωμα: Ὁ τάφος Η τοῦ τύμβου LXIX-LXXI τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Φ. Πέτσα, στὸ προϊστορικό τμήμα τοῦ νεκροταφείου, περιελάμβανε μιὰ μικρὴ μελαμβαφή λήκυθο-πρόχου (;) μὲ ἀπλό, ἀδιαμόρφωτο χεῖλος (H16) καὶ μία λήκυθο τύπου “Talcott” (H21). Ὁ τάφος χρονολογεῖται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.²⁵⁵ Τὸ σχῆμα τῆς πρόχου αὐτῆς δὲν εἶναι συνηθισμένο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη τὸ σύνολο Δ τῶν τάφων τοῦ Δερβενίου περιλαμβάνει ἓνα ἐπιχρυσωμένο παράλληλο παράδειγμα (Δ22) μὲ τὶς προαναφερθεῖσες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ χρονολόγησή της²⁵⁶.

Ἡ μικρὴ λήκυθος τύπου “Talcott” (εἰκ. 147) ἀντιπροσωπεύει ἓνα σχῆμα ποὺ ἐμφανίζεται μὲ ἀρκετὰ παραδείγματα στὴ Μακεδονία. Ἡ λήκυθος H21 σύμφωνα καὶ μὲ τὰ συμφραζόμενα τοῦ ταφικοῦ συνόλου τῆς χρονολογεῖται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ξεχωρίζει γιὰ τὸ ἐντονο σφαιρικό σχῆμα τοῦ σώματός της σὲ σύγκριση μὲ τὸ ἀντίστοιχο πῆλινο τῆς Βέροιας καὶ τὰ μετάλλινα τῶν τάφων Α καὶ Β τοῦ Δερβενίου (A92, B23)²⁵⁷. Τὸ χαρακτηριστικό αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν ἴσως νὰ ἀποτιμηθεῖ ὡς χρονολογικὸ κριτήριο καὶ πιθανῶς νὰ ἀποτελεῖ ἔνδειξη ἐργαστηρίου.

Τὰ μικρὰ κλειστὰ ἀγγεῖα στὰ σύνολα τῆς Μ. Τούμπας καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου εἶναι κυρίως μυροδοχεῖα, αὐτὰ ποὺ διαδέχονται καὶ ὑποκαθιστοῦν βαθμιαῖα στὴ σύγχρονη ταφικὴ πρακτικὴ τὶς ληκύθους καὶ τὶς ἀρυβαλλοειδεῖς ληκύθους μὲ ἐρυθρόμορφη διακόσμηση²⁵⁸. Ὁ ἀσκὸς guttus εἶναι τὸ πλέον συνηθισμένο σχῆμα καὶ δὲν αἰφνιδιάζει ἢ ἐμφάνισή του στὸν μακεδονικὸ τάφο III («τοῦ Πρίγκιπα») καὶ στοὺς πλινθόκτιστους τάφους τῆς Μ. Τούμπας. Τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν ἐναγισμό τοῦ τάφου «τοῦ Πρίγκιπα»²⁵⁹ μὲ σῶμα σφαιρικό, μὲ μία ὀριζόντια νεύρωση σχεδὸν στὴ μέση τῆς κοιλιᾶς, ἀναγγέλλει τὴ σφαιρικὴ παραλλαγή ποὺ συναντιᾶται ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Οἱ ἀσκοὶ τῶν πλινθόκτιστων τάφων στὴ Μ. Τούμπα²⁶⁰ ἔχουν σῶμα κωνικό-λαγυνόσχημο καὶ ἀποδίδουν τὴν ἄλλη παραλλαγή τοῦ σχήματος, γνωστὴ μὲ πολὺ ἀριθμὸν παραδείγματα ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου ἕως καὶ τὸν 3ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ ἀντίθετα στὸν 2ο αἰ. π.Χ. τὸ σῶμα τῶν ἀσκῶν αὐτῶν γίνεται ἀμφικωνικό²⁶¹.

Στὴν ὁμάδα αὐτὴ πρέπει νὰ συμπεριληφθεῖ καὶ ἡ μικρὴ μελαμβαφῆς πελίκη ποὺ βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας, μολονότι δὲν προέρχεται ἀπὸ συγκεκριμένο ταφικὸ σύνολο. Ἀνήκει σὲ μιὰ μικρὴ ὁμάδα μικρῶν πελικῶν – κυρίως τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. – μὲ πῶμα, ὅπως φανερῶνει στὸ παράδειγμα αὐτὸ τῆς Βεργίνας ἢ ξεχωριστὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους ὥστε νὰ δεχτεῖ τὸ πῶμα. Τὸ γεμάτο καὶ ἀσκόμορφο σῶμα ὑποδεικνύει πιθανῶς μιὰ χρονολόγηση στὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.²⁶²

255. Βλ. πὸ πάνω σ. 128 κέ.

256. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 105 (Δ22). Βοκοτοπούλου 1990, ἀρ. 27 καὶ 15.

257. Τουράτσογλου 1986, 635 κέ. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 36, πίν. 43, 75, πίν. 86.

258. Γιὰ τὶς ἀλλαγὲς στὶς ταφικὲς διαδικασίες ὡς πρὸς τὰ σκεύη αὐτὰ βλ. Καλλίνη 2000, σποράδην.

Νούλας 1998, σποράδην.

259. Βλ. πὸ πάνω σ. 66 κέ.

260. Βλ. πὸ πάνω σ. 75 κέ.

261. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 151. Sparkes, Talcott 1970, 160.

262. Πρβ. αὐτόθι 50 κέ.

Μελαμβραφή άνοιχτά άγγεϊα

Τὰ πήλινα άγγεϊα πόσης εϊναι πολὺ λίγα, δεδομένου ὅτι στὶς πλούσιες ταφές τῆ θέσης ἔχουν πάρει τὰ αντίστοιχα μετάλλια, ἐνῶ στοὺς ἀπλούστερους τάφους συνήθως λείπουν, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ πολυάριθμα σκυφίδια καὶ πινάκια. Ὁ κάρθαρος τοῦ ἐναγισμοῦ πάνω στὴν καμάρα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ΙΙΙ («τοῦ Πρίγκιπα») στὴ Μ. Τούμπα κατάγεται ὡς πρὸς τὸ σχῆμα σαφῶς ἀπὸ μεταλλίνο πρότυπο²⁶³. Οἱ μεγάλες ἐλεύθερες λαβὲς ποὺ κάμπτονται πρὸς τὸ χεῖλος νοοῦνται εὐκολότερα στὸ μέταλλο, ὅπως ἀκόμη καὶ τὸ ὑπόλοιπο καλὰ ἀρθρωμένο σῶμα. Στὸ ἡμισφαιρικὸ κύπελλο στηρίζεται ὁ μέγας κυλινδρικός λαιμὸς μὲ τοιχώματα ποὺ ἀνοίγουν πρὸς τὰ πάνω καὶ δέχονται τὸ διπλὸ καὶ κρεμαστὸ στεφάνι τοῦ χείλους. Τὸ σχῆμα, ὄχι ἄγνωστο, φαίνεται ὅτι εἶναι σπάνιο μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ συγκεκριμένου παραδείγματος. Παρὰ τὴν «ίσχνη» ἀπόδοση τοῦ σχήματος, ὁ κάρθαρος αὐτὸς μὲ τὶς ἐλεύθερες λαβὲς πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπως προδίδει ἡ διαμόρφωση τοῦ χείλους καὶ τὸ ἀρκετὰ καμπυλωμένο κάτω τμήμα. Τὸ άγγεϊο πρέπει νὰ θεωρηθεῖ περισσότερο ὡς μιὰ ἀδύνατη ἀπόδοση τοῦ σχήματος παρὰ ὡς ἓνα χρονολογικὰ νεότερο δείγμα του, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς²⁶⁴.

Ὁ δίωτος σκύφος τύπου bolsal εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὰ συνηθισμένο σκεῦος τῆς ταφικῆς διαδικασίας στὴν περιοχή τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου²⁶⁵. Τὸ σχῆμα εἶναι πιθανότατα ἀττικό, ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἀντιγράφηκε καὶ παρήχθη σὲ τοπικὰ ἐργαστήρια. Τὸ σῶμα, χαμηλὸ καὶ κυλινδρικό, στηρίζεται στὴ δακτυλιωτὴ βάση. Ἀνάμεσά τους σχηματίζεται ἡ ὀριζόντια κοιλότητα, κύριο γνώρισμα τοῦ σχήματος. Οἱ πεταλόσχημες λαβὲς εἶναι τοποθετημένες στὸ χεῖλος ὀριζόντια. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ παλιότερα παραδείγματα μὲ τὰ λεπτὰ τοιχώματα καὶ τὸ μελανὸ γάνωμα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. οἱ σκύφοι ἔχουν πλέον βαριὰ καὶ σχετικὰ χοντὰ τοιχώματα καὶ βαρὺ δακτυλίδι τῆς βάσης. Κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα μειώνονται σταδιακὰ καὶ τὰ παραδείγματα μὲ τὴν ἐμπέστη διακόσμηση τοῦ πυθμένα²⁶⁶.

Σκύφοι τύπου bolsal περιλαμβάνονται στὸ σύνολο τῆς πυρᾶς πάνω στὴν καμάρα τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου ΙΙ (τοῦ Φιλίππου) καὶ τοὺς ἐναγισμοὺς, ἐνδιαφέρουν ὁμως γιὰ σαφέστερες χρονολογικὲς ἐνδείξεις περισσότερο οἱ σκύφοι τῶν πλινθόκτιστων τάφων μὲ τὴ γενικὰ ἀμελῆ κατασκευή τους. Φέρουν ἀκόμη στὸν πυθμένα τους ὡς διακόσμηση ἐμπέστα ἀνθέμια, κατάλοιπο τῆς παλιότερης ἐπιμελημένης διακόσμησης τοῦ σχήματός τους καὶ τὰ παραδείγματα ἐκπροσωποῦν τὴν ὄψιμη καὶ τελευταία φάση τους. Στὶς ἀρχές

263. Πρβ. αὐτόθι 117 κέ. Rotroff 1997, 87, ἀρ. 79 (τελευταῖο τρίτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Γιὰ μετάλλια παραδείγματα πρβ. τοὺς κάρθαρους-κύλικες ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Δερβενίου Α10, Α11, Α12, Β5, Β6, Β7, Δ8 καὶ Δ9. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 34, 66 (κυρίως), 103. Βλ. ἀκόμη γιὰ τὸ ἀργυρὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο ΙΙΙ τῆς Μ. Τούμπας Ἀνδρόνικο 1984, εἰκ. 174. Βλ. ἐπίσης Pfrommer

1987, 9.

264. Βλ. πρὸ πάνω σ. 66 κέ.

265. Βλ. Sparkes, Talcott 1970, 107 κέ. D. W. J. Gil, *The Workshop of Attic Bolsal*, στὸ *Ancient Greek, and Related Pottery*, Amsterdam 1984 (1984) 102 κέ. (κύρια βιβλιογραφία).

266. Βλ. πρὸ πάνω σ. 157 κέ.

του 3ου αι. π.Χ. φαίνεται να παράγονται οί τελευταίοι βαρείς ἄωτοι σκύφοι τόσο στο ἀττικό ἐργαστήριο ὅσο καὶ στα ἄλλα ἐκτὸς τῆς Ἀθήνας²⁶⁷.

Τὰ μικρὰ πινάκια μετὴν ἐμπέστη διακόσμηση καὶ τὰ ἄωτα σκυφίδια εἶναι συνηθισμένα σχήματα τῶν ταφικῶν συνόλων τοῦ 4ου αι. π.Χ., ἐνῶ στοὺς ἑλληνιστικοὺς αἰῶνες τὰ ἄωτα σκυφίδια μετὴν σχετικὰ μεγάλο ἀριθμὸν κάθε φορὰ κυριαρχοῦν στὶς ταφές²⁶⁸. Τὰ πρῶτα παραδείγματα τοῦ 4ου αι. π.Χ. εἶναι σχετικὰ ἀβαθῆ, μετὰ καμπύλο περίγραμμα στοὺς σῶμα καὶ ἔσω νεύοντα χεῖλη, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα ἑλληνιστικὰ ἔχουν βαθὺ καὶ κωνικὸ σῶμα καὶ λεπτὰ τοιχώματα.

Τὰ πινάκια τοῦ 4ου αι. π.Χ. ἔχουν μικρὸ μέγεθος καὶ ξεχωρίζουν μετὸν ἔντονα καμπύλο περίδρομο καὶ τὴν δακτυλιωτὴ βάση, συχνὰ ἐντελῶς γανωμένη. Ἡ διακόσμηση εἶναι ἢ τυπικὴ γιὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αι. π.Χ., μετὰ τὰ ἀκανόνιστα τοποθετημένα ἀνθήματα. Ἡ στενὴ συγγένεια στὰ ἐπιμέρους τῶν πινάκων τῆς Βεργίνης φανερώσει ἴσως κοινὴ ἐργαστηριακὴ προέλευση μετὴν ἐμμονὴν στὰ γνωστὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σχήματος²⁶⁹.

Στὴν σειρὰ αὐτῆ τοῦ 4ου αι. π.Χ. ἀνήκουν τὰ ὀλιγάριθμα πηλίνα ὀμφαλωτὰ πινάκια (ἰχθυοπινάκια). Τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν τάφο «τῆς Περσεφόνης» σαφῶς δὲν εἶναι ἀττικό, ὅχι μόνον λόγω τῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γανώματος, ἀλλὰ κυρίως ἐξαιτίας τῆς ἀπόδοσης τοῦ σχήματος (χρονολογήθηκε ὁ τάφος λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αι. π.Χ.)²⁷⁰. Πινάκια τοῦ τύπου «fish-plate» περιλαμβάνονται καὶ στὴν πολυἀριθμὴ ὁμάδα τῆς πυρᾶς (καὶ τῶν ἐναγισμῶν) πάνω στὴν καμάρα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου II τῆς Μ. Τούμπας²⁷¹, ἐνῶ ὁ τάφος III («τοῦ Πρίγκιπα») ἔδωσε τὰ ἀντίστοιχα ἀργυρὰ παραδείγματα (ἀδημοσίευτα). Τὰ πηλίνα δείγματα τοῦ σχήματος μετὴν ρηχὴ κοιλότητα στοὺς κέντρο τοῦ πινάκιου, τὴν βαριὰ βάση καὶ τὸ βραχὺ κρεμαστὸ «χεῖλος», χρονολογήθηκαν ἤδη στοὺς γ' τέταρτο τοῦ 4ου αι. π.Χ., μολοντί ἢ χρονολόγησε πὺν προκύπτει ἀπὸ μιὰ γενικὴ συγκριτικὴ ἐξέταση μετὰ τὰ δεδομένα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς δὲν βοηθᾶ ἀποφασιστικά. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸν τρόπο πὺν ἔχει ἀποδοθεῖ τὸ σχῆμα, μολοντί καὶ τὸ πλάσιμο καὶ τὸ γάνωμα φανερώνουν καλὴ ποιότητα, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἀττικά ἀγγεῖα²⁷². Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ σύνολα τῶν πηλίνων ἀγγείων ἀπὸ τοὺς πλινθόκτιστους τάφους δὲν περιλαμβάνουν ὅμοια πινάκια.

Οἱ μεγάλοι ἄωτοι σκύφοι μετὴν ἐμπέστη διακόσμηση στὸν πυθμὸν ἐμφανίζονται σὲ ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸν στοὺς τάφους τοῦ 4ου αι. π.Χ. Μετὰ ἔσω ἢ ἔξω νεύοντα χεῖλη, ἔχουν κοινὸ γνῶρισμα τὴν ταινιωτὴ-δακτυλιωτὴ βάση, γανωμένη στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνειά τῆς (πλινθόκτιστοι τάφοι I καὶ II). Στὸν πυθμὸν ἀνίστα τοποθετημένα ἀνθήματα (τέσσερα ἢ πέντε ἢ ἕξι), συνδεδεμένα μετὰ χαρακτὲς καμπύλες γραμμές, περικλείονται ἀπὸ τὴν

267. Sparkes, Talcott 1970, 108. Rotroff 1997, 97 ἀρ. 168 καὶ 169 (330-300 π.Χ. καὶ 350-300 π.Χ.).

268. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 181 καὶ 129 κέ. Γιὰ τὸ σχῆμα Sparkes, Talcott 1970, 128 κέ. Rotroff 1977, 156 κέ. (γιὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς αἰῶνες, ὅπου ξεχωρίζει καὶ κατὰ τὴν S. Rotroff κυριαρχοῦν τὰ σκυφίδια μετὰ ἔξω νεύοντα χεῖλη, χωρὶς νὰ λείπουν βεβαίως τὰ σκυφίδια μετὰ τὸ οἰκονόσημο σῶμα).

269. Rotroff 1997, 144. Sparkes, Talcott 1970, 145 κέ.

270. Βλ. πὺν πάνω τάφο I τῆς Μ. Τούμπας σ. 26.

271. Βλ. πὺν πάνω τάφο II τῆς Μ. Τούμπας σ. 56. Γενικὰ γιὰ τὸ θέμα βλ. Rotroff 1977, 146 μετὰ πολυἀριθμὰ παραδείγματα καὶ πλήρη βιβλιογραφία.

272. Βλ. πὺν πάνω σ. 51.

κυκλική στεφάνη τῶν μικρῶν καὶ πυκνῶν γραμμῶν²⁷³. Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ σύγκριση τῆς διακόσμησης τοῦ πυθμένα τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἀπὸ τοὺς πλινθόκτιστους τάφους μὲ τὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα ἀπὸ τὸν τάφο II τῆς Μ. Τούμπας, ὅπου ἡ διαφορὰ στὴν ἀπόδοση τοῦ ἀνθεμίου, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρης τῆς σύνθεσης, εἶναι φανερή.

Ἄωτα σκυφίδια. Ὁ μακεδονικὸς τάφος II τῆς Μ. Τούμπας δὲν περιλαμβάνει τὰ μικρὰ ἀνοιχτὰ σκεύη, τὰ ἄωτα σκυφίδια, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν τάφο III («τοῦ Πρίγκιπα»), ὅπου τὸ σχῆμα παραδίδεται μὲ μετάλλινά παραδείγματα (ἀδημοσίευτα)²⁷⁴. Πήλινα ἄωτα σκυφίδια περιλαμβάνονται στὴν ὁμάδα τῆς πυρᾶς καὶ τῶν ἐναγισμῶν τοῦ τάφου II, στοὺς πλινθόκτιστους, καθὼς καὶ στοὺς τάφους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου, σὲ ἀρκετὲς μάλιστα παραλλαγές. Μὲ πολὺ ρηχὸ κύπελλο καὶ βάση δακτυλιωτῆ μὲ πλατιὰ ἐπιφάνεια – συνήθως ἀγάνωτη – ἔδρασης εἶναι ὁ συνηθισμένος τύπος τοῦ σκυφιδίου²⁷⁵. Τὰ τοιχώματά τους εἶναι χοντρά καὶ στὸ χεῖλος σχηματίζουν ἔντονη καμπύλη, ἐνῶ σὲ ὀρισμένα ὑπάρχει ἐμπέστη διακόσμηση στὸν πυθμένα. Λίγο μεγαλύτερα στὸ μέγεθος καὶ βαθύτερα εἶναι τὰ σκυφίδια μὲ τὴν ἀπλή δακτυλιωτῆ βάση ἀπὸ τὰ ἴδια σύνολα²⁷⁶. Ἄξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ μέτρια ποιότητα ὄχι μόνο τοῦ πηλοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπόδοσης τοῦ σχήματος. Τὸ περίγραμμα παραμένει καμπύλο καὶ τὸ χεῖλος κάμπιεται ἔντονα πρὸς τὰ μέσα. Ἐνῶ ἡ προηγούμενη πολὺ ρηχὴ παραλλαγή μὲ τὴν παρέλευση τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκλείπει, ἡ δεύτερη θὰ συνεχίσει νὰ παράγεται στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια, καὶ μάλιστα μὲ ὄλο καὶ βαθύτερα καὶ μεγαλύτερα παραδείγματα²⁷⁷. Δύο σκυφίδια ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴ σειρά τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.: Ὁ μικρὸς μόνωτος σκύφος ἀπὸ τὸν ἐναγισμὸ β ἔχει σχετικὰ βαθὺ κύπελλο μὲ χεῖλος χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη πεταλόσχημη λαβή. Ἡ βάση εἶναι δακτυλιωτῆ καὶ βαριά. Τὸ γάνωμα εἶναι βαθύχρωμο καστανόμαυρο καὶ ὁ πηλὸς ρόδινος. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωρίσματα φανερόνουν πιθανῶς ἓνα τοπικὸ ἐργαστήριο, δεδομένου μάλιστα καὶ ὅτι τὸ ἀπλὸ σχῆμα εἶναι σπάνιο²⁷⁸. Μιὰ ἄλλη πολὺ διαφορετικὴ παραλλαγή τοῦ σχήματος ἀποδίδει ὁ μελαμβραφῆς ἄωτος σκύφος ἀπὸ τὸν ἐναγισμὸ α. Τὸ σχετικὰ βαθὺ κύπελλο στηρίζεται σὲ μιὰ πλατιὰ γανωμένη βάση, ἐνῶ στὸ χεῖλος σχηματίζεται πλατιὰ ἐπίπεδη στεφάνη. Τὸ σχῆμα φαίνεται νὰ ὑποδηλώνει μετάλλινον πρότυπο, εἶναι ὅμως πολὺ σπάνιο στὸν πηλό²⁷⁹.

Τὰ μικρὰ μελαμβραφῆ ἀγγεῖα, τὰ ἐπονομαζόμενα «ἀλατιέρες», ἔχουν συζητηθεῖ προηγουμένως εὐρύτατα²⁸⁰. Ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς Μ. Τούμπας καὶ τοῦ «προϊστορικοῦ» νεκροταφείου, τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται ἐδῶ, ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς μορφῆς χρησιμοποιοῦντο τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὴν πυρὰ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου II. Εἶναι πανομοιότυπα καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι καὶ τὰ ἄωτα μελαμβραφῆ παραδείγματα – τὰ τέσσερα καμένα, τὰ ἄλλα τέσσερα ὄχι – προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο. Ἡ χρονολογικὴ ἀπο-

273. Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 145.

274. Βλ. Ἀνδρόνικο 1984, 209.

275. Βλ. πρὸ πάνω σ. 47 κέ.

276. Πρβ. Sparkes, Talcott 1970, 143 κέ.

277. Πρβ. Rotroff 1997, 144 κέ.

278. Μόνωτα ἀγγεῖα, ἀλλὰ φανερὰ διαφορετικὰ ἀναφέρονται στὴν ἀθηναϊκὴ Ἄγορά, Rotroff 1997, 155 πίν. 71 (ἀρ. 861, 863).

279. Βλ. αὐτόθι 165 (small bowl, projecting rim).

Τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἄγορά χρονολογοῦνται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἢ τις ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς. Γιὰ τὰ πρωιμότερα βλ. Sparkes, Talcott 1970, 135.

280. Βλ. πρὸ πάνω τάφο II τῆς Μ. Τούμπας σ. 54 κέ.

τίμησή τους σε σχέση προς τον τάφο II έδειξε ότι το σχήμα μπορεί να τοποθετηθεί ακόμη και πριν από το 330 π.Χ., όπως πρότεινε η S. Rotroff²⁸¹. "Αν η γενική χρονολόγηση του τάφου II είναι ακριβής, τότε τα μικρά αυτά μελαμβραφή άγγεϊα του τάφου II δίνουν ένα καλά χρονολογημένο παράδειγμα, ενώ τα αντίστοιχα μετάλλινα του τάφου III της Μ. Τούμπας αντιπροσωπεύουν την ύστατη φάση του σχήματος²⁸².

3. ΟΙ ΨΕΥΔΟΚΥΠΡΙΑΚΟΙ ΑΜΦΟΡΕΙΣ

Οί χαρακτηριστικοί ψευδοκυπριακοί άμφορείς αποτελούν πλέον για τον χώρο της αρχαίας Μακεδονίας του 4ου π.Χ. αϊ. – και όχι μόνο – μια πολυάριθμη, συγχρόνως όμως και άγνωστη κατηγορία άγγεϊων²⁸³. Πρόκειται για άμφορείς μετρίου ή μικρού συνήθως μεγέθους με κωνικό σώμα, στενή βάση και χωριστό κυλινδρικό λαιμό. Τα πλέον χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σχήματος είναι οι δύο τοξωτές λαβές, τοποθετημένες όριζόντια στον ώμο, καθώς και το λοξότμητο χείλος, που παραπέμπει στα ανάλογα κατά τι νεότερα ελληνιστικά μυροδοχεϊα. Κατά κανόνα η επιφάνεια του άγγεϊου είναι επιχρισμένη με ένα υπόλευκο-ρόδινο χρώμα και χωρίζεται σε ζώνες με παράλληλες ταινίες ή γραμμές από καστανό-κοκκινωπό και λευκό χρώμα. Η μεγάλη ζώνη της κοιλιάς όρίζεται κάτω από δύο πλατιές ταινίες και μια πάνω, στη θέση του ώμου. Στη ζώνη αυτή «φύονται» οι δύο λαβές, βαμμένες με κοκκινωπό χρώμα, ενώ στην επιφάνεια ανάμεσά τους σχεδιάζονται με πολύ απλό τρόπο τρία ζευγάρια φύλλων ή «άνθων» λωτού(;). Άξιοσημείωτο είναι ότι σε κάθε ένα ζευγάρι το πάνω «άνθος» έχει τρεις κορυφές και φαίνεται να βλαστάνει από το κατώτερο δεύτερο με τις δύο κορυφές. Η διακόσμηση επαναλαμβάνεται και στις δύο πλευρές του άγγεϊου. Μετά τη ζώνη της κοιλιάς και έως το χείλος ή επιφάνεια μοιράζεται με όριζόντιες ταινίες και ανάμεσά τους παράλληλες γραμμές από λευκό και κοκκινωπό χρώμα²⁸⁴.

Ο μακεδονικός τάφος II της Μ. Τούμπας περιελάμβανε έναν άκέραιο και στον προθάλαμο τα θραύσματα άλλων δύο τουλάχιστον ακόμη όμοιων άμφορέων. Στον μακεδονικό τάφο III βρέθηκαν επίσης τα θραύσματα άλλων τριών όμοιων άμφορέων. Όμοιο

281. Rotroff 1997, 166.

282. Βλ. πδ πάνω σ. 162 κέ. και Άνδρόνικο 1984, 209.

283. Βλ. πδ κάτω για την παλιότερη άποψη της έρευνας κυρίως με βάση τα εύρήματα της Όλύνθου-έκτοτε το σχετικό ύλικό έχει πολλαπλασιαστεί από διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου και με ποικιλία σημαντική. Όστόσο η κατηγορία αυτή παραμένει κατά κάποιο τρόπο αίνιγματική και άγνωστη κυρίως ως προς την προέλευσή της και τις χρονολογήσεις της. Μαρκουλάκη, Νινιού-Κινδελη 1982, 89 κέ. Sparkes, Talcott 1970, 191, πίν. 63. "Αν οι άμφορείς αυτοί ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση τους προέρχονται από τη μίμηση κυπριακών

προτύπων, αν πρωτοεμφανίζονται τόσο νωρίς, πριν από τους περσικούς πολέμους, είναι υποθέσεις που δεν αποδεικνύονται. Αντίθετη είναι βέβαια η πλούσια παραγωγή τους στον 4ο αϊ. π.Χ. και με ξεχωριστή πυκνότητα στη Μακεδονία.

284. Είναι χαρακτηριστικό ότι συχνά τα χρώματα αυτά τοποθετούνται πάνω σε ρόδινο ή όμοιόχρωμο προς τον ηηλό επίχρισμα. Σε όρισμένες περιπτώσεις τα φυτικά θέματα «γράφονται» πάνω σε υπόλευκο χρώμα. Δυστυχώς τις περισσότερες φορές λείπουν οι σχετικές πληροφορίες και γίνεται μόνο αναφορά στον γκρίζο ή ρόδινο ηηλό, πδ χρήσιμη βέβαια πληροφορία, πρβ. Μαρκουλάκη, Νινιού-Κινδελη 1982, 91.

ψευδοκυπριακὸ ἀμφορέα, περιεῖχε ὁ κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος τοῦ τύμβου I τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου μαζί με ὄστρακα ἐπιχρυσωμένων μελαμβαφῶν ἀγγείων (ἀνασκαφή Μ. Ἀνδρόνικου)²⁸⁵.

Ἔλα τὰ παραπάνω παραδείγματα ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀπὸ πηλὸ χοντρόκοκκο, ὄχι πολὺ καθαρὸ, ἀνοιχτόχρωμο ρόδινο καὶ ἔχουν ἐπιχρίσματα ὑπόλευκα ἕως κασιτανὰ-κοκκινωπά. Τόσο ἡ μορφολογία τους ὅσο καὶ τὰ διακοσμητικὰ τους χαρακτηριστικὰ φαίνονται πολὺ συγγενικά, ἔτσι ὥστε νὰ φανερώσουν μιὰ κοινὴ προέλευση, πιθανῶς ὡς προϊόντα ἑνὸς τοπικοῦ ἐργαστηρίου παραγωγῆς, δείγματα πάντοτε μιᾶς ξεχωριστῆς κεραμικῆς κατηγορίας στὴ Μακεδονία.

Τὸ σῶμα ἔχει ὠσειδῆς σχῆμα καὶ στηρίζεται σὲ μιὰ χαμηλὴ δισκόμορφη βάση. Ὁ λαμὸς εἶναι εὐρύς, κυλινδρικός καὶ ἀπολήγει στὸ λοξότμητο δαχτυλίδι τοῦ χεῖλους, ἐνῶ οἱ χαρακτηριστικὲς λαβὲς βρίσκονται στὴν περιφέρεια τοῦ ὤμου. Προκύπτει προφανῶς ἓνα συντηρητικὸ σχῆμα ποὺ παραπέμπει σὲ παλιότερα, γεωμετρικὰ σχήματα ἀμφορέων. Ἡ πολυχρωμία καὶ ἡ πολὺ ἀπλή, σχεδὸν γεωμετρικὴ, διακόσμηση εἶναι τὸ κύριο γνώρισμα τῆς κατηγορίας τῶν ἀγγείων αὐτῶν.

Ὅμοια εὐρήματα ἐκτὸς τοῦ χώρου τῆς Βεργίνας καὶ συνήθως ἀπὸ πλούσιους τάφους, ὅπως λ.χ. οἱ ἀμφορεῖς ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Δερβενίου, τῆς Αἴνειας κλπ., φανερώσουν μετὰ τὴ συχνὴ παράθεσή τους στοὺς τάφους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὄχι μόνο τὴν τοπικὴ παραγωγή τους²⁸⁶, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἰδιαίτερη σημασία τους γιὰ τὴν ταφικὴ διαδικασία. Ἡ παλιότερη ἔρευνα – κυρίως μετὰ βάση τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς Ὀλύνθου – θεώρησε αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα «κυπριακὰ» καὶ «προπερσικά», ἄποψη ποὺ πλέον δὲν ἰσχύει. Ἡ νεότερη ἔρευνα ὄχι μόνο ἔχει προσφέρει μεγάλο ἀριθμὸ παραδειγμάτων, ἀλλὰ κυρίως προσκομίζει πολλὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., χωρὶς βέβαια νὰ εἶναι ἀκόμη δυνατὴ μιὰ λεπτομερέστερη χρονολογικὴ ταξινόμηση, ἀφοῦ λείπει ἡ συστηματικὴ ἐξέταση τῆς κατηγορίας. Ὅμοια ἢ σχετικὰ παράλληλα εὐρήματα σημειώνονται κατὰ καιροὺς καὶ σὲ ἄλλες περιοχές, ὅπως τὴ Ρόδο, τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο, ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Μεσογείου, καθὼς καὶ στὴ Μαύρη Θάλασσα²⁸⁷. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιτρέπει τὴ σκέψη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κοινῆς κατηγορίας στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ἢ καὶ νωρίτερα), μετὰ κύριο γνώρισμα τὴν ἰδιόμορφη πολυχρωμία. Χωρὶς νὰ ἀποκλείεται μιὰ πρότερη πρόωπη φάση, τὸ γνωστὸ χρονολογικὸ ὄριο τῶν ψευδοκυπριακῶν ἀγγείων, ἀποδίδουν τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο, ἐνῶ γιὰ τοὺς πολυἀριθμούς ἀμφορεῖς ἀπὸ τοὺς ποικίλους τάφους στὴ Μακεδονία ἀπαιτεῖται ἡ σαφῆς χρονολόγησή τους, ὥστε νὰ ταξινομηθοῦν στὸ προβληματικὸ χρονικὸ διάστημα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Σύμφωνα μετὰ τὰ γνωστὰ δεδομένα, φαίνεται ὅτι τὸ σχῆμα τῶν ἀμφορέων ὑποχωρεῖ στὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα, ἐνῶ ἤδη ἔχουν κάνει τὴν ἐμφάνισή τους τὰ συγγενικὰ στὴ μορφὴ καὶ τὴ διακόσμησή τους

285. Βλ. πὸ πάνω σ. 103 κέ. καὶ εἰκ. 109.

286. Βοκοτοπούλου 1990, 25 κέ. Τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία παρὰ τὴν ἀναθεώρηση τῆς χρονολόγησής τους, διότι προέρχονται ἀπὸ οἰκιστικὸ στρῶμα, Robinson 1932, πίν. 32.

287. Ἀπὸ Κρήτη, Μαρκουλάκη, Νινιοῦ-Κινδελη 1982, 89 κέ. Ἀπὸ Ρόδο, Τσοπότου, Φιλήμονος, Γιαννικουρῆ, *Α' ἘπισυνΕλλΚερ, Ἰωάννινα 1986* (2000) 64 κέ. Ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα, βλ. *Istria* II 783, εἰκ. 91.

μικρὰ μυροδοχεία, τὰ ὅποια ἐπιζοῦν καὶ στοὺς ἐπόμενους ἑλληνιστικοὺς χρόνους²⁸⁸. Ἡ σχέση τῶν ψευδοκυπριακῶν ἀμφορέων μὲ τὴν κατηγορία τῶν μικρῶν κοντόχοντρων μυροδοχείων εἶναι ἴσως τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ γνώρισμά τους. Μὲ βάση τὴν ὁμοιότητες στὴ διακόσμηση καὶ τὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς διακόσμησης, φαίνεται ὅτι τὸ συμπέρασμα τῶν Σ. Μαρκουλάκη καὶ Β. Νινιοῦ-Κινδελῆ²⁸⁹ εἶναι ὀρθὸ καὶ πιθανῶς τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἔχουν κοινὴ προέλευση. Ὅπως ἔδειξαν ἡ Σ. Rotzoff καὶ ἡ Χρ. Καλλίνη²⁹⁰, τὰ μυροδοχεία μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέα μὲ ψευδολαβὲς ἔχουν εὐθεία σχέση πρὸς τοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς, ὡς πρὸς τὴν παραγωγή τους, ἐνῶ χρονολογικὰ βρίσκονται πολὺ κοντά. Τὰ κοντόχοντρα ἀτρακτόσημα μυροδοχεία καθιερώνονται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀντικαθιστώντας ὡς πρὸς τὴν χρῆση τους τὴν ληκύθου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Εἶναι ὅμως ἀκόμη ἀσαφὴς ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς πρώτης ἐμφάνισής τους, παρὰ τὸ προφανὲς δεδομένο τῆς σχέσης τους μὲ τοὺς ψευδοκυπριακοὺς ἀμφορεῖς. Στὴν κατηγορία αὐτὴ τῶν ἀγγείων ἀνήκει μιὰ εὐρύτατη ὁμάδα ποὺ ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ γκρίζο πηλὸ, παράλληλη πρὸς ἐκείνη μὲ τὸν ἐρυθροπὸ ἢ ρόδινο²⁹¹. Συνηθισμένη διακόσμηση εἶναι οἱ βαθύχρωμες ὀριζόντιες παράλληλες ταινίες στὴν κοιλία καὶ τὸν λαιμὸ πάνω στὸ ἀνοιχτόχρωμο ἔδαφος. Σχετικὰ σπάνια εἶναι τὰ μελαμβαφῆ παραδείγματα. Τὰ σχήματα τοῦ χεῖλους καὶ τοῦ σώματος παραπέμπουν προφανῶς στοὺς συγγενικοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς. Τὰ ἀνάλογα ἀτρακτόσημα μυροδοχεία ἐμφανίζονται πιθανῶς στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ συγχρόνως διευρύνουν σὲ σχήματα τὴ διαφανιζόμενη μεγάλη κατηγορία. Ἡ συνέχειά της στὸν 3ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς ἀποδίδει μιὰ ἀπὸ τὴν σπουδαιότερες κατηγορίες τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς, συγγενικὴ πρὸς τὴν ἄλλες πολύχρωμες ἢ μὲ ὑπόλευκο βάθος γιὰ τὴ διακόσμησή τους.

4. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ

Τὰ ἑλληνιστικὰ ταφικὰ σύνολα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου στὴ Βεργίνα, ὅσα ἀποκάλυψε ἡ παλαιότερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν Μ. Ἀνδρόνικου καὶ Φ. Πέτσα, ἀπέδωσαν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς στὴν περιοχὴ τῆς κυρίως Μακεδονίας²⁹². Ἦδη τὰ πλήρη ἀγγεῖα τῶν ταφικῶν συνόλων ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π.Χ., τόσο αὐτὰ τῆς Μ. Τούμπας, ὅσο καὶ τὰ ἄλλα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ νεκροταφείου, ἀποδίδουν πολὺ καλὰ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καὶ διαγράφουν τὴν ἀφετηρία τῆς ἐπόμενης ἑλληνιστικῆς περιόδου²⁹³. Στὴ μακρὰ αὐτὴ χρονικὴ περίοδο γίνε-

288. Καλλίνη 1998, Sparkes, Talcott 1970, 191, σημ. 27, Μαρκουλάκη, Νινιοῦ-Κινδελῆ 1982, 90.

289. Αὐτόθι.

290. Βλ. πρὸ πάνω σημ. 288.

291. Βλ. πρὸ πάνω σημ. 177. Πρβ. Β. Μισσηλίδου, *ΑΕΜΘ* 1990, 19, ἀπὸ χρονολογημένο ταφικὸ σύνολο, μολοντί δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν

τὰ μυροδοχεία αὐτὰ «καθημερινῆς χρήσης».

292. Γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴν κεραμικὴν στὴ Μακεδονία βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 115 κέ. Δρούγου 1991, σποράδην, Σ. Δρούγου, Κεραμικὴ, σὸ *Ginouvès* 1998, 138 κέ. Δρούγου, Τουράτσογλου, *Β' Ἐπισυνέλευση 1989* (1990) 74 κέ.

293. Βλ. πρὸ πάνω σ. 139 κέ.

ται φανερή ή αλλαγή, αλλά και η συνέχεια, της παράδοσης της κεραμικής από τη μία εποχή στην άλλη, από την κλασική παράδοση στη νέα ελληνιστική αντίληψη. Όρισμένα σχήματα του 4ου αι. π.Χ. αποτελούν τον συνδετικό κρίκο, επιβιώνουν όμως με σημαντικές αλλαγές, όπως τα μικρά άωτα σκυφίδια, τα μυροδοχεία και τα πινάκια. Άλλα σχήματα, όπως οι πελικές και τα ληκύθια, εξαφανίζονται ή μειώνεται ή παραγωγή τους, ή αλλάζει ή χρήση τους, όπως οι άρυτῆρες και οι οινόχες. Βαθμιαία διαμορφώνονται νέα σχήματα, όπως οι ελληνιστικές πυξίδες, οι μακεδονικοί άμφορες και τα άτρακτόσημα μυροδοχεία. Παράλληλα, όπως είναι γνωστό, η έρυθρόμορφη τεχνική διακόσμησης τών άγγείων έχει εξαντλήσει τις δυνατότητές της ήδη στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. και εγκαταλείπεται²⁹⁴, ενώ θα περάσουν δύο περίπου γενιές για να καθιερωθεί, προς το τέλος του 3ου αι. π.Χ., η τεχνική της μήτρας για τα ανάγλυφα άγγεϊα²⁹⁵.

Και με άλλες άφορμες έχει έπισημανθεί ή άπομάκρυνση της κεραμικής στη Μακεδονία, όπως και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, από την άττική παραγωγή και έπρροή, και ή διαμόρφωση χωριστών τοπικών εργαστηρίων. Τά φαινόμενο αυτό γενικεύεται σ' όλοκληρη την ελληνική Μεσόγειο, παράλληλα προς την υποχώρηση της άττικής παραγωγής ή καλύτερα της εξάπλωσής της και την αλλαγή τών προτιμήσεών της²⁹⁶.

Ός προς την κεραμική παραγωγή τών εργαστηρίων της Μακεδονίας, κύριο γνώρισμα άποδεικνύεται ή βαθμιαία υποχώρηση της ποιότητας του μαύρου γανώματος ή και ή εγκατάλειψή του, ενώ αλλάζει και ή τεχνική, άφου υίοθετείται για τα περισσότερα σχήματα ή έμβάπτιση του άγγείου στο χρώμα με διαφορετικό άποτέλεσμα²⁹⁷.

Τά σχήματα και οι ποικίλες όνομασίες τους αποτελούν ήδη ένα μεγάλο πρόβλημα για το σύνολο της ελληνιστικής κεραμικής, τόσο ως προς τη διαμόρφωσή τους όσο και την ταξινόμησή τους σε κατηγορίες, ομάδες, τύπους κλπ.²⁹⁸ Τό πρόβλημα βέβαια συνδέεται άμεσα με τη χρονολόγηση, που άκόμη προβάλλει πολλά έρωτήματα. Τά σχήματα του παρόντος δείγματος είναι γνωστά και χαρακτηριστικά για τη Μακεδονία. Τά άωτα σκυφίδια και τά μυροδοχεία είναι τά σχήματα της προηγούμενης περιόδου που εισάγουν στην ελληνιστική εποχή. Τά άωτα σκυφίδια²⁹⁹ είναι τό σχήμα που υφίσταται έως τό τέλος της ελληνιστικής εποχής και παρ' τις μικρές αλλαγές σημαδεύει την πορεία της κεραμικής την εποχή αυτή. Παράλληλα προς τά σκυφίδια με ήμισφαιρικό σωμα και τό χείλος που στρέφεται προς τά μέσα, χρησιμοποιούνται πολυ συχνά και εκείνα με τό καλυκόσημο σωμα και τό χείλος που στρέφεται προς τά έξω, ενώ και οι δύο τύποι γίνονται βαθύτεροι. Χαρακτηριστικό είναι τό άωτο σκυφίδιο Π459, που βρέθηκε μαζί με χάλκινο νόμισμα του βασιλιά Κασσάνδρου (μετά τό 306 π.Χ.), με τό βαθύ, σχεδόν κωνικό σωμα, που χρονολογείται πιθανώς στα μέσα του 3ου αι. π.Χ.³⁰⁰ Πιθανότατα στην ίδια χρονο-

294. Βλ. πὸ πάνω κεφ. «Έρυθρόμορφα άγγεϊα» σ. 140 κέ.

295. Rotroff 1982, σποράδην.

296. Πρβ. Δρούγου 1991, 22 κέ.

297. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 119.

298. Η ποικιλία στους όρους ή όνομασίες όμοίων ή ίδιων σχημάτων στις διάφορες σύγχρονες

γλώσσες προκαλεί σχετική σύγχυση και δυσχεραίνει την ταξινόμηση και άναγνώριση όμάδων, κατηγοριών κλπ.

299. Sparkes, Talcott 1970, 128 κέ., Rotroff 1997, 158 κέ., Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 129 κέ.

300. Βλ. κατάλογο σ. 120.

λογική βαθμίδα ή οὐ μίαν λίγο νεότερη φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ τὸ ἄωτο σκυφίδιο μὲ τὸ καλυκόςχημο σῶμα Π342 ἀπὸ τὸν τάφο XXXIII Γ, τὸ ὁποῖο περιεῖχε ἐπίσης τὸ χάλκινο νόμισμα τοῦ βασιλιᾶ Κασσάνδρου. Στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. χρονολογεῖται τὸ ἄωτο σκυφίδιο Π539 μὲ χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Ἀκόμη νεότερο, στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀνήκει τὸ ἄωτο σκυφίδιο τοῦ ἐναγιομοῦ, ποῦ βρέθηκε πάνω στὴν καμάρα τοῦ τάφου III, «τοῦ Πρίγκιπα», στὴ Μ. Τούμπα³⁰¹.

Τὰ ἐλληνιστικὰ μυροδοχεῖα³⁰² διακρίνονται οὐ δύο κύριους τύπους, τὰ μικρὰ κοντόχοντρα καὶ τὰ ὄψιμα ἐπιμήκη ἀτρακτόσημα. Τὰ πρῶτα, μὲ τὸ βραχὺ σῶμα καὶ τὴν ἀπλή, γραμμικὴ διακόσμηση, συνεχίζουν τὰ ἀντίστοιχα ὅμοια μυροδοχεῖα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ κυριαρχοῦν στὸν 3ο αἰ. π.Χ. μὲ ποικίλες παραλλαγές (πρβ. τὰ Π428 ἀπὸ τὸν τάφο LXIX-LXXI Ν, καὶ Π427 ἀπὸ τὸν τάφο LXIX-LXXI Η, ἀπὸ τὸν 4ο - ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.³⁰³ Στὴν ὁμάδα αὐτὴ πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν καὶ τὰ μυροδοχεῖα τοῦ τάφου Η τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου. Μὲ πολὺ λίγα παραδείγματα ἐπιβιώνει τὸ βραχὺ σχῆμα στὸν 2ο αἰ. π.Χ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλα ταφικὰ σύνολα τῆς περιοχῆς (πρβ. Βέροια)³⁰⁴.

Τὰ ἐπιμήκη ἀτρακτόσημα μυροδοχεῖα³⁰⁵ ἐμφανίζονται πολὺ συχνὰ στὰ ταφικὰ σύνολα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (Π482, Π481, Π483 ἀπὸ τὸν τάφο XVII Β [B12, B16, B17], μέσα 2ου αἰ. π.Χ.). Ὁ πηλὸς τους εἶναι συνήθως ἀνοιχτόχρωμος, πορτοκαλόχρωμος ἢ γκρίζος. Τὸ σῶμα εἶναι μακρόστενο, μὲ κωνικὴ καὶ ἀμελῆ βάση καὶ κυλινδρικό λαιμό. Τὸ χεῖλος σχηματίζεται ἀπὸ ἓνα λοξόμητρο δακτυλίδι. Τὰ μυροδοχεῖα ἀπὸ γκρίζο πηλὸ χρονολογοῦνται στὴν πλειονότητά τους μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὰ ὄψιμα αὐτὰ ἀγγεῖα ἔχουν συνήθως ψηλὸ κωνικὸ λαιμὸ καὶ διακοσμοῦνται μὲ λευκὲς ἢ ὑπόλευκες ὀριζόντιες γραμμές (Π355, Π354 ἀπὸ τὸν τάφο XXXIII Β [B6, B7], λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

Γιὰ τὰ μεγάλα κλειστὰ ἀγγεῖα υἱοθετοῦνται τὰ γνωστὰ χαρακτηριστικὰ σχήματα στοὺς δύο ἐλληνιστικοὺς αἰῶνες (3ος καὶ 2ος π.Χ.), ὅπως συναντῶνται στοὺς σύγχρονους τάφους τῆς Μακεδονίας. Οἱ λεγόμενοι «μακεδονικοὶ» ἀμφορεῖς³⁰⁶ εἶναι ἓνα συνηθισμένο γιὰ τὴν ταφικὴ διαδικασίαν ἀγγεῖο. Ὁ τάφος XVII Β, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., περιλαμβάνει τὸν μακεδονικὸ ἀμφορέα Π485 (B11) τύπου Β, μὲ χωριστὸ ὄμο καὶ στενὸ λαιμὸ ποῦ καταλήγει στὸ διπλὸ δακτυλίδι τοῦ χείλους. Ἀντίθετα ὁ ἀμφορέας Π347 ἀπὸ τὸν τύμβο XXXIII ἐκπροσωπεῖ τὸν τύπο Α τοῦ σχήματος μὲ τὸ συνεχὲς καὶ καμπύλο σῶμα (2ος αἰ. π.Χ.)³⁰⁷. Ἀνάλογα ἰσχύουν γιὰ τοὺς μακεδονικοὺς ἀμφορεῖς ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ οἰκ. Μπλούκα (ἀνασκαφὴ Παντερμαλῆ)³⁰⁸.

Ἀπὸ τὰ μεγάλα σχήματα ξεχωρίζουν ἐπίσης ἡ σταμνοειδῆς χύτρα Π643 ἀπὸ τὸν τύμβο XXXIX μὲ τὸ μεγάλο σφαιρικὸ σῶμα, χωρὶς βάση καὶ λαιμὸ καὶ μὲ δύο μικρὲς

301. Βλ. κατάλογο σ. 66 κέ.

302. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 123 κέ. Δρούγου 1982, 23 κέ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 241 κέ. Γενικὰ Rotroff 1997, 175 κέ., κυρίως σημ. 31 καὶ 34. V. Anderson-Stojanovic, *The Chronology and the function of ceramic unquestion*, *AJA* 91, 1987, 105 κέ.

303. Βλ. κατάλογο σ. 125 κέ.

304. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 125 κέ.

305. Βλ. σημ. 302.

306. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 117 κέ., Δρούγου 1982, 154.

307. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 119.

308. Βλ. κατάλογο σ. 136.

κατακόρυφες λαβές στον στενό ὄμο³⁰⁹. Ἀντίθετα ἡ σταμνοειδῆς πυξίδα Π348 καὶ ὁ δίωτος ἀρυτήρας Π353 ἀπὸ τὸν τάφο XXXIII Β μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν σύμφωνα μὲ τὸ σύνολό τους στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. ἢ λίγο μετὰ³¹⁰. Ἡ σταμνοειδῆς πυξίδα, συνηθισμένο σχῆμα στοὺς τάφους τῆς περιοχῆς, ὅπως στοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς Βέροιας, ξεχωρίζει κυρίως γιὰ τὴ σχετικὰ ψηλὴ καὶ διαμορφωμένη βάση, ὅχι συνηθισμένο γνώρισμα τῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς τῆς Μακεδονίας³¹¹.

Ὁ δίωτος ἀρυτήρας κατατάσσεται προφανῶς στὴν πολυπληθῆ ομάδα τῶν ἀρυτήρων, τῶν ἀπλῶν ἀγάνωτων μόνωτων πήλινων σκευῶν, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνὰ στὴν ταφικὴ διαδικασία στὴν περιοχὴ τῆς Βοτταίας (πρβ. τὸν ἀρυτήρα Π477 ἀπὸ τὸν τάφο XVII Β). Τὸ ἰδιαίτερο γνώρισμα στὴν περίπτωση τοῦ Π353 εἶναι οἱ δύο μικρὲς λαβές στον ὄμο καὶ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου³¹².

Ἡ μικρὴ ομάδα τῶν οἰνοχοῶν τοῦ παρόντος δείγματος παρουσιάζει ποικιλία παραλλαγῶν καὶ σχημάτων³¹³. Οἱ οἰνοχόες τοῦ ταφικοῦ συνόλου LXIX-LXXI Η Π424 (=H16) καὶ Π409 (=H19) ἀνταποκρίνονται μὲ τὸ μικρὸ τους μέγεθος πρὸς τὸν χαρακτήρα ὄλων τῶν ἄλλων πήλινων κτερισμάτων τοῦ συνόλου, ποὺ χρονολογεῖται στὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ οἰνοχόη Π424 μὲ τὸ σφαιρικὸ σῶμα καὶ τὸν στενὸ λαιμὸ παραπέμπει στὶς λεγόμενες «ληκύθους» τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, ποὺ χρονολογοῦνται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.³¹⁴ Ἡ μελαμβραφῆς οἰνοχόη Π409 ἀπὸ τὸ ἴδιο ταφικὸ σύνολο ἔχει ἓνα σχῆμα ποὺ δὲν συναντᾶται στὸ ξεχωριστὸ καὶ ἰδιόμορφο σχηματολόγιο τῆς περιόδου αὐτῆς, μολονότι συγγενικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Δερβένι καὶ τὴν ἀρχαία πόλη τῆς Πύδνας προδίδουν μιὰ προτίμηση γιὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ στὸν χῶρο τῆς Μακεδονίας³¹⁵. Ἡ οἰνοχόη Π451 ἀπὸ τὸν τάφο XXXIII Γ μὲ χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου, μὲ τὸ σφαιρικὸ σῶμα καὶ τὸν κυλινδρικό λαιμὸ μὲ συνεχῆς περίγραμμα, δὲν εἶναι συνηθισμένο σχῆμα καὶ χρονολογεῖται πιθανῶς στὸ ἄμισθ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.³¹⁶ Περισσότερο συνηθισμένα εἶναι τὰ σχήματα τῶν οἰνοχοῶν Π433 (τάφος LXIX-LXX) καὶ Π147 (LXVAB). Ἡ πρώτη ἔχει τρίλοβο χεῖλος ποὺ στεφανώνει τὸν διακριτὸ ἀπὸ τὸ σῶμα λαιμὸ. Ἡ βάση εἶναι πολὺ χαμηλὴ καὶ ἐπίπεδη. Ἡ οἰνοχόη πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ ἴσως λίγο νωρίτερα ἀπὸ τὴν προηγούμενη Π451, στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀβαφῆς οἰνοχόη-ὄλπη Π147 εἶναι ἀγάνωτη καὶ χωρὶς ἰδιαίτερα μορφολογικὰ γνωρίσματα. Ἡ χρονολόγησή της δὲν εἶναι δυνατὴ³¹⁷.

Οἱ πυξίδες τοῦ δείγματός μας ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸ ἑλληνιστικὸ σχῆμα, μολονότι δὲν εἶναι οὔτε κατὰ τὸ μέγεθος οὔτε κατὰ τὴ διακόσμησή τους τὰ ἀντιπροσωπευτικότερα δείγματα τῶν ξεχωριστῶν αὐτῶν ἀγγείων, ποὺ ἐμφανίζονται στὴν πλειονότητά

309. Βλ. κατάλογο σ. 122.

310. Βλ. κατάλογο πὸ πάνω σ. 119.

311. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 30 πίν. 7. Rotroff 1997, 175 κέ.

312. Σπάνιο σχῆμα. Βλ. καὶ πὸ κάτω σ. 171.

313. Βλ. πὸ πάνω κατάλογο σ. 120, 132.

314. Rotroff 1997, 168 κέ. Ὅχι ἰδιαίτερα συνηθισμένο στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας σχῆμα.

315. Βλ. πὸ πάνω κατάλογο. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 105 (Δερβένι), Μ. Μπέσιος, Μεθώνη-Πύδνα, στὸ Δρούγου 1991, 45α.

316. Βλ. πὸ πάνω κατάλογο σ. 120.

317. Τὰ σχεδὸν ἀνύπαρκτα ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς Τούμπας δὲν ἐπιτρέπουν τὴ χρονολόγησή της.

τους στη Μακεδονία³¹⁸. Ἡ πυξίδα Π350 ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου XXV δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ ἀκρίβεια, ἐνῶ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἀποδοθεῖ μὲ εὐκολία σὲ γνωστούς τύπους. Κύριο γνώρισμα εἶναι τὸ εὐρὸ καὶ βραχὺ σῶμα. Ἡ βάση εἶναι πολὺ χαμηλὴ, δακτυλιόσχημη, ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸν στενὸ περίγυρο τοῦ σώματος. Τὸ πῶμα φέρει βέβαια τὸν μεγάλο κύλινδρο καὶ τὸν χαμηλὸ θόλο μὲ ὁμόκεντρες αὐλακώσεις. Χρονολογεῖται πιθανῶς περὶ τὸ 300 π.Χ. ἢ λίγο ἀργότερα (Kotitsa 48 M1b=τύπος I)³¹⁹. Σύγχρονη εἶναι ἡ δευτέρη πυξίδα ἀπὸ τὸ ἴδιο ταφικὸ σύνολο XXV (Π349=Kotitsa 48, M1a=τύπος I), σὲ μεγάλο μέγεθος, μὲ σχετικὰ ὅμοια γνωρίσματα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μεγάλο κομβιο-λαβὴ στὸ μέσον τοῦ θόλου τοῦ πώματος³²⁰. Καὶ τὰ δύο παραδείγματα εἶναι ἀκόσμητα. Ἡ πυξίδα Π490 (B15+18) ἀπὸ τὸν τάφο Β τοῦ τύμβου XVII, τόσο σύμφωνα μὲ τὸν τύπο της (Kotitsa τύπος 7 ἢ 8) ὅσο καὶ σύμφωνα μὲ τὸ ταφικὸ σύνολο, χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.³²¹ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ στενὴ βάση καὶ τὸ εὐρὸ πῶμα, εὐρύτερο στὸ κάτω μέρος. Ὁ θόλος τοῦ πώματος εἶναι ἀρκετὰ ψηλός.

Οἱ ἀρυτῆρες, τὰ ἀκόσμητα μόνωτα ἀγγεῖα, εἶναι ἓνα πολὺ συνηθισμένο καὶ κοινὸ σχῆμα στοὺς ἑλληνιστικοὺς τάφους τῆς Μακεδονίας, χωρὶς νὰ λείπει ἀπὸ ταφικὰ σύνολα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.³²² Ἐναν μικρὸ ἀρυτήρα περιλαμβάνει τὸ σύνολο τοῦ τάφου-πυρᾶς 1980 στὴ Μ. Τούμπα³²³. Ἀνάλογος καὶ σχεδὸν σύγχρονος εἶναι ὁ μικρὸς ἀρυτήρας Π408 ἀπὸ τὸ σύνολο LXIX-LXXI Η (τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.)³²⁴. Τὰ ὑπόλοιπα παραδείγματα τῶν συνόλων τῆς παρούσας ἔρευνας χρονολογοῦνται στὸν 2ο αἰ. π.Χ., ὅπως ὁ Π477 ἀπὸ τὸν XVII Β, ὁ δίωτος ἀρυτήρας Π353 καὶ ὁ Π473 ἀπὸ τὸν XLII Β. Ὅμοιους ἀρυτῆρες περιελάμβανε καὶ ὁ τάφος Μπλούκα. Γενικὰ ἐπικρατεῖ ὁ τύπος μὲ τὸν γωνιώδη ὄμο καὶ τὸν χωριστὸ λαιμό (τύπος Β)³²⁵.

Τὸ ἑλληνιστικὸ δείγμα τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας ὡς πρὸς τὴν ποικιλία ποὺ προσφέρουν οἱ συγκεκριμένες παλιῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἀποδίδει τὸν πλοῦτο τῶν σχημάτων ποὺ προσκομίζει ἡ ἔρευνα ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἑλληνιστικὰ ταφικὰ σύνολα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς στὶς νεότερες ἀνασκαφῆς στὴ Βεργίνα³²⁶. Τὰ ἀτρακτόσχημα μυροδοχεῖα, οἱ ἀρυτῆρες καὶ οἱ ἀμφορεῖς εἶναι γνωστὰ καὶ συνηθισμένα σχήματα καὶ ἐπιβεβαιώνουν τὶς παλιότερες χρονολογικὲς ἐκτιμήσεις τους. Οἱ πυξίδες, οἱ οἰνοχόες καὶ τὰ ἄωτα σκυφίδια ἔχουν χωρὶς ἀμφιβολία τὴν καταγωγὴ τους στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ σημειοδοτοῦν τὴ συνέχεια τῆς παραγωγῆς τους ἕως καὶ τὸν 2ο αἰ. π.Χ. μὲ σημαντικὲς ἀλλαγὲς στὴν ποιότητα καὶ τὶς χρήσεις τους.

318. Βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 140 κέ. Kotitsa 1996, σποράδην. Rotroff 1997, 189 κέ. σημ. 5 καὶ 6 (βιβλιογραφία μετὰ τὸ 1980).

319. Kotitsa 1996, 48, τύπος I (πυξίδα Μ 16. Ἡ πρώτη μορφή τοῦ τύπου).

320. Βλ. Kotitsa 1996, 48.

321. Βλ. πρὸ πάνω σ. 114.

322. Βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 120 κέ.

323. Βλ. πρὸ πάνω σ. 94.

324. Βλ. πρὸ πάνω κατάλογο σ. 130.

325. Δρούγου 1991, 21 κέ.

326. Βλ. σ. 14.

5. ΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Οι πήλινοι λύχνοι τῶν ταφικῶν συνόλων ἀπὸ τῆ Μ. Τούμπα καὶ τὸ «προϊστορικὸ» νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας ἀποδίδουν γνωστούς χαρακτηριστικούς τύπους λύχνων στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους³²⁷. Οἱ δύο μελαμβαφεῖς λύχνοι τῶν μεγάλων ἀσύλητων μακεδονικῶν τάφων II καὶ III στὴ Μ. Τούμπα ἀντιπροσωπεύουν τοὺς κυρίαρχους τύπους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀπερχόμενης κλασικῆς ἐποχῆς Howland 23D καὶ 26A³²⁸. Ὁ πρῶτος, μονόμυξος, μελαμβαφῆς, καὶ ὁ δεύτερος δίμυξος, μελαμβαφῆς, διάτρητος, ἔχουν τὸ βαρὺ σχεδὸν κυλινδρικό σῶμα μὲ τὰ σχετικὰ χοντρὰ τοιχώματα, ἐνῶ οἱ μυκτῆρες τοὺς ἔχουν βραχὺ καὶ χοντρὸ σχῆμα μὲ ὀριζόντια ἄνω ἐπιφάνεια. Οἱ τύποι αὐτοὶ ἐμφανίζονται μὲ ἀρκετὰ παραδείγματα στὸν χῶρο τῆς Μακεδονίας καὶ φαίνεται ὅτι εἶναι δημοφιλεῖς ἴσως ἐξαιτίας τῆς ἀσφάλειας ποὺ παρέχει ἡ βαριὰ κατασκευή τους³²⁹. Ἡ ἐλάχιστη παρουσία τους στὴν Ὀλύνθο δηλώνει τὴν λίγο μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης αὐτῆς ἐπικράτηση γιὰ ὀλόκληρο τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ λίγο μετὰ³³⁰. Στὰ παραδείγματα τοῦ τύπου 23D προστίθενται καὶ ὀρισμένα ἀκόμη ὅμοια, ὅπως ὁ λύχνος ἀπὸ τὴν πυρὰ τοῦ τύμβου Σ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου³³¹. Ὁ τύπος Howland 25B εἶναι σχεδὸν σύγχρονος μὲ τοὺς προηγούμενους, μὲ περισσότερα παραδείγματα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπως τὸ H15 (Π438) ἀπὸ τὸν τάφο H τῶν τύμβων LXIX-LXXI τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Φ. Πέτσα³³². Τὸ ταφικὸ σύνολο τοῦ τάφου H μὲ βάση τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα του καὶ τὸ χάλκινο νόμισμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' χρονολογεῖται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Κύριο γνώρισμα τοῦ λύχνου ἢ ἀρκετὰ ψηλὴ βάση καὶ τὸ μικρὸ ὠτίο, ποὺ χαρακτηρίζει συχνὰ τοὺς ἑλληνιστικούς λύχνους στὴ Μακεδονία, ἐνῶ τὸ σχεδὸν σφαιρικό σῶμα παραπέμπει στοὺς σύγχρονους ἀττικούς σφαιρικούς λύχνους³³³.

Οἱ λύχνοι ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὴν ἐξωτερικὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου «τῆς Περσεφόνης» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθοῦν ἄμεσα μὲ τὰ χαμένα κτερίσματα αὐτοῦ τοῦ τάφου. Ἀντιπροσωπεύουν ἕναν ἀρκετὰ συνηθισμένο τύπο λύχνου στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ κυρίως πρὸς τὸ τέλος του, καθὼς καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., χρονολόγηση ἢ ὁποία δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ μικρὸ μέγεθός τους. Τὸ σῶμα τοὺς δὲν ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά: εἶναι μικρό, χωρὶς ἰδιαίτερη βάση, μὲ μεγάλη ὀπὴ πλήρωσης καὶ πολὺ μικρὸ μυκτῆρα³³⁴. Ἀνάλογος εἶναι ὁ λύχνος Π512 (XLII B9) ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., καθὼς καὶ οἱ λύχνοι E5 (=Π437) καὶ Λ40 (=Π439)³³⁵. Μὲ ἀνάλογα χαρα-

327. Δρούγου 1992, σποράδην.

328. Βλ. πὸ πάνω καὶ Howland 1958, 72 κέ. Ἐπίσης Rotroff 1997, 494 καὶ 498 μὲ ἐλαφρὰ ἀναθεωρημένες τὶς παλιότερες χρονολογήσεις τοῦ Howland καὶ τῆς Scheibler (23D = 345-275 π.Χ. καὶ 26A = 250-270 π.Χ.).

329. Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μακεδονία βλ. Δρούγου 1992, 44 κέ.

330. Βλ. πὸ πάνω. Γιὰ τὴ σημασία ἀλλὰ καὶ τὶς

ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἰσχὺ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τῆς Ὀλύνθου βλ. Rotroff 1997, 48 κέ.

331. Βλ. πὸ πάνω σ. 108.

332. Βλ. πὸ πάνω σ. 128. Ἐπίσης πρβ. Rotroff 1997, 496 (340-275 π.Χ.).

333. Πρβ. Δρούγου 1992, 37 κέ. Howland 1958, 67 κέ., 72. Scheibler 1976, 26 κέ.

334. Βλ. πὸ πάνω σ. 27.

335. Βλ. πὸ πάνω σ. 123.

κτηριστικά είναι ο μονόμυξος άβαφής λύχνος LXXIII A3 (=Π442) στον άσούλητο τάφο Α του τύμβου LXXIII, ο όποιος περιείχε ένα άδιάγνωστο χάλκινο νόμισμα και μιá έρυθρόμορφη πελίκη, ή όποία χρονολογείται στην προτελευταία δεκαετία του 4ου π.Χ. αιώνα³³⁶.

Οί λύχνοι άπό τó έλληνιστικό τμήμα του δείγματος μας είναι λίγοι και προέρχονται κυρίως άπό τους έλληνιστικούς τάφους της άνασκαφής του Φ. Πέσσα και τόν μακεδονικό τάφο του άγρου Μπλούκα (Παντερμαλής)³³⁷. Ο λύχνος B14 (=Π480) άπό τόν τάφο Β του τύμβου XVI έχει άκόμη τά χαρακτηριστικά τών φακοειδών λύχνων του 3ου αι. π.Χ., παρά την όψιμη χρονολόγηση. Πιθανώς ο τύπος αυτός τών λύχνων έπιζει έως και τά μέσα του 2ου αι. π.Χ. Τó παράδειγμα A19 (=Π352) του τάφου XXV Α άνήκει προφανώς στον ίδιο τύπο λύχνων και χρονολογείται άκόμη στον 3ο αι. π.Χ.³³⁸

Τό λαγυνόσημο σώμα με τó μικρό πλαστικό δακτυλίδι γύρω άπό την όπη πλήρωσης και ο μεγάλος μυκτήρας χρονολογεί τόν άβαφο λύχνο Α1 (=Π461) του τάφου Α στον τύμβο XXVIII σαφώς τó άργότερο στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.³³⁹ Ο λύχνος B4 (=Π455) έχει όμοια χαρακτηριστικά και ένα μικρό ώτιο στον ώμο, άποδίδοντας τόν πò διαδεδομένο τύπο λύχνων στη Μακεδονία κατά τόν 2ο αι. π.Χ. (τέλος 3ου-μέσα 2ου αι. π.Χ.)³⁴⁰.

Στά μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο μετά χρονολογείται ο λύχνος Π441 άπό τόν τύμβο XXXIV. Αποτελείται άπό δύο μέρη, έτσι ώστε νά σχηματίζει ένα γωνιώδες σώμα. Τó άνω τμήμα προέρχεται άπό μήτρα και έχει γύρω άπό την όπη πλήρωσης μικρή κυκλική κοιλότητα³⁴¹. Περιτ τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. χρονολογείται και ο άκέραιος τροχήλατος λύχνος άπό τόν μακεδονικό τάφο του άγρου Μπλούκα (Παντερμαλής άρ. 8)³⁴².

6. ΤΑ ΑΛΑΒΑΣΤΡΑ

Τά πολυάριθμα άλάβαστρα του τάφου II προέρχονται όλα άπό τόν προθάλαμό του, ένω στον κύριο θάλαμο δέν βρέθηκε ούτε ένα παράδειγμα (εικ. 16). Η μεγάλη ύγρασία που παρατηρήθηκε στον έσωτερικό χώρο του τάφου προκάλεσε μεγάλες φθορές στο εύαίσθητο ύλικό τών άγγείων αυτών. Συνήθως ή μεγαλύτερη φθορά παρατηρείται στην πλευρά με την όποία έρχόταν σε έπαφή με τó δάπεδο, ένω πολλά παραδείγματα δέν σώθηκαν παρά μόνο σε θραύσματα. Αξίζει νά σημειωθεί ότι σε αντίθεση προς τόν τάφο II, ο τάφος III («του Πρίγκιπα») δέν περιείχε ούτε ένα άλάβαστρο, γεγονός που δέν πρέπει

336. Βλ. πò πάνω σ. 133, καθώς και κεφ. «Έρυθρόμορφα άγγεία» σ. 140 κέ.

337. Βλ. πò πάνω σ. 136.

338. Σχετικά με τούς τύπους τών λύχνων αυτών πρβ. Δρούγου 1982, 30 (όψιμα παραδείγματα της κατηγορίας τών άνοιχτών λύχνων: ΠΛ1).

339. Βλ. Δρούγου 1982, 60 κέ. (ΠΛ10β).

340. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 133 κέ. και Δρούγου 1982, 60.

341. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 134.

342. Βλ. πò πάνω σ. 136. Η ποικιλία τών τύπων τών λύχνων άπό τó άρχαίο νεκροταφείο της Βεργίνας φαίνεται περιορισμένη – τουλάχιστον στα σύνολα που έξετάζονται με την έργασία αυτή. Πολύ διαφορετική είναι φυσικά ή εικόνα που προκύπτει άπό την άρχαία πόλη, όπου τά παραδείγματα είναι πολυάριθμα και με μεγαλύτερη ποικιλία τύπων και μορφών.

νά έρμηνευθεῖ μὲ τὴ νεότερη χρονολόγηση τοῦ τάφου, ἀφοῦ σύγχρονα ταφικὰ μνημεῖα, ὅπως οἱ τάφοι τοῦ Δερβενίου, περιελάμβαναν στὰ κτερίσματά τους πλῆθος ὁμοίων ἀλαβάστρων³⁴³. Ἐπομένως ἡ ἀπουσία τῶν ἀλαβάστρων στὸν τάφο «τοῦ Πρίγκιπα» ἢ καὶ στὸν θάλαμο τοῦ τάφου II πρέπει νὰ ἔχει μίᾳ ἄλλῃ αἰτία.

Στὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν μεγάλο τάφο II παρατηροῦνται δύο τρόποι ἐπεξεργασίας τοῦ χονδρόκοκκου ἀλαβάστρου, τοῦ συνηθισμένου ὑλικοῦ τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν μυροδοχείων. Σὲ ὀρισμένα ἀλάβαστρα οἱ ἀυλακώσεις ἀφαίρεσης τοῦ πυρήνα εἶναι ὀριζόντιες, γεγονός που φανερώνει ὅτι τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου δουλεύτηκε σπειροειδῶς μὲ ἓνα εἶδος τρυπανιοῦ. Ὁ ἄλλος τρόπος ἐπεξεργασίας του ἐσωτερικά, που διαπιστώνεται στὰ ἀλάβαστρα τοῦ τάφου II, γίνεται μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς πλατέος ἐργαλείου μὲ κίνηση ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ὅπως φανερώνουν οἱ κατακόρυφες καὶ κάπως ἀκανόνιστες ἀυλακώσεις. Ἰδιαίτερη σημασία στὴν τελικὴ ἀπόδοση τοῦ σχήματος πρέπει νὰ ἔχει ἡ λείανση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται πιθανότατα ὄχι μόνο μὲ τὴν «τόρευση», ἀλλὰ καὶ μὲ ἓνα ἀπαλὸ τρίψιμο τῆς ἐπιφάνειας³⁴⁴. Τὸ ἀλάβαστρο II προθ. 7 εἶχε τὸν λαιμὸ καλυμμένο μὲ φύλλο χρυσοῦ, χαρακτηριστικὸ που τὸ τοποθετεῖ στὰ πολυτελῆ ἐπικρυσωμένα ἀλάβαστρα, ὅπως αὐτὸ ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Αἴνειας³⁴⁵, ἂν καὶ ποικίλλουν οἱ τεχνικὲς τῆς ἐπικρύσωσης.

Τὸ σχῆμα τῶν ἀλαβάστρων εἶναι ἐπίμηκες κυλινδρικό, χωρὶς βάση καὶ ἡμισφαιρικὸ τὸ κάτω μέρος. Ὁ λαιμὸς εἶναι στενός, βραχύς, κυλινδρικός καὶ στηρίζει τὸ πλατὺ διακόμορφο χεῖλος. Τὸ κύριο μορφολογικὸ γνῶρισμα που διαφοροποιεῖ τὶς παραλλαγές τους εἶναι ἡ παρουσία ὑποτυπωδῶν μικρῶν συμπαγῶν λαβῶν στὸ ὕψος τοῦ ὤμου σὲ ὀρισμένα παραδείγματα. Οἱ λαβὲς συνδέονται μάλιστα μὲ μίᾳ ἐλαφρὰ ἀνάγλυφη ταινία. Ἡ ἄλλῃ παραλλαγή, ἡ ἀπλούστερη, δὲν ἔχει λαβές³⁴⁶.

Τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς τεχνικῆς τῆς κατασκευῆς τους, ὅσο καὶ τῆς μορφῆς τους τὰ ἀλαβάστρινα ἀλάβαστρα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀποτελοῦν ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα που ἐλάχιστα ἔχει μελετηθεῖ συστηματικά. Τὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἤδη ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια, ἐνῶ συναντᾶται στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἀκόμη πρὸ νωρῆς (Αἴγυπτος)³⁴⁷. Χρησιμοποιήθηκαν κατὰ καιροὺς γιὰ τὴν κατασκευὴ τους ὅλα τὰ δυνατὰ

343. Βλ. Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 43 κέ. (μὲ βιβλιογραφία), 80 κέ. καὶ 106 κέ. Ἐπίσης Βοκοτοπούλου 1990, 26 κέ. Μ. Τοιμπίδου, Οἱ μακεδονικοὶ τάφοι τοῦ Φοίνικα καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ἀδημ. διδ. διατρ.), Μ. Τοιμπίδου, *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 427 κέ., Μ. Τοιμπίδου, στὸ *Μύριος. Στὴ μνήμη τῆς Ἰ. Βοκοτοπούλου* (2000) 543 κέ., Νούλας 1998, 131.

344. Πρβ. Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 43 κέ.

345. Γιὰ τὰ ἐπικρυσωμένα ἀλάβαστρα, πρβ. Βοκοτοπούλου 1990, 22 κέ. καὶ 49 κέ. Ἐπίσης Δρούγου, στὸ *Μύριος. Στὴ μνήμη τῆς Ἰ. Βοκοτοπούλου* (2000) 305 κέ. Γιὰ τὴν τεχνικὴ βλ. Κ. Ἀσημενός, *HOROS* 2,

1984, 161 κέ. Κ. Ἀσημενός, *Πρακτικὰ XII Διεθνοῦς Συνεδρίου Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας 1986*, Γ' 283 κέ.

346. Βλ. Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 43 κέ.

347. Γενικὰ γιὰ τὸ σχῆμα Κ. Schauenburg, *JdI* 87, 1972, 259 κέ. W. Hornbostel *et al.*, *Kunst der Antike. Schätze aus norddeutschen Privatbesitz* (1977) 14, ἀρ. 12 καὶ 13 (ἀπὸ μάρμαρο). E. Simon *et al.*, *Die Sammlung Kieseluff* (1989) 240, ἀρ. 407 καὶ 408 (ἀπὸ μάρμαρο). Γενικὰ Η. E. Augermeier, *Das Alabastron* (1936) (πήλινα), Μ. G. Kanowski, *Containers of Classical Greece* (1984) 15 κέ. Μ. Barbera (ἐπιμ.), *La Collezione Gorga* (1999) 175 κέ. (ἀλάβαστρα).

ύλικά, ὁ πηλός³⁴⁸, τὸ γυαλί³⁴⁹, τὸ μέταλλο³⁵⁰, τὸ μάρμαρο³⁵¹ καὶ τὸ ἀλάβαστρο³⁵², καὶ ἔτσι παρουσιάζεται μιὰ ἐξαιρετικὴ ποικιλία ἀπὸ τὸν 6ο ἕως τὸν 4ο αἰ. π.Χ.

Χωρὶς νὰ παραγνωρίζεται τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν παραλλαγῶν τοῦ σχήματος κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες, ἀξίζει νὰ ὑπογραμμιστεῖ τὸ γεγονός ποὺ διαπιστώνεται στὴ Μακεδονία τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἡ πυκνὴ ἐμφάνιση τῶν ἀλαβάστρων. Κατὰ κανόνα ταφικὰ κτερίσματα περιλαμβάνονται μὲ ἰκανὸ ἀριθμὸ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ γνωστὰ σήμερα ταφικὰ σύνολα τοῦ μακεδονικοῦ χώρου³⁵³.

Ἐπιπλέον σὲ ἀριθμὸ τὰ ἀλαβάστρινα ἀλάβαστρα, ἐνῶ ἐμφανίζονται ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ ἀξιοσημείωτες μορφολογικὲς συγγένειες. Εἶναι φανερὸ ἤδη μὲ τίς γενικὲς αὐτὲς παρατηρήσεις, ὅτι τὰ ἀλάβαστρα τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. θέτουν ἐρωτήματα ἐργαστηρίων, προέλευσης τῆς πρώτης ὕλης, πρώτης ἐμφάνισης καὶ συνέχειας στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, καθὼς καὶ τῆς σχέσης τῆς παραγωγῆς ἀλαβάστρων μὲ τὸ πολῦτιμο περιεχόμενό τους καὶ τὴν ἐμπορία τους.

348. Πρβ. U. Knigge, *AM* 79, 1964, 105 κέ. (ἀπὸ πηλό).

349. Πρβ. *Gläser der Antike Sammlung Oppenländer* (1974) 66 κέ. (ἀπὸ γυαλί).

350. Πρβ. A. Oliver Jr., *Silver for the Gods* (1978)

70, ἀρ. 34 (ἀργυρό).

351. Πρβ. πρὸ πάνω σ. 26 κέ.

352. Βλ. σημ. 347.

353. Βλ. λ.χ. Κοτταρίδη 1996, 79 κέ.

II. ΤΑ ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ

Ἡ περιγραφή καὶ ἡ ἔρμηνεία τῆς ταφικῆς διαδικασίας καὶ ἡ προσέγγιση τῶν ἀντίστοιχων ταφικῶν δοξασιῶν ἀποτελοῦν βεβαίως ἕναν ἀπὸ τοὺς πρωταρχικοὺς στόχους τῆς μελέτης τῶν ταφικῶν μνημείων³⁵⁴, πολὺ περισσότερο μάλιστα ὅταν αὐτὰ θέτουν σύνθετα καὶ πολὺπλοκα ἐρωτήματα ἔρμηνείας, ὅπως τὰ μνημεῖα τῆς Μ. Τούμπας, μολονότι καὶ ὀλόκληρο τὸ νεκροταφεῖο τῶν Αἰγῶν προσφέρει πλούσιο ὕλικὸ γιὰ μιὰ τέτοια ἔρευνα³⁵⁵. Τὸ προφανῶς σύνθετο αὐτὸ ἔργο ἀπαιτεῖ κατὰ κύριο λόγο ἐποπτεία ἐνὸς μεγάλου φάσματος ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν δεδομένων, μολονότι τοῦτο δὲν εἶναι γιὰ τὴν παροῦσα ἐργασία ἐντελῶς ἐφικτό, ἐπεὶδὴ στὴν περίπτωση τῶν μεγάλων μακεδονικῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας δὲν ἐξετάζεται τὸ σύνολο τῶν κτερισμάτων τους, οὔτε τῶν ὑπόλοιπων ἀνασκαφικῶν στοιχείων τους, καὶ περιορίζεται κανεὶς οὐσιαστικὰ σὲ ὀρισμένες ἐπισημάνσεις μὲ ἀφορμὴ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα. Ἀντίθετα τὰ ταφικὰ σύνολα τῶν μικρῶν τάφων ποὺ ἐκάλυπτε ἡ Μ. Τούμπα, ἢ αὐτὰ τοῦ εὐρύτερου ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Βεργίνας, ἐπιτρέπουν τὴν πληρέστερη περιγραφή τοῦ θέματος καὶ σ' αὐτὴ θὰ στηριχθεῖ κατὰ κύριο λόγο ἡ παροῦσα σύντομη ἐξέταση³⁵⁶.

Οἱ μεγάλοι τάφοι, εἴτε οἱ μακεδονικοὶ εἴτε οἱ μεγάλοι κιβωτιόσχημοι, περιλαμβάνουν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. κυρίως ταφές-καύσεις³⁵⁷, τὶς ὁποῖες συνο-

354. Τὸ θέμα εἶναι σημαντικό, ἀλλὰ ἐδῶ ἐξετάζεται μόνο σύμφωνα μὲ τὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴ δημοσίευση μεμονωμένων ταφικῶν μνημείων. Πρβ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 174 κέ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 245 κέ. Γενικά Kurtz, Boardman 1971, σποράδην, ἰδιαίτ. 200 κέ. Μὲ πολὺἀριθμους πληροφορίες, χρήσιμες παρατηρήσεις καὶ πλούσια βιβλιογραφία Νούλας 1998, 81 κέ. Βλ. ἀκόμη Κοτταρίδου 1991, 23 κέ. Κοτταρίδη 1996, 79 κέ. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 186 κέ.

355. Στὴν πλήρη παρουσίαση θὰ ἀνῆκε βεβαίως ἡ εἰκονογραφία τῆς ζωγραφικῆς καὶ ὁποιας ἄλλης διακόσμησης τῶν τάφων, ὅπως ἀκόμη καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ ἴδιου τοῦ τάφου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων στοιχείων. Πρβ. Νούλα 1998, σποράδην.

356. Πρβ. Ἀνδρόνικο 1969, 156 κέ. Κοτταρίδη 1996, 85 κέ. Kurtz, Boardman 1971, 169 κέ.

357. Τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα ἢ σκεύη εἶναι οὐσια-

στικὰ ὀστεοδόχοι, ἀφοῦ κανονικὰ μετὰ τὴν ταφή συγκεντρώνονται τὰ ὄστα τοῦ νεκροῦ καὶ ἀφοῦ πλυθοῦν τοποθετοῦνται τυλιγμένα σὲ ὕφασμα μέσα σὲ πολὺτιμες λάρνακες ἢ ἀγγεῖα, ὅπως συμβαίνει στοὺς δύο ἀσύλητους μακεδονικοὺς τάφους τῆς Μ. Τούμπας. Ἀνδρόνικος 1984. Νούλας 1998, 91 κέ. Γιὰ τὰ κτερίσματα βλ. πῶ κατῶ σ. 180 κέ. Δὲν λείπουν βέβαια καὶ ὀλιγάριθμες ἀπλές ταφές μὲ καύση, βλ. πυρὰ-τάφο 1980 στὴ Μ. Τούμπα σ. 90 κέ. Τὰ ὀστεοδόχα σκεύη ἔχουν τὴ μορφὴ κιβωτιδίων-λαρνάκων ἢ κανονικῶν ἀγγείων, ὅπως στὶς περιπτώσεις τῶν μεγάλων ἀσύλητων μακεδονικῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας. Ἀνδρόνικος 1984, 170, 191. Σ. Δρούγου, Τὸ χρυσοῦφαντο ὕφασμα τῆς Βεργίνας, Ἀμνητὸς. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Ἀνδρόνικο (1987) 303 κέ. Μπέσιος 1990, 71 κέ. Κάποτε συνοδεύονται ἀπὸ χρυσοῦ στεφάνι, βλ. Ἀνδρόνικο 1984, 73, 79.

Εἰκ. 168. Ἀποψη τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου III («τοῦ Πρίγκιπα»).

τὴν μικρὴ ἀξία τους: Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μεγάλου τάφου τοῦ Φιλίππου ξεχωρίζει ἡ πῆλινη μελαμβαφῆς οἰνοχόη μὲ τὴν ἰδιαίτερη ποιότητά της, ἔτσι ὥστε νὰ φαίνεται στὴ χρῆση της μαζί μὲ τὶς ἄλλες ἀργυρῆς καὶ χάλκινες οἰνοχόες τῆς ταφῆς ξεχωριστὴ καὶ ἰσότιμη³⁶⁴. Στὴν ἴδια ταφῆ τὸ μοναδικὸ ἐρυθρόμορφο ἀγγεῖο εἶναι ὁ ἀσκὸς μὲ τὴ γεφυρωτὴ λαβή.

364. Γιά τὰ μετάλλινα ἀγγεῖα, Ἀνδρόνικος 1984, σποράδην καὶ στὴν εἰδικὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ὑπογράφουσα. Πρβ. Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 158 κέ. Δὲν φαίνεται νὰ εἶναι καθολικὴ ἡ χρῆση τῆς οἰνοχόης στὴν ταφικὴ διαδικασίᾳ, ἀν καὶ ἐμφανίζεται μὲ μιὰ ὀρισμένη μορφή καὶ ἰδιαίτερα συχνὰ μεταλλινῆ.

Οἱ συνηθέστερες μορφές εἶναι ὁ χοῦς μὲ τριφυλλόσχημο ἢ ἀκόμη πῶδ συχνὰ μὲ ὀπισθότιμητο χεῖλος. Πρβ. ἀνάλογα σχήματα στοὺς τάφους τοῦ Δερβενίου, Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, Α3, Α5, Α7, πίν. 39-41 ἢ Β33 πίν. 84.

δεύει ένας μεγάλος αριθμός ποικίλων και πολύτιμων κτερισμάτων, όπως μαρτυρούν οι δύο ασύλητοι μεγάλοι μακεδονικοί τάφοι της Μ. Τούμπας³⁵⁸. Από την ομάδα όμως των πολύτιμων κτερισμάτων των τάφων αυτών φαίνεται ότι τα πήλινα άγγεια έκφράζουν πρακτικές της ταφικής διαδικασίας ή συμβολισμούς οι οποίοι παρατηρούνται ένμέρει και στους μικρότερους και άπλοους τάφους³⁵⁹. Τόσο στους πλούσιους όσο και στους άπλους τάφους τα πήλινα άγγεια είτε είναι άπλά χρηστικά σκεύη για τις ανάγκες της καύσης ή της ταφής (λεκάνες, άρυτῆρες, οίνοχόες, άωτα σκυφίδια κλπ.), είτε άποκτούν συμβολική-θρησκευτική σημασία σχετική με την ταφή, όπως τα μυροδοχεία, οι «άλατιέρες» και τα έρυθρόμορφα άγγεια (πελίκες κλπ.)³⁶⁰. Γίνεται φανερό ότι γενικά τα άγγεια αυτά ως προς τη σημασία τους προσγράφονται στη βασική αντίληψη την οποία έκφράζει το σύνολο των κτερισμάτων, κατά κανόνα αυτή του συμποσίου³⁶¹. Συγχρόνως οι έπισημάνσεις ως προς τα πήλινα άγγεια των μεγάλων και πλούσιων μακεδονικών τάφων άποδεικνύονται αντίστοιχες με εκείνες των υπόλοιπων άπλων τάφων.

Από τις παραπάνω συσχετίσεις προκύπτουν όρισμένες χρήσιμες παρατηρήσεις: Οι πήλινοι λύχνι οι δύο ασύλητοι μεγάλοι μακεδονικοί τάφους της Μ. Τούμπας, συνδυασμένοι με τα αντίστοιχα ειδικά σκεύη τους, τον χάλκινο λυχνούχο (τάφος Φιλίππου) ή με τον έπάργυρο σιδερένιο λυχνοστάτη (είκ. 168, τάφος «του Πρίγκιπα»), σηματοδοτούν το νόημα του φωτός στο συμπίσιο, και άποδίδουν για την ταφική ιδεολογία και λατρεία το βασικό χαρακτηριστικό της ζωής, το φώς³⁶². Αντίστοιχα στους μικρούς τάφους ή παρουσία των πήλινων λύχνων (πρβ. τάφο Πέτσα 1963 LXIX) είναι συχνή, ένω στους έλληνιστικούς τάφους ή παράθεση πήλινων λύχνων, και μάλιστα μέσα σε πήλινους άρυτῆρες, άποτελεί τυπικό γνώρισμα της ταφικής διαδικασίας, κυρίως στην περιοχή της Βοτταίας³⁶³, αλλά και όχι μόνο.

Είναι άξιοσημείωτο ότι τα άγγεια από το έσωτερικό των μεγάλων τάφων, όπως λ.χ. τα μελαμβραφή και κυρίως τα γραπτά-έρυθρόμορφα, διακρίνονται κατά κανόνα για την σχετικά μέτρια ποιότητά τους σε σύγκριση με τα πολύτιμα μετάλλια, ένω βέβαια ή χρήση τους στη διάρκεια της καύσης και ή καταστροφή τους έρμηνεύεται άκριβώς από

358. Αυτόθι 158 είκ. 121-122. Νούλας 1998, 131 κέ.

359. Βλ. πιδ κάτω σ. 181 κέ.

360. Πρβ. άγγεια από την καμάρα του μακεδονικού τάφου II, του Φιλίππου, ή τον έναγισμό στην καμάρα του μακεδονικού τάφου III, στη Μ. Τούμπα. Βλ. σχετικά Νούλας 1998, 91 κέ. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 23 κέ. Βοκοτοπούλου 1990, σποράδην.

361. Βλ. πιδ κάτω σ. 181.

362. Βλ. Άνδρόνικο 1984, 162 (τάφος του Φιλίππου), 202 (τάφος «του Πρίγκιπα»). Ήδη στην αρχαϊκή εικονογραφία άποτελεί ό λυχνοστάτης ένα βασικό στοιχείο της άπεικόνισης του συμποσίου. Κ. Vierneisel, Β. Kaeser (έπιμ.), *Kunst der Schale. Kultur*

des Trinkens (1990) 216 κέ. Ή παρουσία λύχνων στους τάφους είναι σχεδόν τυπική για τον 4ο αϊ. π.Χ. στη Μακεδονία. Πρβ. Θέμελη, Τουράτσογλου 1997, 37, Α4 (τάφος Α). Λυχνοστάτες μέσα σε τάφους βλ. Β. Γ. Καλλιπολίτη, D. Feytmans, *AE* 1948-1949, 100 άρ. 10 είκ. 10 (Κοζάνη, τάφος II). Ρωμιοπούλου 1989, άρ. 34γ (Ωραιόκαστρο). Μ. Σιγανίδου, *AD* 21, 1966, Β3, 340 κέ. Νούλας 1998, 133. Γενικά για το θέμα του φωτός στους τάφους αυτόθι 136. Kurtz, Boardman 1971, 211 κέ.

363. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 177. Κ. Τζαναβάρη, Λαξευτός τάφος Καλλιθέας Βέροιας, *Μακεδονικά* 23, 1983, 246 κέ. Πρβ. Λιλιμπάκη-Άκαμάτη 1994, 248 (τάφοι της Πέλλας, όπου δέν αναφέρεται ένα ειδικό συμβολικό νόημα).

Ἀντίθετα στοῦ σύνολο τῶν ἀγγείων τῶν ἐναγισμῶν (ἢ τῆς πυρᾶς) στοῦ περιβάλλον τοῦ τάφου περιλαμβάνονται περισσότερα ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, ὅπως φανερώνουν τὰ θαυράσματα τῆς ἐρυθρόμορφης πελίκης καὶ οἱ ἐρυθρόμορφοι ἀσκοί³⁶⁵. Ὡς πρὸς τὰ μεγάλα γραπτὰ ἀγγεῖα, ὅπως ἡ πελίκη, ὅπου ἀπεικονίζονται μυθολογικὰ ἢ θρησκευτικὰ θέματα, ἀξίζει στὴ συνέχεια ἓνα σχόλιο.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου «τοῦ Πρίγκιπα» τὰ πήλινα ἀγγεῖα οὐσιαστικὰ λείπουν, μὲ ἐξαίρεση τοὺς λεγόμενους ψευδοκυπριακοὺς ἀμφορεῖς³⁶⁶. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμησή τους ἀγγεῖα, ἔργα πιθανῶς ἐνὸς τοπικοῦ ἐργαστηρίου, χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνὰ ὡς κτερίσματα στοὺς τάφους στὴ Μακεδονία στοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ., τόσο στοὺς ἀπλοὺς ὅσο καὶ στὰ πλούσια ταφικὰ μνημεῖα, ὅπως οἱ ἀσύλητοι μακεδονικοὶ τάφοι τῆς Μ. Τούμπας, δηλώνοντας ἓνα τυπικὸ καὶ πολὺ διαδεδομένο ἔθιμο τῆς περιοχῆς. Ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη τοῦ σχήματος στοῦ τέλους τοῦ 4ου - ἀρχῆς 3ου αἰ. π.Χ. παρατηρεῖται ὅτι μειώνεται τὸ μέγεθός του καὶ καταλήγει σ' ἓνα μεγάλο ἀτρακτόσχημο μυροδοχεῖο μὲ ψευδολαβές³⁶⁷.

Τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα τῶν γνωστῶν ταφικῶν συνόλων – μὲ ἐπικρατέστερο τὸ σχῆμα τῆς πελίκης – ἐμφανίζονται συχνότερα στοὺς μικροὺς καὶ ἀπλοὺς τάφους (πρβ. τοὺς πλινθόκτιστους 1979 I καὶ II τῆς Μ. Τούμπας)³⁶⁸, καὶ συνιστοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον τυπικὰ γνωρίσματα τῆς ταφικῆς πρακτικῆς στὴ Μακεδονία, ἐνῶ ἡ χρῆση ἄλλων σχημάτων, ὅπως ὁ κρατήρας, σπανίζει³⁶⁹ σὲ ἀντίθεση πρὸς ἄλλες περιοχές. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀρχικῆς χρήσης καὶ σημασίας τοῦ σχήματος τῆς πελίκης, ὡστόσο τὰ δεδομένα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐπιβεβαιώνουν τὴν ταφικὴ χρῆση τῆς κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτό³⁷⁰. Ἡ ἀπεικόνιση τῶν συγκεκριμένων μυθολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν θεμάτων στὰ πήλινα γραπτὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς περιόδου καθιστᾷ πιθανὴ τὴν σκόπιμη ἐπιλογή τους, ἔτσι ὥστε νὰ ἐκφράζουν τὴν ταφικὴ ἰδεολογία. Οἱ γρύπες, οἱ γυναικεῖες κεφαλῆς κλπ. φαίνεται νὰ συνδέονται ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους μὲ σύγχρονες τοὺς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν Κάτω κόσμον καὶ τὸν θάνατο³⁷¹.

365. Βλ. πρὸ πάνω τὰ πήλινα ἀγγεῖα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου II σ. 30 κέ.

366. Βλ. πρὸ πάνω τὰ πήλινα ἀγγεῖα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου III σ. 62 κέ.

367. Γιὰ τοὺς «ψευδοκυπριακοὺς» ἀμφορεῖς βλ. πρὸ πάνω σ. 165 κέ. πήλινα ἀγγεῖα τῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ σημασία ὡς μυροδοχείου στὴν ταφικὴ διαδικασία, βλ. Καλλίνη 1998, 6 κέ. Ἡ χρῆση κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι στὴ Μακεδονία εὐρύτατη, ὅπως φανερώνουν παραδείγματα ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Δερβένι, τὴν Πέλλα, τὴ Θεσσαλονίκη κλπ.

368. Βλ. πρὸ πάνω, πήλινα ἀγγεῖα τῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας σ. 62 κέ.

369. Βλ. Δρούγου 1982, 85 κέ.

370. S. Karouzou, Une tombe de Tanagra, *BCH* 95, 1971, 109 κέ. (ιδίως 138 κέ.). Νούλας 1998, 127. Συχνὰ ἀναφέρεται καὶ ὡς ὀστεοδόχο ἀγγεῖο. Γενικὰ γιὰ τὴν πελίκη Sparkes, Talcott 1970, 49 κέ. καὶ Korcke 1964, 41 κέ., Schefold 1934, 141 κέ.

371. Πρβ. Σγουροπούλου 1998, 44 κέ. Ἡ παρουσία μεγάλων καὶ πολύμορφων μυθολογικῶν παραστάσεων στὶς πελίκες – ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα σχήματα – ὅπως στὶς πελίκες τοῦ ζωγράφου τῶν Ἐλευσινίων μὲ τοὺς μύθους τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης κλπ. δὲν ἀλλάζει τὸ ταφικὸ νόημα αὐτῶν τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἰδίων τῶν ἀγγείων, ἀφοῦ τὰ θέματα αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται ἐνμέρει καὶ στὴ διακόσμηση τῶν τάφων. Γιὰ τὰ ἀγγεῖα βλ. E. Simon, *AntK* 9, 1966, 72 κέ., Βαλαβάνη 1991, 284. Παρὰ τὶς παραπάνω ἀναφορές, λείπει μιὰ σχετικὴ μελέτη σχήμα-

Όπως προαναφέρθηκε, οί μικροί λακκοειδείς καί κιβωτίοσχημοί τάφοι περιλαμβάνουν μία κυρίως ταφή, χωρίς βέβαια νά λείπουν οί ταφές-καύσεις, όπως ή αξιοσημείωτη πυρά 1980 στή Μ. Τούμπα³⁷². Η παρατήρηση έδειξε ότι κατά κανόνα οί άνδρες τοποθετούνται συνήθως με τò κεφάλι στή δυτική πλευρά καί με προσανατολισμό Δ.-'Α., ενώ οί γυναίκες κατέχουν τήν αντίθετη θέση³⁷³. Τά προσωπικά αντικείμενα – κυρίως κοσμήματα ή όπλα, ανάλογα με τò φύλο τού νεκρού – βρίσκονται στίς αντίστοιχες θέσεις τού σώματος. Τά άλλα σκεύη, πήλινα καί σπανιότερα μετάλλινα άγγεία, είναι τοποθετημένα στήν περιοχή γύρω άπό τò κεφάλι, ή περι τὰ πόδια τού νεκρού, όπως ή έρυθρόμορφη πελίκη, τὰ μυροδοχεία καί τὰ άωτα σκυφίδια, ύποδηλώνοντας τήν ύπαρξη ξηρών καί ύγρων προσφορών³⁷⁴, καρπών, νερού καί κρασιού ή λαδιού.

Άπό τή σύνθεση τού συνόλου τών κτερισμάτων τών μεγάλων μακεδονικών καί τών άλλων μεγάλων τάφων με τὰ πλούσια δώρα διαγράφεται κατά κανόνα ή εικόνα τού συμποσίου³⁷⁵. Οί διαφόρων μορφών κρατήρες, οί κύαθοι καί οί ήθμοί, τὰ ζεύγη τών άγγείων πόσης, όπως καί τὰ ποικίλα σκεύη καί έπιπλα αναφέρονται προφανώς στο σημαντικό αυτό κοινωνικό γεγονός τής καθημερινής ζωής κατά τήν αρχαιότητα. Συγχρόνως όμως ή κλίνη ή ό θρόνος, πραγματικά ξύλινα ή λίθινα έπιπλα, επέχουν δηλωτικό καί συμβολικό χαρακτήρα, τήν παρουσία τού ίδιού τού νεκρού, άφοϋ μάλιστα βρίσκονται συνήθως σέ άμεση σύνδεση με τò όστεοδόχο σκεϋος, τή λάρνακα ή τò άγγείο αυτό, όπου φυλάσσονται τὰ ύλικά κατάλοιπα τού νεκρού. Τò θέμα όμως είναι βεβαίως σύνθετο καί μπορεί νά εξεταστεί πλήρως μόνο σέ συνδυασμό με τή δημοσίευση όλων τών άλλων δεδομένων καί αντικειμένων τών ασύλητων μακεδονικών τάφων τής Μ. Τούμπας³⁷⁶. Φαίνεται ώστόσο νά είναι κυρίαρχο ως βασικό στοιχείο τής ταφής.

Γενικά τὰ ταφικά κτερίσματα μπορούν νά διακριθούν σέ ομάδες ανάλογα με τή σχέση τους πρòς τòn νεκρό, τήν κοινωνική καί φυσική του ύπόσταση, αλλά βεβαίως καί τή χρήση τους στήν ταφή: 1) Έκείνα τὰ όποια χαρακτηρίζουν τò φύλο καί τή θέση τού νεκρού ως πρòς τήν ιδιωτική καί κοινωνική ζωή του. 2) Έκείνα τὰ όποια είτε έχουν μιá πρακτική χρήση στή διάρκεια τής ταφικής διαδικασίας, είτε συνοδεϋουν τòn νεκρό ως θρησκευτικά καί λατρευτικά σύμβολα³⁷⁷. Στήν πρώτη ομάδα κτερισμάτων ανήκουν τὰ

τος-λειτουργίας καί εικονογραφίας στίς συγκεκριμένες κατηγορίες άγγείων.

372. Βλ. πò πάνω σ. 90 κέ.

373. Πρβ. Κοτταρίδη 1996, 80 κέ. Βλ. ένδεικτικά καί τούς πλινθόκτιστους τάφους 1979. I, II καί III τής Μ. Τούμπας σ. 69 κέ.

374. Πρβ. Κοτταρίδη 1996, 79 κέ. Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 142 κέ. Kurtz, Boardman 1971, 100. Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 174 κέ.

375. Πρβ. τὰ ταφικά σύνολα Δερβενίου, Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 140. Νούλας 1998, 68 κέ. Άνδρόνικος 1984, 117 κέ.

376. Κατά κανόνα ή μετάλλινη ή λίθινη λάρνακα ή τò σχετικό άγγείο βρίσκονται πάνω στòn λίθινο

ή πραγματικό θρόνο – πρβ. τάφο τής «Εϋρυδίκης» καί τòn τάφο με τòn θρόνο άπό τò σύνολο Μπέλλα. Οί χρυσές λάρνακες τού μακεδονικού τάφου II τής Μ. Τούμπας βρίσκονται μέσα σέ λίθινες λάρνακες τίς όποίες έκάλυπταν αντίστοιχα οί χρυσελεφάντινες κλίνες (άδημοσίευτες), πρβ. Άνδρόνικος 1984, 121 κέ. Δρούγου, Παλιαδέλη, Φάκλαρης κ.ά. 1994, 96 κέ.

377. Πολλά άπό τὰ κτερίσματα έχουν διπλό χαρακτήρα καί άλλα δέν είναι πλήρως κατανοητά. Τά σιδερένια δακτυλίδια λ.χ. ανήκουν στὰ προσωπικά κοσμήματα τού νεκρού, αλλά συγχρόνως δηλώνουν μιá θρησκευτική ιδιότητά του κατά τή διάρκεια τής ζωής του, άφοϋ παρόμοια δακτυλίδια μαρτυρούνται για τούς μύστες τής λατρείας τών Μεγάλων Θεών

όπλα ή τὰ κοσμήματα ή ἀκόμη καὶ ἄλλα ἀντικείμενα δηλωτικὰ τῆς ταυτότητας τοῦ νεκροῦ (γραφίδες, πάπυροι κλπ.), ὅλα δηλαδή ὅσα ἐκφράζουν τὸν κοινωνικό του ρόλο. Ἐάν ἀξιολογήσει κανεὶς στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐπισκόπησης τὰ κτερίσματα τῶν ἀσύλητων μακεδονικῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας, τότε μπορεῖ νὰ ἀναγνωριστοῦν ἐπιπλέον ἀντικείμενα δηλωτικὰ τοῦ γένους, τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς δυναστικῆς ἀρχῆς, καὶ ὄχι μόνο τῆς στρατιωτικῆς ιδιότητος τοῦ νεκροῦ, ποῦ ἀντιστοιχεῖ καὶ σὲ ἀνάλογη κοινωνικὴ θέση. Δηλώνονται μὲ τὴ μεγάλη ἔμφαση τῆς πολυτέλειας τῶν ὄπλων ή τὴν ξεχωριστὴ μορφή ἄλλων ἀντικειμένων (βλ. τὰ κτερίσματα τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου II, τοῦ Φιλίππου Β', τὸ διάδημα, τὸ πλακίδιο μὲ τὸ ρόπαλο Ἡρακλῆ, ή τὰ κειμήλια ὅπως ὁ τρίποδας ἀπὸ τὸ Ἄργος)³⁷⁸ καὶ ἄλλες ιδιότητες τοῦ νεκροῦ.

Ἡ δευτέρη ὁμάδα τῶν ταφικῶν κτερισμάτων εἶναι πλουσιότερη καὶ πιὸ σύνθετη. Ἡ παράθεση πολυάριθμων μυροδοχείων εἶναι τὸ κυριότερο χαρακτηριστικό, ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν ἄλλων μικρῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων γιὰ τὴν προσφορὰ μικρῆς ποσότητας ξηρῶν ὑλῶν (σπόρων, γλυκῶν, μυρωδικῶν κλπ.)³⁷⁹. Εἶναι ἐντυπωσιακὸ μάλιστα ὅτι στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους τὰ μικρὰ αὐτὰ ἀγγεῖα παρατίθενται σὲ μεγάλο ἀριθμὸ μὲ τὴν πρόθεση νὰ δηλωθεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ πλοῦτος τῆς ταφῆς³⁸⁰.

Ἀπὸ τὴ σύντομη ἐπισκόπηση τῶν μικρῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων γνωστῶν τάφων ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλης, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν παραβολὴ τους μὲ τοὺς πλοῦσιους μακεδονικούς τάφους, δὲν διαφαίνεται μὲ σαφήνεια μιὰ συγκεκριμένη θρησκευτικὴ ἰδεολογία, οὔτε ἀναγνωρίζονται ἄλλες ἰδέες καὶ δοξασίες οἱ ὁποῖες θὰ σήμαιναν ὀρισμένες κοινωνικὲς διακρίσεις. Κεντρικὴ παραμένει ἡ ἰδέα τοῦ συμποσίου, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται μὲ βεβαιότητα στὶς ἀσύλητες ταφές τῶν μακεδονικῶν τάφων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Γενικὰ διαγράφεται μὲ τὴ βοήθεια τῶν κτερισμάτων ἓνα τελετουργικὸ ταφῆς, τὸ ὁποῖο ἐμπεριέχει συμβολισμούς, ὅπως δη-

στὴ Σαμοθράκη ή καὶ τῆς μητραϊκῆς λατρείας (βλ. εὐρήματα ἀπὸ τὸ Μητρῶν τῆς Βεργίνας – ἀδημοσίευτα). Σχετικὰ μὲ τὰ δακτυλίδια βλ. γενικά, Κ. Lehmann, *Σαμοθράκη* (μετ. Ἰ. Ἀκαμάτη 1998⁶) 33. Ἐπίσης Γ. Τουράτογλου, «Δακτύλιον εἰκόνα σιδηρῶν ἔχοντα...», στὸ *Μύριος. Μνήμη Ἰ. Βοκοιποῦλου* (2000) 533 κέ. (ἂν καὶ δὲν συζητεῖται ἡ θρησκευτικὴ σημασία τῶν σιδερένιων δακτυλίων). Μολονότι σπανίζουν τὰ πῆλινα εἰδῶλια ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., οἱ ὁποῖοι ἐξετάζονται στὴν παρούσα ἐργασία, οἱ πῆλινες αὐτὲς ποικίλες μορφές συνιστοῦν ἓνα ἐνδιαφέρον ἐρμηνευτικὸ πρόβλημα, ποῦ κυμαίνεται μεταξὺ διακοσμητικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Ἐνδεικτικὰ Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 214 κέ. Κ. Τζαναβάρη. *Πήλινα εἰδῶλια ἀπὸ τῆ Βέργοια* (2002) 217 κέ.

378. Γιὰ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα βλ. Ἄνδρονικο 1984, 117 κέ. 218 κέ. Ἡ δῆλωση τῶν ἐννοιῶν ἐξουσίας ή ἀρχηγίας στὸ πλαίσιο τοῦ ταφικοῦ

συνόλου καὶ γενικὰ τῆς ταφῆς ἐνὸς ἀνθρώπου συντελεῖται μὲ ποικίλους τρόπους, κυρίως μὲ insignia, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ εἶδος πολλῶν ἄλλων ἀντικειμένων, ὅπως τὸ διάδημα ἀπὸ τὸν θάλαμο τοῦ μακεδονικοῦ τάφου II τῆς Μ. Τούμπας, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τῶν ὄπλων. Ἡ ἀνάλυση τῆς ἰδέας τῆς ἐξουσίας ή τοῦ κράτους στὴν ταφῆ ἀπαιτεῖ πολλὰ ἀκόμη στοιχεῖα ποῦ ἢ παροῦσα ἐργασία δὲν μπορεῖ μὲ τὰ δεδομένα τῆς νὰ ἀντιμετωπίσει.

379. Γιὰ τὶς προσφορὲς στοὺς νεκροὺς Kurtz, Boardman 1971, 200 κέ. Νούλας 1998, 131 κέ. Βλ. καὶ πιὸ πάνω σ. 179 κέ.

380. Πρβ. τὸν μεγάλο ἀριθμὸ μυροδοχείων κλπ. στοὺς ἑλληνιστικούς τάφους. Βλ. Δρούγου, Τουράτογλου 1980, 123 κέ. 176. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη 1994, 241 κέ. Θὰ ἦταν ιδιαίτερα χρήσιμο νὰ ἐξεταστοῖ γενικὰ τὸ ζήτημα τοῦ πλήθους ἐνὸς εἶδους κτερισμάτων στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια.

λώνουν λ.χ. οί εἰκόνες τῶν ἐρυθρόμορφων πελικῶν, ἡ παράθεση τῶν ποικίλων καρπῶν, τοῦ νεροῦ, τοῦ κρασιοῦ καὶ τοῦ ἐλαίου. Στὸ θέμα αὐτὸ οἱ ἀσύλητοι μακεδονικοὶ τάφοι ρίχνουν φῶς μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ συνόλου τῶν κτερισμάτων, ὅπως προαναφέρθηκε, μολονότι ἡ πολυτέλειά τους ἐπικαλύπτει μιὰ τέτοια ἐξέταση. Οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ιδιότητες τοῦ νεκροῦ, καὶ ἰδιαίτερα ὅταν πρόκειται γιὰ στρατιωτικό, προβάλλονται μὲ ἔμφαση. Τονίζεται ἡ σημασία τῆς καταγωγῆς ὁμοίως καὶ τῆς οἰκογένειας, ποῦ δηλώνεται μὲ τὴν παράσταση μυθικῶν πατρογονικῶν ἡρώων³⁸¹ καὶ τὴν παράθεση κειμηλίων. Δυστυχῶς στὴν ὁμάδα τῶν ταφικῶν μνημείων τῆς Μ. Τούμπας οἱ γυναικεῖες ταφές, ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ δηλώσουν τὶς σημαντικὲς διαφοροποιήσεις κατὰ τὸ φύλο, εἶναι ἐλάχιστες. Ἡ γυναικεῖα ταφή τοῦ προθαλάμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου Π ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴ καὶ ιδιόμορφη περίπτωση, καθὼς εἶναι βέβαιο ὅτι συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν κύρια ἀνδρική τοῦ κυρίου θαλάμου, καὶ μὲ τὶς ξεχωριστὲς συνθηκὲς δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ τάφου³⁸². Πιθανῶς σὲ γυναῖκα ἀνήκε ἐπίσης καὶ ἡ ταφή τοῦ μεγάλου κιβωπιόσημου τάφου, τοῦ λεγόμενου «τῆς Περσεφόνης» στὴ Μ. Τούμπα. Δυστυχῶς ὁ τάφος αὐτὸς βρέθηκε ἐντελῶς συλημένος καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν τὰ ἐλάχιστα ἀντικείμενα ποῦ περισυλλέγησαν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του νὰ ἀποδώσουν συγκεκριμένες πληροφορίες γιὰ τὸν νεκρὸ³⁸³. Τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο τοῦ τάφου αὐτοῦ ἀποτελοῦν οἱ θαυμαστὲς τοιχογραφίες του μὲ θέματα ἀπὸ τὸν μῦθο τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης. Οἱ τοιχογραφίες αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦν μόνο ἔργα ἐξαιρετικῆς τέχνης, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκφράζουν τὴ σύγχρονη ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερη ἀντίληψη τοῦ Κάτω Κόσμου στὸν 4ο αἰ. π.Χ., ὅπου ἡ Δήμητρα καὶ ἡ Κόρη κατέχουν κεντρικὴ θέση³⁸⁴.

Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μεγάλους μακεδονικοὺς τάφους, μὲ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση τῆς πρόσοψης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων χώρων τους, οἱ μικροὶ πλινθόκτιστοι, κιβωπιόσημοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀπλοὶ τάφοι, ἀποδίδουν τὴν εἰκόνα μιᾶς σημαντικῆς οἰκονομικῆς-κοινωνικῆς διαφοροποίησης καὶ ὄχι ἀπαραίτητα μιᾶς διαφορετικῆς θρησκευτικῆς ἀντίληψης. Οἱ μικροὶ καὶ ἀπλοὶ τάφοι ἐκφράζουν τὴν τρέχουσα παράδοση τῆς ταφῆς, σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς μακεδονικοὺς τάφους, οἱ ὁποῖοι ἀποδίδουν μὲ τὴν πολυτέλεια τῆς ταφικῆς διαδικασίας καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τους μιὰ «μοντέρνα» καὶ

381. Βλ. πὸ πάνω σ. 180 κέ.

382. Γιὰ τὴ γυναικεῖα ταφή τοῦ προθαλάμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου Π στὴ Μ. Τούμπα βλ. Ἀνδρόνικο 1984, 75 κέ., Δρούγου, Παλιαδέλη, Φάκλαρη κ.ἄ. 1994, 60 κέ.

383. Βλ. πὸ πάνω σ. 24 κέ. καὶ Ἀνδρόνικο 1992, 37 κέ., Δρούγου, Παλιαδέλη, Φάκλαρη κ.ἄ. 1994, 48.

384. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ μύθου τῶν Ἐλευσινίων θεοτήτων στὸν 4ο αἰ. π.Χ., Ἀνδρόνικο 1992, 140 κέ. R. Lindner, *Der Raub der Persephone in der antiken Kunst* (1984) σποράδην.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ «ἱερατικὴ» εἰκόνα τῶν θεῶν

τοῦ Κάτω Κόσμου στὸ ἐρεισίνωτο τοῦ πολυποικίλου μαρμάρινου θρόνου στὸν μακεδονικὸ τάφο, τὸν λεγόμενο τῆς «Εὐρυδίκης» στὴ Βεργίνα, βλ. Δρούγου, Παλιαδέλη 1999, 61 εἰκ. 84. Φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία τῆς Δήμητρας καὶ Κόρης στὴ Μακεδονία εἶναι περισσότερο κυρίαρχη ἢ καὶ ὄχι πλήρως ἀκόμη γνωστὴ σήμερα. Πρβ. Miller 1994, 47 κέ. Μ. Λιλιπάκη-Ἀκαμάτη, *Τὸ Θεομορφιο τῆς Πέλλας* (1996) σποράδην, Σ. Πινγιάτογλου, *Τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας στὸν Δίον*, *ΑΕΜΘ* 10, 1996, 226 κέ. Πρβ. Ἀ. Ριζάκη-Ἰ. Τουράτσογλου, Ἡ τυπολογία τῶν ἐπιτυμβίων μνημείων τῆς Ἄνω Μακεδονίας, *Ἀρχαία Μακεδονία V* (1993) 1285 κέ., Νούλα 1998, 116.

«προγραμματισμένη» πολιτική αντίληψη. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ βασικὲς πρακτικὲς καὶ οἱ θεμελιώδεις ἀρχὲς ταφῆς εἶναι κοινές. Ἀκόμη καὶ σὲ ἀπλὰ πρακτικὰ θέματα, τὰ ὅποια σχετίζονται μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση, ἀναγνωρίζει κανεὶς συχνὰ κοινὰ στοιχεῖα, ὅπως ἡ χρῆση ὠμοπλίνθων τόσο στοὺς μικροὺς λακκοειδεῖς τάφους, ὅσο καὶ στὸν δρόμο καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου³⁸⁵.

Ὅλες οἱ παραπάνω παρατηρήσεις θὰ ἀποδώσουν πλήρη εἰκόνα μόνο ὅταν θὰ δοθοῦν πρὸς συζήτηση μὲ τὶς λεπτομέρειές τους οἱ μακεδονικοὶ τάφοι. Ἔτσι μόνο θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀξιολογηθοῦν τὰ ταφικὰ δεδομένα καὶ τὰ κτερίσματα τῶν τάφων. Μόνο μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ προσεγγίσει ἡ ἔρευνα τὴν σύγχρονη ταφικὴ ἰδεολογία αὐτῶν τῶν μνημείων. Οἱ μακεδονικοὶ τάφοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι τάφοι, σύνολα συντηρητικῶν-παραδοσιακῶν, ἀλλὰ καὶ νέων-πρωτοποριακῶν χαρακτηριστικῶν, ἀποτελοῦν ὄχι μόνο αἰσθητικὰ δημιουργήματα, ἀλλὰ συγχρόνως συνδέονται καὶ μὲ τὸ «ἱστορικὸ» περιβάλλον τους, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναδεικνύονται ὡς μνημεῖα μὲ τὴν ἀξία τῆς πολλαπλῆς ἱστορικῆς μαρτυρίας.

---

385. Βλ. πλινθόκτιστους τάφους τῆς Μ. Τούμπας σ. 69 κέ.

III. ΤΑ ΑΛΛΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ

Μολονότι κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η κεραμική τῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας καὶ ὀρισμένων ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου στὴ Βεργίνα, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀγνοηθοῦν τὰ ἄλλα κτερίσματα καὶ ἀντικείμενα ποὺ περιλαμβάνονται στὰ μικρὰ ταφικὰ σύνολα (ὄπλα, κοσμήματα, μετάλλινα σκεύη κλπ.)³⁸⁶, ὅσα δημοσιεύονται μὲ τὴν ἐργασία αὐτὴ γιὰ πρώτη φορά. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν τάφων ξεχωρίζουν φυσικὰ οἱ μεγάλοι ἀσύλητοι μακεδονικοὶ τάφοι II καὶ III (τοῦ Φιλίππου καὶ «τοῦ Πρίγκιπα» ἀντιστοίχως), στοὺς ὁποίους τὰ κτερίσματα αὐτὰ μὲ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τους καὶ τὸν πλοῦτο τους ἐπιβάλλουν μιὰ ἰδιαίτερη ἐπεξεργασία καὶ μελέτη, καὶ μάλιστα σύμφωνα μὲ τὴν κατηγορία τους³⁸⁷. Γιὰ τὰ κτερίσματα ὅμως τῶν ἄλλων μικρῶν τάφων πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ – σύντομη ἔστω – μνεία. Κυρίως πρόκειται γιὰ τοὺς μικροὺς τάφους ποὺ κάλυψε κατὰ τὴν κατασκευή τῆς ἡ Μ. Τούμπα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δημοσιεύονται ἐδῶ τέσσερις πλινθόκτιστοι καὶ μιὰ πυρὰ³⁸⁸. Τὰ ἀντίστοιχα κτερίσματα τῶν τάφων τῶν παλιότερων ἀνασκαφῶν ἀποτελοῦν μιὰ ὀλιγάριθμη ὁμάδα, μὲ ἑλλιπεῖς δυστυχῶς ἀνασκαφικὲς πληροφορίες³⁸⁹.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΥΜΠΑ

1. Ἡ πυρὰ 1980, ἡ ὁποία χρονολογεῖται σύμφωνα μὲ τὴν κεραμική τῆς στὸ τέλος τῆς δεκαετίας 340-330 π.Χ., περιελάμβανε ἕναν ἀργυρὸ κάλυκα³⁹⁰. Τὸ μικρὸ ἀργυρὸ ἀγγεῖο μὲ τὸ καλυκωτὸ σχῆμα ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ λεπτὸ φύλλο μετάλλου μὲ κάπως παχύτερα τὰ χεῖλη. Διακρίνεται τὸ σχῆμα στὸ πλατὺ ἀκόσμητο κοῖλο τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ κάτω ἡμισφαιρικὸ μέρος τοῦ πυθμένα, ὅπου ἀναπτύσσονται καὶ τὰ κοσμήματα. Τὸν ὄμο κοσμεῖ λέσβιο κυμάτιο καὶ ἀκολουθεῖ στενὴ ταινία μὲ πλοχμό. Τὸ σχῆμα, συνηθι-

386. Βλ. κεφ. «Ἡ Μεγάλῃ Τούμπα. Γενικὰ χαρακτηριστικὰ» σ. 15 κέ.

387. Εἶναι προγραμματισμένη χωριστὴ μελέτη γιὰ τὰ μετάλλινα ἀγγεῖα τῶν δύο ἀσύλητων μακεδονικῶν τάφων, ὅπως καὶ ἄλλες ἀνάλογες γιὰ ἄλλες κατηγορίες εὐρημάτων (ὄπλα, ἐπιπλα, κοσμήματα, στεφάνια, κλπ.).

388. Ἡ Μ. Τούμπα κάλυψε μεγαλύτερο ἀριθμὸ τάφων, ὅπως ἔδειξε ἡ σωστικὴ ἀνασκαφὴ τῆς πε-

ριοχῆς, τὴν ὁποία πραγματοποίησε ἡ ΙΖ' ΕΠΚΑ (βλ. Κοτταρίδη 1996, 79 κέ.). Στὴν παρούσα μελέτη εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀναφορὰ μόνο στὰ εὐρήματα τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς τῆς Μ. Τούμπας.

389. Βλ. ἀνασκαφὲς τῶν Μ. Ἀνδρόνικου καὶ Φ. Πέτσα στὸ «προϊστορικὸ» νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας. Ἀνδρόνικος 1969, σποράδην, Πέτσα 1961/62, Πέτσα 1963, σποράδην.

390. Βλ. Δρούγου 1987-1990, 57 κέ.

ομένο στη Μακεδονία και μάλιστα στους τάφους του β' μισού του 4ου αι. π.Χ.³⁹¹, ανταποκρίνεται στον μακεδονικό τύπο, όπως τον προσδιόρισε ο M. Pfrommer στη μελέτη του για την τορευτική³⁹². Η διακόσμηση όμως του μικρού αργυρού αγγείου, όσο κι αν υπολείπεται σε ποιότητα σε σύγκριση προς τα όμοια του μακεδονικού τάφου II³⁹³, είναι εκείνη που το καθιστά ενδιαφέρον. Στην εξωτερική επιφάνεια του κάτω ήμισφαιρικού τμήματος, κάτω από τον πλοχμό, διατίθενται σε έξι επάλληλες σειρές μικρά σχεδόν τριγωνικά φύλλα με κατεύθυνση προς τον περικλειστο κεντρικό ρόδακα του ήμισφαιρικού πυθμένα. Ο ίδιος ο ρόδακας αποτελείται από ένα διπλό στεφάνι έννεα φύλλων. Τα μικρά φύλλα εξαιτίας του λεπτού ελάσματος του μετάλλου, καθώς χτυπήθηκαν στη μήτρα αποτυπώθηκαν και στην έσωτερική επιφάνεια του αγγείου, ενώ στη θέση του έξωτερικού ρόδακα υπάρχει, στο κέντρο του πυθμένα, μέταλλο με το κεφάλι ανδρικής μορφής. Το φυτικό κόσμημα του άσημένιου αγγείου δεν είναι πολύ συνηθισμένο για την κατηγορία του και την εποχή του. Για να μείνει κανείς στα παραδείγματα του μακεδονικού τύπου, αλλά και όσα βρέθηκαν στη Μακεδονία την ίδια περίοδο, αυτά κοσμούνται κατά κανόνα με ανάγλυφα επιμήκη γλωσσωτά-ραβδωτά κοσμήματα κάτω από μια ζώνη με κυμάτιο και πλοχμό στο χείλος. Ξεχωρίζει μια μικρή ομάδα με πραγματικά φυτική διακόσμηση, όπου μεγάλα λογχόσημα φύλλα με κατεύθυνση από τον ρόδακα προς το χείλος καλύπτουν την εξωτερική επιφάνεια του αγγείου³⁹⁴. Στον άσημένιο κάλυκα της πυράς 1980 τα μικρά φύλλα έχουν διαφορετική διάταξη, δημιουργούν την έντυπωση φολιδωτού κοσμήματος. Το μικροσκοπικό αυτό κόσμημα θα το συναντήσει κανείς μόνο έναν αιώνα αργότερα στην αρχή της εμφάνισης των ελληνιστικών ανάγλυφων πήλινων σκύφων³⁹⁵. Η επιφάνεια των σκύφων καλύπτεται γύρω από τον ρόδακα του κέντρου με μικρά φύλλα σε διάταξη και πάλι από το κέντρο προς το χείλος. Η ομάδα χρονολογείται κυρίως στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Η απομακρυσμένη χρονικά συγγένεια των δύο σχημάτων και κοσμημάτων θέτει άμεσα το έρώτημα της πραγματικής σχέσης τους, ή τουλάχιστον της προέλευσης του κοσμήματος του αργυρού κάλυκα³⁹⁶. Ανάλογος τρόπος διακόσμησης συναντάται σε όρισμένα μέταλλινα αγγεία, τα όποια έχουν βρεθεί στη σημερινή Βουλγαρία, μολονότι στις περιπτώσεις αυτές παρατηρούνται διαφορές στην ποιότητά τους. Δυστυχώς ή έλλειψη άλλων σχετικών πληροφοριών δεν επιτρέπει τη σύσταση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας ως προς τον τόπο προέλευσης και τη χρονολόγησή τους.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει το ανάγλυφο μέταλλο στον πυθμένα του κάλυκα. Κλεισμένο μέσα σε ένα δακτυλίδι με κυμάτιο παριστάνεται ένα νεανικό άγένειο κεφάλι με μακριά μαλλιά και στεφανωμένο με φύλλα κισσού και καρπούς πάνω από το μέτωπο. Τα μαλλιά πίσω από τον αυχένα έχουν αποδοθεί σχεδόν χαρακτά στο πεδίο του βάθους, ενώ αντίθετα μπροστά ακολουθούν το ψηλό ανάγλυφο της κεφαλής και γίνονται περισσότερο

391. Πρβ. Ανδρόνικο 1984, 151 εικ. 114, 212, 179-180. *Μακεδονία* 1988, 245-246. *Μακεδονία* 1979, Κατάλογος Μουσείου Θεσσαλονίκης άρ. 280, 401, 408.

392. Pfrommer 1987, 61 κέ., 234 πίν. 62. Για τις πήλινες απομιμήσεις αυτόθι πίν. 45-47. Τουράτσο-

γλου 1986, 640 κέ.

393. Βλ. σημ. 94.

394. Pfrommer ό.π. 56 κέ.

395. Rotroff 1982, 16 κέ., 34-35, πίν. 4-5 άρ. 19, 25, 26 (τελευταίο τέταρτο 4ου αι. π.Χ.).

396. Βλ. πιδ πάνω σ. 28 κέ.

έντυπωσιακά με τη χρήση του πρόσθετου χρυσού³⁹⁷. Πιθανώς πρόκειται για κεφαλή Διονύσου, όπου τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου εἶναι ιδιαίτερα, σχεδὸν ἀτομικά: Εἶναι ἔντονα, νεανικά, με ὑπογραμμισμένα τὰ ὄστα τοῦ μετώπου καὶ τῶν παρείων. Ἡ έντύπωση ἐπιτείνεται ἀκριβῶς με τὴ θέση τοῦ κεφαλιοῦ σὲ τρία τέταρτα, ὥστε νὰ δημιουργοῦνται μικρὲς συνιζήσεις καὶ σκιές, ποὺ ἐνισχύουν τὸν χαρακτήρα τοῦ «πορτραίτου»³⁹⁸ γιὰ τὸ διονυσιακὸ κεφάλι, χαρακτηριστικὸ ὄχι ἄγνωστο στὴν περίοδο αὐτὴ τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ., ἀφοῦ παρατηρεῖται συχνὰ σὲ πολύτιμα σκεύη καὶ ἐπιπλα με ἀνάγλυφη διακόσμηση³⁹⁹.

2. Αἰχμὲς δοράτων (τάφοι I καὶ III): Ἡ παράθεση ὄπλων, καὶ μάλιστα δοράτων κάθε μορφῆς, εἶναι παρὰ τὶς ἀντίθετες ἀπόψεις, ὅπως ἔδειξαν τὰ εὐρήματα τόσο στὴ Βεργίνα, ὅσο καὶ στὴ Μακεδονία ὀλόκληρη⁴⁰⁰, συνηθισμένο ταφικὸ κτέρισμα γιὰ νεκροὺς ἄνδρες.

397. Ἡ χρήση περισσότερων πολύτιμων μετάλλων στὸ ἴδιο ἄγγεο γιὰ τὴν ἀπόδοση χρωματικότητας ἢ ζωγραφικότητας, ιδιαίτερα στὸ β' μισὸ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ μάλιστα στὴ Μακεδονία, ἔχει νὰ ἐμφανίσει πλεῖστα παραδείγματα. Εἶναι συνηθισμένος ὁ συνδυασμὸς ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, ὅπως δείχνουν λ.χ. παραδείγματα ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο II (Ἀνδρόνικος 1984, εἰκ. 114, 212) καὶ ἀλλοῦ, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἀκόμη συνδυασμοὶ χαλκοῦ καὶ χρυσοῦ ἢ ἀσημοῦ, ὅπως λ.χ. ὁ λυχνόυχος ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο II (Ἀνδρόνικος 1984, εἰκ. 131-132). Γιὰ τὸν συμβολισμὸ καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν ἐνδεικτικὰ βλ. Ν. Σταμπολίδη, Σκίρτος, *AAA* 15, 1982, 143 κέ. Διεξοδικότερα γιὰ τοὺς κάλυκες βλ. Δρούγου 1987-1990, 57 κέ.

398. Βλ. Β. Barr-Sharrar, *The Hellenistic and Early Imperial Decorative Bust* (1987) 2 κέ., 132 κέ., ἂν καὶ δὲν συζητᾷ τελικὰ τὰ ἀντίστοιχα μέταλλα τῶν ἑλληνικῶν καλύκων καὶ περιορίζεται στὰ μέταλλα τῶν γαληνικῶν ἀγγείων. Πρβ. Α. Τρακατέλλη, *Ἄσπις σκύφου με ἀνάγλυφο μέταλλο. Συμβολὴ στὴν ἑλληνιστικὴ διακοσμημένη κεραμικὴ* (ἀδημ. μεταπτ. ἐργασία, Θεσσαλονίκη 2002). Μία περαιτέρω ἐρευνα τοῦ θέματος καὶ τοῦ σχετικοῦ ὕλικου (πῆλινοι καὶ μέταλλινοι κάλυκες με μέταλλιο) ἴσως ἀποδείξει ὅτι ἡ ἐμφάνιση τοῦ πορτραίτου μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἤδη στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ φαίνεται ὅτι τὸ παράδειγμα τῆς Βεργίνας ἔχει τὴ δική του ἀξία. Πρβ. ἀκόμη γιὰ τὴν κόμμωση Barr-Sharrar ὁ.π. ἀρ. Η13. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀνάλογο ἀντίστοιχο δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ καὶ ὅτι οἱ ὁμοιότητες εἶναι γενικές.

399. Τὸ θέμα εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον καὶ

με πολλὰ στοιχεῖα ποὺ διαμορφώνονται κίχλας στὸν 4ο αἰῶνα: Σὲ διακοσμητικὰ κεφάλια θεῶν ἢ δαιμόνων καὶ νυμφῶν καὶ ἄλλα μέταλλα με ἴδιο θέμα παρατηροῦνται δύο τύποι μορφῶν ἢ πραγματικὰ ιδιαίτερα φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ὀδηγοῦν καλύτερα στὴν ἔννοια τοῦ πορτραίτου. Οἱ δύο τρόποι δὲν διακρίνονται πάντοτε μεταξύ τους με σαφήνεια. Πρβ. λ.χ. τὰ κεφάλια τῶν μεταλλίων τῶν ἀγγείων στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης, *Μακεδονία* 1988, 245-246, τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζουν μαινάδα καὶ σάτυρο, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι φυσιογνωμικά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ με τὸ κεφάλι τοῦ κάλυκα τῆς πυρᾶς 1980. Πρβ. τὰ ἰταλικά, Barr-Sharrar ὁ.π. πίν. 68-70. Ἰδιαίτερη συμβολὴ στὸ θέμα θὰ προσφέρουν ἔργα μικροτεχνίας, ὅπως ἡ ἐλεφαντοστέινη διακόσμηση τῶν ταφικῶν κλινῶν τῶν μακεδονικῶν τάφων (βλ. ἐλεφαντοστέινα κεφάλια ἀπὸ τὸν τάφο II). Πολὺ χρήσιμα τὰ νεότερα Α. Μαραγκοῦ, *Μουσεῖο Μπενάκη. Συλλογὴ Γουλανδρῆ* (1978) ἀρ. 200, 201 (Δημοσθένης, Φίλιππος Ε' ἢ Φίλιππος Β'). Γενικὰ γιὰ τὸ πλαίσιο τῶν παρατηρήσεων Ἐ. Βουτυρᾶς, *Studien zu Interpretation und Stil griechischer Porträts des 5. und frühen 4. Jht. v. Chr.* (διδ. διατρ. 1980). Τὸ θέμα θὰ ἐξεταστῆ καὶ σὲ σχέση με τὰ ἀργυρὰ ἀγγεῖα προσεχῶς.

400. Πέτοας 1963, 217-232. Ἀνδρόνικος 1984, 144 εἰκ. 102. Μ. Ἀνδρόνικος, *BCH* 94, 1970, 91 κέ. Γιὰ τὴ χρήση τῶν ὄπλων ὡς ταφικῶν κτερισμάτων, Τουράτοσγλου 1986, 627 κέ. Ἡ δημοσίευση τῶν ὄπλων τῶν τάφων II καὶ III τῆς Μ. Τούμπας θὰ προσφέρει πολὺ μεγάλη γνώση γιὰ τὴν ἀρχαία ὀπλοποιία.

Δύσκολο είναι μόνο, όπως και στην περίπτωση των δύο τάφων, να αποφασίσει κανείς αν πρόκειται για αίχμες άπλου δόρατος ή σάρισσας⁴⁰¹. Ίσως τα δύο παραδείγματα από τους πλινθόκτιστους τάφους να είναι πραγματικά δόρατα.

Η σιδερένια αίχμη του τάφου I είναι ή απλούστερη· έχει σχήμα μακρόστενο με την κεντρική άκμη όχι ιδιαίτερα εξηρμένη. Ο σωλήνας της υποδοχής του ξύλινου στελέχους είναι αρκετά πλατύτες και διακρίνεται από τη λεπίδα. Σε δόρυ πρέπει να ανήκει και ή σιδερένια αίχμη του τάφου III, ώστόσο διαφέρει στο σχήμα: είναι πλατύτερο το φύλλο της λεπίδας, με την κεντρική νεύρωση ισχυρότερη στον σχηματισμό της, ενώ ο σωληνίσκος για το ξύλινο στέλεχος είναι στενός. Αξίζει να συγκρίνει κανείς τις αντίστοιχες και σχεδόν σύγχρονες αίχμες δοράτων από τους μακεδονικούς τάφους II και III, όποτε γίνεται φανερή ή διαφορά της ποιότητας στην κατασκευή τους⁴⁰².

3. Η σιδερένια σπλεγγίδα του τάφου I και τα θραύσματα των υπόλοιπων έχουν το χαρακτηριστικό σχήμα των σπλεγγίδων του 4ου αι. π.Χ.⁴⁰³ Η λεπίδα είναι καμπύλη και κοίλη στην τομή, και ή λαβή είναι επίσης καμπύλη. Θα μπορούσε να θεωρηθεί το σχήμα ενδιάμεσος κρίκος ανάμεσα στις κλασικές του 5ου αιώνα⁴⁰⁴ με το μικρό σχετικά μέγεθος και το πολύ καμπύλο σχήμα, και τις έλληνιστικές, που αναγνωρίζονται από το μεγάλο μήκος, την σχεδόν εύθεία λεπίδα και την όρθογώνια λαβή⁴⁰⁵. Για την ομάδα του 4ου αιώνα αξιοσημείωτη είναι λ.χ. ή ένοσφράγιση σπλεγγίδα από τα κτερίσματα των πλινθων της καμάρας του τάφου II (άδημοσίευτη).

4. Χαρακτηριστικά για τον 4ο αι. π.Χ. είναι και το σιδερένιο δακτυλίδι από τον πλινθόκτιστο τάφο I, καθώς και τα θραύσματά του⁴⁰⁶. Έχει πλατιά και άκόσμητη σφενδόνη, έναία με τον κρίκο. Δεν είναι πολύ γνωστά τα σιδερένια δακτυλίδια, αν και φαίνεται να συνηθίζονται στη Μακεδονία και μάλιστα στους άνδρικούς τάφους, έτσι ώστε να τίθεται άμέσως το θέμα του συμβολισμού τους⁴⁰⁷.

401. Βλ. Ανδρόνικο, *BCH* 94, 1970, 93 κέ. Μ. Markle, *AJA* 81, 1977, 323-339. Μ. Markle III, *Studies in the History of Art* 10, 1979, 87 κέ.

402. Είναι πραγματικά ή ποιοτική διαφορά των όπλων του μακεδονικού τάφου II από τους άλλους, τους άπλους, τάφους ιδιαίτερα έμφαντική, ώστε να συμβάλλει στον γενικό χαρακτηρισμό του μεγάλου τάφου και την έρμηνεία του.

403. Τουράτσογλου 1986, 645 (με τη βιβλιογραφία).

404. Πρβ. άκόμη *Μακεδονία* 1988, άρ. 326 (άπο

την Αϊανή, 4ος αι. π.Χ.).

405. Πρβ. για τα έλληνιστικά Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 179.

406. Βλ. κατάλογο κτερισμάτων σ. 80.

407. Πρβ. Ί. Τουράτσογλου, στο *Μύριος, Μνήμη Ί. Βοκοτοπούλου* (2000) 533 κέ. Είναι χαρακτηρισικό ότι βρίσκονται σε άνδρικούς τάφους και μάλιστα όχι ιδιαίτερα πλούσιους. Σιδερένια δακτυλίδια έφεραν οι μύστες στο ιερό των Μεγάλων Θεών στη Σαμοθράκη. Βλ. Κ. Lehmann, *Σαμοθράκη* (μετ. Ί. Ακαμάτη, 1998⁶) 9.

IV. ΣΥΝΟΨΗ

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Μ. Τούμπας τὸ 1976-1978 ἔφερε στὸ φῶς σπουδαῖα καὶ ἐντυπωσιακὰ ταφικὰ μνημεῖα. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τους, ἡ διακόσμησή τους, τὰ πολύτιμα κτερίσματα τῶν τάφων (ἀγγεῖα, ἔπιπλα, ὄπλα κλπ.) εἶναι ἰδιαίτερης σημασίας. Δίπλα σ' αὐτὰ ὑπάρχει κάθε φορὰ ἕνας μικρὸς, ἀλλὰ ἀξιομνημόνευτος ἀριθμὸς πήλινων ἀγγείων ποὺ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς ταφῆς. Τὰ ταφικὰ μνημεῖα μὲ τὸ πλούσιο περιεχόμενό τους προκάλεσαν θαυμασμό, ἀλλὰ καὶ μεγάλες συζητήσεις τόσο γιὰ τὴν ἑρμηνεία τους, ὅσο καὶ γιὰ τὴ χρονολόγησή τους. Τὰ πήλινα ἀγγεῖα, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔχουν τὸ πλεονέκτημα τῆς σχετικὰ καλῆς χρονολόγησής τους, γεγονός σημαντικὸ γιὰ μνημεῖα ὅπως αὐτὰ τῆς Βεργίνας. Μὲ δεδομένο ὅτι δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ συνολικὴ καὶ πλήρης παρουσίαση τῶν μνημείων, ἡ παροῦσα ἐργασία ἐρευνᾷ τὴν κεραμικὴ τῶν τάφων, τόσο αὐτὴ καθεαυτὴ ὅσο καὶ σὲ σχέση πρὸς τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ μνημείου. Ἡ ἐρευνα τῶν ἀγγείων ἔδειξε ὅτι αὐτὰ χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἢ στὸ γ' τέταρτο τοῦ αἰῶνα, στοιχεῖο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ συνυπολογιστεῖ μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα. Ἡ Μ. Τούμπα περιλαμβάνει δύο μεγάλους ἀσύλητους μακεδονικοὺς τάφους (τάφους II καὶ III), τὸν συλημένο κιβωτιόσχημο (τάφο I, «τῆς Περσεφόνης») καὶ τὸν κατεστραμμένο μακεδονικὸ τάφο IV («τῶν ἐλεύθερων κίωνων»), τοῦ ὁποῖου τὰ εὐρήματα δὲν σχολιάζονται στὴν παροῦσα ἐργασία. Στὰ ταφικὰ αὐτὰ σύνολα προστίθενται οἱ μικροὶ πλινθόκτιστοι τάφοι καὶ μία πυρὰ ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στὴν κεραμικὴ τῶν ταφικῶν συνόλων ἀνήκει καὶ ἕνας ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ θραυσμάτων ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας.

Τὸ σύνολο τῆς κεραμικῆς τῆς Μ. Τούμπας εἶναι χαρακτηριστικὸ δείγμα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Βεργίνας, τῆς πόλης τῶν Αἰγῶν. Τὸ μεγάλο νεκροταφεῖο ὄχι μόνον ἐκτείνεται σὲ μεγάλη ἔκταση βόρεια τῆς ἀρχαίας πόλης, ἀλλὰ περιλαμβάνει μεγάλον ἀριθμὸ τάφων ποὺ χρονολογικὰ καλύπτουν δέκα αἰῶνες (10ος-1ος αἰ. π.Χ.). Ὅπως ἡ μορφή τῶν τάφων ἔτσι καὶ τὰ κτερίσματα ἀνταποκρίνονται στὶς ἐποχές τους καὶ παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Ἰδιαίτερα τὰ πήλινα ἀγγεῖα κατέχουν τὴν κύρια θέση μεταξὺ ὄλων καὶ παρέχουν ὄχι μόνον τὰ στοιχεῖα τῆς κεραμικῆς τους, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα τῆς χρονολόγησής καὶ τῶν ταφικῶν ἐθίμων. Θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ δοθεῖ μιὰ πλήρης εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου, ἀφοῦ ἡ παροῦσα ἐργασία ἔχει κύριο ἀντικείμενο τὴ Μ. Τούμπα καὶ τὰ πήλινα ἀγγεῖα τῆς. Περιλαμβάνει ὡστόσο καὶ τὰ ἑλληνιστικὰ ταφικὰ σύνολα ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὶς παλιότερες ἀνασκαφές τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου καὶ Φ. Πέτσα, μὲ σκοπὸ νὰ μεγεθυνθεῖ χρονολογικὰ καὶ εἰδολογικὰ τὸ δείγμα τῆς μελέτης. Μὲ τὶς νεότερες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῆς Βεργίνας ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς πολυἀριθμοὶ καὶ χρήσιμοι σὲ πληροφορίες τάφοι ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς αἰῶνες, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν προκείμενη ἐρευνα.

ΜΕΡΟΣ Α

Μ. ΤΟΥΜΠΑ: Τὸ σύνολο τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν δεδομένων τῶν ταφικῶν μνημείων τῆς Μ. Τούμπας παρουσιάζει μία σύνθετη εἰκόνα, τῆς ὁποίας ἡ ἔρμηνεία ἀποτελεῖ τὸν τελικὸ σκοπὸ. Ἡ κεραμικὴ τῶν μεγάλων τάφων δὲν ἀποτελεῖ ἓνα ἐντυπωσιακὸ καὶ πρωτότυπο ἀρχαιολογικὸ ὑλικό, εἶναι ὅμως σημαντικὴ γιὰ τὴν κατανόηση καὶ ἔρμηνεία τῶν μνημείων, καὶ κυρίως προσφέρει ἓναν χρονολογικὸ προσανατολισμό. Σὲ σύγκριση πρὸς τὰ μετάλλινα ἀγγεῖα καὶ τὰ ἄλλα πολύτιμα σκευὴ καὶ ἔπιπλα, τὰ πήλινα ἀγγεῖα εἶναι τὰ πλέον ταπεινά, ὀδηγοῦν ὅμως τὴν ἔρευνα σὲ ἀσφαλέστερα συμπεράσματα.

Στὸ σύνολο τῶν πήλινων ἀγγείων κάθε τάφου περιλαμβάνονται: α) τὰ ἀγγεῖα τῆς ἴδιας τῆς ταφῆς, β) τὰ ἀγγεῖα τῶν ἐναγισμῶν καὶ γενικὰ ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ τάφου.

Στὰ μνημεῖα τῆς Μ. Τούμπας περιλαμβάνονται ἀκόμη καὶ οἱ μικροὶ πλινθόκτιστοι τάφοι μὲ τὰ κτερίσματά τους, ὅσοι ἐρευνήθηκαν κατὰ τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς Μ. Τούμπας. Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς Μ. Τούμπας εἶναι κυρίως μελαμβραφῆ ἀπὸ τὸν 4ο καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., καθὼς καὶ δείγματα τῆς κατηγορίας τῶν Κέρτς.

Τὸ κύριο θέμα ποῦ τίθεται σὲ σχέση μὲ τὰ πήλινα ἀγγεῖα τῆς Μ. Τούμπας καὶ τῶν τάφων τῆς εἶναι ἡ χρονολόγησή τους καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἐνδεχόμενη καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν χρονολόγηση τῶν μνημείων. Παράλληλα ἡ μελέτῃ τῆς κεραμικῆς συνιστᾷ μιὰ πολὺ καλὴ ἀφειτηρία γιὰ τὴν ἐξέταση γενικῶν θεμάτων ταφικῶν ἐθίμων καὶ γενικῆς ἐκτίμησης τῆς ἐποχῆς τῶν μνημείων.

ΤΑΦΟΣ Ι: Ὁ κιβωπιόσημος κτιστὸς τάφος Ι («ΤΗΣ ΠΕΡΣΕΦΟΝΗΣ»), βρέθηκε συλημένος καὶ γεμάτος μὲ χῶμα. Στὸ δάπεδο ὑπῆρχαν θραύσματα δύο πινακίων καὶ ἑνὸς «κοχυλιοῦ». Ἐξω ἀπὸ τὸν τάφο βρέθηκαν δύο πήλινοι λύχνοι. Τὰ δύο πινάκια, ἓνα τύπου “fish-plate” καὶ τὸ δεύτερο μελαμβραφῆς μὲ ἐμπέστη διακόσμηση, χρονολογοῦνται στὰ μέσα (ἢ λίγο μετὰ) τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

ΤΑΦΟΣ ΙΙ (ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ): Ὁ μακεδονικὸς διθάλαμος τάφος βρέθηκε ἄθικτος καὶ ἀσύλητος. Τὰ πήλινα ἀγγεῖα του διακρίνονται σὲ δύο ομάδες, στὴν ὀλιγάριθμη ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου καὶ μιὰ δευτέρη καὶ μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον του.

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ σώζονται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Πρόκειται γιὰ τυπικὰ σχήματα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἐπομένως ἡ ἀναγνώριση καὶ χρονολόγησή τους γίνεται μὲ τὴ σύγκριση πρὸς τὰ γνωστὰ ἀντίστοιχα. Ὁ πήλινος λύχνος τοῦ χάλκινου λυχνοῦχου ἀνήκει στὸν τύπο Howland 23D, ποῦ χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὁ συγκεκριμένος τύπος ἀνήκει στὰ πρῶμα παραδείγματα.

Τὰ τέσσερα μελαμβραφῆ πηνιόσημα μικρὰ ἀγγεῖα («ἀλατιέρες») εἶναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ. Χρονολογοῦνται, σύμφωνα μὲ ἀνασκαφικὰ δεδομένα περιοχῶν ὅπως ἡ Στρώμη τῆς Θράκης, ἀκόμη στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 330. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ χρονολόγηση τοῦ ἐρυθρόμορφου ἀσκοῦ μὲ τοξωτὴ λαβή. Ἡ μελαμβραφῆς οἰνοχόη δὲν εἶναι σχῆμα ποῦ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ βεβαιότητα καὶ τοῦτο προκύπτει μόνο ἀπὸ τὰ συνευρήματα τοῦ συνόλου. Στὸν προθάλαμο τοῦ τάφου ὑπῆρχαν ἐπίσης τρεῖς ἢ τέσσερις ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς, δείγματα μιᾶς χαρακτηριστικῆς κεραμικῆς γιὰ τὸν μακεδονικὸν ἄνθρωπον καὶ κυρίως τοὺς τάφους κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Μαζὶ μὲ τοὺς ἀμφορεῖς αὐτοὺς ὑπῆρχε καὶ ἓνας ἀριθμὸς ἀλαβάστρων.

Τὰ ἀγγεῖα τῶν ὑπολοίπων τῆς καύσης ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς καμάρας, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ομάδων (ἐναγισμῶν) ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τάφου εἶναι κυρίως μελαμβαφῆ σκυφίδια, σκύφοι, ἀσκοί, καθὼς καὶ ἀπλὰ ἀγγεῖα. Ἀξιομνημόνευτα εἶναι τὰ θραύσματα ἐρυθρόμορφης πελίκης ποῦ βρέθηκαν στὴν ἐπιφάνεια τῆς πρόσοψης τοῦ τάφου καὶ χρονολογοῦνται πιθανῶς στοὺς χρόνους ποῦ ἀντιστοιχοῦν στὴν τελευταία φάση τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαρσύα.

ΤΑΦΟΣ ΙΙΙ («ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑ»): Ὁ μακεδονικὸς διθάλαμος βρέθηκε ἀσύλητος, ὅπως καὶ ὁ προηγούμενος. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του προέρχονται τρεῖς ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς καὶ ὁ πήλινος δίμυξος λύχνος ὁ ὁποῖος βρέθηκε πάνω στὸν ἐπάργυρο λυχνοστάτη. Ὁ λύχνος εἶναι τοῦ τύπου Howland 264=Scheibler STL καὶ χρονολογεῖται στὸ δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἐπάνω στὴν καμάρα ὑπῆρχε ὁ μοναδικὸς ἐναγισμὸς τοῦ τάφου, μιὰ μικρὴ ομάδα πήλινων ἀγγείων (κάνθαρος, ἄωτο σκυφίδιο καὶ ἀσκὸς guttus). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ, προϊόντα πιθανῶς τοπικοῦ ἐργαστηρίου, χρονολογοῦνται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

ΠΛΙΝΘΟΚΤΙΣΤΟΙ ΤΑΦΟΙ: Τὸ 1979 ἀνασκάφηκαν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μ. Τούμπας, τρεῖς μικροὶ πλινθόκτιστοι τάφοι μὲ ἀξιόλογα σύνολα πήλινων ἀγγείων. Τὸ 1980 ἀνασκάφηκε ἓνας τάφος-πυρά, ποῦ ἐκτὸς τῶν πήλινων ἀγγείων περιελάμβανε καὶ μικρὸ ἀργυρὸ κάλυκα. Στὴν ἐπόμενη δεκαετία, καὶ κυρίως κατὰ τὴν οἰκοδόμησι τοῦ προστατευτικοῦ κελύφους τῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας, ἀνασκάφηκε σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς τάφων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξεταστοῦν ἐδῶ.

Οἱ τάφοι τοῦ 1979 καὶ 1980 περιέχουν κατὰ κύριο λόγο μία ἐρυθρόμορφη πελίκη, ἄωτους, ἄποδους μελαμβαφεῖς σκύφους, καὶ ἀσκοὺς guttus. Ὅλα τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται σὲ τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐνῶ μὲ βάση τὴν κεραμικὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ παλαιότερος ὁ τάφος 1979 II.

Η ΕΠΙΧΩΣΗ ΤΗΣ Μ. ΤΟΥΜΠΑΣ: Περιελάμβανε πήλινα ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ κατεστραμμένους τάφους. Τὰ ὑλικά τῶν τάφων αὐτῶν χρησιμοποιήθηκαν, ὅπως καὶ οἱ ἐπιτύμβιες στήλες, γιὰ τὴ δημιουργία τῆς Μ. Τούμπας.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ: Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ μελετήθηκαν ὅλοι οἱ ἑλληνιστικοὶ τάφοι οἱ ὁποῖοι ἀνασκάφηκαν ἀπὸ τοὺς Μ. Ἀνδρόνικο καὶ Φ. Πέτσα, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50 ἀνάμεσα στοὺς προϊστορικοὺς τύμβους. Οἱ ἑλληνιστικὲς αὐτὲς ταφῆς περιλαμβάνουν ὀρισμένα ἀξιόλογα κλειστὰ σύνολα ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς (3ος καὶ 2ος αἰ. π.Χ.) καὶ προσφέρουν τὴ χρονολογικὴ συνέχεια τῆς κεραμικῆς τῶν τάφων τῆς Μ. Τούμπας. Τὰ σύνολα αὐτὰ περιλαμβάνουν χαρακτηριστικὰ σχήματα τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ ἀρυτῆρες, ἀμφορεῖς, πυξίδες, ἄωτα σκυφίδια, σκύφους, λύχνους, γεγονὸς ποῦ προσθέτει στοιχεῖα σὲ τὴ γνώσεις γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ στὴ Μακεδονία. Ἐνας πολὺ μικρὸς ἀριθμὸς ταφικῶν συνόλων χρονολογοῦνται ἀκόμη στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ συμπληρώνουν τὰ ἀνάλογα εὐρήματα τῆς Μ. Τούμπας.

ΜΕΡΟΣ Β

Ἐξετάζονται ὀρισμένα θέματα στὰ γενικά τους χαρακτηριστικά, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὴν κεραμικὴ ποὺ παρουσιάζεται παραπάνω.

Ἡ ἐρυθρόμορφη κεραμικὴ ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. περιλαμβάνει κυρίως πελίκες, ἓνα σκύφο, θραύσματα κρατῆρων καὶ μικρὰ ἀγγεῖα-μυροδοχεῖα (ἀσκός, λήκυθοι). Στὴν εἰκονογραφία τους ἐμφανίζονται τὰ γνωστὰ καὶ καθιερωμένα θέματα τῆς σύγκρουσης τῶν ἀριμασπῶν καὶ γρυπῶν, καθὼς καὶ τῆς γυναικείας κεφαλῆς. Ἡ ὁμάδα τῶν μελαμβαφῶν εἶναι πολυπληθὴς μὲ μιὰ μεγάλη σειρὰ σχημάτων ποὺ ταξινομοῦνται σὲ ὁμάδες καὶ χρονολογικά. Ὁ 4ος π.Χ. αἰώνας ἐκπροσωπεῖται μὲ τίς «ἀλατιέρες», τὴν οἰνοχόη, τὰ ἄωτα σκυφίδια, τοὺς σκύφους καὶ τοὺς ἀσκούς.

Ὁ 3ος καὶ 2ος αἰώνας ἀντιπροσωπεύονται μὲ χαρακτηριστικὰ δείγματα ἀγγείων καὶ λύχνων. Ξεχωρίζουν οἱ πυξίδες, τὰ μυροδοχεῖα, οἱ οἰνοχόες κλπ. Ἀξιωματικὰ εἶναι τὰ σύνολα τῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων ἀπὸ τάφους ποὺ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ τίς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., διότι ἀντιπροσωπεύουν τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὶς δύο ἐποχὲς (οἱ τάφοι χρονολογοῦνται μὲ βάση νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' καὶ τοῦ Κασσάνδρου).

Διακεκριμένα θέματα καὶ σὲ μιὰ χρονολογικὴ συνέχεια ἀποτελοῦν οἱ πήλινοι λύχνοι καὶ οἱ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς. Οἱ λύχνοι προσφέρουν πραγματικὰ μὲ τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας μιὰ συνεχῆ ἀλυσίδα τῶν τριῶν αἰώνων (4ος-2ος αἰ. π.Χ.). Ἀντίθετα οἱ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐμφανίζονται ἀκόμη ὡς ἓνα ἀρκετὰ δύσκολο πρόβλημα τῆς ἔρευνας.

Κατὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς κεραμικῆς στὸ τέλος τῆς μελέτης ἐξετάζονται μὲ συντομία δύο παράπλευρα ζητήματα. Τὰ μέταλλα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα-κτερίσματα ποὺ συνόδευαν τοὺς νεκροὺς τῶν μικρῶν τάφων ἐπιβάλλουν μιὰ σύντομη ἐξέταση. Πρόκειται κυρίως γιὰ ὄπλα, μέταλλα σκεύη κλπ., ποὺ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς ταφῆς.

Τὰ ἔθιμα ταφῆς εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ θέμα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας. Μὲ τὰ παρόντα δεδομένα καὶ γιὰ τοὺς τάφους ποὺ μελετήθηκαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ πλήρης παρουσίαση τοῦ θέματος, ἀφοῦ ἐδῶ δὲν δημοσιεύεται τὸ σύνολο τῶν κτερισμάτων τῶν μεγάλων τάφων τῆς Μ. Τούμπας (4ος αἰ. π.Χ.). Ὡστόσο ἡ κεραμικὴ σημειοδοτεῖ ὀρισμένα σταθερὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἔθιμα. Ἡ παρουσία τοῦ λύχνου σχετίζεται τόσο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συμποσίου, ἀλλὰ καὶ τὴ σημασία τοῦ φωτὸς στὸν θάνατο. Οἱ πελίκες ἀποκαλύπτουν μὲ τὰ εἰκονογραφικὰ θέματά τους ὀρισμένες θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς. Ἀλάβαστρα καὶ ψευδοκυπριακοὶ ἀμφορεῖς εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον συνηθισμένα στὴ Μακεδονία ταφικὰ κτερίσματα. Τὰ μικρὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα σχετίζονται μὲ τὴν παράθεση ὀρισμένων τροφῶν ἢ ἄλλων προσφορῶν σύμφωνα μὲ τίς ταφικὲς δοξασίαις τῆς ἐποχῆς.

SUMMARY

The excavation of the Great Tumulus in 1976-1978 brought to light significant and impressive funerary monuments, whose architecture, decoration and precious grave goods (metal vases, furniture, arms etc.) are particularly important. Besides these distinctive precious artifacts, stand a few, but noticeable, clay pots, which complete the context of the burials. However, these funerary monuments with their rich contents caused admiration, as well as arguments, concerning their interpretation and dating. In this respect, clay pots are really useful for the monuments of Vergina, since as it is well-known, pottery can be relatively precisely dated.

Taking for granted that the entire and complete presentation of the monuments is not possible, this study concentrates on the pottery of the graves itself and in relation to the rest of the characteristics of the monuments. The study of the pottery has shown that it dates to the middle or the third quarter of the 4th century BC; this evidence is essential and has to be assessed together with the evidence of the other grave goods. The Great Tumulus comprised two big unlooted Macedonian tombs (tombs II and III), a looted cist-tomb (grave I, "Persephone's tomb") and the destroyed Macedonian tomb IV ("the tomb with the free-standing columns"), whose grave goods are not included in the present study. Furthermore, a few small graves made with mud-bricks and one pyre of the last quarter of the 4th century BC are also included in this group of funerary monuments. Finally, a great number of pots and fragments from the filling of the Great Tumulus are also added to the pottery of the above funerary monuments.

The pottery of the Great Tumulus is a characteristic sample of the pottery of the second half of the 4th century BC found in the cemetery of the ancient city of Aigai, which is located at Vergina. The cemetery of Aigai is extended over a large area north from the ancient city and comprises a great number of graves dating from the 10th to the 1st centuries BC (a period of ten centuries). The types of graves and grave goods changed through time and present a great variety. The clay pots are the commonest and provide evidence on the pottery itself, as well as on dating and burial customs. A complete presentation of this cemetery would be extremely difficult, and the present study concentrates on the Great Tumulus and its pottery. However, in order to expand the material chronologically and typologically, the Hellenistic funerary complexes, excavated in the past by M. Andronikos and Ph. Petsas, are also included in the study. Finally, the recently excavated numerous graves of the Classical and Hellenistic periods, which offer useful evidence, are not included in the present study.

PART A

THE GREAT TUMULUS: The primary aim of this study is the interpretation of the complicated evidence provided by the grave goods and the other data of the funerary monuments of the Great Tumulus. The pottery of the big tombs is not impressive, nor unique, however, it is important for the understanding and interpretation of the monuments, and namely, it offers a chronological framework. In comparison to the metal vases and the other precious ware, the clay pots are humble, however, they offer safe chronological conclusions.

The pottery of each grave contains: a) the pottery of the burial itself, b) the pottery of the burnt sacrifices and the area around the burial.

The small graves built with mud bricks and their grave goods, excavated during the systematic investigation of the mound, are also included in the monuments of the Great Tumulus. The pottery found in the filling is mainly black-glazed dating to the 4th and the early 3rd centuries BC, as well as samples of the so-called Kerch red-figure pottery.

The main problem posed by the study of the clay pots of the Great Tumulus and its monuments is their dating and secondly the approximate dating of the tombs where they were found. Furthermore, the study of the pottery forms a basis for the discussion of general questions concerning burial customs and for a general evaluation of the area of the monuments.

TOMB I: The big cist-tomb I ("Persephone's tomb") was found looted and filled with earth. Fragments of two plates and a marble sea-shell were found on the floor, while two clay lamps were found outside the tomb. The two plates, one fish-plate and one black-glazed with impressed decoration, date to the middle (or a little afterwards) of the 4th century BC.

TOMB II: (Philipp's tomb): The Macedonian tomb with two chambers was found intact and unlooted. Its pottery is divided into two groups: one group of a few pots found in the interior of the tomb and a second bigger group from the outside.

The pots from the interior are well-preserved. They are characteristic shapes of the second half of the 4th century BC, and their identification and dating is based on their comparison to already known similar ones. The terracotta lamp of the bronze lantern belongs to the Howland 23B type dating from the second half of the 4th to the early 3rd century BC. The Vergina lamp is one of the early examples of the type.

The four black-glazed spool shaped saltcellars are characteristic of this period of time. According to the archaeological data of Stryme in Thrace, they date to the third quarter of the 4th century BC, before 330. The dating of the red-figured askos with the arched handle is similar. The black-glazed oinochoe cannot be precisely dated and therefore, its dating is based on its context. Three or four "pseudo-Cypriote" amphorae, the very common pots of the cemeteries of Macedonia in the second half of the 4th century BC, were found in the antichamber. A number of alabastra accompanied the amphorae.

The pottery from the remains of the pyre on the top of the vaulted roof, as well as

that from the other groups (burnt sacrifices) of the filling of the tomb, are mainly black-glazed small skyphoi, askoi, and other simple pots. The fragments of a red-figured pelike found on the surface of the façade of the tomb are significant and probably date to the last phase of the work of the Marsyas painter.

TOMB III (the “prince’s tomb”): The Macedonian tomb with two chambers was found unlooted, like the previous. It contained a significant number of “pseudo-Cypriote” amphorae and a clay lamb with two nozzles, found on the silver plated lamp stand. The lamp belongs to the Howland 264=Scheibler STL type and dates to the last quarter of the 4th century BC.

A small group of clay pots (a kantharos, a bowl and a type guttus askos) were found in the unique burnt sacrifice related to the tomb, on the top of its vaulted roof. These pots, probably products of a local workshop, date to the last quarter of the 4th century BC.

GRAVES MADE WITH MUD-BRICKS: Three small graves made with mud-bricks were excavated in the eastern part of the tumulus in 1979. These contained significant groups of pottery. Another grave-pyre, containing a silver calyx and clay pots, was investigated in 1980. A great number of graves were excavated in the 90’s, during the construction of the protective building of the tombs of the Great Tumulus; their pottery is not presented here.

The 1979 and 1980 graves contained a red-figured pelike, black-glazed bowls and guttus askoi. All the pots date to the last three decades of the 4th century; according to the pottery the 1979 II grave is the earliest.

THE FILLING OF THE GREAT TUMULUS: It contained pottery of the late 4th century BC, which belonged to destroyed graves. The materials of these destructed graves were used for the creation of the Great Tumulus, like the grave stelae.

THE HELLENISTIC GRAVES FROM THE PREHISTORIC CEMETERY: All the Hellenistic graves, found among the prehistoric mounds and excavated by M. Andronikos and Ph. Petsas in the 50’s, are presented in this chapter. These Hellenistic burials contained many significant groups of Hellenistic pottery (3rd and 2nd centuries BC) and offer the chronological continuity of the pottery found in the tombs of the Great Tumulus. These groups comprise characteristic shapes of this period of time, namely chytrai, amphorae, pyxides, bowls, skyphoi, and lamps, which enrich our knowledge on Hellenistic pottery of Macedonia. Furthermore, a small number of graves dating to the 4th century BC, complete the respective finds of the Great Tumulus.

PART B

A general discussion of certain topics springing from the study of the pottery in Part A is presented in this part of the book.

The red-figured pottery of the second half of the 4th century BC comprises primarily pelikai, one skyphos, fragments of craters and small pots – perfume-containers (askoi,

lekythoi). They are decorated with the well-known and common scenes of the contest between griffins and Arimasps, and the female head. The black-glazed pots are numerous presenting a great variety of shapes, which can be divided into groups on the basis of typology and chronology. The shapes of the 4th century are the saltcellars, the oinochoe, the bowls, the skyphoi and the askoi.

The common shapes of pots of the 3rd and the 2nd centuries are the oinochoae, the pyxides, the perfume-bottles etc, as well as the lamps. The groups of black-glazed pottery found in tombs of the late 4th and the early 3rd centuries BC are noticeable, because they constitute the connecting bond between the two eras (the graves are dated on the basis of the coins of Alexander III and Cassander).

The clay lamps and the "pseudo-Cypriote" amphorae are distinctive topics in the study of pottery and offer a chronological sequence. The lamps, with the examples from the cemetery of Aigai, constitute a sequence of three centuries (4th-2nd centuries BC). On the contrary, the "pseudo-Cypriote" amphorae of the second half of the 4th century still pose difficulties concerning their dating.

Besides the primary presentation of the study of the pottery, two more topics are shortly discussed in this book. The metal and the grave goods of other materials, which were found in the small graves with mud-bricks, had to be presented: these are primarily arms, metal vases etc, which complete the context of the burials.

The burial customs are a very important topic of the archaeological investigation. There cannot be here a complete discussion of the burial customs of the small graves presented in Part A, since the variety of the grave goods of the big tombs of the Great Tumulus (4th century) are not published in this study. However, the pottery indicates certain stable characteristics and customs. The presence of the lamp is related to the idea of the symposium and the significance of light in death. The iconography of the pelikae reveal certain religious conceptions of their times. The alabastra and the "pseudo-Cypriote" amphorae are the commonest grave goods in Macedonia. According to the funerary ideas of that period, the small and opened pots were related to the presentation of food or other offerings.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΕΜΘ* *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη.*
- Ἄνδρόνικος, Μακαρόνας, Μουτοόπουλος, Μπακαλάκης 1961: Μ. Ἄνδρόνικος, Χ. Μακαρόνας, Ν. Μουτοόπουλος, Γ. Μπακαλάκης, *Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας* (1961).
- Ἄνδρόνικος 1969 Μ. Ἄνδρόνικος, *Βεργίνα I. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν τύμβων* (1969).
- Ἄνδρόνικος 1977 Μ. Ἄνδρόνικος, Οἱ βασιλικοὶ τάφοι τῆς Μ. Τούμπας, *ΑΑΑ XI*, 1977, 1 κέ.
- Ἄνδρόνικος 1984 Μ. Ἄνδρόνικος, *Βεργίνα. Οἱ βασιλικοὶ τάφοι καὶ ἄλλες ἀρχαιότητες* (1984).
- Ἄνδρόνικος 1986 Μ. Ἄνδρόνικος, Ἀρχαιολογία καὶ Ἱστορία, στὸ *Φίλια Ἔπη εἰς Γ. Ε. Μυλωνᾶν Α* (1986) 19 κέ.
- Ἄνδρόνικος 1987 Μ. Ἄνδρόνικος, Βεργίνα. Ἀνασκαφὴ 1987, *ΑΕΜΘ 1*, 1987, 1 κέ.
- Ἄνδρόνικος 1994 Μ. Ἄνδρόνικος, *Βεργίνα II. Ὁ τάφος τῆς Περσεφόνης* (1994).
- Βαλαβάνης 1991 Π. Βαλαβάνης, *Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια* (1991).
- Βοκοτοπούλου 1990 Ἰ. Βοκοτοπούλου, *Οἱ ταφικοὶ τύμβοι τῆς Αἴνειας* (1990).
- Δάφφα-Νικονάνου 1969 Ἀ. Δάφφα-Νικονάνου, Ἑλληνιστικὸς τάφος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Βεργίνας, *Μακεδονικά 9*, 1969, 225 κέ.
- Δεσποῖνη 1981 Αἰκ. Δεσποῖνη, Ὁ τάφος τῆς Κατερίνης, *ΑΑΑ 1981*, 198-209.
- Δρούγου 1982 Σ. Δρούγου, Ἐρυθρόμορφος κρατῆρας τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴ Βέροια. Ὁ ζωγράφος τῆς Τογα, *ΑΕ 1982*, 85 κέ.
- Δρούγου 1987-1990 Σ. Δρούγου, *Θρακικὴ ἐπιτηρίδα 1987-1990*, 57 κέ.
- Δρούγου 1988 Σ. Δρούγου, Τὰ πῆλινα κτερίσματα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου στὴν πλατεία Συντριβανίου Θεσσαλονίκης, *ΑΕ 1988* (1991), 71 κέ.
- Δρούγου 1991 Σ. Δρούγου (ἐκδ.), *Ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Μακεδονία* (1991).
- Δρούγου 1992 Σ. Δρούγου, *Ἀνασκαφὴ Πέλλας 1957-1964. Οἱ πῆλινοι λύχνοι* (1992).
- Δρούγου, Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Φάκλαρης, κ.ἄ. 1994: Σ. Δρούγου, Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Π. Φάκλαρης, Ἀ. Κοτταρίδου, Μ. Τοιγαρίδα, *Βεργίνα. Ἡ Μεγάλὴ Τούμπα* (1994).
- Δρούγου, Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1999: Σ. Δρούγου, Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, *Βεργίνα. Περιδιαβάζοντας τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο* (1999).
- Δρούγου, Τουράτσογλου 1980 Σ. Δρούγου, Γ. Τουράτσογλου, *Ἑλληνιστικοὶ λαξευτοὶ τάφοι Βέροιας* (1980).
- Δρούγου, Τουράτσογλου 1989 Σ. Δρούγου, Γ. Τουράτσογλου, Ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Βέροια. Ἡ περίπτωση τοῦ οἰκοπέδου Γ. Χαρωνιτάκη, *Β' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ, Ρόδος 1989* (1990) 74 κέ.
- Δρούγου, Τουράτσογλου 1994 Σ. Δρούγου, Γ. Τουράτσογλου, Τὰ χρονολογημένα σύνολα ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Μακεδονία, *Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ, Θεσσαλονίκη 1991* (1994) 128 κέ.
- Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς 1993 Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. *Μακεδονία. Τὸ βασίλειο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* (ἔκθεση Montreal 1993).

- ΈπΣυνΕλλΚερ
Ζυμῆ, Σιδέρης 2000
- Θέμελης, Τουράτσογλου 1997
Καλλίνη 1998
- Κεραμική Κρήτης (1997)
Κεραμική τῆς Μακεδονίας 1991
Κοτταρίδου 1989
Κοτταρίδου 1991
- Κοτταρίδου 1992
- Κοτταρίδη 1996
Κοτταρίδη 1996 (1999)
- Κοτταρίδη 1997
- Κοτταρίδη 1998
- Κοτταρίδη 2001
- Κοτταρίδη 2002
- Λαζαρίδης, Ρωμοπούλου, Τουράτσογλου 1992: Δ. Λαζαρίδης, Κ. Ρωμοπούλου, Γ. Τουράτσογλου, *Ὁ τύμβος τῆς Νικήσιανης* (1992).
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-91
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994
Μακεδονία 1988
- Μαρκουλάκη, Νινιοῦ-Κινδελεῆ 1982: Σ. Μαρκουλάκη, Β. Νινιοῦ-Κινδελεῆ, Ἐλληνιστικὸς λαξευτὸς τάφος Χανίων, *ΑΔ* 37, 1982, Α, 7 κέ.
- Μαρκουλάκη, Νινιοῦ-Κινδελεῆ 1994: Σ. Μαρκουλάκη, Β. Νινιοῦ-Κινδελεῆ, Ἀντιπροσωπευτικὲς ὁμάδες ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς ἀπὸ ταφικὰ σύνολα τοῦ νομοῦ Χανίων, στὸ *Ἐλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο* (1994) 208 κέ.
- Μπακαλάκης 1967
Μπέσιος, Παπῆ 1995
Νούλας 1998
- Παντερμαλῆς 1972
- Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση Ἐλληνιστικῆς Κεραμικῆς.
Ε. Ζυμῆ, Ἄθ. Σιδέρης, Χάλκινα σκευὴ ἀπὸ τὸ Γαλαξειδί: πρώτη προσέγγιση. *Τὸ Γαλαξειδί, Ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα ἕως σήμερα. Πρακτικὰ Συνεδρίου, Γαλαξειδί 29-30/9/2000* (2003).
- Π. Θέμελης, Γ. Τουράτσογλου, *Οἱ τάφοι τοῦ Δερβενιοῦ* (1997).
- Χρ. Καλλίνη, *Τύποι καὶ ἐξέλιξη μυροδοχείων ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου ἕως τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. σὲ πηλὸ καὶ μέταλλο* (ἀδημ. μεταπτ. ἔργ. 1998).
- Ἐλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Κρήτη (Λεύκωμα, 1997).
Ἐλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Μακεδονία (1991).
Ἄ. Κοτταρίδου, Βεργίνα 1988, *ΑΕΜΘ* 3, 1989, 1-11.
Ἄ. Κοτταρίδου, Βεργίνα 1991. Τοπογραφικὲς ἔρευνες στὴν περιοχὴ καὶ ἀνασκαφὴ στὸ νεκροταφεῖο τῶν Αἰγῶν, *ΑΕΜΘ* 5, 1991, 23 κέ.
Ἄ. Κοτταρίδου, Βεργίνα 1992, *ΑΕΜΘ* 6, 1992, 72 κέ. (νεκροταφεῖο).
Ἄ. Κοτταρίδη, Βεργίνα 1997, *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 79 κέ.
Ἄ. Κοτταρίδη, Βασιλικὲς πυρὲς στὴ νεκρόπολη τῶν Αἰγῶν. *Ἀρχαία Μακεδονία* VI, 1996 (1999) 613 κέ.
Ἄ. Κοτταρίδη, Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο τῆς ΙΖ' ΕΠΚΑ στὴ Βεργίνα. Τὸ ἱστορικὸ τῆς ἔκθεσης τῶν θησαυρῶν τῶν βασιλικῶν τάφων, *ΑΕΜΘ* 11, 1997, 129-137.
Ἄ. Κοτταρίδη, Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Βεργίνα τὸ 1998. Νέα εὐρήματα ἀπὸ τὴ νεκρόπολη τῶν Αἰγῶν, *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 406 κέ.
Ἄ. Κοτταρίδη, Τὸ ἔθιμο τῆς καύσης καὶ οἱ Μακεδόνες. Σκέψεις μὲ ἀφορμὴ τὰ εὐρήματα τῆς νεκρόπολης τῶν Αἰγῶν. *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τίς «Καύσεις», Ρόδος 1991* (2001).
Ἄ. Κοτταρίδη, Ἡ ἀνασκαφὴ στὴ νεκρόπολη τῶν Αἰγῶν τὸ 2001, *ΑΕΜΘ* 16, 2002, 496 κέ. (496, μυροδοχεῖο-ἀμφορίσκος, 498 κέ., ὑστεροαρχαϊκοὶ τάφοι).
- Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο Πέλλας. Ἀνασκαφὴ 1989, *ΑΔ* 44-46, 1989-91, Α, 73 κέ.
Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Λαξευτοὶ θαλαμῶν τῶν Πέλλας* (1994).
Ἀρχαία Μακεδονία (κατάλογος ἔκθεσης στὴν Αὐστραλία 1988).
- Γ. Μπακαλάκης, *Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Σιρύνης* (1967).
Μ. Μπέσιος, Μ. Παπῆ, *Πύδνα* (1995).
Κ. Νούλας, *Ταφικὰ ἔθιμα στὴ Μακεδονία τὸν 4ο αἰ. π.Χ.* (ἀδημ. μεταπτ. ἔργ. 1998).
Δ. Παντερμαλῆς, Ὁ νέος μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, *Μακεδονικὰ* 12, 1972, 147 κέ.

- Πέτσας 1961/62 Φ. Πέτσας, 'Ανασκαφή ἀρχαίου νεκροταφείου Βεργίνας (1960/61), *ΑΔ* 17, 1961/62, Α, 218 κέ.
- Πέτσας 1963 Φ. Πέτσας, 'Ανασκαφή ἀρχαίου νεκροταφείου Βεργίνας, *ΑΔ* 18, 1963, Β2, 217 κέ.
- Ρωμαῖος 1951 Κ. Ρωμαῖος, *Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας* (1951).
- Ρωμοπούλου 1964 Κ. Ρωμοπούλου, 'Αγγεῖα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμφιπόλεως, *ΑΕ* 1964, 91 κέ.
- Ρωμοπούλου 1989 Κ. Ρωμοπούλου, Ὑστεροκλασικὰ ταφικὰ σύνολα ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη, στὸ *Φίλια ἔπη εἰς Γ. Ε. Μυλωνᾶν* Γ (1989) 194 κέ.
- Σαασόγλου-Παλιαδέλη 1984 Χρ. Σαασόγλου-Παλιαδέλη, *Ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ τῆ Μ. Τούμπα* (1984).
- Σαασόγλου-Παλιαδέλη 2004 Χρ. Σαασόγλου-Παλιαδέλη, *Βεργίνα. Ὁ τάφος τοῦ Φιλίππου. Ἡ τοιχογραφία μὲ τὸ κινῆγι* (2004).
- Σγουροπούλου 1998 Χρ. Σγουροπούλου, *Γυναικεῖες κεφαλὲς στὰ ἀγγεῖα Κέρτις* (ἀδημ. μεταπτ. ἔργ. 1998).
- Τουράτσογλου 1986 Ἴ. Τουράτσογλου, Τὸ ξίφος τῆς Βέροιας. Συμβολὴ στὴ μακεδονικὴ ὄπλοποιία τῶν ὑστερῶν κλασικῶν χρόνων, *Ἀρχαία Μακεδονία* IV, 1986, 611 κέ.
- Τομπίδου-Αὐλωνίτη 1994 Μ. Τομπίδου-Αὐλωνίτη, Σύνολα κεραμικῆς ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ *Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ, Θεσσαλονίκη 1991* (1994) 80 κέ.
- Φάκλαρης 1987 Π. Φάκλαρης, Ταφὴ πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδῆρου στὴ Βεργίνα, *Ἀμνητός. Τμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Ἀνδρόνικο* (1987) 923 κέ.
- Addenda*
- ARV*²
- Behr 1988 J. D. Beazley, *Addenda* (1989).
- Blondé 1983 J. D. Beazley *Attic Red-figured Vase-Painters I-III*² (1963).
- Boháč 1958 D. Behr, *IstMitt* 38, 1988, 97-178.
- Braun 1970 F. Blondé, *Greek Lamps from Thorikos* (1983).
- Breccia 1910 I. Boháč, *Kertscher Vasen* (1958, στὴν τοεχικὴ).
- Breccia 1912 K. Braun, *Der Dipylon-Brunnen* B, *AM* 85, 1970, 129 κέ.
- Broneer 1932 E. Breccia, *La necropole di Sciatbi. Catalogue général des antiquités égyptiennes* (1910) 63, 64.
- Bucovala 1967 E. Breccia, *La necropole di Sciatbi* (1912).
- Davidson, Thompson 1943 O. Broneer, *Terracotta Lamps. Corinth IV*² (1930).
- Dusenbery 1998 M. Bucovala, *Necropole elenistice la Tomis* (1967).
- Ghali-Kahil 1960 G. R. Davidson, B. Thompson, *Pnyx I. Small Objects, Hesperia, Suppl. 7* (1943).
- Gill 1984 E. Dusenbery, *Samothrace II. The Nekropolis* (1998).
- Ginouvès 1993 L. Ghali-Kahil, *Etudes Thassiennes VII. La céramique grecque 1911-1956* (1960).
- Hammond 1991 D. W. J. Gill, *The Workshops of Attic Bolsal*, στὸ H.A.G. Brijder (ἐκδ.), *Ancient Greek and Related Pottery, Amsterdam 1984* (1984) 102 κέ.
- Hammond, Griffith 1979 R. Ginouvès (ἐκδ.), *Ἡ Μακεδονία. Ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' ἕως τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση* (1993). (Κεραμικὴ 138-143.)
- N. G. L. Hammond, *The Royal Tombs at Vergina, Evolution and Identities, BSA* 86, 1991, 69 κέ.
- N. G. L. Hammond, G. T. Griffith. *A History of Macedonia II* (1979).

- Herbert 1977 Sh. Herbert, *The Red-Figure Pottery, Corinth VII*, part IV (1977).
- Heuzey-Daumet 1876 L. Heuzey, H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine* (Paris 1876).
- Howland 1958 R. H. Howland, *Greek Lamps and their Survivals. The Athenian Agora IV* (1958).
- Kopcke 1964 G. Kopcke, Golddekorierete attische schwarzfirnißkeramik des 4. Jh. v. Chr., *AM* 79, 1964, 22 κέ.
- Kotitsa 1996 Z. Kotitsa, *Hellenistische Tonpyxiden* (1996).
- Kotitsa 1998 Z. Kotitsa, *Hellenistische Keramik im Martin von Wagner Museum* (1998).
- Kottaridi 2002 A. Kottaridi, *Studies in Classical Archaeology* 1, 2002, 75-82.
- Kurtz 1984 D. C. Kurtz, Vases for the Dead, an Attic Selection, στὸ H.A.G. Brijder (έκδ.), *Ancient Greek and Related Pottery, Amsterdam 1984* (1984) 314 κέ.
- Kurtz, Boardman 1971 D. C. Kurtz, J. Boardman, *Greek Burial Customs* (1971).
- Margos 1980 R. Margos, Une pélike attique à figures rouges du IV siècle av. J.-C. *Études d'archéologie grecque présentées le 16.III.1978 à van Verhoogen* (1980) 25 κέ.
- Massei 1978 K. Massei, *Gli askoi a figure rosse nei corredi funerari delle necropoli di Spina* (1978).
- McPhee, Trendall 1987 J. McPhee, A. D. Trendall, *Greek Red-figured Fish-plates, AntK* 14, Beih. (1987).
- Metzger 1951 H. Metzger, *Les représentations dans la céramique attique du IVE siècle* (1951).
- Miller 1974 S. Miller, Memnon's Cistern, *Hesperia* 43, 1974, 194 κέ.
- Miller 1993 S. Miller, *The Tomb of Lyson and Kallikles: A painted Macedonian Tomb* (1993).
- Moore 1998 M. B. Moore. *Attic Red-figured and White-Ground Pottery, Athenian Agora XXX* (1998).
- Paralipomena* D. Beazley, *Paralipomena* (1971).
- Pfrommer 1987 M. Pfrommer, *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik frühhellenistischer Zeit* (1987).
- Robinson 1933 D. M. Robinson, *Olynthus V, Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus found in 1928 and 1931* (1933).
- Robinson 1938 D. M. Robinson, W. J. Graham, *Excavations at Olynthus VIII* (1938).
- Robinson 1941 D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus X, Metal and Minor Miscellaneous Finds* (1941).
- Robinson 1942 D. M. Robinson, *Olynthus XI. Necrolynthia* (1942).
- Robinson 1950 D. M. Robinson, *Olynthus III, Vases found in 1934 and 1938* (1950).
- Rotroff 1982 S. Rotroff, *The Hellenistic Pottery. Athenian and imported moldmade bowls of Agora, Athenian Agora XXII* (1982).
- Rotroff 1982 (2) S. Rotroff, Royal Saltcellars from the Athenian Agora, *AJA* 86, 1982, 283.
- Rotroff 1983 S. Rotroff, Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios, *Hesperia* 52, 1983, 257 κέ.
- Rotroff 1984 S. Rotroff, Spool Salt Cellars in the Athenian Agora, *Hesperia* 53,

- 1984, 343-354.
- Rotroff 1987 S. Rotroff, Two Centuries of Hellenistic Pottery. Preface to H. Thompson, στὸ D. B. Thompson, S. Rotroff, *Hellenistic Pottery and Terracottas* (1987).
- Rotroff 1990 S. Rotroff, Athenian Hellenistic Pottery. Toward a Firmed Chronology, στὸ *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie 1988* (1990) 174 κέ.
- Rotroff 1997 S. Rotroff, *Hellenistic Pottery. Athenian and imported wheelmade table ware and related material, Athenian Agora XXIX* (1997).
- Saatsoglou-Paliadeli 1996 Chr. Saatsoglou-Paliadeli, Aegae. A Reconsederation, *AM* 111, 1996, 225-236.
- Schefold 1934 K. Schefold, *Untersuchungen zu den Kertscher Vasen* (1934).
- Scheibler 1976 I. Scheibler, *Die Lampen, Kerameikos XI* (1976).
- Schlörb-Vierneisel 1966 B. Schlörb-Vierneisel, Eridanos, Nekropole, *AM* 81, 1966, 75 κέ.
- Sparkes, Talcott 1970 Br. A. Sparkes, L. Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th cent. B.C., Athenian Agora XII* (1970).
- Thompson 1934 H. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia* 3, 1934, 311 κέ.
- Vatin *et al.* 1976 C. Vatin, Ph. Bruneau, Cl. Rolly, H. Hackens, *Medéon de Phocide V. Tombes hellénistiques. Objets de Metal - Monnaies* (1976).
- Venedikov *et al.* 1963 I. Venedikov *et al.*, *Apollonia. Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia 1947-1949* (1963).
- Vessberg, Westholm 1956 O. Vessberg, A. Westholm. The Hellenistic and Roman Period in Cyprus, *The Swedish Cyprus Expedition IV* 3 (1956).
- Vickers, Gill 1994 M. Vickers, D. Gill, *Artfull Crafts. Ancient Greek Silverware and Pottery* (1994).
- Williams 1969 Ch. K. Williams, *Hesperia* 38, 1969, 36 κέ.
- Williams 1970 Ch. K. Williams, *Hesperia* 39, 1970, 1 κέ.
- Williams 1977 Ch. K. Williams, *Hesperia* 46, 1977, 40 κέ.
- Williams 1982 Ch. K. Williams, O. H. Zervos, *Hesperia* 51, 1982, 115 κέ.
- BNΠ Βεργίνα - Νεκροταφεῖο - Πήλινα (κατάλογος ἀνασκαφῆς).
- Π Πήλινα (κατάλογος Μουσείου Βεροίας).
- Πυ Πύδνα

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

- ἀγνύθα 87, 88
 Ἄγορὰ ἀθηναϊκὴ 4, 19 κέ., 31, 36, 40, 155, 160, 162 κέ.
 Ἀθήνα 19, 23, 36
 Αἰγὰ 2, 4, 9, 14, 17, 18, 72
 Αἰγαῖο 36
 Αἴνεια 36, 159, 166
 ἀλάβαστρο 45 κέ., 173 κέ.
 ἀλαπέρα 31, 42 κέ., 54 κέ., 158, 164, 165
 Ἀλέξανδρος Γ' 157
 Ἀμαζόνα 21, 98, 134, 143, 146 κέ., 150
 ἀμφορέας 36, 43, 45, 62, 102, 110, 114, 121, 136, 167
 ἀνάκτορο Βεργίνας, βλ. Βεργίνας ἀνάκτορο
 Ἀριμασπὸς 143, 147, 148
 Ἄρτεμις Βένδις 143
 ἀρνητήρας 93, 114, 119, 123, 127, 130, 136, 170, 171
 ἀσκὸς 35, 37, 40, 51, 157, 158, 161
 ἀσκὸς guttus 37, 49, 61, 63 κέ., 69 κέ., 75, 84, 161
 Ἀφροδίτη 143
 βελόνι 108
 Βεργίνα
     ἀνάκτορο 4
     Μητρῶον 140
     τάφος «Εὐρυδίκης» 10
     τάφοι «Heuzey» 11, 13
     τάφοι «Μπέλλα» 11, 13
     τάφος «Ρωμαίου» 10
 Βέροια 109
 γρύπας 72, 77, 96, 98, 143, 147, 150
 δακτυλίδι 80, 88, 136, 187
 Δερβένι 36, 166, 173
 Δήμητρα 182
 Διόνυσος, -σιακὸς 92, 94, 96, 147, 186
 δόρυ 73, 79, 89, 186, 187
 ἐναγισμὸς 50, 62
 Ἐρωτας 96
 ἐφηλίδα 80
 Ἡρακλῆς 181
 Θεσσαλονίκη 96, 100, 103, 112, 124, 127, 130, 136
 θήλαστρο 127
 ἰχθυοπινάκιο βλ. πινάκιο ὀμφαλωτὸ
 κάλυκας 69, 94, 184
 κάνθαρος 63, 66, 128, 130, 162
 Κάσσανδρος 110, 112, 126, 157, 159, 168
 καύση 49, 71, 176, 180
 «Κέρτς» 140, 146
 Κόρινθος 36
 κρατήρας κωδωνόσχημος 48, 96, 101, 148 κέ.
 κτέρισμα 180
 Κύπρος 166
 ληκύθιο 133, 153, 154
 ληκύθιο ἀρυβαλλοειδὲς 82, 88, 96, 100 κέ., 153
 λύχνος 27, 28 κέ., 37, 38 κέ., 62, 105, 108, 112, 116, 117, 120, 123, 172, 173, 177
 λυχνοστάτης-λυχνούχος 28, 177
 μελανοδοχεῖο 104
 μέταλλο 185
 Μητέρα τῶν θεῶν (ἡ Μεγάλῃ θεᾷ) 143, 148
 Μητρῶο Βεργίνας βλ. Βεργίνα, Μητρῶον
 μυροδοχεῖο 35, 36, 112 κέ., 116 κέ., 119, 123, 124, 129, 136, 169
 νύμφη 147
 οἰνοχόη 35, 39, 93, 104, 111, 120, 130, 132, 150, 170, 178
 Ὀλυνθος 36, 154, 166
 Παλατίτσια 13, 70, 102
 πελίκη 47, 77, 82, 83, 91, 98, 104, 133, 141 κέ., 145 κέ., 161, 177, 182
 Περσεφόνη (Κόρη) 182
 πινάκιο 59 κέ., 84, 160, 162 κέ.
 πινάκιο ὀμφαλωτὸ 162
 πυξίδα 108, 114 κέ., 136, 170 κέ.
 πυξίδα σταμνοειδῆς 170
 πυρὰ 164
 Ρόδος 160
 σκυφίδιο ἄωτο 52 κέ., 56 κέ., 63, 68, 76, 78, 79, 82, 92, 96, 100, 112, 124, 127, 130 κέ., 164, 168, 177
 σκύφος 51 κέ., 54, 56, 59, 61, 75, 77, 82, 84, 85 κέ., 96, 127, 130, 150, 162 κέ.

- στεφάνι 81, 86
 σιλεγίδα 73, 79, 187
 Στρύμη 34
 τάφοι «Heuzey» Βεργίνας, βλ. Βεργίνα, τάφοι
 «Heuzey»
 τάφοι «Μπέλλα» Βεργίνας, βλ. Βεργίνα, τάφοι
 «Μπέλλα»
 τάφος «Εύρυδίκης» Βεργίνας, βλ. Βεργίνα, τά-
 φος «Εύρυδίκης»
 τάφος «Ρωμαίου» Βεργίνας, βλ. Βεργίνα, τάφος
 «Ρωμαίου»
 τάρτα 17
 ύδρια 73, 104, 150 κέ.
 Φίλιππος Β΄ 15, 74, 158, 159, 181
 Φίλιππος Ε΄ 136
 ψευδοκυπριακός (άμφορέας) 36, 43, 45 κέ., 165 κέ.
 χίτρα 122

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΒΕΡΓΙΝΑ
ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥΜΠΑΣ
ΑΡ. 237 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2005
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΛΕΟΝΩΡΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΗΛΕΚΤΡΑΣ ΑΝΔΡΕΑΔΗ